

tarih-roman

İSMAİL BİLGİN

SARIKAMIS

Beyaz Hüzün

12.
BASKI

"Faik Çavuş, şunu ilana koy ki, sen de ideallerini
unutacağın ve unutulacaksın."

"Unutulmayacağım! Beni unutmayacaklar."

Faik Çavuş öfkeyle dizlerinin üstüne çöktü. Ellerinizi açıp haykırdı:

"Beni unutmayacaklar! Ne beni ne de bizleri! Akıbetimiz ne
olursa olsun, Sarıkamış'a yürüyenleri unutmayacaklar!

Sarıkamış'a girsek de girmesek de bizi unutmayacaklar!

Mezarımız olsa da, olmasa da, bizi unutmayacaklar!"

* * *

Sarıkamış Harekâtı, her türlü imkânsızlıklar içinde kırık bir ümidi
gerçekleştirmeye yönelen ama sonu hazinele biten bir felakettir.

SARIKAMIŞ/Beyaz Hüzün, tarihimizdeki bu hazine harekâtının nasıl
gerçekleştiğini anlatmak, askerimizin hem tabiatla, hem de
Ruslarla olan mücadelelerini gözler önüne sermek ve Sarıkamış
şehitlerinin hatırlanmasını sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır.

Bu kitap; okurları tarihin acılarıyla dolu bir sayfasına, bütün
olanaksızlıklara ve karakışa rağmen Osmanlı askerinin vatanını
korumak için inançla ve azimle verdiği
mücadeleye tanıklığa davet eden bir hüznün hikâyesidir.

sarıkamış
beyaz. hüzn

İSMAİL BİLGİN

sarıkamış beyaz hüzün

İSMAİL BİLGİN

*Bu kitap
Emine Eroğlu'nun yayın yönetmenliğinde
Adem Koçal'ın editörlüğünde
yayına hazırlandı.
Kapak tasarımı Ravza Kızıltuğ
tarafından yapıldı.
12. baskı olarak 2007 Kasım ayında yayımlandı.
Kitabın Uluslararası Seri Numarası
(ISBN) : 975-263-356-0*

*Baskı ve cilt:
Entegre Matbaacılık
Sanayi Cad. No: 17
Çobançeşme-Yenibosna-İstanbul
Tel: (0212) 451 70 70*

YAYINLARI
TİMAS

*İrtibat : Alayköşkü Cad. No: 11
Cağaloğlu / İstanbul
Telefon : (0212) 511 24 24
Faks : (0212) 512 40 00*

*www.timas.com.tr
timas@timas.com.tr*

TİMAS YAYINLARI/1439
TARİH-ROMAN/1

©Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Tİmas Yayınları'na aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

sarıkamış
beyaz hüzün

İSMAİL BİLGİN

T İ M A Ş Y A Y I N L A R I
İ S T A N B U L 2 0 0 7

1964 yılında Gelibolu'nun Evreçe bucağında doğdu. İlk ve ortaokulu Evreçe'de, liseyi Gelibolu'da bitirdi ve İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümünü kazandı. Fakülteye devam ederken, iki sene süreyle Türkiye Çocuk dergisinde çalıştı. Daha sonra, mezun olduğu üniversiteye asistan olarak girdi. 1993 yılında yüksek lisansını, 1999 yılında doktorasını tamamlayarak jeoloji doktoru unvanını aldı.

2000 yılında, akademik hayatını sürdürdüğü İstanbul Üniversitesi'nden ayrıldı. Hâlen bir kamu kurumunda jeoloji mühendisi olarak çalışmaktadır. Yayımlanmış makaleleri bulunan yazarın, edebî faaliyetlerinin yanı sıra bilimsel çalışmaları da sürmektedir.

Diğer Eserleri:

Çanakkale Destanı

Medine Müdafaası

1914-1915 SARIKAMIŞ HAREKÂTI BİR DRAM DEĞİL KAHRAMANLIK DESTANIDIR

Tarih hiçbir zaman 90 yıl sonra yargılanamaz ama şehitler anılmalıdır. O günün koşulları nedeni ile yapılan siyasi hatalar sonucunda Almanlar ile ittifak eden Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'nun nüfusunun 12 milyon olduğu gün binlerce evladını Kafkasların kapısı olarak isimlendirilen Sarıkamış'a ulaşmak için Allahuekber ve Soğanlı Dağları'nda şehit vermiştir. Bu demektir ki o gün bu harekâtta evinden şehit vermemiş aile hemen hemen yoktur. Bu harekâtta savaş tarihlerinde görülmemiş bir emre itaat yaşanmış ve -45 derecede aç ve çıplak olan askerler, her zaman ileri atılırken şehit olmuştur. Şehadet şekli donmak ise herhalde en kutsal olanıdır...

Sarıkamış bir avuç asker ile zaptedilmiş, ancak bir gece elde tutulabilmiştir. Eğer Sarıkamış tamamen alınsaydı işte asıl felaket o zaman yaşanacaktı: Ocak ortasında biten harekât karşısında Ruslar Orta Avrupa'dan asker çekerek baharda inanılmaz bir ordu ile tüm Anadolu'yu işgal edeceklerdi. Bilindiği gibi Ruslar geçirdikleri büyük sarsıntı nedeni ile 1915 yılında toparlanamamışlar, Çanak-kale'de savaştığımız müttefiklerine yardım edememişler ve planladıkları gibi İstanbul Boğazı'na saldırılamamışlardır. Fakat 1916 yılında başlattıkları karşı saldırı ile Anadolu'da; Trabzon'dan Van'a çekilen bir çizginin doğusunu tamamıyla işgal etmişlerdir. Ana merkezden uzaklaşan askerin takviye edilememesi, lojistiğinin sağlanamaması

gibi nedenlerle birlikte 1917 Ekim İhtilali Rusların geri çekilmesine neden olmuştur...

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü Balkan Savaşları ile başlamış, Sarıkamış'la devam etmiştir. Bilinmesi gerekir ki Sarıkamış olmasaydı Çanakkale olmazdı, Çanakkale olmasaydı belki de Mustafa Kemal olmazdı...

Ne mutlu, karlar altında yatan binlerce şehidi hatırlayan, hatırlatan ve yazan insanlara...

Sevgili İsmail Bilgin'i kutluyorum, gerçek anılarla dolu olan bu roman okundukça şehitlerin ruhları şad olacaktır...

Prof. Dr. Bingür Sönmez
Sarıkamış Dayanışma Grubu Başkanı

Milletlerin hafızalarında bazı yer adları âdeta mermere kazınmış gibidir. Yıllar geçip gitse de o adları milletlerin hafızasından silinmez. Her an hatırlanarak, nesilden nesile aktarılır. Bu yerlerden bazıları Galiçya, Yemen, Sarıkamış, Çanakkale, Dumlupınar ve Sakarya'dır. Bunlardan birini veya birkaçını duyduğumuzda gönül telimiz hep titrer.

Tarihimiz nice zaferlerle doludur. Zaferlerimizin yanında yenilgilerimiz de vardır. Bir millet, zaferleriyle övünürken, yenilgilerden de gerekli dersleri çıkarmaya çalışır. Balkan Savaşları, Sarıkamış bu tür ders alınacak belli başlı yenilgilerdendir.

Sarıkamış Harekâtı, her türlü imkânsızlıklar içinde, kırık bir ümidi gerçekleştirmeye yönelik, sonu hazinle biten bir harekâttır. Bu harekâтта askerimiz Rus'tan çok tabiat ile mücadele etmiştir.

Harekâtın başarısızlığı, harekâtı planlayan komutanların hataları ve doğruları tarihçiler tarafından yapılmakta ve bundan sonra da yapılacaktır. Romanda, harekâtı planlayan komutanlar, harekâtın gelişmesi ele alınmamış, bu konunun tarihçilerin görevi olduğu düşünülmüştür. Harekâtın kendisi ve bu harekâтта yaşananlar ile yaşanması muhtemel olaylar bir kurgu dâhilinde romanlaştırılmıştır.

Kitabın amacı, tarihimizdeki bu hazin harekâtın nasıl gerçekleştiğini anlatmak, askerimizin hem tabiatla, hem de Ruslarla olan mücadelelerini gözler önüne sermek ve Sarıkamış şehitlerimizin hatırlanmasını sağlamaktır.

Ancak kıymetli okuyucu hüzün dolu bir kitabı okuyacağını pesinen bilmelidir. Gerçekten de Sarıkamış'ta nice hüzün dolu sahneler yaşanmıştır. İnsanın yüreğini yakan olaylar vardır.

Bilenen ve araştırılan olaylardan hareketle “*Sarıkamuş - Beyaz Hüzün*” adlı kitabımı kaleme alma gayreti içerisinde oldum. Takdir okuyucularındır.

Kitap bir roman kurgusu ile yazılmasına karşılık, dolaylı olarak okuyucuya Sarıkamuş Harekatında yaşananlar hakkında bilgilendirme görevini yerine getirmesi dileği ile. İyi okumalar efendim.

Teşekkür

Bu kitabın yazımı sırasında, iki yıl boyunca sosyal hayatlarımdan zaman çaldığım aileme, 2004 yılında Sarıkamuş’a düzenlenen geziye beni davet ederek, arşivini açan, destekleyen ve yüreklendiren Sayın Prof. Dr. Bingür Sönmez hocama, kitabımın ilk müsveddelerini okuyup düzeltmeler yapan Mesut Tekin’e teşekkürü bir borç bilirim...

İsmail Bilgin

**Bu kitap, bir kırık tımide tutunarak, nice imkânsızlık içinde,
idealler uğruna can veren aziz şehitlerimize ithaf edilmiştir.**

1. BÖLÜM

*“Gitme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım.
Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım.
Ne yapsın ye'simi kahreyleyeyim bilmem ki,
Öyle dehşetli muhitimde dönen matem ki!
Ah karşımda vatan namına bir kabristan,
Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan...”*
Mehmed Akif Ersoy

Rüzgârla karışık çiseleyen yağmur, vapura binmek için sırada bekleyen erlerin yüzüne, bir kırbaç gibi vuruyor, acı çığlıklar atan rüzgârın sesi, neferlerin kulaklarında yankılanıp duruyordu. Bu kasvetli hava, erlerin bellerine bağladıkları kütüklüklerin içindeki mermilerin ağırlığını, canlara kasteden o soğukluğunu alabildiğine yansıtırcasına daha da ağırlaştırıyordu.

Rüzgârın önünde avareser¹ bir şekilde sağa sola savrulan bulutların rengi, açık griden koyu griye dönüyor, büyük bir fırtınanın yaklaşmakta olduğu haberini veriyor, İstanbullulara Balkan Harbi'nin o elim acısını yeniden hatırlatmak, kabuk bağlayan yaralarını sızlatmak ve inceden inceye kanatmak istiyordu. Eski ah-

1- Başboş, serserice.

şap evler, yağmurda ve rüzgârda romatizmalı bir ihtiyar gibi inliyor, yavaş yavaş sallanıp duruyordu. Bazı ocak tütmeyen evlerin aksine, yalıların bacalarından yükselen dumanlar göğe savruluyor, bir süre sonra gökyüzünde belirsizleşip yitiyordu. Bu kayboluş, rüzgârın önünde bu sürükleniş, Osmanlı Devleti'nin yazgısına ne kadar da benziyordu.

Balkanlardan esen savaş rüzgârları önünde Osmanlı askeri de, bir duman gibi savrulmuş ancak Çatalca'nın dağlarında durabilmişti. Bu duruş, yorgun bir vücudun, mecali tükenmekte olan birinin kollarıyla uçuşuma düşerken, bir ağaç dalına can havliyle tutunmasına benziyordu. Rahat bir nefes alamadan, şimdi de Osmanlı'nın ensesine bir giyotin gibi inmeyi bekleyen, İngilizlerin ve Fransızların Çanakkale'ye saldırma haberleri ve ordunun Kafkasya Seferi'ne hazırlandığı yönünde söylentiler kulaktan kulağa dolaşıyordu. Bu haberler bir deprem dalgası gibi yorgun başkent in caddelerinde ve mahallelerinde gittikçe büyüyor, İstanbul halkını derinden sarsıyordu.

Bütün donanımlarıyla, ustura keskinliğindeki ayazda bekleyen erler, soğuktan üşümüş, titreyen elleriyle, tüfeklerini sıkı bir şekilde tutmaya çalışıyordu.

Askerin bakışlarında hafif de olsa bir çekingenlik vardı. Çoğunun gözleri, kaşları, bıyıkları kömür gibi karaydı. Bazılarının gözleri kahverengi, bazılarının mavi, bazılarının ise memleketlerindeki uçsuz bucaksız meraları hatırlatırcasına yeşildi. Haydarpaşa Limanı'nda bekleyen eratin, bakışları bulutlar içindeki minarelere takılmış ufukta görebildikleri her şeyi daha dikkatli bir şekilde incelemeye çalışıyorlardı. Minareleri, martıları, yalıları, Topkapı Sarayı'nı, Genelkurmay binası içindeki yangın gözetleme kulesini uzun uzun seyrediyor, görüş alanlarındaki her şeyi, taş yazı yazan ustalar gibi belleklerine kazıyorlardı. Hiçbir şeyi düşünmemeye çalışıyorlardı. Başkente, neden ve niçin geldiklerini hatırlamak dahi istemiyorlardı. Hatırlamak onlar için büyük bir yorgunluktu. Ancak akıllarından hiç çıkmayan, mih gibi beyinlerinde çakılı duran şey sevdiklerinden ayrılma anlarıydı. Soğuk

havaya rağmen, o veda sahneleri gönüllerini titretse de içlerini ısıtıyordu. Bu sahneler en ince ayrıntılarıyla beyinlerinin kıvrımlarında dönüyor, sevdiklerinin hayalleri akıllarına gelince gözleri dolu dolu oluveriyordu. Hasret ve ayrılık acısıyla dolan gözler, asker arasında zayıflık olarak sayıldığından, dolan gözlerini yanındaki arkadaşlarına göstermemeye çalışıyorlardı. Böyle anlarda, kuru ve çatlamış dudaklarda yavan bir türkü geziniveriyordu:

"Denizin dalgasına

Kapının halkasına

Ben yolladım yârimi

Urusun kavgasına"

Bu erlere beklemek hep zor gelirdi... Kanlarında dolaşan delilik yüzünden hep hareketli olmak istiyorlardı ama başlarındaki zabitler, kuru üzümle yukarı doğru, hilâl şeklinde büktükleri bıyıklarını sıvazlayarak "Bekleyin..." diyorlardı... "Bekleyin..."

Onlar da bekliyorlardı. İçlerinde kopan, gönüllerinde yankılanan çığlıkları bastırmasını bilen erler sessizliğin sesini dinliyor, bu sessizliği ötüşleriyle arada sırada yırtan martılara şaşkınlık içinde bakıyorlardı.

Erlerin bazıları ilk defa deniz görüyor, denizde yapacakları vapur yolculuğundan çekiniyorlardı. Dalgaların kucağında sallanıp duran Mithatpaşa vapuruna baktıkça, işlerinin zor olduğunu düşünüyorlardı. Dolan gözleri gibi içlerindeki endişeyi de belli etmemeye çalışıyorlardı. Tedirginliğin verdiği psikolojiyi dağıtmak için dua ediyor, bu esnada sağ ellerini kalplerinin üstüne koyuyorlardı. Dua, onlar için güvenli bir liman, koruyucu bir sığınak, derin bir siper gibiydi. Dua eden biraz rahatlıyor kaderlerine teslim oluyorlardı.

Sirkeci'de toplanan erler, yandan çarklı Şirket-i Hayriye vapurları ile Haydarpaşa Limanı'na taşıyor, burada yan yana demir atıp dalgalarla gamsız bir şekilde oynayan vapurlara binmek

için bekliyor, daha önceden vapura binmiş olan erlere soru dolu gözlerle bakıyorlardı. Soğuğa rağmen limana gelen sivil halktan bazıları üzgün, çaresiz bir halde erata bakıyor, gözleri, en çok potinleri delinen, kaputu olmayan, zayıf ve çelimsiz erlere takılıyor, gördükleri bu tablolar onlarda hüznün fırtınaları koparıyordu.

Erlerden bazıları Çanakkale'ye, bazıları da Ruslarla savaşmak için Erzurum'a gideceklerini düşünüyordu. Asker arasında çeşitli fikirler yürütülüyor, her kafadan ayrı bir ses çıkıyor, son zamanlarda çokça duydukları Çanakkale, Kafkasya, Yemen, Kanal adlarını birbirlerinin kulaklarına fısıldayıp duruyorlardı. Büyük bir imparatorluğun aslında o kadar çok sayılacak yeri vardı ama onlar sadece sıkça duydukları bu isimleri tekrarlamakla yetiniyorlardı. Ancak gidilecek bu yerler için koyu bir belirsizlik vardı. Aslında bu, asker için o kadar önemli değildi. Nasıl olsa artık hiçbir şey değişmeyecekti. Düşmanla, vatan için bir yerlerde çarpışacaklarını biliyorlardı. Bu temel düşünce vapura binen her erin içinde vardı. Gizli bir umursamazlık içindeyken, büyük sefer başlangıcında önemsedikleri tek şey sevdikleriydi.

Cepheye gidinceye dek tatlı bir tembelliğin ve uyuşukluğun yaşanacağını tecrübeli erler iyi biliyorlardı ama onlarda da belirgin yorgunluk seziliyordu. Daha önce Balkan Harbi'ne katılan erler şimdi de bir başka harbe gitmenin yılgınlığını yaşamadan edemiyorlardı. Onlar, İstanbul'daki tatlı söylevlere, acemi erleri heyecana getirici ateşli konuşmalara hemen kapılmıyorlardı. Savaşmanın, düşman önüne çıkmanın nutukla değil silahla, cephaneye olduğuna inanıyor, askerin giyiminin ve iâşesinin bol olması gerektiğini düşünüyorlardı. Ayrıca Balkan Harbi'nden sonra İstanbul'a gelen birçok gazinin camilerde, sokaklarda başlarının çaresine bakabilmek için ne durumlara düştüklerini akıllarından çıkarmıyorlardı.

Harp sırasında ölmek bir yana, harp sonrasında kendi vatanında, mutluluk veren o başşehirde ziyan olmak insana çok ama çok acı geliyordu. İşte tecrübeli erler yeni bir harbin ve yeni bir seferin başlangıcında "Acaba yine ziyan olur muyuz?" diye düşünmeden

kendilerini alamıyorlardı. Onları korkutan en önemli şey cephe gerisinde, büyük şehirlerde aç ve açık kalacak olmalarıydı...

Aslında savaşıırken, insanın aklına hayatta kalmaktan başka bir şey gelmezdi. Asker acıktığını, susadığını, üşüdüğünü, geride bıraktıklarını düşünemezdi bile. Düşünmeye vakti olmazdı ki. Beyni ve vücudu hayatta kalmaya odaklanır, böyle zamanlarda gayreti artardı. Bu yüzdendi cephe anını hiç düşünmemeleri... Onlar için en önemli şey harp sonrası durumlarıydı. Balkanlardan çekilirken olduğu gibi bir çalı dibinde, bir ağaç altında veya bir tren garında hummadan² ölecekler miydi? Bu sorunun cevabını verebilmek onlar için o kadar zordu ki...

Bir büyük harbin başlangıcında olan erler, İstanbul sokaklarında yürürlerken, kendilerini izleyen kalabalığın söylediği:

*"Şehitsen, secdeler yüce ruhuna der,
Yer Allahüekber, gök Allahüekber.*

...

Allahüekber Allahüekber!

Yolun açık olsun asker!" şiirinin mısralarında en çok "Allahüekber" kelimesine, bir de "Enver Paşa çok yaşa!" haykırışlarına takılıp kalıyorlardı. Her erin kulaklarında, "Allahüekber" ve "Enver Paşa" kelimeleri yankılanıp duruyordu. Bazen kalabalığın önünden geçerken, erler de içlerinden sayıklamadan edemiyorlardı:

*"Şehitsen, secdeler yüce ruhuna der,
Yer Allahüekber, gök Allahüekber..."*

*

Uzun bir deniz yolculuğundan sonra Trabzon Limanı'na ayak basan asker Karadeniz'in hırçın sularında çalkalana çalkalana yorgun düşmüşlerdi. Sahile ayak bastıklarına şükrediyorlardı.

Pek çoğu, “gemiyle bir gün yolculuk yapmaktansa, üç gün yayan yürümeyi tercih edeceklerini” birbirine söylüyordu.

Limana inen erleri karşılamaya sivil halktan çok az kimse gelmişti. Onlar da ellerindeki bayraklarla erlere moral vermeye çalışıyor, bir yandan da, İstanbul'daki gösterilerden duymuş oldukları mısraları hançereleri yırtılırcasına haykırıyorlardı:

*“Şehitsen, secdeler yüce ruhuna der,
Yer Allahüekber, gök Allahüekber...”*

Çantalarını sırtlarına vurup sıraya girmeye çalışan erler halka gülümsemek istiyor, çekingenliklerini belli etmemeye çalışıyorlardı. Nereye ve nasıl gideceklerini bilmiyor, açıkçası merak da etmiyorlardı. Komutanları her şeyi düşünmüş, askerin giyeceğini, yiyeceğini, silahını, cephanesini en ince ayrıntısına kadar hesaplamış ve sağlamış olmalıydı. Bu yüzden neferler kendilerini yakından ilgilendiren ancak yetkileri dışında olan bu konulara kâfalarını takmıyor, sadece ve sadece ilk kez geldikleri Trabzon şehrine, şaşkın ve boş gözlerle bakıyorlardı.

İstanbul'da, vapura binerken, kendilerini Trabzon'a uğurlayan soğuk, burada da onlara bir karşılama töreni düzenlemek istercesine ayaza çekmiş, Karadeniz'in üzerinde bukle bukle birikmiş bulutlar kar yüklenmiş, nereye yağacağını bilmez bir hâlde denizin üzerinde kararsızca öylesine duruyordu. Kar ve ıssız yollar, asker bekliyordu...

Bundan sonra, erat vapurda “keşke yürüseydik” dedikleri yollara düşeceklerdi. Gece demeden, gündüz demeden yürüyecekler, ilk önce Gümüşhane'ye, oradan Bayburt'a, Erzincan'a ve Erzurum'a gideceklerdi.

*

Trabzon çıkışında çok sayıda mekkâreleri çekecek olan atlar, mandalar ve öküzler, yol boyunca dizilmiş, uzun bir kuyruk oluşturmuştu. Mekkârelere cephaneler, yiyecekler yüklenmiş, atlar top

arabalarına koşulmuştu. Büyük sahra topraklarının üzeri sıkıca örtülmüş, bazı toprak parçalarına ayrılarak arabalara yüklenmişti. Subaylar telâs içinde, bir sağa bir sola koşturuyor, emir veriyorlardı:

- Atların yemlerini kontrol edin!
- Mekkârelerin tekerleklerini yağlayın!
- Cephaneleri iyice örtün!
- Sırayı bozmayın!
- Bekleyin!
- Yiyecek sandıklarının kapağını iyice kapatın!

Mekkârelerin, top arabalarının başındaki neferler verilen emirleri yerine getirmeye çalışıyorlardı. Sayısını hatırlamıyorlardı bu kaçıncı kontroldü. Onlar da vapurdan daha önce inen diğer erler gibi bir an önce yürümek için can atıyorlardı. Zira beklerken üşüyorlardı. Hiç olmazsa yürüyüşe geçildiğinde hareket edip ısınabilirlerdi.

Bir süre sonra erler yaya, subaylar at sırtında, mekkâre ve top arabaları ise onların arkasında olduğu halde nihayet yola koyulmuşlardı.

Az sayıdaki askerin kaputu vardı, kimisinin potini yırtılmış, kimisinin ökçeleri yenmiş, topukları düşmüş, çarıkları delinmiş, kalın yün çorapları pantolon üzerine çekilmiş erlerin ayakları, belli bir düzen içinde kalkıp inmeye başlamıştı. Her adım atıldıkça, kendilerini nasıl bir yazgının beklediğini bilmeyen erler, ilk önceleri üşümek için hızla yola koyulmuş ancak daha sonra ağırlıkları yüzünden yavaşlamış, yürüyüş kolunun derinliği artmış ve yorgunluk baş göstermişti. Tecrübeli erler bundan sonra olacakları gayet iyi biliyorlardı; biraz daha yürüdüklerinde takatsizlik, eratin vücuduna ve beynine sinecek yine de adım atmaya devam edeceklerdi. Bir süre sonra ayaklar âdeta sürüklenmeye başlanacak, giderek artan yorgunluğa karşı konamaz hâle gelinecekti. Uyum içinde yapılan yürüyüşler tavsayacak, ne düzen kalacaktı ne de disiplin... Bilinçsizce hareket eden erler at sırtında-

ki subayların “Mola!” diyecekleri vakte kadar sanki uzun ve derin bir uykudan uyanmış gibi yine yürümeye devam edeceklerdi.

Askerin sırtındaki ağırlık yol yürüdükçe artıyor, erler omuzlarına çöken ağırlığı dengelemek için ileri doğru eğiliyor, sadece önlerine bakıp yürümeye devam ediyorlardı. Alınlarında biriken terler, şakaklarından ve kaşlarından damlıyordu. Zaman zaman esen soğuk rüzgâr terlerini kurutuyor, ıssız dağ başlarında sıcak bir vücudu arar gibi askerlerin göğüslerinden, enselerinden içeri giriyordu. Bu durumda hafiften ürpermeler başlıyor, daha sonra giderek artan hapsirmeler duyuluyordu. Arada yanan, gıcıklanan bir boğazdan sert ve uzun öksürüklere; mekkâreleri çeken öküzlerin, mandaların ve top arabalarına koşulmuş atların sesleri karşıyordu...

Yol kenarındaki ağaçları derin bir uykudan uyandırmak istercesine sallayan rüzgâr şiddetini arttıracığa benziyordu. Yürümeye gayret eden erler ise yorgunluk sebebiyle kendini iyice bırakıyor, konuşmuyor, düşünmüyor ve yakınmıyorlardı. Boğazları yanıyor, tükürükleri kuruyor ve sık sık yutkunuyorlardı. Hissettikleri yegane şey vücutlarının her yanını işgal eden ağırlardı.

Yola devam ettikçe, askerin ağırları, titremeleri artıyordu. Uzun süre yürümeye, zamanla alışacaklarını ümit ediyor, işte bu yüzden ellerinden gelen gayreti göstermeye çalışıyorlardı...

İnsan her şeye alışır. Yürümeye, soğuğa, yorgunluğa, savaşmaya ve öldürmeye...

İnsanın en alışkın olduğu şeylerden biri de yaşamaktır. Kendi hayatını derin derin soluyarak yaşamak, her insanın en kutsal saydığı şeylerden birisiydi. Belki de yaşamayı iyice kanıksayan erler, bu alışkanlıklarından vazgeçmek için bilinmez bir diyara, sanki bir beyaz ülkeye doğru yürüyorlardı.

Onlar, ilk defa yürümeye ne zaman başladıklarını bilmeden, hatırlamadan, ıssız yollarda yürürken, geride bıraktıkları anne ve babaları ise onların yürümeye nasıl başladığını birbirlerine anlatıyor, yüreklerinde o zaman duydukları koyu sevinç, şimdi evlatlarını askere yollamalarıyla beyaz bir hüzne dönüşüyordu. Zira

onlar, cepheye gitmenin, cephe yollarına düşmenin nasıl bir şey olduğunu uzun yıllar edindikleri acı tecrübelerle gayet iyi biliyorlardı. Gittikçe mayalanan ve artan endişelerini bastırmak için sık sık dua ediyorlardı. Cephe yollarına düşenler ile geride kalıp asker yolu gözleyenler duanın gücüne tutunmaya çalışıyor, kurumuş, çatlamış dudaklar, acıdan ve kederden şerha şerha yarılmış gönüller hep dua ediyordu...

*

Faik Çavuş, top çeken atların yanında yürüyor, bir yandan da düşünüyordu: Balkan Harbi'nde İstanbul'a dönebilen ve hastalıktan dolayı Ayasofya Camii'ne yatırılan birçok arkadaşı hummadan ölmüştü. Sapaşğlam görünen birçok er beş, on dakika sonra yere düşüp can vermişti. Cephede nice eratin ölümünü gören çavuş, ölümün bu kadar kolayına, basitine ilk defa şahit olmuştu. "Ölmek zor" demişlerdi ona, "Hâlbuki ölümün ne kadar kolay varmış" diyerek hayret edip durmuştu.

Cepheleyken, aylarca, yıllarca yanında yürüyen, yiyen, içen arkadaşlarının hiç hareket etmeden, can verip olduğu yerde kalmaları çok ama çok garibine gitmişti. Artık cansız bir eşyadan farkı kalmayan insan bedenleri çamurun, yağmur sularının içinde öylesine kalakalmıştı. Bir er yere nasıl düştüyse öyle duruyordu.

İlk önce ne kadar da korkarak bakmıştı ölen arkadaşlarının yüzüne. Ama sonra alışmıştı. Açık kalan gözlerinin hâlâ gördüğünü sanmış, elleri yukarı doğru açık kalanların sanki Mevlâ'ya dua ettiklerini düşünmüş, ağızlarından "Beni burada bırakma" diyeceklerini sanmıştı. Ancak düşündüklerinin hiçbirisi olmamış, şehitler bir taş gibi olduğu yerde hiç kıpırdamadan kalmıştı. Faik Çavuş daha önceleri yanında koşan, gülen bu insanların şimdi toprağa düşüşlerini bir türlü kabullenememiş, hayat ile ölüm arasındaki çizginin ne kadar ince olduğuna hayret etmekten kendini alamamıştı. Yine de soğukkanlı olmaya çalışmış, mantığı "Onlar öldü artık" demişti. O da ruh ve hayal gücünü bu sesleniş nedeniyle dağıtmak istemiş, şaşkınlıkla çamurlu yollarda bata çıka yürümüşü.

Sadece Ayasofya değil, Sultanahmet, Şehzadebaşı Camii'leri de birer hastaneye dönmüştü. Camilere Bulgar askerinin önünden kaçan Rumeli muhacirleri yerleştirilmişti. Başta Eyüp olmak üzere pek çok caminin içi parsellenerek ailelere verilmişti. Aileler arasında bu paylaşımdan dolayı kavgalar bile çıkmış, çoğu mihrabın olduğu yerin kendisine verilmesini istemişti. İstanbul, Balkan çamuruna bulanmış, yenilginin beraberinde getirdiği kara leke gün geçtikçe büyümüş, depremlerle, yangınlarla hırpalanan bu yorgun ve bezgin koca şehrin her yanını kaplamıştı. Artık minberlerde hocaların vaazları değil, hummadan inleyenlerin sesleri, şadırvanlarda su yerine hastaların akan kanlı gözyaşları vardı. İstanbul'un yedi tepesinde tiftüstün uğultusu pervasızca gezinmiş, mahyalı minarelerde salâlar birbiri ardına verilir olmuştu.

Kara trenler, durmadan yaralı ve hasta taşımış, hem kara haberleri hem de yorgun ve gayretli erleri Sirkeci'ye getirmişti. Faik Çavuş da bir trenin son vagonunda salkım saçak gelebilmişti. Bulgar zulmünden kaçıp İstanbul'a gelmek isteyen, trenlerin vagonlarına hücum eden muhacirler ise asker tarafında itilmiş, tekmenlenmiş, vagonlara alınmamış, onca yolu ne yazık ki aç bilaç yayan yürütmek zorunda bırakılmışlardı.

Faik Çavuş, tutması için kendisine uzatılan ve boşta kalan elleri, acıyla, çaresiz gözlerle yüreği parçalanırcasına izlemiş, elinden ne yazık ki hiçbir şey gelmemişti. Koca devletin yüzyıllardır turnaklarıyla âdeta kazıyarak Balkanlara gidişi, ne kadar da hızlı bir kaçışa dönüşmüştü. Bazı insanlar düşmandan, bazıları kendi insanlarından ve insanlıklarından kaçmışlardı. İşte bu kaçışlarda Faik Çavuş kendi içinde çeşitli dayanaklar, teselliler aramış ama ne dayanak ne de teselli bulabilmişti. Kara trenin parmak oynatamayacak kadar kalabalık olan son vagonunda yalnız kalakalmıştı.

Öyle yalnızlık duymuştu ki, bu kaçışa, bu geri dönüşe, bir tek kendinin ağladığını, hicranının paslı bir bıçak gibi sadece ve sadece kendi ruhunu çizdiğini sanmıştı.

Trende, İstanbul'da nereye gideceğini düşünürken, kendini Sultanahmet Camii'ndeki karantina ve güvenlik cenderesi içinde buluvermişti. Duaların yankılandığı kubbelerin altında günlerce

ölümü solumuş, ölümü beklemiş, nice ölümlere şahit olmuştu. Yaralanmadığına, cepheye kör bir kurşunla ölmediğine sevinmiş, burada cami içinde kubbelerin altında kolayca öleceğini düşünerek garip bir teselli bile bulmuştu. Camilerin kubbeleri altında ölenlerin yanında, at arabalarının sokak sokak gezerek sağda solda askerlerin cesetlerini topladığını, ölenlerin aceleyle gömüldüğünü çok sonraları duymuştu. Bir zamanlar, imparatorluk coğrafyasına çil çil kubbeler saçanların torunları, şimdi tazecik canları bir tohum gibi toprağa saçmış ve saçmaya devam ederek geri çekilmişti.

*

Soğuğa karşı öne doğru eğilerek yürüyen Faik Çavuşun bu ağır düşüncelerden dolayı başı daha da eğilmişti sanki. Bir kez daha dayanak ve teselli arayacaksa, kalabalıklar içinde yine bir kurt gibi yalnız kalacaksa, paslı bir bıçak ruhunu yine çizecekse, işte bütün bunlara artık izin vermeyecekti. Arsız bir misafir gibi beynine yerleşmiş olan kaçmak düşüncesini ilk defa ciddi bir şekilde düşünmeye başlamıştı. Kaç defa bu yılışık düşüncely beyninden kovmak istemiş ama kaçış fikri ısrarla beynin kalın bir tortu gibi çökmüştü. Ancak o, bu şekilde düşünmenin kendisine yakışmadığını biliyor, gizliden gizliye utanç duyuyordu. Duygularını bir başkası tahmin etmiş gibi ürkek gözlerle etrafına bakınıyor, uzayıp giden yürüyüş kolundaki erlerin kendisine bakmadığını, beyaz kelekler gibi uçuşan kar tanelerinin umarsızca yağdığını görüp rahatlıyordu. Bazen içinde bir kırık ümit doğuyor, üşüyen bedenini biraz olsun ısıtıyordu. İnsanoğlu böyleydi işte, iyi ile kötü, güzel ile çirkin, ümit ile karamsarlık aynı vücutta yer bulabiliyordu...

Deminden beri, bu ağır düşüncelerin eşliğinde yürümeye çalışan Faik Çavuş karamsarlığını mektepli bir subayın sık sık okuduğu şiirini mırıldanarak dağıtmaya çalıştı:

*"Biz, bu zulmetler içinden çıkarız bir gün olur,
Şarka, garba yıldırımlar çıkarız, bir gün olur,
Kara bulutlar içinden parlayıp, şimşek atar,
Gök gürölde, dolu yağar, bakarız, bir gün olur..."*

Sanki rahatlamış gibiydi. Daha sonra aklına, şiiri okuyan mektepli subay gelmişti. Bu genç subay hangi durumda olursa olsun yılgınlık göstermemiş, karamsarlığa asla düşmemişti. Diline doladığı şiiri her dem okur, bu dört dizeden büyük bir kuvvet alır ve moral bulurdu. Erler ise subaylarına gıpta eder, ona büyük bir saygı beslerlerdi. Ancak her şart altında ümitli olan subay, Çatalca'ya doğru çekilirken, bir çalı dibinde hummadan ölüvermişti. Birliklerdeki erler, çok normalmiş gibi ürkek bakışlarını bu subayın cesedi üzerinde çekinerek gezdirmişler, ölenin bir insan evladı değil de çürüten bir ağaç dalının, sararan yaprağın, yağmur tanesinin yere düşüşündeki alışılmışlığı ve basitliği duyumsamışlardı. Ölmeden önce dünyanın en şerefli, en akıllı ve en kıymetli canlısı olan insan ölünce, kuru bir dal, sararan bir yaprak, yere düşen bir yağmur damlası gibi oluveriyordu.

Faik Çavuş, bu düşünceler içindeyken üşüyen alnını terler basınca, kolunun yeniyle alnındaki terleri sildi. Başını yerden kaldırıp, top arabasını çekmekte olan yağız atı gayrete getirmek istedi:

- Haydi kara gözlüm, haydi!

*

Erat, Trabzon'dan çıktıktan sonra orman içinde yürüyor, Karadeniz Dağları'nı aşarken nefis çam havasını soluyor, biraz olsun dinginlikleri artıyordu. Erler birbirlerine duydukları haberleri fısıldıyorlardı:

- Erzincan'a dek yürüyecekmişiz.
- Orada eğitim ve dağıtım merkezi varmış.
- Bizlere çeki düzen verilecekmiş.
- Çeki düzeni bıraksınlar da, bize önce giyecek kaput ve ayakkımıza potin versinler.
- Oradan da Erzurum'a gidecekmişiz.
- Ruslar, Erzurum civarında bizi bekliyorlarmış.
- Beklesinler, geliyoruz işte.

Erzincan'a oradan da Erzurum'a kadar yürüyeceklerini düşünen erler, bu yolculuğun ne kadar uzun olduğunu tahmin etme-

ye çalışıyor ancak işin içinden bir türlü çıkamıyor, bunun üzerine "Daha çok taban eskiteceğiz." diyorlardı.

Dağların yamaçlarına ilerlemeye çalışan yürüyüş kolu, bir an yeşillikler içinde kayboluyor, az sonra tekrar ortaya çıkıyordu. İnişli çıkışlı devam eden yürüyüşten dolayı erler çok yoruluyor, bazıları komutanlarının uyarılarına aldırmandan çam ağaçlarının altında biraz dinlemek istiyordu. Alacakaranlık dinlenmeye kal-kan erleri tedirgin ediyor, uzaklaşmakta olan yürüyüş koluna on- ca ağırlıklarıyla koşarak, soluk soluğa yetişmek zorunda kalıyor- lardı...

Karadeniz Dağları'nın Gümüşhane'ye bakan kuytu kesimin- de, karanlığın iyice bastırmasıyla mola verildi. Mola sırasında ateşler yakılarak askerin ısınması sağlandı. Ateşlerin etrafına kü- melenen erler kendi aralarında bir süre sohbet ettikten sonra uyumaya çalıştılar. Sabah olduğunda kulaklarına hiç de yabancı gelmeyen bir kelime ile uyanıp hemen mahmurluklarını üzerle- rinden attılar:

- Ölmüş!
- Vah zavallı! Şehit olmuş...
- Donmuş mu?
- Bilinmiyor ki.
- Ateşin başındaymış.
- Donma değil o zaman.
- Ateşin başından uzaklaşmış. Çok acıktığını söylemiş...

Faik Çavuş bu söylentiler üzerine kalktı. Adeta ürpererek "Balkanlarda uzun zamandır peşimizi bırakmayan ölümün soğuk eli daha yolun başında, yine mi yakamıza yapıştı?" diye düşün- rek erlerin toplandığı yere doğru ilerlemeye başladı. Ölen neferin başında bekleyenleri aralayıp cesedi yakından inceledi. Hiçbir donma belirtisi yoktu. Hava soğuktu ama böyle donup ölünecek kadar soğuk yoktu. Hemen erin elbiselerini sıyrıp karnına ve göğsüne baktı. Aradığı kırmızı lekeleri görmeyince derin bir "Oh!" çekti:

- Çok şükür hummadan ölmemiş.

Bu söz diğer erler tarafından da çevrelerine tekrar edildi:

- Hummadan şehit olmamış.

- Ya neden şehit olmuş?

Faik Çavuş:

- Donarak da ölmemiş, dedi.

Erlere yine bu kısa cümleyi birbirlerine aktardılar:

- Donarak da ölmemiş.

- Ya neden ölmüş?

Erin neden şehit olduğunu Faik Çavuş da merak ediyordu. Yoksa eceliyle mi ölmüştü? Artık soruların ardı arkası kesilmiyordu. Erlere hepsi tedirgindi. Onlar arkadaşlarının neden öldüğünü bilseler, belki kendilerini o şeye karşı korumak ve kollamak için ellerinden geleni yapabileceklerdi. Meraklarının asıl sebebi işte buydu ama zavallı er, ya eceliyle ölmüşse ne yapabilirlerdi ki? Hiçbir şey... O sırada bir subay gelip emir verdi:

- Onu acele gömün!

Erlere bu emir üzerine, ilerideki ulu çam ağacının altına bir mezar açıp eri gömdüler.

Hepsi çok üzgündü...

Faik Çavuş mangasına giderken düşünceliydi. Bu zavallı nefer neden ölmüştü? Ya da neden öldürülmüştü? Sonra aklına yiyecek aramak için uzaklaştığı gelince, bir tahmin yürüttü ama bu tahmini kendine dahi dillendirmekten korktu. "Öyleyse işimiz zor." dedi. Sonra isteksizce emir verdi:

- Haydi toparlanın! Sallanmayın! Yürüyüşe devam edin.

Başka hiçbir şey demedi. Ağır ve sessiz bir şekilde hazırlanmaya başlayan erlere baktı kaldı. Canı sıkılmıştı. Zaman zaman bir fırtına gibi başında kopan, kaçma fikri bu olayla yine tetiklenmişti. Ancak o, bu fikre pek itibar etmedi. Çantasını sırtına vurdu. Yine erlere isteksizce:

- Uygun adım marş, dedi.

Bu emir diğer mangalara, takımlara ve bölüklere de verildi. Yürüyüş tekrar başladı.

Çamurlu, su gölcükleriyle yamayan yolda erler bin bir düşünce ve soruyla birlikte ağır ağır ilerlemeye devam ettiler.

Günlerce süren uzun ve yorucu yürüyüş esnasında, Gümüşhane'ye, Kelkit'e varıp sık sık mola vererek yolculuğa devam edildi. Artık, Karasu Çayı kenarında kurulu olan Erzincan, havanın berrak ve açık olduğu saatlerde rahatlıkla görülebiliyordu. Asker orada dinleneceğini düşünerek sızlanmıyor, şikâyet etmiyor, bir an önce Erzincan'a varmak için gayret ediyordu.

Ormanlık alanlardan uzaklaştıkça, soğuk iyiden iyiye artıyordu. Ara sıra yağan kar, yerleri beyaz bir örtüye beziyor ancak daha sonra cılız güneşte kolayca eriyordu. Bu yüzden çamurlara bulanmış yollar yürümeyi zorlaştırıyordu. Hele Kelkit civarındaki yapışkan vıcık vıcık çamur yok muydu erlerin potinini ve çarığını, subayların ise çizmelerini ayaklarından çekip alıyordu. Çamurlu yollarda yürümekte zorlanan erlerin başında çarıklı olanları geliyordu. Erler sık sık kayıp düşüyorlar, bu düşmeyle birlikte sıralar bozuluyor, erlerin elbiseleri çamurlanıyor, bu yüzden üşümeleri daha da artıyordu.

Faik Çavuşun takımındaki erler bazen birbirlerine sormadan edemiyorlardı:

- Çavuşum bize potin ne zaman verecekler?
- Kaputumuz yok!
- Yün çorabımız da.
- Başlığımız, eldivenlerimiz de yok çavuşum...

Bu sorulara ilk önce cevap vermeyen Faik Çavuş, erlerin soruları bitince:

- Hepsi Erzincan'da verilecek, diyordu.

Bu cevap üzerine erlerde bir sakinleşme görülüyor, daha şevkle yürümeye çalışıyorlardı. Erzincan demek, onlar için sıcak

yiyecekler, kalın giyecekler demekti. Dinlenmek, belki de sıcak yataklar, temiz çarşafılar demekti. Hatta sıcak suyla yüz yıkamaktı. Erzincan, haftalarca yürüyen asker için kısacası ümit demekti. Orada ihtiyacı oldukları her şeyin eksiksiz karşılanacağını düşünüyorlardı. Ara sıra şehit olan arkadaşları akıllarına geliyor, onun neden öldüğünü kendilerine soruyorlar ancak bir cevap bulamıyorlardı. Erin eceliyle öldüğüne kanaat getirmişlerken, yürüyüş kolunun başında ve ortasında iki erin aniden yere düştüğü görüldü. İlk önce bunların yorgunluktan bayıldığı sanıldı. Ancak kendilerine yardım etmek isteyen erler arkadaşlarının nefes almadığını, nabızlarının atmadığını görünce, hem heyecan hem de korkuyla bağırıldılar:

- Ölmüşler!

Faik Çavuş bu feryat üzerine tepeden turnağa ürperdi. “Yoksa onlar da mı?” diye sordu kendine. Hemen ölen erleri incelemek için koştu. Başlarına toplanan erlere “Çekilin! Açılın!” dedi. Ölenlerin ilk önce ellerine ve ayaklarına baktı. Donma yoktu. Sonra ellerini, bacaklarını, karınlarını ve göğüslerini inceledi. Hummanın belirtisi olan kırmızı lekeler de yoktu ama “Bu erler neden böyle aniden ölüveriyor?” sorusunu kendisine çekinerek sordu.

Faik Çavuşun aklına doktor geldi ama bu yürüyüş kolunda doktor yoktu ki. Az sonra yanına yaklaşan bir subay merakla sordu:

- Neden ölmüşler?

- Bilmiyorum komutanım. Doktor olsaydı bilirdi belki. Yalnız hummadan ve donmadan dolayı ölmemişler.

- Ya neden ölmüşler o zaman?

- Ecelleriyle diyeceğim ama böyle kısa aralıklarla ve aniden benzer şekilde ölmek de pek ecel işi değil.

- Ne yapacağız peki?

- Bundan sonra ölen olmayacağını bilsek işimiz kolaydı. Bir kenara gömdürürdük. Yalnız bu olay devam ederse, sebebini bulmak gerekir...

- Evet.

- Erzincan'da doktor vardır. Birini bari oraya götürelim.
- Mekkârelerin birine yüklesinler. Doktora götürüp gösterelim.
- Ya bulaşıcı hastalıktan öldüyseler, hastalığı oraya taşırsak bizi Divan-ı Harb'e verirler.

- Aslında haklısın. Ama yapacak başka bir şey yok. İki tane ere de eceliyle öldü, deyip işin içinden sıyrılammam ki. Ne olursa olsun bu can veren erlerin tetkik edilip ölüm sebeplerinin öğrenilmesi gerek.

- Baş üstüne komutanım.

Faik Çavuş iki ere seslendi:

- Bunu alın, bir battaniye ile örtüp mekkârelerin birine yükleyin.

Bir er:

- Battaniye yok efendim, dedi.
- Doğru ya...
- Ya diğerini ne yapacağız?
- Diğerini de gömeceksiniz.

Faik Çavuş gene derin düşüncelere dalmıştı. Neler oluyordu? Bu erler tahmin ettiği şekilde öldüyse, Erzincan'a dek böyle ölüm-ler devam edecek demekti. Tahmin ettiği şeyi takım komutanına söylese miydi? Fakat tahmininden emin değildi ki...

Yürüyüş kolu arkadaki mekkârelerin birinde taşıdıkları ceset-ten dolayı sanki daha yavaş bir şekilde ilerliyordu. Pek çok erin aklı, arkadaşlarının neden öldüğü konusuna takılıp kalmıştı. İşte bu yüzden bir an önce Erzincan'a varmayı, orada her şeyi öğren-meyi istiyorlardı. Nasılsa doktorlar erlerin neden öldüğünü ko-layca bulurlardı. Onlar da, belirlenen ve bulunan şeye karşı ted-bir alırlar, kendilerini korumaya çalışabilirlerdi.

Erlerin morali iyice bozulmuştu. Soğuk ve yorgunluk bir yan-dan, sebebi bilinemeyen ölümler bir yandan erlerin üzüntüsünü katmerleştirmişti. Bu yüzden Erzincan'a ulaşip orada moral ka-zanmak ve sıkıntılarını gidermek istiyorlardı. Yürüyüş biraz ol-sun hızlanmıştı.

Artık Erzincan'ın tüten bacalarından yükselen dumanlar görülebiliyordu. İki dağ arasında sıkışıp kalmış, daracık bir ovanın hemen bitiminde kurulu şehir, kendine doğru yürüyen yolcuları büyük bir sabırla bekliyordu sanki.

Erzincan'a yaklaştıklarında burada askerlerin toplanmakta olduğunu, erlerin yeniden takımlara, bölüklere ayrıldığını gördüler. Yol boyunca ümit ettikleri, hayalini kurdukları sıcak yemeğin, yatağın ve kalın giyeceklerin kendilerine verilemeyeceğini anladılar. Buradaki erlerin üzerinde kaput yoktu, çoğunun ayağı çarıklydı. Bazıları hâlâ mahalli kıyafetler ile dolaşıyorlardı. Urfa taraflarından gelenler ise yazlık uzun beyaz mintanlarıyla bekleyip duruyorlardı.

İşte bütün bunları gören erat bir yığın hayal kırıklığı yaşadı. Ancak birkaç gün sonra başlığı olmayanlara başlık, sabahları içine un karıştırılmış, bol sulu sıcak bir çorba verilebildi. Bu bile erlerin içindeki ümitlerin yeşermesine yetmişti. Çok kısa bir zaman içerisinde kendilerine giyecek de verileceğini düşünmeye başlamışlardı.

Geniş araziye dağılan erat bir renk cümbüşünü andırıyordu. Resmi kıyafetlilerin yanında, kırmızı, mavi, yeşil, sarı, siyah ve beyaz giysili erler değişik bir manzara oluşturuyordu. Toplanma yerinde düzen diye bir şey yoktu. Kimi talime gidiyor, kimi talimden geliyor kimi de dinleniyordu.

Neden sonra erler arasında bir "başıbozuklar" kelimesi türeyip herkesin diline pelesenk oldu. Başıbozuk kelimesini ilk duyan, bunların askerden kaçmış ya da hapishaneden çıkmış, emir altına alınamayan erler için söylendiğini sanıyordu ama öyle olmadığını, çok geçmeden anlamışlar, başıbozuk kelimesinin anlamını öğrenmişler, sonradan çok gülmüşlerdi. Başıbozuk kelimesi asker kıyafeti olmayan, mahalli kıyafetle eğitim yapan, kırk yamalı bohça gibi rengârenk giysiler içindeki erler için söyleniyordu.

Aslında hapishaneden çıkan erler nadir de olsa bazı takım ve mangalarda bulunuyordu. Bunlar hapse yeni düşmüş, devlet tarafından kendilerine "Savaşa giderseniz, af edilirsiniz" denmişti. İş-

te hapishaneden şartlı çıkan biri de Erzincan'da yeniden düzenlen-
nen Faik Çavuşun mangasına düşmüştü. Adı Ziver'di. Uzun boy-
lu, gücü kuvveti yerinde biriydi. Devletin yaptığı çağrıya katılmış-
tı. Ziver manga içinde kendisine gem vurulamayan biriydi. Eli iyi
silah tutuyordu. Kısa bir talimden sonra da keskin nişancı olup
çıkmişti. Üstelik diğer erler gibi mertti de...

Faik Çavuş, Ziver'i sevmişti. Hapishaneye neden düştüğünü
sorduğunda, Ziver, kör bir inatla hep susmuştu. Onun konu-
şmak istemediğini anlamış bu konuyu bir daha açmamaya karar
vermişti.

Faik Çavuş mekkâreyle Erzincan'a getirdikleri erin neden öl-
düğünün doktorlar tarafından öğrenip öğrenilmediğini düşün-
yordu. Bu konuyu takım komutanına sormak için gittiğinde "He-
nüz bir şey yok." cevabını aldı. Sonra âdeta korkarak:

- Yoksa onlar da mı bir şey anlamadılar, dedi.
- Öyle bir şey demedim çavuş...

Bu cevap üzerine Faik Çavuşun aklı daha da karıştı. Peki, o
erleri öldüren, onların ölümüne sebep olan şey neydi? Kendi tah-
minini ilk önce pek önemsemiş ama daha sonra doktorların bir
şey diyemediklerini düşününce, tahminin üzerinde durmaktan
vazgeçmemişti... "Ah" dedi. "Ah... Balkan Harbi'ne katılmasay-
dım, sebepsiz ölümler üzerinde diğer erler gibi durmaz, kendimi
böyle yiyip bitirmezdim."

Faik Çavuş bir yanının kayıp gideceğini sandı. Dipsiz, kör
uçurumlara düşeceğini, bir büyük boşluğun gönlünü kapladığını,
hiçbir şey düşünemez hâle geleceğini hissetti. Güneş gören karlar
misali erimekte olan bir imparatorluk, bir çığ gibi, yamaçtan aşağıya
yuvarlanan kartopu gibi, harpten harbe sürükleniyordu. İnsanlar
ölüyor, muhacir hâle gelip yollara dökülüyor, ateşten, ka-
çıyorlardı ama ateşe koşanlar da vardı. Asker, pervaneler gibi ate-
şe doğru gidiyordu.

Faik Çavuş soğuk soğuk terliyordu. Görünmeyen bir el boğazını
sıkıyor, nefes almasını engelliyordu sanki. Gözleri büyüyor-

du. Çevresindeki her şeyin; erlerin, çadırların, ağaçların döndüğünü hissediyor, yere düşecekmiş gibi oluyordu. Bunun için iki ellerini açmış, ip üstünde dengede kalmak isteyen bir cambaz gibi ayakta durmaya çalışıyordu. Kendini hâlâ o soğuk camilerin kubbesi altında sanıyor, isli duman çıkaran büyük avizelerde binlerce, belki de on binlerce mum yanıyor, ayetlerin yazılı olduğu duvarlar Faik Çavuşun beyninde dönüp duruyordu. Ara sıra hıçkırıklar, bağırışlar, inleyişler, duyuyordu.

Hafızasına kazınan bu sahneleri silip atamıyordu. Bir sıtma krizi gibi, o acı günlerden kalan tortuyu tekrar tekrar yaşıyordu. Neden sonra kriz hafiflemeye başlıyor, terlemesi duruyor, Faik Çavuş rahat nefes alıyordu. Çevresindeki erler kendisine şaşkınlık içinde bakıyor, ne olup bittiğini öğrenmek için art arda sorular soruyorlardı:

- Çavuşum ne oldu?
- Hasta mısın?
- İyi misin?
- Doktor!
- Doktor nerede!
- Su verelim.
- Baksana üşüyor, örtelim.
- Dağılın başından, açılın!
- Rahat nefes alsın.
- Biraz su içseydi.
- Şuraya yatıralım.
- Olmaz daha da üşür, çadıra yatıralım.

Başındaki erlere boş gözlerle bakan Faik Çavuş:

- Merak etmeyin iyiyim. Çok sürmez geçer. Bilinmez bir krizdir bu. Yaranın, acının, hastalığın, ölümün pençesinden kurtulmanın, kurtulurken yüreğimde kalan tortunun eseridir bu kriz. İyiyim, iyiyim. Meraklanmayın, diyordu.

Kendisine bardakta uzatılan suyu titreyen eliyle alıp içti. İçi serinlemişti sanki. Bağrının yandığını, hararetinin çıktığını, suya doyamayacağını sanıyordu. Sudan tekrar istedi:

- Su... Bana su verin... Yanıyorum ben... Su...

Bu soğuk havada, ayazda, içi yanan çavuşlarına bakan erler, onun ciddi bir hastalığa tutulduğunu sanıyor, kendisine acımadan edemiyorlardı.

Uzun boyuyla erlerin arasında hemen fark edilen Ziver, Faik Çavuşu sırtlayıp en yakın bir çadıra yatırmış, çadırdakiler bu davranıştan pek hoşlanmamışlar mırın kırın etmeye başlayınca onlara:

- Uzun etmeyin! Çavuşum burada yatacak, demişti.

Onun kararlı olduğunu gören çadırdaki neferler daha fazla itiraz etmeyip durumu kabullenmek zorunda kalmışlardı. Faik Çavuş gözlerini acı gerçeklere kapamak ister gibi yumdu. Şimdi her yerde kopkoyu bir karanlık vardı. Gözlerini daha sıkı kapatı ve karanlık daha da koyulaştı...

*

Uzayıp giden çamurlu yollar çadırların arasında kayboluyordu. Yollar, bitmez derlerdi ama bütün yollar çadırların olduğu yerde son buluyordu sanki. Mekkâreler, yük kervanları bir bir gelip gidiyor, erler ve subaylar devamlı sağa sola koşuşturuyor, hazırlıklar elden geldiğince hızlı yapılmaya çalışılıyordu. Ancak her şey yolunda gitmiyordu... Asker elbisesi ile yerel kıyafet giyenler karışmış olduğundan manzara bir çiçek bahçesini andırıyordu.

Bulutlar, gelecek günler için kar topluyordu. Tecrübeli erler işte bu yüzden içlerinde koyu bir endişe duyuyorlardı. Kar, perişan olmak demekti. Hele Erzincan'dan daha da ileri gidecekleri akıllarına gelince, yağması muhtemel karın ellerini kollarını bağlayacağını iyi biliyorlardı. Asker, Ruslardan ziyade havanın bozup kara çevirmesinden çekiniyordu. Başları yüce karlı dağlar, uzayıp giden yollar, sarp geçitler onlar için büyük bir engel olacaktı. Erat, işte bu engellerin eninde sonunda karşısına çıkacağı-

nı biliyordu. O gün geldiğinde neler yapacaklarını şimdiden düşünmek istemiyor, "Hele o gün bir gelsin bakalım" diyorlardı...

*

Rusların sınırını geçip hızla ilerlemeye devam ettiği yönündeki haberler Erzincan'daki toplanma yerine tez ulaşmıştı. Bu haber, gönüllilerindeki kırık ümide tutunmaya çalışan askerler üzerinde bir deprem dalgası yaratmış, bu dalga giderek büyümüş, sonunda yıkıcı etkisini göstermişti. Şimdi hazırlıklar daha da hızlanmış, buraya daha önce gelip de talim gören askerin Erzurum'a doğru derhal yola çıkarılması gerekmişti.

*

Faik Çavuş sabahleyin uyandığında dalgındı. Tüm gücüyle olanları hatırlamaya çalışıyordu. Hafızasını zorladıkça ilk aklına gelen şey; Sultanahmet Camii'ne yatırılışı ve orada çektikleri oldu. Uzun yollardan gelmişlerdi, yine uzun yollara düşeceklerdi. İmparatorluğun bir köşesinden diğer köşesine savaş rüzgârları önünde saman çöpü gibi savrulmuş, oradan oraya atılmışlardı. Cepheden cepheye bu savruluş acımasız oluyordu. Bin bir zorluk ve yokluk içinde can vermek, toprağa düşmek için bunca çileye katlanmak aslında çok büyük bir tezat oluşturunuyordu.

Ölürse belki şehit olurdu, kalırsa da gazi... Ama onun öldüğünü kim bilirdi ki? Bir deftere kaydı tutulurdu hepsi bu kadardı. Böyle çok defter görmüştü, birçok neferin adı, baba adı ve memleketi yazılıydı. Hepsi düştüğü topraklarda unutulup gitmişti işte...

Az ileride dörtlü sıra olmuş erlere bakıp daldı. Çoğu yazlık kıyafetleri içinde titreyip duruyordu. Ayakları çarıklıydı. Başlarında hâlâ fesleri vardı. Bazılarının çorabı bile yoktu. Bu şekilde daha ileri nasıl gidebilecekler, düşmana nasıl karşı koyabileceklerdi? Acıklı manzarayı görmek istemezmiş gibi gözlerini kapayan Faik Çavuş kendi içinde koskoca bir boşluğa ve karanlığa düştüğünü sandı. Bu karanlık içinde Sultanahmet Camii'nin koca sütunları belirdi. Duvarlara yazılı ayetlerini bile okuyabiliyordu. Sonra inil-

tileri, çılgılık atanları, "Su..." diye yakaranların seslerini duyuyordu. Ateşler içinde yandığını, soğuktan titrediğini, lekeli hummanın kollarında kıvranırken, caminin o huzur verici atmosferinin tek dayanağı olduğunu hatırlıyordu. Defalarca yaşadığı acı sahnelerden yorulan ve bu sahneleri âdeta korkarak hayal eden Faik Çavuş gözlerini açtı. Yine yokluk, yine çaresizlik gördü... Kendisine büyük bir cesaretle sordu; "Yoksa ben yaşadıklarımı büyütüyor muyum? Bir ben miyim bunları yaşayan? Diğerleri de benim gibi mi düşünüyor, yaşadıklarını defalarca tekrar tekrar hayal etmiyorlar mı? Kim bilir? Nereden bilebilirim ki?"

İçindeki bu gelgitler yüzlerce kilometre yol yürüyecek Faik Çavuşu ve diğer erleri yoruyordu. Yormak ne kelime ömürlerinden nice yılları alıp götürüyordu. Bu yollardan başka, yorgun bir imparatorluğun nice yorgun yollarında, nice yorgun er ömürlerini tüketmek için ilerliyorlardı...

*

Faik Çavuşun aklına Trabzon'dan gelirken ölen erler geldi. Birini de ölüm sebebi anlaşılsın diye buraya getirmişlerdi. Doktorlar bunların niçin öldüğünü anlayabilmişler miydi? Daha önce takım komutanına bir şey dememişlerdi. Acaba şimdi bir şey bulabilmişler miydi? Bu konuyu komutanına sormak için kalkacaktı ki, dışarıda bir takım bağırışlar duydu.

- Neler oluyor?

- Ne olacak çavuşum! Şu Ziver denen arkadaş gece battaniyelerimizi almış. Kendi üstüne örtmüştü. Bütün gece soğuktan uyuyamadık. Bir o yana bir bu yana döndük durduk.

Faik Çavuş durumu kendisine anlatan erin arkasından gelen Ziver'e sordu:

- Doğru mu Ziver?

- Ne doğru mu çavuşum?

- Haydi, bilmemezlikten gelme. Arkadaşların battaniyelerini alıp örtünmüşsün.

- Ne yapayım çavuşum gece olunca üşüdüm, birkaç tane fazla battaniyem olsun istedim. Hapishanedeysen hiç üşümezdim. Buraları ise çok soğuk...

- Burada hepimiz üşüyor. Herkes başkasının battaniyesini almaya kalkarsa ne yaparız?

- Ama çavuşum biz hapishanedeysen hep böyle yapardık. Üşüyorsak başkasının bitli yorganını, karnımız acıktığı zaman da küflü yiyeceğini alırdık.

- Burası hapishane değil. Artık sen bir askersin. Kurallara uymak zorundasın. Askerlik kural demektir Ziver.

- Ben bunun böyle olduğunu bilseydim hapishaneden çıkar mıydım? Çıkmazdım vallahi... Bizi düşmanın karşısına çıkaracaklar, "Haydi yiğitler, elinizden geleni ardınıza komayın!" diyecekler sandımdı.

- Merak etme kısa bir süre sonra onu da diyecekler. Şimdi aldığın şu battaniyeleri sahiplerine geri ver. Zaten birazdan yola koyulacağız.

- Gene mi yürüyeceğiz? Ben düşmanla çarpışacağız sanıyordum, durmadan yürütüyoruz. Çarıklarımın altı delindi. Tabanlarım patladı!

Faik Çavuş yürürken Ziver'in dediklerine için için gülüyor "Dur bakalım, sen daha neler göreceksin. Bunlar bir şey değil..." diyordu. Gözleri, asker arasında zayıf ve çelimsiz takım subayını aradı.

- Faik Çavuş!

- Komutanım ben de size bakıyordum.

- Hareket etmeye hazırlanalım. Biliyor musun Ruslar sınırı geçmiş...

- Biliyorum komutanım. Ben getirdiğimiz erin neden öldüğünü doktorlar anlayabildiler mi, diye soracaktım.

- Çok emin değiller ama zehirlenme olabilir, dediler.

- Zehirlenme mi?

- Evet.

Zehirlenme, deyince Faik Çavuşun yüreği titredi. "Az çok ben de tahmin ediyordum ama bunu dillendirmeye, kendime söylemeye bile çekiniyordum. Öyleyse çok dikkatli olmamız lâzım. Aramızda hainler, casuslar olabilir... Şimdi mangadaki herkese şüpheyile bakmam gerekecek... Ne yazık ki her şeye yeniden başlıyoruz. Balkan Harbi'ni tekrar mı yaşayacağım?" diye düşündü.

Faik Çavuşun morali bozulmuştu. Mangasının olduğu yere doğru giderken içindeki hüznün büyüdüğünü hissetti.

*

Erzurum'a doğru yola çıkan eratin gözü, gökte salkım saçak asılı duran bulutlardaydı. Uzayıp giden yol üç-dört parmak karla kaplanmıştı. Takımlar, bölükler, taburlar, alaylar yürüyor, en arkadan da erzak ve cephane yüklü levazım birliği geliyordu. Yürüyüş her zamanki gibi düzenli bir şekilde başlamış daha sonra yorgunluğun etkisiyle düzen dağılmış, yürüyüş kolu gittikçe uzamıştı. Dağınıklığın baş gösterdiği anlar en tehlikeli anlardı. Çünkü çapulcuların, çetecilerin saldırısına uğrayabilirlerdi. Bir de buna zehirlenme olayları da eklenirse, yürüyüş tam bir çile yolculuğuna dönüşebilirdi. Faik Çavuş "Daha dikkatli olmak zorundayım." dedi. Takım komutanının tecrübesiz ve ilk defa cepheye gidiyor olması Faik Çavuşun omuzlarına binen yükün bir kat daha artmasına sebep olmuştu...

*

Sonradan anlaşılmıştı ki ölen erler zehirlenmişlerdi. Bazı Ermeni köylerinden gizlice yiyecek alan erler ne yazık ki şehit olmuşlardı. İşte yürüyüş kolunda erlerin aniden ölmesinin sebebi buydu. Faik Çavuş bu durumu tahmin etmesine rağmen komutanlar, erlere asla söylemeyecek ancak Türk olmayan köylerden yiyecek alınmasını kesin olarak yasaklayacaklardı.

*

Erzurum'un hemen doğusunda bulunan 11. Kolordunun erati bulundukları yerlerde mevzilerini derinleştirme gayreti için-

deydiler. Bu karda kışta Ruslarla savaşıacaklarını tahmin etmiyorlar ancak baharda havalar iyileşince, Rusların üzerine çullanacaklarını düşünüyorlardı. İşte bu düşünce erleri rahatlığa itiyordu. Erzurum ve civarındaki askerin hâli de diğerlerden farklı değildi. Giyecekleri, yiyecekleri yeterli olmadığı gibi iase stokları da yapılamamıştı ama kolorduya bu konuda çekilen telgraf onları sevince boğmuştu. İstanbul'dan bildirildiğine göre, bakla, buğday, nohut ile iki uçak, bomba ve diğer cephaneler, Bezmiâlem gemisine, yünlü içlikler, kalın çorap, eldiven ve başlık, askeri araçlar ise Bahriahmer ve Mithatpaşa gemilerine yüklenmiş ve Bandırma'dan hareket etmişti. Bu haber 11. Kolorduyu sıcak bir sevince boğmuştu. Herkes gelecek malzeme ve cephanelerle, giyeceklerle kışı burada rahatça geçireceklerini daha sonra "*ezeli düşman Rus'u*" bu topraklardan baharda söküp atacaklarını sanıyordu. Batum, Kars ve Ardahan'ı kurtaracaklardı. Bu iyimser hava ve kendine güven duygusu, savaşa ve kışa yönelik tedbirlerin alınmasını bilmeden geciktirmiş bu konuda gevşekliğe sebep olmuştu.

*

18. Tümenin 5. Tabur Komutanı Yüzbaşı Baki Bey tüm içtenliği ve inanmışlığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücüne ulaşması için özveride bulunulması gerektiğini düşünüyordu. Her türlü zorluğun, ne olursa olsun yenilmesi gerektiğine inanıyor bu yüzden elinden gelen her şeyi yapıyordu. Sık sık taburunu talimlere çıkarıyor, siperleri derinleştiriyordu. Erlerinin kılık kıyafeti düzgün değildi ama bu ileride düzelecekti. Koca imparatorluk o eski güzel günlerine elbette dönecekti...

Teşkilat-ı Mahsusa'nın gönüllülerden kurduğu bir ordu Ruslarla çarpışmak için yola çıkarılmıştı. Onlar, Rus sınırından içeri sızacak, Batum'a girecek ve yerli halkla birlikte Ruslara karşı savaşıacaklardı. Rus kuvvetleri, gönüllüler ve 11. Kolordu arasında kalacak, baharda yapılacak bir taarruzla ortadan kaldırılacaktı. Daha sonra Orta Asya içlerine dek ilerlenecek, 93 Harbi'nden³

beri acı acı inleyen, kirlenen vatanın o güzel köşeleri olan Batum, Kars, Ardahan, Sarıkamış, Doğu Beyazıt kurtarılacaktı. Yüzbaşı Baki Bey bunları düşündükçe, baharın gelmesini bir an önce istiyordu. Almanlarla birlikte özlenen eski günlere dönülecekti. İmparatorluk sıkıntılarından önünde sonunda kurtulup yine o kudretli günlerine kavuşulacaktı. Alman Amiral Souchon, "Ben Yavuz ve Midilli ile koca Karadeniz'i Türk gölü haline getireceğim, bakalım Rus donanması bizim karşımıza çıkabilecek mi?" demiş, Alman amiralinin söylediklerine, İstanbul'dan Erzurum'a dek çeşitli rivayetler katılarak büyümüştü. Bu haber, Erzurum ve civarındaki kolordunun askerleri arasında bire bin katılarak konuşulmaya başlanmıştı. Almanlarla beraber harbe girilmesine karşı çıkan subay ve erler bile bu söylentilerden dolayı susmak zorunda kalmışlardı. İyi günler yakındı. Yüzbaşı Baki böyle düşünüyordu...

Kasım ayı başlarında Rus kuvvetlerinin Köprüköy'e ilerlediği haberi geldiğinde bile Yüzbaşı Baki ve onun gibi düşünenler bu haberi ciddiye almamışlardı. Rusların da yerlerinden kıpırdayıp ileri bir harekâta girişeceklerini hiç tahmin etmiyorlardı. Herkes şaka olarak algılamış, birbirine takılır olmuştu:

- Duydun mu? Ruslar geliyormuş.
- Haydi canım olur mu öyle şey...
- Bu karda kışta Rus'un hiç işi yok da buraya mı gelecek?
- Ruslara dikkat edin.
- Buyursunlar gelsinler.
- Başımızın üstünde yerleri var.
- Onlar gelmezse, baharda biz gideceğiz.

- Hele şu Bandırma'dan gelen gemiler limana bir gelsin. Araç ve gereçler de Erzurum'a getirilsin. Sen, o zaman gör bizi.

Yüzbaşı Baki "Yine de ne olur ne olmaz" diyerek civar köyle-re yerleştirdiği erlerini toplamış, tahkimat yaptırmıştı. Ancak bu tahkimatı yapan erler öyle isteksizdi ki bir türlü çalışmak istemiyorlardı. "Baharda yapılacak bir çarpışma için daha şimdiden tah-

kimat yapmanın ne gereği var?" diye düşünüyorlardı. Ağır aksak giden bu tahkimat işlerini yaptırmak için Yüzbaşı Baki çok zorlanıyordu. Çünkü civar köylere dağıttığı askerler köyden çalışacakları yere gelinceye dek bir buçuk, iki saat yürümek zorunda kalıyorlar, üstelik sağlıksız şartlardaki evlerde ve ahırlarda barınıyorlardı. Doğru dürüst beslenmedikleri gibi zaman zaman köylülerle sürtüşmeler de yaşıyordu. Acıkan ve üşüyen bazı erler, bu kez köylülerin kapısına dayanıyor, silah zoruyla ihtiyaçlarının karşılanması için ev sahiplerine baskı yapıyordu.

*

Kötü haberler hızla yayılınca, durumun önemi anlaşılmıştı. 6 Kasım 1914'te Rus filosu, gelmesi dört gözle beklenen Bezmi-âlem, Bahriahmer ve Mithatpaşa gemilerini batırmıştı. Ayrıca vapurun birinde, Trabzon'a yollanan iki alay asker boğulmuştu. Bu habere inanılmazken kötü bir haber de çok daha yakınlarından gelmişti. 13. İhtiyat Süvari Alay Komutanı Hüseyin Paşanın bütün subayları ile Rusların önünden kaçtığı haberi her tarafa yayılmıştı.

Diğerleri gibi Yüzbaşı Baki de ilk önce bu haberlere inanmak istemedi. Böyle bir şey olamazdı. Hani, Karadeniz Türk gölü olacaktı? Hani, Rus donanması limanlarından bile çıkamayacaktı? Hani, Sivastopol'a çıkarma yapılacaktı? Yavuz ve Midilli, Karadeniz'de cirit atacaktı? Şimdi ise neler oluyordu? Yüzbaşı Baki bu beklenmedik haberler karşısında açıkçası şaşkıındı. Sefere çıkan herkes büyük bir imparatorluğu yeniden kurma hasreti içindeydi. İyi şeyler düşünülüyordu ama düşünmek yeterli olmuyordu ki...

Yüzbaşı Baki bir çakırdikenin kalbini çizip kanattığını hissetti. Bu arada aldığı bir haber derin ve renkli bir rüyadan uyanması için yetip artmıştı bile. Rusların Köprüköy'e doğru yürüdüğü, bu yüzden kolordu karargâhının Hasankale'den Erzurum'a taşınması, gerçeklerin tüm çıplaklığı ile anlaşılmasına yetmişti. Belli ki karargâh Rusların ilerlemesinden dolayı daha güvenli bir yere taşınıyordu. Yüzbaşı Baki Bey bir kez daha yıkılmıştı. Hâlbuki bu-

raya gelirken içinde hevenk hevenk ümit çiçekleri açmıştı. Tıpkı bir gelin gibi süzülen erik ağaçlarını kırağın yakması gibiydi ümitleri. Oysa şimdi yalancı bir bahara aldanıp zemheri çiçeklerini bir bir kurutuyordu sanki...

Tahkimatların derinleştirilmesine nezaret eden Yüzbaşı Baki Bey işin ağır gittiğini görüp canı sıkılıyordu. Ancak askerin siper açmak için kullanacağı daha fazla küreği ve kazması yoktu. Üstelik bir günlük iâşenin dışında başka yiyecekleri de kalmamıştı. Bunlar yetmezmiş gibi bir de köylüler kendisine şikâyet gelmişler; erlerin köylerinden çekilmelerini istemişler, kendi yiyeceklerinin bitmek üzere olduklarını söylemişlerdi. Yüzbaşı Baki köylülerin bu isteğini çok garipsemişti. Onları savunmak için burada bulunuyorlardı. Köylüleri "Rus'a" karşı koruyacaklarken, köylüler onlardan yiyecek kısıkanıyorlardı. Elinde avuçlarında olanları paylaşmak istemiyorlardı. Demek ki bıçak kemiğe dayanmıştı artık. Hâlbuki ilk günler böyle değildi. Herkes elinden geldiği kadar askere yardım edip siper kazıyordu. Ekmeğini, suyunu seve seve paylaşıyordu, şimdi ise kendilerini, düşmana karşı koyacak erleri bile gözleri götürmüyordu. Tüm bunları düşünen yüzbaşının aklı gittikçe karışıyordu.

Kendini, insan yutan bir bataklığın kıyısında hissediyordu...

*

Faik Çavuş uzayıp giden yürüyüş koluna baktıkça "Her dem yoruluyoruz" diye düşünüyor, bir yandan da manga erlerini dikkatlice süzüyordu. Her geçen dakika atılan adımlar yavaşlıyor, yol gittikçe uzuyordu. Erler yayan, subaylar ise at sırtında yolculuk yapıyordu. İlahe kollarında görevli erler, bir at veya katır sırtındaki sepetlerden her ere bir tayın veriyordu. Yürümekten bıkmın neferler, bu kuru tayınları alınca, ısırmaaya çalışıyordu ama bir kemik kadar sert olan tayınları ısırmaaya zorlanıyorlardı. Bazen tayını ısırmaaya çalışan erlerin ender de olsa dişleri kırılıyordu. Neferler koparabildikleri bir parçayı dakikalarca ağzında tutup yumuşattıktan sonra ancak yutabiliyorlardı. Bu yüzden kuru bir tayını yiyebilmek için verilen uğraşla zaman kaybediliyor, "ye-

mek molası bitti” denildiğinde bile eratın pek çoğu yürürken tayınlarını dişlemeye devam ediyordu. Bu duruma en çok Ziver kıızıyordu:

- Yahu! Hapishanede bile böyle kuru tayın vermiyorlardı bize. Al tayını Moskof’un kafasına at ikiye yarılr inan. Bizim gibi katilleri daha iyi beslerlerken, cepheye giden şu zavallılara verilen tayına bak. Hey Allah’ım bu işler dışarıda neden böyle ters. Hapishanede hayat ne kadar da kolaymış. Ekmek elden su gölden. Asker ise zar zor ayakta duruyor...

Faik Çavuş, Ziver’in bir şeyler dediğini duydu:

- Ne diyorsun Ziver?

- Ne diyeceğim çavuşum, dışarıdaki şu hürriyetin ne kadar zor olduğunu anlatmaya çalışıyordum.

- Hür olmak beraberinde birçok zorluğu da getirir. Herşeyin bir bedeli vardır.

- Vallahi çavuşum, ne dediğini anlamadım ama herhâlde kötü bir şey demedin.

- Neden diyeyim Ziver?

- Hani ne bileyim, benim gibi mahpustan çıkmış birine hor bakarlar da. Ancak bu ana kuzularından daha iyi dövüşür, daha iyi silah kullanırım, bilesin.

- Hayıflanma, sana kimse hor bakmıyor.

- Çavuşum ben şunu da bilirim ki, devlet beni af etmek için önüme Moskof’u koymuştur. Ben özü sözü bir insanım. Bu Rus’u alt etmek için ölümü bile hakir görürüm. İşin kolayına kaçmam. Hem istesem buradan rahatça kaçırım. Kimse izimi bile bulamaz.

- Haydi düşünme böyle şeyleri...

Faik Çavuş böyle demişti ama kaçma fikri bu tesadüfî konuşmayla yine aklına gelmişti. “Ziver ne diyordu; ‘Kaçsam izimi bile bulamazlar.’ Kendisinin izini bulabilirler miydi? Yoksa kaçsa mıydı?”

Yol gittikçe uzuyordu. Erzurum’a yürünecek daha çok yol vardı...

Subaylar ise at üstünde olduğu halde bölüklerini gezip uyarılar yapıyorlardı:

- Yol üstündeki köylerden bir şey almayın ve yemeyin.
- Köylerden bazıları Ermeni köyleridir.
- Onlara nereye, niçin gittiğinizi söylemeyiniz.
- Aranıza katılan yabancı biri olursa derhal bize haber veriniz.
- Köylerden geçerken hızlı yürüyünüz.

Asker, bu uyarıları dinliyordu. Bazı varlıklı erler ise köylerden geçerken ekmek peynir, hatta pekmez satın alıyor, yolculuk boyunca arkadaşlarından saklayarak yemeye çalışıyordu.

Faik Çavuşun gözü erlerindeydi. Yorulan, gittikçe beti benzi solan erlere dikkatle bakıyordu. Ara sıra aklına, baskına uğrama endişesi geliyordu. Çünkü bir et yığınının dönen erler, sadece ve sadece yürümeye gayret ediyor, başka bir şey düşünemiyorlar, gıdasızlık yüzünden, üşümekten dolayı çabuk yoruluyorlardı. Mola verildiğinde ise çok üşüyorlardı. Bu yüzden asker dinlenmekten yavaş da olsa yürümek arzusundaydı.

Takım komutanı arkada kalan asker ve mekkâreleri merak ediyordu. Atını Faik Çavuşun yanına sürerek ona:

- Faik Çavuş manganı al ve yürüyüş kolunun sonunu bir kontrol et. Mekkâreler de iyice yavaşladı. Erat biraz daha gayret etsin, dedi.

- Baş üstüne!

Manga, ana yürüyüş kolundan ayrılarak geriye doğru yürüdü. Gerçekten de yürüyüş derinliği iyice artmış, en arkadaki erler adeta ayaklarını sürüyerek yürümeye çalışıyordu. Yiyecek ve cep-hane taşıyan hayvanların burunlarından ve sırtlarından buğular çıkıyordu. Faik Çavuş:

- Haydi arkadaşlar biraz daha gayret, dediği anda kayalık ve çalılıklar içinden üzerlerine ateş edilmeye başlandı. Yürüyüş kolunun uzamasıyla arkada yorgun argın yürümeye çalışan erlere ateş açılmıştı. Bir an şaşırان erler kendilerini yere atıp siper alın-caya dek içlerinden üçü vuruldu.

Faik Çavuş yattığı yerden:

- Karşı ateş açalım! Ziver haydi göster şu nişancılığını! diye bağırdı. Başını kaldırıp etrafa bakacak oldu. O anda bir mermi alnını sıyrarak geçti. Faik Çavuş öskelenenip başını karla kaplı toprağa gömdü.

- Vay anasını! İyi nişancılar da...

Karşılıklı ateş başlamıştı. Manga erleri siper aldıkları çalılıkların, ağaçların ve kayaların ardından kendilerine ateş edenlere karşı koymaya çalışıyorlardı. Mekkârelerin yanında ateşten sakınarak yürüyen erler ise çatışmayı korku dolu gözlerle izliyorlardı. Bir süre sonra ateş kesildi. İlerideki yürüyüş kolundaki erler yardım etmek için geri dönmüşlerdi ama karşı tepelere tırmanan atlılar dörtnala kaçıyordu.

Faik Çavuş takımına seslendi.

- Haydi kalkın! Yaralıların durumu nasıl?

- Biri ağır, diğer ikisi hafif yaralı.

Faik Çavuş derhal yaralıların olduğu yere koştu. Vurulan takımın en çelimsiz ve zayıf bir eriydi. Karnında büyük bir yara açılmıştı. Kurşun karnından girmiş ve sırtından çıkmıştı. Dakikalar geçtikçe yara sanki büyüyordu. Vurulan çelimsiz erin çok kan kaybettiği belli oluyor, kanın mutlaka durdurulması gerekiyordu.

- Doktor gelsin, dedi Faik Çavuş.

Ziver:

- Ben gidip ileri koldaki doktorlardan birine söyleyeyim, dedi.

- Haydi Ziver!

Vurulan er çok acı çekiyordu. Gözlerindeki ışık gittikçe sönmüyordu. Faik Çavuş ise elini yaranın üstüne bastırmış ona moral veriyordu:

- Merak etme evlât iyileşeceksin. Biraz dayan. Doktor gelecek şimdi. Kanamanı durduracak. Seni Erzurum'da iyi bir hastaneye yatacağız. Sık dişini biraz...

Yaralı er bir şey diyecekmiş gibi ağzını açtı, sanki haykırıp "Ben ölmek istemiyorum!" diyecekti. Elleriyle, Faik Çavuşun kol-

larını can havliyle sıkıca tuttu. Biraz başını kaldırmak istedi. Başaramadı. Fısıltı halinde ancak "annem" diyebildi. Başı yana düştü...

Faik Çavuş ise yarada tuttuğu elini durmadan bastırıyor, bir yandan da "Ölme! Sakın Ölme!" diye bağıyor, çaresizlik içinde sağa sola bakınıyordu. Az sonra Ziver, doktorla yanına geldiğinde, Faik Çavuş onlara:

- Artık çok geç, dedi. Doktordan ziyade artık onun bir mezar ihtiyacı var.

- Çavuşum bize kim saldırdı peki?

- Kim olacak çeteciler, Ermeniler belki de Rusların öncü birlikleri. Bilemiyorum ki... Şimdi koca Osmanlı'nın o kadar çok düşmanı var ki, hangisini sayayım. Say say bitmez... Öyledir bir kere düşmeye gör... Neyse acele edip şu eri gömelim. Yoksa yürüyüş kolundan iyice geride kalacağız. Biliyorsun, sürüden ayrılanı kurt kapar.

- Doğru söylüyorsun çavuşum...

Kocaman bir ağacın altına mezar kazıldı. Şehit eri elbiseleriyle mezara koyup üzerini örttüler. Bir köklü devletin, çınar gibi yaşlı, büyük bir devletin erleri artık çınar ağaçlarının altına bir bir gömülüyordu. Bu tesadüf müydü? Faik Çavuş dalgın bir halde mezara kürek atarken düşünüyordu. "Toprağa verdiğimiz er yine de şanslı. Hiç olmazsa bir mezarı, bir mezar taşı var. Gelen geçen yolcular ruhuna birer Fatiha okuyabilecekler. Ya Balkanda bıraktığımız şehitler? Ne bir mezar taşları var ne de Fatiha okuyanları. Artık onlar gurbette sayılır. Kendi devlet sınırlarımızın dışında kaldılar. Ah ki savaşlar, ah ki, bu devletin çilekeş insanları, anneleri, babaları ve cepheden cepheye koşturan kahraman erati." Adeta yüreği burkuluyordu.

Koca çınar ağacının her nasılsa düşmeden kalmış yaprağı öz suyunu yitirdi. İyice sarıya dönmüş yaprak, kafesten kurtulan bir kuş gibi leylim leylim salınarak yere düşmeye başladı. Bu uçuşunun hiç bitmemesini istercesine ağır ağır yere doğru iniyordu. Hafif hafif esmekte olan rüzgâr yaprağı oradan oraya savuruyor,

ara sıra havada dönen yaprak neden sonra yeni açılmış mezarın üstüne düşüverdi. Topraktaki Mehmet ile yaprak beraber çürüyecekler, belki de beraber toprak olacaktı.

Faik Çavuş ve erleri toplanıp yola koyulmak üzere iken takım komutanı teğmen gelmişti yanlarına:

- Faik Çavuş çabuk hazırlanın!

- Biz de öyle yapıyoruz komutanım. Yürüyüş koluna yetişmemiz gerek.

- Hayır hayır, tabur komutanı saldıranların peşine düşüp bir süre takip etmemizi istiyor.

- Ama onlar atlı. Çoktan uzaklaşmışlardır.

- Ben de öyle söyledim ama...

- Baş üstüne!

Faik Çavuş şaşırmıştı. Kendilerine saldıranların hepsi atlı iken, üstelik karşı tepelere doğru kaçmışken, onların peşine yorgun argın hem de yaya düşmek hiç akıl kârı değildi. Birden saçları diken diken oldu. Gözleri büyüdü. Titremeye başladı. Gönlü kabaran denizler gibi çalkalanıp duruyordu. Yoksa, yoksa kendi mangası gözden çıkarılmış, çetecileri oyalamak ve onlarla çarpışmak bahanesiyle mi takibe gönderiliyordu? Faik Çavuşun dizleri bile tutmuyordu. Beyninde mih gibi çakılı duran Balkan Harbi sahneleri bir bir canlanmaya, tüm ayrıntıları ile gözlerinin önünden geçmeye başlamıştı yine. O zaman da Bulgarları takip etmişler, nice tuzaklara düşürülmüşlerdi. İşte, yine aynı şeyler mi oluyordu?

Tedirginliğini erata belli etmemeye çalışsa da mangadaki erlerin hepsi Faik Çavuş gibi gözden çıkarıldıklarını düşünüyorlardı. Hele daha sonra sağ salım dönerlerse, ilerlemekte olan yürüyüş koluna yetişmeleri çok zor olacaktı. Geride kalmış bu mangaya karşı, yorgun, bezgin, çantasında el kadar, taş gibi sert bir tayından başka yiyeceği olmayan erlere saldırmak gayet kolay olacaktı. Çeteci Ermenilerin yanında, aşiret süvari alaylarından bazı erlerin orduya katılmayıp dağda çapulculuk yaptığı yönünde söy-

lentileri de duyuyorlardı. “Bunlar köy basıyor, hatta Erzurum’a giden kabilelere saldırıyorlarmış” gibi söylentiler askerin dikkatini çekiyor, söylenti de, yalan da olsa, bu haberleri gerçekmiş gibi algılıyorlardı. Karmaşanın olduğu bu günlerde kim doğru, kim yalan söylüyor bilemiyorlardı.

Faik Çavuş küçük bir dereden geçerken sinirli bir şekilde manga erlerine bağırdı:

- Haydi sallanmayın, hızlı yürüyün!

Ziver yine söylenmeye başlamıştı:

- Yahu çavuşum, biz yürümeye mi geldik, savaşmaya mı?

- Ziver, herkesin altına bir at verecek halim yok herhâlde!

- Ama bize saldıranların hepsi atlıydı. Yani çavuşum senin aklın eriyor mu bu işe?

- Hangi işe Ziver!

- Kızma çavuşum. Onlar atlı, biz yaya. Kaplumbağa, tavşanı yakalayabilir mi? Biz onlara yetişebilir miyiz? Bu işte bir iş var ama ne?

Faik Çavuş az önce düşündüklerini Ziver’in de düşündüğünü, kendilerinin gözden çıkarıldığına kanaat getirdi. Daha da öfkelendi. Önündeki ufak bir taşla tekme atacaktı ki, taşın kenarında bir çiçek gördü. Tekme atmaktan vazgeçti. Kardelendi gördüğü çiçek. Açık mor renkli kardelen bu ıssız yerde tüm sıcaklığı ile açmıştı. Kar bazıları için külfet olurken, bazıları için de nimet oluyordu.

Tepelere doğru yürüyen erler yerdeki nal izlerini takip ediyordu. İzler kayalıklara doğru gidiyordu. Ortalık sessiz ve sakin-di. Manga erleri de dikkatli bir şekilde yürüyorlardı. İskelete dönmüş ahlata ağacındaki bir karga bet sesiyle öttü. Tüm dikkatlerini takip ettikleri düşmana odaklayan erler, karganın bu ötüşünden dolayı irkildiler. Kimisi derin bir soluk aldı, kimisi yutkundu, kimisi de silahını daha sıkı kavradı.

Manganın önünde Ziver'le birlikte yürüten Faik Çavuş biraz daha ilerleyip çevreyi kontrol ettikten sonra geri dönmeyi düşünüyordu. Bunun için olabildiğince hızlı hareket etmeli, kaybettikleri zamanı en kısa sürede almalı, ana yürüyüş kolu ile mesafeyi hızla kapatmalıydılar.

Takip ettikleri nal izleri az ileride kayalıkların içine doğru gidiyordu. Kayalıklara yaklaştıkça, erlerde heyecan artıyordu. Çoğu belki de hayatlarında ilk defa çetelerin peşine düşmüşlerdi. Belki de çoğu bir çatışmada ilk defa tüfek kullanacaktı. Faik Çavuş bunları düşününce daha da ürperdi. Ziver'e işaret ederek, erlerin arkasından gelmesini istedi. Bu şekilde nişancı Ziver ile arkalarını emniyete almayı düşünüyordu. Önde de kendisi vardı. Ancak her iki yanları açık kalmıştı. Yanlarda da acemi erler vardı...

"Baskına uğramasak" diye düşünen Faik Çavuş etrafı tarıyor, bir hareket var mı diye dikkat ediyordu. Belki de kendilerine saldıranlar her kimse, çoktan buralardan uzaklaşıp gitmişlerdi. Öyle olmasını yürekten diledi. "Yine de tedbiri elden bırakmamalı, çok dikkatli olmalıyım." dedi kendi kendine.

Yavaş bir şekilde adım adım kayalıklara doğru ilerleyen erler hücum düzeni aldı. Eratın gözleri kayalara kilitlenmiş olduğu halde yürüyordu. Şimdi beyinlerinde sadece ve sadece kayalıkların arkasında olması muhtemel düşman vardı. Gittikçe artan heyecanları bu soğuk havaya rağmen yüzleri kızarmış, erlerin hepsi sanki çok iyi beslenmiş gibi sağlıklı bir görünüm kazanmıştı. Hâlbuki yol boyunca zar zor kırabildikleri tayın parçalarını ağızlarında yumuşatmış daha sonra zorlukla yiyebilmişlerdi.

Arkalarında kalan ahlat ağacındaki karga yine öttü. Sessizliği sert şekilde yaran bu ötüşle erler ellerinde olmadan ahlat ağacına doğru döndüklerinde, üzerlerine doğru ateş açıldı. Kendilerinden beklenmeyen bir çeviklikle yere atladılar. Her biri bir kaya arkasına saklanmaya çalışıyordu. Faik Çavuş kısa bir şaşkınlıktan sonra:

- Yayılın! Kayaları siper alın! Açıkta kalmayın, diye olanca gücüyle bağııyordu. Sağdan soldan atılan mermiler kayalara çar-

pıp küçük parçalar koparıyor, karla kaplı toprağa saplanıp kalıyordu. Yere yatmış erlerin yüzü gözü kar içindeydi. Gizlenebilmek için başlarını olabildiğince karın içine gömmeye çalışıyorlardı. Bu esnada kaputu olmayan erler soğuğa aldırmandan ateş etmeye çalışıyordu. Buz gibi bir havada sürüp giden bu sıcak çatışmada Faik Çavuş böyle devam ederse, daha fazla dayanamayacaklarını sanıyordu. Çünkü karşı taraf mangasına göre daha isabetli atışlar yapıyordu. Sıkışmaya başlamışlardı... Kaçsa mıydı? Tam da sırasıydı hani... Nasıl olsa ana yürüyüş kolundan da epey uzaklardaydılar. Kimse kendisini aramaya çıkmazdı. Çarpışmanın en koyu anında aklında bir zembil gibi asılı kalan bu kaçma fikriyle uğraşan Faik Çavuş, bir yandan da düşmanla baş etmeye çalışıyordu... İçindeki, bir ses "Bunca sene yokluk içinde savaştın, bak gördün işte yine yokluk içinde savaşıyorsun. Camilerde yatıp ölümden döndün." diyordu. O, acı anları düşünen Faik Çavuş dişlerini sıkarak içindeki sese öfkeyle karşılık verdi:

- Keşke ölseydim, dedi!

Onun sözlerini duyan erler, çavuşlarının neden böyle konuştuğuna bir anlam veremediler. Faik Çavuşun hayattan bezmiş olduğunu düşünüyor, çatışmanın daha ne kadar süreceğini merak ediyorlardı. Bu soğukta, içlerindeki korku onlarda cesarete dönüşüyordu... Bu arada beklenmeyen bir şey oldu. Karşı ateş aniden kesildi. Faik Çavuş ve mangası bir süre oldukları yerde kıpırdamadan beklediler. Sonra nal seslerini duyunca kalktılar. Kim olduklarını bilmedikleri atlılar uzaklaşıyordu. Nal seslerinin uzaklaştığını anlayan Faik Çavuş:

- Haydi, dedi.

Kalkıp kayaların ardına bakmaya gittiler. Kar içinde iki kişi yerde yatıyordu. Etraflarındaki kırmızılık beyaz karlar içinde hemen dikkati çekiyordu. Bir de silah seslerine aldırmandan duran, iki at vardı. Faik Çavuş:

- Tuzak olabilir. Dikkatli olun, dedi.

İleri fırlayan Ziver hiçbir tedbir düşünmeden yerde yatanlara baktı.

- Ölmüşler, dedi. Herhâlde bunları ben vurdum.

Faik Çavuş, Ziver'in bu sözüne güldü.

- İyi ya sen vurmuş ol bakalım...

- Atları alalım, yaralı arkadaşımızı atla taşıyalım. Acele edelim. Yürüyüş koluna yetişmemiz lâzım. Karanlık basmadan onlara ulaşmalıyız...

Takım erlerinden biri omzundan yaralanmıştı. Ancak büyük bir metanet içinde susuyor, "ah" bile demiyordu.

Faik Çavuş baba şefkatiyle ere baktı:

- Yaran fazla derin değil. Sık dişini, kafileye yetişince yarana baktırınız. Şu ata bindirelim seni. Yuları tutabilir misin?

- Tutarım çavuşum...

Üç beş kişi hemen yaralı eri ata bindirdiler. Diğer atı da yedeklerine aldılar. Kayalıklardan aşağıya inerken kar tekrar yağmaya başlamıştı...

Daha önce geçip giden ana yürüyüş kolundaki erlerin izleri az da olsa belli oluyordu. Akşam karanlığı basmadan kafileye varmak istiyorlardı. Yoksa bu şekilde yürümek onlar için tehlike dolu bir yolculuğa dönüşecekti. Çünkü yorgun argın erlere karşı tekrar bir saldırı olabilirdi.

Erler, ana kafileye yetişmeye çalışıyor, kar yağmaya devam ediyordu. Yanlarında getirdikleri iki atın birine yaralı eri bindirmişlerdi, diğer atta ise yorgun erlerden biri bulunuyordu. Bir süre sonra erler bu ata sırayla biniyordu.

Faik Çavuş en önde yürürken aklında birçok soru vardı. Kendilerine saldıranlar her kim ise neden çatışmayı bırakıp kaçmışlardı? Acaba ileride tekrar mı saldıracaklardı? Yoksa bu bir tuzak mıydı? Aslında cevaplanacak pek çok soru vardı ama şimdi tek düşüncesi ana kafileye yetişebilmektir. Aralarında en az üç saatlik bir yol vardı. Bu mesafe devamlı koşulsa dahi zor kapanırdı. Tek ümitleri yürüyüş kolunun vereceği molalardı. Eğer molalar uzun olursa yetişebilirlerdi.

Ana kafilâ ise kardan dolayı dolayı yürüyüşünü iyice yavaşlatmıştı. Komutanlar kafilenin dört bir tarafına nöbetçiler koymuş, ileriye ve geriye keşif kolları çıkarılmıştı. Bu şekilde muhtemel bir saldırıya karşı tedbir almayı düşünmüşlerdi.

Asker ile iaşe ve cephane taşıyan mekkâreleri çeken hayvanlar yorulmuşlardı. Erzurum'a daha çok mesafe vardı. Bütün gün böyle yorgun argın yürüyemezlerdi. Yol kenarındaki ağaçlık bir yerde konaklanabilirdi. Komutanlardan bazıları gece dinlenmenin tehlikeli olabileceğini söyledi. Bazıları ise yeterli nöbetçi ve keşif kolları ile kafilenin güvenliğinin pekâlâ sağlanabileceğini düşündü.

Mola verip bir süre sonra tekrar yürüyüşe geçtiler. Akşam karanlığı çökmeye başlayınca gece dinlenilmek üzere karar verildi. Mekkâreleri çeken hayvanlar koşumlardan sökülüp ağaçlara bağlandı. Ağızlarına yem torbaları asıldı. Asker de sağa sola yayıldı ama karla kaplı yerlere oturmak mümkün değildi. Hepsi ayakta bir şeyler atıştırmaya çalışıyordu. Çattıkları silahlarının başında yorgun bir şekilde dikiliyor, kendi aralarında konuşuyorlardı. Kar ise yağmaya devam ediyordu. Gecenin ilerleyen saatlerinde daha da artacak olan soğuktan asker nasıl korunacaktı? Ateş yakmayı düşündüler ama yakılacak bir ateş çetecilerin dikkatini çekebilir ve baskına uğrayabilirler endişesiyle, ateş yakılmamasına karar verildi. Bütün gece, karın ve soğğun koynunda, ayakta mı geçirilecekti? İşte bu soru bütün komutanların aklındaydı. Ancak karar alınmıştı. Yorgun askere bütün gece "yürü" demek de olmazdı...

Hemen erlere emirler verildi:

- Ateş yakılmayacak!
- Çok yüksek sesle konuşulmayacak!
- Yerlere oturulmamaya çalışılacak!
- Uyuşukluk hisseden askerler uyarılacak!
- Etrafa dağılınmayacak!
- Civar köylere asla gidilmeyecek!

Erat bu emirleri duyunca "Bütün gece ayakta beklemek için mi mola verdik?" diye sızlanmaya başladı...

Çöken karanlıkla birlikte erlerde ve komutanlarda tedirginlik baş gösterdi. Ayakta bekleyen erler yere çölmek zorunda kalıyor, bir süre sonra tekrar ayağa kalkıyorlardı. Gecenin ilerleyen saatleri ve ayazın artmasıyla durdukları yerde erat zıplamaya başlıyor, neden sonra yoruluyorlar bir yandan da sabit bir şekilde durmaktan bedenleri uyuşuyordu.

Erlerden dört beş kişilik bir grup yere çömeliyor, kafa kafaya veriyor, bulabildikleri çulları üstlerine örtüyor, biraz olsun ısınıp soğuktan korunabiliyordu. Ağaçlara bağlı atlar, mandalar ve öküzler soğuktan titriyor, ara sıra bağırıp duruyorlardı. Herkes sabahın olmasını dört gözle bekliyordu.

İyice bastıran soğuk ve karanlık içinde uzaktan bir el tüfek sesi işitilince, o uyuşuk ve yorgun askerler dikkat kesilip hemen silahlarını alıp, çok üşüdükleri halde, kendilerini karın içine attılar... Yerli çeteciler mi yoksa Ermeniler mi saldırmıştı? Karın üstüne uzanan erler "Bir baskına mı uğradık?" diye kendilerine sorup duruyorlardı. Ancak tüfek sesinin arkası gelmedi. Uzun bir sessizlikten sonra karanlığı bir ses yırttı:

- Kimsiniz?
- Faik Çavuş ve mangası.
- Parolayı söyleyin!
- Parolayı bilmiyoruz.
- Orada bekleyin...

Faik Çavuş ve mangası yola çıktığından beri hiç dinlenmeden yürümüşü. Bu yüzden de ana yürüyüş kolunun mola verdiği yere yaklaştıklarında bazı gürültüler duymuş, Ziver havaya bir el ateş etmiş, bu nedenle ana yürüyüş kolu teyakkuza geçmişti.

Faik Çavuş ve Ziver, keşif kolundaki erlerin eşliğinde tümen komutanının karşısına götürülürken, takım komutanı onları görüp:

- Bunlar benim erlerim, bırakın gelsinler, yeteri kadar yorulmuşlar zaten, dedi.

Faik Çavuş teğmenin yanına geldi:

- Bir yaralımız var.

- Ağır mı?

- Ağır sayılmaz ama doktorun görmesi gerekir. Hiç olmazsa yarasını temizlesin.

- Peki, dedi teğmen. Ben emir veririm.

Sonra Faik Çavuş gidip mangasını ana yürüyüş kolunun konakladığı yere getirdi. Bölük komutanına rapor verdi. Bölük komutanı da Faik Çavuşun anlattıklarını bir kâğıda yazarak raporu tabur komutanına götürdü.

*

Güneş, cılız bir mum gibi dağların ardından ışımaya başladı. Şiddetli soğuk nedeniyle bütün gece uyuyamayan erat derhal toplandı. Her yanı uyuşan ve ağrıyan erler yola tekrar koyulduklarında, karla kaplı yollarda, saatlerce ayaklarını sürükleyerek yürümeye çalışmışlardı. Ne kadar yürüdüklerini kendileri de bilmiyordu, bir süre sonra yüksek bir tepeyi turmandıklarında, Erzurum şehri görünür olmuştu. Menzile çok yaklaşmış olmak, aske-re yeni bir şevk, yeni bir heyecan ve yeni bir güç katmıştı. Hepsi bir an önce Erzurum'a varmak, sıcak bir çorba, sıcak bir yer ve sıcak bir yatağa kavuşmak amacıyla yanıp tutuşuyorlardı. İşte bu hasret, bazı erlere kırık bir ümit aşılamış, bazıları Erzurum türküsü söylemeye bile başlamıştı.

"Erzurum'da bir kuş var

Kanadında gümüş var

Yârim gitti gelmedi

Elbet bunda bir iş var."

Erzurum ve çevresinde kurulan öbek öbek çadırlarda, gemici fenerlerinin ışığında yeni ümitler parılıyordu. Herkesin aklında kışın en ağır zamanında dağlar aşip Rusların ardına dolanma fikri yer etmişti. Birbirlerinin gözlerine bakmaktan bile korkan erler acı gerçeği dillendiremiyorlardı ama gözlerinden her şey okunuyordu. Erler, düşündüklerini arkadaşlarının gözlerinde gördükleri, çekingenliği ve çaresizliği dillendirip, kendi aralarında sözleşmiş gibi bu konu üzerinde ısrarla konuşmuyorlardı. Her yerde ve her şeyde yokluk ama içlerinde yine de kırık bir ümit vardı.

Karların üzerine kurulmuş çadırlarda sıcaklık öyle düşüyordu ki, uyumanın imkânı yoktu. Eğer Erzurum'dayken bu kadar soğuk oluyorsa, geçip gidecekleri dağlarda ısının ne kadar düşebileceğini tahmin ediyorlardı. Askere kaput, ayakkabı, potin, yelek, kar başlığı, eldiven, yün kazak ve çorap henüz dağıtılmadığı gibi dağıtılacağı yönünde de en ufak bir belirti yoktu. Yine de yitlik bir ümide tutulan erler kendilerine bu tür giyimlerin verileceğini, koca ordunun bu şekilde dağlara yollanamayacağını düşünüp teselli buluyordu. Çadırlarda kalan erler karlara basmaya çekiniyor, ancak çaresiz bir şekilde, çadırlarda gezinmek, biraz olsun ısınmak için gayret sarf ediyorlardı. Bu küçük yürüyüşlerden dolayı ezilen kar sertleşip buza dönüşüyor, çarıkla yürümek, ayakta durmak bu yüzden pek mümkün olmuyordu.

Asker arasında en çok korkulan şey tifüsün ortaya çıkması ve bunun yaygınlaşmasıydı. Soğuktan Rus'tan korkmayı ise dert etmiyorlardı.

*

Erzurum'da konaklayan 9. Kolordu zaman zaman Erzurum ve çevresinde tatbikatlar yapıyor, bazen gece bazen de gündüz atış talimleri gerçekleştiriyordu. Asker mümkün olduğunca yetiştirilmeye çalışılıyor, soğuğa ve kara alışması amaçlanıyordu. Ancak daha sonra kolordunun öncü birlikleri, hızla hareket edebilen süvari tümeni için çok sayıda ata ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştı. Onca at hemen nereden bulunabilirdi? 3. Ordu barış zamanında çeşitli iase ve hayvan alımını yapmamış, seferberlik ilân edildiğin-

de ne yazık ki, hazırlıksız yakalanmıştı. Şimdi ordu komutanı kara kara düşünüyor “Onca süvari erini yayan yürüterek savaşa sokacak halim yok.” diyordu...

Bu sıkıntı içinde bunalan komutanlar pek yakında bir taarruza geçileceğini iyi biliyorlardı ama üstlerine “Süvari tümenin atları yok” nasıl diyeceklerdi? Sonunda 1300 atın Erzurum ve çevresinden alınması kararlaştırıldı. Şehirde duyuru yapan tellâlar kimin elinde at, katır var ise teslim etmesini, aksi hâlde söz konusu hayvanların zorla alınacağını, karşılığının da en kısa sürede ödeneceğini duyuruyorlardı...

Her tellâl geçişte, yapılan her duyuruda Erzurum halkını gizli bir korku alıyordu. Bu korku, daima kendilerinden bir şey istenmesinden dolayı gönüllerde yerleşen tortunun bir eseri idi. İlk önceleri evlâtları askere çağırılmıştı. Daha sonra atları isteniyordu. Zaten fakirleşen Erzurum halkının işte kullanacağı, yük taşıtacağı, yolculuk yapabileceği atları da elinden alınıyordu...

Eskiden olsa kolaydı. Hele hele Erzurum ve çevresinin zenginliği 93 Harbi yıllarında çok fazlaydı. Çünkü İran’la yapılan ithalat ve ihracattan dolayı şehir zenginleşmişti. Harp sırasında istenen her şey halktan kolayca alınmıştı. Üstelik o zaman halkın ambarları ağzına kadar zahire doluydu. Halk zengindi, zaten onlar da ellerinden gelen desteği askerden hiç esirgememişlerdi.

Ancak bugün öyle miydi ya? Rus hükümeti tarafından sınırdan içeri sokulan ve desteklenen Ermeni çeteleri bu ticaret yolunu kesmiş, yerli çeteler de yağmaya başlamıştı. Dolayısıyla Culfâ-Batum yolu daha işlek hâle gelmiş, bu son durumdan yine Ruslar kârlı çıkmışlardı. Şimdi ise İran’la ticaret durma noktasına gelmiş, Erzurum halkı gün geçtikçe fakirleşmişti...

Yoksulluğun kara pençesine düşen halk bezmişti. Yorgundu... Halktan bazıları ihtiyaçtan dolayı atını getirip teslim etmişti. Atların yeterli sayıya ulaşamadığını gören tümen komutanı Erzurum ve çevresindeki köylere asker çıkararak istenen at sayısını zorla tamamlamıştı.

Öte yandan erat zaman zaman soğuğa ve çevreye alışabilsin diye tatbikat yapıyor, gece veya gündüz araziye çıkıp atış talimleri gerçekleştiriyordu. Askerin olabildiğince kısa sürede savaşılabilecek hale gelmesi isteniyordu.

Faik Çavuş ve mangası ise yorgun oldukları için talimlere katılmıyordu. Bir gün Faik Çavuş tüfeğinin bakımını yaparken, yanına Ziver geldi. Biraz sıkıntılı görölüyordu.

- Gel bakalım Ziver.

- Çavuşum bu hal nedir böyle?

- Hangi hal Ziver?

- Çavuşum duydum ki, bu kara kışta dağları aşip Sarıkamış'a girecekmışiz.

- Duydum...

- Sen Allahüekber Dağları'nı bilir misin?

- Bilmem.

- Ama ben bilirim, hem de iyi bilirim. Üç bin metreden fazla yüksekliği vardır. Uçurumları derindir. Yol denen şey patikadan ibarettir. Asker buradan nasıl yürür? Top arabaları, erzak ve cep-hane arabaları bu patikalardan nasıl gider?

- Biz oradan gitmeyeceğiz ki...

- Biz gitmesek de başkaları gidecek ne fark eder ki?

- Doğru söylüyorsun.

- Çavuşum bunca asker, bunca hayvan oradan geçebilir mi? Geçemez! Yarısı donar. Zaten burada bile tifüs vakaları görölüyor. Kalan yarısı da hastalıktan ölür. Ruslar ise habire yığınak yapıyorlardır.

- Sen tüm bunları nereden biliyorsun?

- Ben iki üç yıl öncesine dek Kars'tan aldığım derileri Erzurum'a, Erzincan'a hatta Trabzon'a götürüp satıyordum. Oralarını, yollarını, havasını, dağlarını iyi bilirim. Şunu demek isterim ki, buralarda telef olup gideceğiz. Ben hapisshanede daha rahattım.

İçeride insanlar hürriyete dair hayal kurarlardı hep. Bazen bir yeşil soğana, bazen bir çiçeğe, değişik bir yüze hasret kalırlardı. Ancak hayal başkadır, ümit başkadır, gerçek ise başkadır çavuşum...

Faik Çavuş, Ziver'in anlattıklarını sanki dinlemiyor gibiydi. İçinden "Senin Erzurum'da gördüğünü, ben daha önce Balkan Harbi'nde gördüm. Ben vatanın bir köşesinden diğer bir köşesine giderken, kaç çift çarık eskittim. Ölüyordum, ölmedim ama ölenleri gördüm. Hem de vuruşmaktan değil, hastalık dolayısıyla camiler ve sokaklar dolusu ölenleri gördüm. Onların arabalara bir çuval gibi atıldığını, ıssız köşelerden bir bir toplandığını gördüm. Bulgarlara esir düşen arkadaşlarımın kavak ağaçlarının kabuklarını kemirdiğini duydum..." diyordu.

Ancak yine de Ziver'in akliselim konuşmaları onu şaşırtmıştı. Ziver başka bir insan olmuştu sanki... "Deri ticaret yapan birisiymiş. Bu yöreleri de iyi biliyormuş" diye düşündü. Ziver'e baktı. Ziver susuyordu. Yerdeki karları dalgın bir şekilde çarığıyla düzlüyordu... Sonra ona:

- Çok zor günlerden geçiyoruz. Koca bir millet, koca bir imparatorluk sanki bu cendereden geçebilirse kurtulacak, geçemezse de boğulup gidecek gibi geliyor, dedi.

- İmparatorluğun yazgısı boğaz değil Allahüekber Dağları'na bağlı çavuşum. Bahara dek hazırlanıp neden Rus'a saldırmayı düşünmez şu komutanlarımız, şu paşalarımız...

- Komutanlar hızlı bir taarruz, bir çevirme yapıp Rusları şaşırtmak istiyormuş. Duyabildiğimiz, bilebildiğimiz bu işte...

Faik Çavuş gönül yorgunluğunun arttığını hissediyordu. Soğuk, gecenin bastırmasıyla daha da artıyordu. Erzurum ve çevresindeki çadırlarda kalan asker ölgün fenerlerin ışığında, soğuğun kucağında uyumaya çalışıyor, içlerinde sıcak değil ama kırık bir ümit taşıyordu. Bu ümide tutunan erat yollara düşecek, dağlar aşacak daha sonra da Ruslarla çarpışacaktı...

Faik Çavuşun bağlı olduğu tümene yine yol görünmüştü. Bu tümen Erzurum'dan hareket edecek, Narman'da açılacak olan yeni cepheye destek olacak, 10. Kolorduya yardım edecekti. Sonra

da Oltu üzerine yürüyecek ve oradan da Çamurlu Dağları'nı aşarak Sarıkamış'a girecekti. Üstelik tümenin tüm ağırlıklarının, toplarının, mekkâre kervanları ile götürülmesi kararlaştırılmıştı. Bu sefer sırasında öncü görevini ve keşif yapma görevi yine Faik Çavuşun da mangasının içinde bulunduğu takıma verilmişti.

Erzurum'da 11. Kolordu bulunuyordu. Bu kolordunun karargâhı ilk önce Hasankale'deydi.⁴ Ancak Aras Nehri boyunca ileri bir harekâta kalkan Ruslar Horasan'a doğru ilerleyince, karargâh tekrar Erzurum'a taşınmıştı. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşanın düşüncesi ise Erzurum ve civarında genel bir savunma yapmak, bahara dek Rusları oyalamak ve ordunun tüm eksikliklerini de tamamlayarak taarruza geçip Rusları olabildiğince geri atmak.

Paşa bu düşüncede idi ama her şey Hafız Hakkı'nın Erzurum'a gelişiyle birlikte değişmeye başlamıştı. İstanbul'dayken, Enver Paşaya özellikle kışın bir taarruza kalkmaması yönünde telkinler yapan Hafız Hakkı, Erzurum'a geldikten sonra ağız değiştirmeye başlamıştı:

*"İstanbul'dan hareket ettiği zamana kadar, Kafkas Cephesinde taarruz için 1915 baharını beklemek ve Karadeniz'de üstünlük teimin olunduktan sonra, iki kolordunun Batum civarına naklini ve karaya çıkarılmasını zaruri saymak fikrine inanmış görünen Hafız Hakkı Kafkas Cephesine vardıktan sonra veya giderken kanaatini birdenbire değiştirmişti."*⁵

Hafız Hakkı bazen 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa ile görüşüyor, durum hakkında bilgi alıyordu. Onun devamlı "Ordumuzun eksigi çoktur, taarruzu bahara bırakalım, bu sürede olabildiğince hazırlanıp eksikliklerimiz giderelim" teklifi üzerine "Ben etrafı bir keşfe çıkayım, durumu bir de kendi gözlerim ile göreyim" diyerek subay ve korumalarla geziye çıkıyor, birkaç gün

4- Şimdiki Pasinler.

5- Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, Cilt-1, s. 222-223.

sonra Erzurum'a dönüyordu. Bu keşiflerin sonunda hazırladığı raporları Genelkurmay Başkanı ve Başkumandan Vekili Enver Paşaya gönderiyordu:

*"Dağlar üzerinde yolları keşfettirdim. Bir kısmını kendim de gördüm; bu mevsimde yollardan hareketin mümkün olduğuna kani oldum. Buradaki, Kolordu ve Ordu komutanları yeter derecede azim ve cesaret sahibi olmadıklarından böyle bir taarruza samimi olarak taraftar görünmüyorlar. Bu hareketin icrası, rütbem tashih olunarak bana tevdi olunursa, ben bu işi deruhte ederim."*⁶

Bu gizli şifre üzerine Enver Paşa taarruza geçmeyi iyiden iyiye düşünmeye başlamıştı. Alman subayların da bir önce harekâta başlama konusunda tavsiyeleri vardı. Enver Paşa, 3. Ordu Komutanının, Genelkurmay ile ters düşüncelere sahip olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden görevden bile almayı düşündüğü Hasan İzzet Paşanın yerine 3. Ordu Komutanlığını Mareşal Liman Von Sanders Paşaya teklif etmişti ama Alman Paşa bu teklifi nazikçe reddetmişti. Bunun üzerine Enver Paşa, Liman Paşayla görüştüğü öğleden sonra hemen o akşam hareket için donanma komutanına emir verdi. Yavuz'a binip Trabzon'a gidecek, kendisine Bronsart Paşa, Başyaver Kurmay Binbaşı Kazım Bey, Yaver Şükrü Bey ve Bronsart'ın yaveri Binbaşı Fischer de eşlik edecekti...⁷

Enver Paşa, Hafız Hakkı'yı bir kolordu komutanlığına tayin etmek gibi bir acele karar vermektense, bizzat Kafkas Cephesine gidip durumu yerinde tetkik etmeyi ve kumandanlarla şahsen görüşmeyi tercih etmişti...

Daha sonra Enver Paşa komutanlarıyla görüşmüş durumu tetkik ederek, arkadaşı Hafız Hakkı'yı yarbaylıktan⁸, albaylığa terfi ettirince, herkeste 3. Ordunun başına Hafız Hakkı'nın geçeceği

6- age., Cilt-1, s. 222-223.

7- age., Cilt-2, s. 239.

8- age., s. 173.

fikri hâsıl olmuştu. Enver Paşa onu 10. Kolordunun başına getirdi. Ancak bu güne dek büyük birliklere komuta etmemiş olması, İstanbul'dayken kendisine karşı taarruz fikrini desteklememesi, Erzurum'a geldiğinde ise tam karşı fikirler benimsemesi Hafız Hakkı'ya olan güvenini sarsıyordu. Bu nedenle büyük ve son saldırıyı başlatıncaya kadar burada kalmayı düşünüyordu. Pek yakında Enver Paşanın taarruz plânlarını uygulayacağı bildiriliyordu. Üstelik askere de şöyle bir konuşma yaptığı kulaktan kulağa yayılıyordu:

"Askerler,

Hepinizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarık, sırtınızda palto olmadığını gördüm. Birçok yönlerden şimdilik giderilmesi çok zor eksiklikler içinde olduğunuzu anladım. Fakat bu eksikliklerin savaşmada birliğin çabalarına ve ileri atılışlarına zarar getiremeyeceğine inanıyorum. Başarı dış görünüş ve giysilerle değil, her askerin kalbindeki yiğitlik ve cesaret ile kazanılır.

Karşınızdaki düşman sizden korkuyor. Yakında saldırıya geçerek Kafkasya'ya gireceğiz. Siz orada her türlü varlığa kavuşacaksınız. Tüm İslâm dünyasının son umudu sizlersiniz. Daha birçok zamanlar sizinle beraber olacağımı. Kesinlikle, umuyorum ki, bundan böyle nasıl kahraman olduğumuzu dosta düşmana gösterecek, er oğlu er olduğunuzu anlatacaksınız. Her zaman bizimle birlikte olan Allah'ı unutmayarak ileri atılınız. Böylece her zaman zaferler kazanarak Kafkasya dağlarında yatan babalarımızın ruhunu sevindirir ve oralarda bizleri bekleyen din kardeşlerimizi Moskof boyunduruğundan kurtarırsınız.

Her zaman ileri, hep ileri gidiniz. Mutluluk, şan ve şeref ileride; aşağılanma, yoksulluk ve ölüm geridedir."⁹

*

Neler oluyordu? Faik Çavuş Erzurum'da duyduğu bu söylentiler üzerine düşünüyor ama bir sonuca varamıyordu.

Enver Paşayı tanıyanların ifadesine göre Paşa taarruzdan asla vazgeçmeyecekti ve Ruslara karşı büyük, hızlı ve aldatıcı bir plan hazırlamıştı:

“Plana göre 11. Kolordu bulunduğu bölgede, yani Köprüköy’ün doğusunda kalacak ve Rusların dikkatini çekmek için gösteri saldırıları yapacaktı. Bu sırada Albay Yusuf İzzet komutasındaki 2. Süvari Tümeni Aras Irmağının güney kanadına saldırarak ve Rusların bu kanada kuvvet kaydırmasını sağlayacaktı.

İhsan Paşa 9. Kolordusuyla Bardız üzerinden Sarıkamış’a saldırırken, Alman Binbaşı Strange komutasındaki bir müfreze Artvin üzerinden Kars’a sarkacaktı. Plânın en can alıcı bölümünü 10. Kolordu Komutanı Albay Hafız Hakkı uygulayacaktı. Oltu üzerinden geniş bir yay yaparak Allahüekber Dağları’nı aşacak ve Kars-Sarıkamış demiryolu üstündeki Novoselim’e varacaktı. Böylece Rus Ordusu Sarıkamış’ta kuşatılmış olacaktı. Ancak Rusların kaçarak Kars’a çekilme olasılığı biraz düşündürücüydü. Zira Kars bir kaleydi ve sağlamlaştırılmış mevzilerinde 300 top vardı. Bu yüzden Kars’ın alınması zor olabilirdi. Bu engeli de yine Hafız Hakkı aşacaktı. Kolordusuyla Oltu’yu alınca geri çekilecek olan Rus kuvvetlerini ters cepheli bir savaşıma zorlayacaktı.

Plân Sarıkamış’ta kuşatılacak olan Rus Ordusunun yok edilmesini amaçlıyordu. Ondan sonrası belliydi. 36 yıldır Rusların elinde bulunan Kars kurtarılacak, 1878 Berlin Antlaşması’nın öcü alınacaktı. Sonra ver elini Kafkasya...”¹⁰

2. BÖLÜM

Kar sessiz ve kararlı bir şekilde, musiki ahengiyle, ressamâne güzelliği ile yavaş yavaş yağıyordu. Her yeri beyaza bezemek için toprağa, yollara, ağaçlara ve evlerin üzerine düşüyordu. Bu gizemli güzelliğin yağması, “Sizin savaşlarla, birbirinize olan kinlerinizle, maddeten ve manen kirlettiğiniz yeryüzünü ben temizlemeye geliyorum” der gibiydi. Kar, eski isli bir boyanın üstüne beyaz boya vuran temiz ve titiz bir boyacıyı andırıyordu. Keşke karın getirdiği beyazlık insanların kirlenen gönüllerini, ihtiraslarını da silebilse, keşke ak pak eyleyebilseydi.

Soğuk sanki kırılmış, sis çökmüş gibi iki adım ötesini görmek, yoğun ama sakın yağan kar nedeniyle imkânsızlaşmıştı.

Böylesi havada, birisi karda bata çıka Kaleboğazı'na¹¹ doğru yürümeye gayret ediyordu. Soluk soluğa kaldığı halde hızlı yürüyordu. Buraları iyi bildiği belli oluyordu, yürüdüğü patikanın belirsizleşmesi onu endişeye sevk etmemişti. Kendinden emin bir şekilde köye doğru yaklaşılmaya çalışıyordu. Kulakları kırıste, köyün etrafından gelen ara sıra sürüp giden kar sessizliğini ısıran köpek havlamalarını takip ediyor başka hiç ses duymuyordu...

11- Oltu'nun hemen kuzeyinde yer alan bir köy.

Bu havada köpeklerin uzun süre havlamayacağını ancak bir yabancı ya da kurt görürse havladıklarını iyi biliyordu. Köy, vadide olduğu için aşağıya doğru inmesi gerektiğini düşünüyordu. İki adım önünü görmekte zorlanan bu yabancı kalın giyinmiş, yüzünü bir tek gözleri açıkta kalacak şekilde sıkıca sarmıştı. Yün eldivenleriyle tuttuğu tüfeğini her an kullanacakmış gibi eli tetikteydi.

Kar, aynı hızla aynı kararlılıkla yağmaya devam ediyor, adam ise köye bir an önce varmak için acele ediyordu. Artık aşağıya doğru hızla inmeliydi. Neden sonra durdu ve etrafına bakındı. Bir işaret, bir ağaç aradı ama hiçbir şey göremedi... "Nereye gideceğim?" diye düşünürken köpek havlaması duydu. "Köye yaklaştım herhalde." dedi.

Köpek sesine doğru gitmeye karar verdi. Yamaç aşağıya, vadiye doğru karlar içinde yuvarlanmaya başladı. Sıkı sıkıya tuttuğu tüfeğini kaybetmek istemiyordu. Bir çalı öbeğine takılınca yuvarlanmaktan kurtuldu. Ancak ensesinde sıcak bir şeyin olduğunu hissetti. Adeta nefes gibi bir şeydi bu. Birden irkildi. Gözleri büyüdü, kalbi daha hızlı atmaya başladı, iliklerine kadar ürperdiğini hissediyordu. Bu ensesinde soluyan kimdi? Geri dönünce ilk önce köpek mi, kurt mu olduğunu bilemediği hayvanla burun buruna geliverdi. Bunun bir köpek olduğunu anlayınca rahatlayıp derin bir soluk aldı. Kuytu çalı dibinde yoğun kardan korunmaya çalışan bir köpeklerle karşılaşmıştı. Korkusu sevince dönüştü. Köye iyice yaklaşmış olmalıydı.

Kalkıp hâlâ kendisine umarsız bir şekilde bakmakta olan köpeğin başını okşadı. "Havlamayan köpek sürüye kurt getirir derler, sen o cinslerden misin?" diye sordu. Köpek kendisine alırdırmadan bir başka tarafa doğru gitti. "Daha dikkatli bir şekilde aşağıya inmeli, köye iyice yaklaşmış olmalıyım." dedi. Adam dikkatli adımlarla yürüyor, büyük çınarların gövdelerini seçebiliyordu. "Tamam, köye geldim, çınarlardan sonra sağa döndüğümde geniş yol ortaya çıkacak, bu yolun sonunda, mezarlığa yakın bir yerde Kadir Ağamın evi olmalı." diye düşündü. Artık evlerin koyu gölgeleri kolaylıkla seçilebiliyordu.

Sağda solda kuytu yerlerde bulunan köpekler karla gelen bu adamı görünce havlamaya başladı. Adam köpeklere "Sizler sürüye kurt getirmeyen tiplerdensiniz herhalde." dedi. Koca çınarlara doğru yürüdü. Sonra karla kaplanmış kocaman ve ıssız yolda ayak izlerini bırakarak mezarlığa doğru yöneldi. Kar, mezar taşlarını örtmüştü. Servi ağaçlarıyla çam ağaçları kara bezenmişti. Mezarlığın yanından geçerken elinde olmadan korktu. Ölülerin ruhlarına bir Fatiha okudu. Sonra mezarlığı geçip Kadir Ağanın geniş avlulu kapısından girip evin kapısını yumruklamaya başladı.

- Kadir Ağam! Kadir Ağam!

- Kimdir o?

- Ben Üzeyir!

- Üzeyir!

- Evet ağam kapıyı aç.

Kadir Ağa şaşkın bir halde kapıyı açtı. Karşısında âdeta kardan adama dönmüş Üzeyir'e baktı. Merakını acelece kurduğu cümleyle gidermek istedi:

- Hayırdır Üzeyir?

- Hayır değil ağam. Hayır değil...

- Gir içeri haydi.

Üzeyir kapı dibinde üzerindeki karları temizledi. Kalın paltosunu, başlığını çıkardı. Sobanın yanındaki sedire ilişti. Hemen söze girdi:

- Kadir Ağam haberler kötü. Biliyorsun Ruslar bir iki ay önce sınırı geçtiler. Onlar sınırı geçince artık köylerimizde rahat kaçtı. Diken üstünde durur olduk. Rusların ilerlediği haberlerini alıyorduk ama inanmıyorduk. Çünkü bu söylentileri Ermeniler bilerek çıkarmış olabilirdi. Bir gün ava çıkmıştık. Gün boyu avlandık, köyden epey uzaklaşmıştık. Üşümüştük, ileride bir duman gördük. Dumana doğru gitmeye karar verdik. Aklımıza kötü bir şey gelmiyordu. Herhalde "Bizim gibi avlanmaya çıkanlar ateş yakmışlar, hem ısınyor hem de karınlarını doyuruyor-

lar” diye düşündük. Yaklaşınca gözlerimize inanamadık. Koca köy ateşe verilmişti. Halk önceden kaçmış, kaçamayanlar da öldürülmüştü. Cesetler sokaklardaydı, kurtlar cesetleri çekiştirip duruyordu. Ne yapacağımıza karar veremedik. Hem korkudan hem de telâştan köyümüze dönmeye karar verdik.

Yakındaki bir başka köye girerken bazı sesler duyduk. Kim olduğunu bilemediğimiz insanlar hararetle konuşuyordu. Bunlar kimdi? Ermeniler mi, Ruslar mı yoksa bizim haydutlar mı bilemiyorduk. Hem Ermenice hem de Türkçe konuşuyorlardı. Bir yere saklanıp olacakları izlemeye başladık. İki kişi, on beş kişiye ne yapabiliirdi Kadir Ağam? Neyse, köyün ahalisini tek tek evlerden çıkardılar. Camiye doldurdular. Erkekleri ise köy meydanında topladılar. Cami kapısını kilitlediler. Kendi aralarında bir şeyler konuştular. Anlayabildiğimiz kadarıyla kadın ve çocukların doldurduğu camiyi ateşe vermekten son anda vazgeçtiler...

Erkekleri sıraya dizdiler. Onları kurşuna dizeceklerdi. Ancak bir çapulcu onları öldürmeden önce saatlerini, paralarını, altınlarını topladı. Bir torbaya doldurdu. Sonra kır at üzerinde duran kişi, herhalde reisleriydi. Kırbaçla dizilen erkeklerle vurmaya başladı. Yine yarım yamalak anlayabildiğim kadarıyla sakladıkları altınları çıkarmalarını istiyor, aksi halde erkekleri, camiyi ateşe vermekle tehdit ediyordu. Zavallılardan bir kaç yer göstermek üzere eve gittiler. Ancak geri dönmediler çünkü duyduğumuz tüfek seslerinden bunların altınları alınınca öldürüldüğüne kanaat getirdik. Olacakları bekliyorduk. Sonra erkekleri öldürmeye başlayınca dayanamadık. İki kişi de olsa elimizden geleni yapmalıydık. Fişek sayısını hesapladık. Çapulculara biraz daha sokulduk. İlk önce attan duranı vuracak daha sonra çıkan kargaşadan faydalanıp öldürebileceğimizi öldürüp eğer kaçabilirsek kaçacaktık. Kaçmazsak da orada şerefli bir ölüme kavuşacaktık.

Kararlıydık daha da yaklaştık. Ben at üzerinde duran, reis diye tahmin ettiğim kişiye nişan aldım, bekliyordum. Onlar öldürmeye başlar başlamaz tetiğe basacaktık. Bu şekilde beklerken ilk

baştaki ihtiyar adam başından vuruldu. Ben de tetiğe bastım. Tam kalbinden vurduğum reis acı içinde bağırarak attan düştü.

Sonra da arkadaşım ile ateş etmeye başladık. Şaşırان çapulcular bir yandan gizlenmeye, bir yandan da meydana topladıkları erkeklere ateş edip öldürmeye çalışıyorlardı. Elimizden geleni yapıyorduk ama erkeklerin öldürölmesini önleyemedik. Bilmiyorum belki birkaç kişi sağ ya da yaralı kurtulmuş olabilir. Daha sonra bize doğru ateş yoğunlaşmaya başladı. Geriye doğru çekiliyorduk. Ancak iki kişi olduğumuzu anlayınca hızla üzerimize gelmeye başladılar. Etrafımızı sarmak istedikleri belli oluyordu. Eğer bizi ellerine geçirirlerse nasıl öldüreceklerini tahmin ediyorduk. Bu nedenle arkadaşım ile sözleştik, yakalanacağımızı anlayınca son bir fişekle birbirimizi öldürecektik...

Etrafımızdaki çember gittikçe daralıyordu, fişeklerimiz de artık bitmek üzereydi. Kendimize sakladığımız son bir fişek ise ceplerimizdeydi. O esnada arkadaşım vuruldu. Bana "Haydi Üzeyir beni bu katillerin eline bırakma, öldürecekse, sen öldür." dedi. "Sen de beni öldürmek için hazırlan." dedim. Karşılıklı olmak üzere tüfeklerimizi birbirimize doğrulttuk. İkimiz de "Kolay ölüm olsun" diye kalplerimize nişan aldık. Ben gözlerimi kapamış vurulma anını görmek istemiyordum. İnsan öleceğini ve öldüreceğini de bildiği vakit değişik duygulara kapılıyor Kadir Ağam...

Ölüm, belki iki saniye sonra gelecekti. İşte bir ömür boyu merak ettiğim ölüm nasıl bir şeydi az sonra görecektim. Azrail'in nasıl can aldığını görecektim ama gördüklerimi bildiklerimi insanlara anlatma şansım olmayacaktı. Ölümün o gizi yine açığa çıkmayacak, insanlar ölümün nasıl bir şey olduğunu kendi başlarına gelmeyinceye dek bilemeyeceklerdi...

Gözlerimi yumdum. Tetiğe bastım. Arkadaşımın sadece "ah" dediğini hatırlıyorum. Ben de göğsüme girecek saçmaları beklerken bir şeyin olduğu yoktu. Gözlerimi açtığımda arkadaşımın yere düştüğünü gördüm. Bana neden ateş etmemişti? Şasıp kalmıştım. Hâlbuki son fişegi kendimiz için saklamıştık... Hemen ar-

kadaşımın yere düşen tüfeğini aldım ve namluyu başıma dayadım. Kendi kendimi vuracaktım. İleriden bağırımlar duyuyordum, biliyordum ki beni öldürmek için yaklaşıyorlardı. Öyleyse onlardan önce tetiğe basmalıydım. Büyük bir kararlılıkla yine gözlerimi yumdum ve tetiğe bastım. Namludan fırlayacak saçmalardan yine eser yoktu. Tüfeği kırıp namlunun içine baktım fişek falan yoktu. Arkadaşım son fişegi, yani beni öldürecek fişegi de çapulculara harcamıştı. Böyle bir şeyi ben düşünemediğim için açıkçası çok hayıflandım.

Üzeyir burada sustu. Kendisine uzatılan sıcak ıhlamuru alıp içmeye başladı. Sonradan hatırlamış gibi Kadir Ağa, Üzeyir'e sordu:

- Evlâdım, telâştan sormayı unuttuk. Senin karnın açtır. Hemmen bir sofra kurversinler.

- Açım ama bir şey yiyesim yok. Gözlerimin önünden yaşadıklarım bir türlü gitmiyor Kadir Ağam.

Üzeyir daha fazla tutamadı kendini koyverdi. Hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladı. Aylardır, günlerdir süren gerginliğin, tedirginliğin birikimi olan gözyaşları sel olup akıyordu...

- Ağla rahatlırsın. Çok şeyler yaşamış çok acılar çekmişsin. Hele bir karnını doyur, dinlen, daha sonra olanları yine anlatırsın...

- Kadir Ağam daha sonra olanları derim ama asıl şimdi diyeceğim çok önemli. Ruslar ağır ağır Kaleboğazı'na yaklaşıyorlar... Eğer Ermeni çeteleri diğer köylerde işlerini bitirdiyse sıra sizin köydedir, bunu bilersin, diye önlerinden koştura koştura, dere tepe demeden sana geldim. Benim sana boynum kıldan incedir. Bana çok yardım ettin. Haber vereyim, dedim. Sen ki, varlıklı-sın, zenginsin. Gözü dönmüş haydutlar istihbarat yapıp köylerde kim zengin, kim fakir bir bir öğreniyorlar. Bunlar yetmezmiş gibi askerden, cepheden kaçan aşiret süvari askerleri de köylere saldırıyor...

- Aşiret süvari alayları mı?

- Evet.

- Onlar niye bize zulüm eder? İnsan, kendi insanına zulüm eder mi?

- Hırsızlığın önü alınamıyor ağam. Bizleri çok kötü günler bekliyor. Hemen hazırlıklı olmanız lâzım. İlk önce Kozohor Köyüne, Ardos'a oradan da Tortum'a mümkünse Erzurum'a gitme yollarını aramalısınız.

- Ya sen?

- Ben... İnanın ne yapacağımı bilmiyorum ama bana iyi bir tüfek verirsen iyi olur.

Kadir Ağa olayların bu denli büyüyeceğini tahmin etmiyordu. Ortalığın karışacağını bekliyordu ama kısa zamanda, bu kadar büyük olayları da beklemiyordu. Duydukları iyi haberler değildi. Oturduğu yerden kalktı. Camın önüne dikildi, dışarıya baktı.

- Kar fena bastırdı. Bu havada nereye gideriz Üzeyir? Çoluk çocuk yollarda perişan oluruz.

- Ağam, beni dinlersen burada kalırsanız asıl o zaman perişan olursunuz. Düşman eline geçeceğinize kurtlara yem olmanız daha evlâdır. Kızların var ağam. Onların başına kötü bir şey gel-sin istemem...

Kadir Ağayı sıkıntı basmıştı. Tütün tabakasını çıkardı. Kendi-ne kalın bir cigara yapıp ocaktan aldığı bir kor ile yaktı. Sonra derin bir nefes çekti:

- Dur, ben söyleyeyim de sofrayı hazır etsinler. Sen karnını bir güzel doyur, ben de bu arada neler yapacağımı düşünüyüm...

- Düşün ağam ama fazla oyalanmayın, en geç iki üç gün içinde burada olurlar. Hava iyi olsaydı daha tez gelirlerdi. Nerede kalmıştım?

- Arkadaşının tüfeğinde son bir fişek yoktu...

- Ha evet... Şimdi ne yapacaktım? Sesler gittikçe bana yaklaşıyordu. Artık son dakikalarımın olduğunu düşünüyordum. Bunun için içimden bildiğim tüm duaları okumaya başladım. Tüfeğin kabzası ile gelenlerin üzerine atılacak, ölünceye kadar da kar-

şı koyacaktım. Bunda kararlıydım. O anda başka bir yerlerden silah sesleri gelmeye başladı. Gelenler kimlerdi, bilmiyor ve görmiyordum. Ancak yaklaşan sesler birden başka bir yöne doğru döndü. Anladım ki bunlar gelenlerden kaçıyorlar. Ben de, fırsat bu fırsat deyip çalılıkların içinden sürüne sürüne uzaklaşmaya başladım. İleride sarp kayalıklar vardı oraya dek ulaşırsam kurtulabilirdim. Çünkü bu kayalıkları karış karış biliyordum. Epeydir süründüm. Ancak yeni gelenlerin hepsi atlıydı, onun için aşiret süvari alayı olabilir, diyorum. Nal sesleri o kadar yakından geliyordu ki artık sürünmeyi bırakıp bir çalı dibinde büzülerek öylece kaldım. Ama atlılar fazla oyalanmadılar, uzaklaşıp gittiler. Ben saklandığım yerden kalkıp olanca gücümle koşup kayalıklara sığındım. Bilirsin, o mevkide birçok mağara vardır. Mağaraların birine girip şaklandım. Ancak üşümeye ve acıkmaya başlamıştım. Gece çok soğuk olur bilirsin.

- Bilmez miyim...

- Üzerimdeki aba giysiler de yok. Titriyorum, bir yandan da yaşadıklarım gözümün önünden gitmiyor. Öyle bir hale gelmişim ki içimde yaşama isteği bile yok.

- Tövbe tövbe, o nasıl söz Üzeyir...

- İnan ki ağam öyle. Dünyam kararmış, yıkılmışım, itlerin önüne yem diye atılacak hale gelmişim. Elimi kaldıracak gücüm yok. Nasılsa, bir ara mağarada uyuya kalmışım. Uyandım ki yorgunluğum biraz olsun gitmiş. Ancak gece basmış. Ne yapacağım, ne edeceğim bilemiyorum. Yanımda silah da yok. Allah'a sığındım. Sabahı beklemeye başladım. Mağaranın tavanından damlayan kireçli sulardan içtim azar azar. Düşüne düşünce sabahı ettim. Hemen ortalık aydınlanır aydınlanmaz mağaradan çıkıp koşmaya başladım. Aklımı yitirmiştim sanki. Arkamdan yüzlerce, binlerce atlı geliyormuş da beni kovalıyormuş zannettim. Tüm köpekler beni kovalıyor, silahlı haydutlar, çeteciler beni öldürmek için birbiriyle yarışlıyordu sanki... Ben de arkama bakmadan durmadan koştum. Taşların, çalılıkların üzerinden atlıyordum, bazen yerdeki dallara, otlara takılıyor, düşüyordum ama yine kalkıyor, ardıma

bakmadan habire koşuyordum. Kalbim ve dizlerim koşma isteği-me takat getiremiyordu ama hep koşmak istiyordum ve koştum da. Daha sonra bir dere içinde bayılmışım... Gözlerimi bir köy odasında açtım. Başımda bir sürü, insan meraklı gözlerle bana bakıp duruyorlardı. Adını bile şu an bilmediğim yerde bana iyi bak-tilar. Sahip çıktılar. Yaklaşık bir ay sonrada hepsine veda ederek buraya geldim. İşte benim acıklı hikâyem Kadir Ağam...

- Sözüñ bitti, hah sofrada geldi. Şimdi sen bir güzel karnını doyur.

- İştahım yok Kadir Ağam.

- Öyle deme. Çok zahmet çekmişsin. Yorulmuşsun. Maneviyatın bile bozulmuş. Bir şeyler ye de kendini çabuk toparla. Haydi bakalım. Görelim mevlam neyler, neylerse güzel eyler.

Üzeyir sustu. İçini boşaltmıştı. Her ne kadar çektiklerini tekrar yaşasa da biraz olsun rahatlamıştı sanki. Üzerinde taşıdığı tonlarca ağırlığındaki gam ve kaderi söz ile def etmiş, söz ile hafifletmişti. Israrla sustu. Öylece kalakaldı. Kadir Ağa sofrayı önüne koydu bu kez emreder gibi bir sesle:

-Ye, dedi. Bir yandan da Üzeyir bakıyordu. Erimiş bitmişti sanki... Kadir Ağa ne yapabileceğini düşünüyordu. İki günlük bir süreleri vardı. Nereye giderlerdi ki? Bunca hayvan, bunca koyun, tarla hepsini bırakıp nereye gideceklerdi? Mal canının yongası değil miydi? Sonra kilerdeki tulum peynirleri ne olacaktı? Tulum peynirleri aklına gelince daha da gerildi. "En kısa sürede kileri kontrol etmeliyim" diye düşündü. Bu sırada evin hanımı içeri girdi.

- Üzeyir'in getirdiği haberler hiç de iyi değil. İki-üç güne kalmaz Ruslar ya da Ermeni çeteleri köyü basar, diyor...

- Allah korusun!

- Bir şeyler yapmalıyız.

- Ne yapacağız bey?

- Buralardan gidelim, diyorum.

- Buralardan gitmek mi?

- He ya gitmek... Gelenler çapulcular olsa iyiydi Hatice. Onlarla iyi kötü mücadele ederdik. Ama gelen bizim can düşmanı-mız, yıllardır bizde gözü olan, ezeli düşmanımız Rus. Onun gel-mesiyle güç kuvvet bulan Ermeni çetecileri. Etmedikleri rezillik kalmamış. Bunlarla Osmanlı Devleti zor uğraşüyor, ben Kadir Ağa nasıl uğraşırım ki?

Kadir Ağa sanki acizliğini ifade etmiş gibi sustu ve utandı. Ona herkes ağa derdi. Köyleri, davarları, altınları olduğundan de-ğil. Herkese yardım ettiğinden, darda olana el uzattığından onun ağalığı. Varlıklıydı ama bu varlık onu asla şımartmamıştı...

Kadir Ağa evin içinde hem söyleniyor, hem de geziniyordu. Üzeyir ise susuyordu. Dışarıda lapa lapa yağan kar yolları örtmüştü. Gözleri alan beyazlık soğuk ile birlikte dışarıda hüküm sürüyordu.

Kadir Ağa yan odaya geçip oradan da kilere gidecekti akli fikri soğuk havada sakladığı tulum peynirlerindeydi. Hele bir tulumu daha çok merak ediyordu. Kilerin kapısını açtığında uzaklaşan nal seslerini duydu.

Hemen dışarı çıktı:

- Üzeyiiiiir!

Üzeyir arkasına bile bakmadan atını dörtlale doğru karın içi-ne doğru sürdü. Kadir Ağa çaresiz bir daha bağırdı:

- Üzeyiiiiir!

Üzeyir'in bindiği at beyazlıklar içinde çoktan kaybolmuştu. Kadir Ağa hiç alışkanlığı olmamasına rağmen okkalı bir küfür savurdu. Kilere girip, içerisini bir çırayla aydınlattı. Sıralanan buğ-day çuvallarını kaldırdı. Bunun altında hiç kimsenin dikkatini çekmeyecek kapağı kaldırdı. Tahta merdivenlerden aşağıya indi. Sakladığı tulum peynirlerinin en altındaki siyahlı beyazlı derisi olan tulumu dikkat kesildi. Aynen koyduğu gibi duruyordu... "Eğer gitmeye karar verirsek bu tulumu da yanıma alayım hiç kimse içinde ne olduğunu anlamaz..."

Kadir Ağa kilerde bunları düşünürken açık bıraktığı kapıdan birisi daha gölge gibi kilere iniyordu. En kuytu bir köşeye karanlığın olduğu yere saklandı. Elinde çırayla duran Kadir Ağaya gözlerini dikmişti. Onun her hareketini izliyor, tulum peynirlerin içinde neler saklandığını anlamaya çalışıyordu.

Kadir Ağa ise her şeyden habersiz kilerden çıkarken bu kötü günleri başlarına açanlara kızıyordu...

*

11. Kolordu Aras Nehri boyunca ilerlemeye geçmişti. Hasan-kale'nin güneyinde Ruslarla sürüp giden çatışmalar askerin yanında götürdüğü yiyeceklerin neredeyse tükenmesine sebep olmuştu. Erler yiyeceklerini idareli kullanmaya çalışıyorlardı ancak peksimetten ibaret olan yiyecekleri bir iki gün sonra bitmiş olacaktı.

Ragıp Paşa ne yapacağını düşünüyordu. "Zaten yarı çıplak savaşan erlerin karınları da doymazsa başarı nasıl gelecek?" diyordu. Eğer yiyecek bulamazsa ya da getirilemezse, Ruslar önünde çarpışabilmek mümkün olmayacaktı. Paşa bir yandan harekâtı yönetirken, bir yandan da askerlerine "Dayanın evlâtlarım! Savaşın evlâtlarım! Yiyecek gelecek!" diye avutmaya çalışıyordu. Ancak bu kışta cepheye nasıl yiyecek gelebilirdi? Yollar karla kaplıydı. Üstelik Erzurum halkının elinde ne kadar at arabası, mekkâre var ise el konulmuş, at, katır, manda, öküz ve eşek gibi hayvanlar halkın elinde ancak işlerini görebilecek sayıda bırakılmış diğerleri ise toplanmıştı. Üstelik bu hayvanların sağlıklı, kuvvetli olup olmadığına bakılmamıştı bile. İşte o zayıf ve iyi beslenemeyen hayvanlar karlı yollarda ve yokuşlarda durup ileri gitmemekte inat ediyorlardı. Bu durum askerin ihtiyacı olan malzeme ve silahın zamanında cepheye ulaşamamasına neden oluyordu. Subaylar kızıyor, erlere bağırıp çağırıyor, hayvanlara sopa vurarak ilerlemelerini istiyorlardı ama ne yazık ki hayvanlar yedikleri sopalara aldırmadan sinip duruyorlardı.

Ruslarla sürüp giden çarpışmalar zaman zaman kesintiye uğrasa da devam ediyordu. Ancak yiyecek sıkıntısı had safhaya ulaş-

mişti. Ragıp Paşa sonunda Erzurum Valisi Tahsin Bey'e telgraf çekmek zorunda kaldı:

"Erzurum Valiliğine,

Ruslarla kahramanca çarpışmakta olan ordumuzun yiyeceği tükenmek üzeredir. Bize acele un yollayınız. Yolların da kardan kapalı olduğunu göz önünde bulundurunuz. Tekrar ediyorum, bize acele yiyecek yetiştiriniz.

Ragıp Paşa"

Erzurum Hükümet Konağındaki sobası gürül gürül yanan Tahsin Bey ellerini arkaya atıp birleştirmiş, dalgın bir şekilde Erzurum'un üzerine yağan kara bakıyordu. O da düşünceliydi. Çünkü tıkırdayan telgraf hep aynı şeyi istiyordu: *"Bize yiyecek yetiştirin!"*

Kar güzel yağıyordu. Sessiz ve sakin... Rüzgârdan, tipiden eser yoktu. Çatıların üzeri tamamen kar ile dolmuş ara sıra biriken kar kayıp aşağıya düşüyordu. Akşamki ayazdan dolayı çatılardan sarkan buzlar neredeyse iki metreye ulaşmıştı... Bacalardan çıkan dumanlar, yağan kar nedeniyle sanki zorlukla göğe çıkıyordu. Erzurum Valisi Tahsin Bey bu karda savaşılan asker düşünüyor, "Kapalı yollardan orduya nasıl yiyecek taşınır?" diye endişe ediyordu.

Masasının üzerindeki telgraf yine tıkırdamaya başladı. Bu tıkırtılar nedeniyle düşüncelerinden sıyrılan Tahsin Bey "Yine Ragıp Paşa olmalı." dedi. Masaya doğru yürüdü. Şeride baktı. Bu kez telgraf gayet kısaydı:

"Acele ama çok acele yiyecek yetiştirin."

Bunun üzerine Tahsin Bey hemen şehir komiserini çağırttı.

- Komiserim iş yine bize düştü. Ordumuzun yiyeceği tükenmek üzerededir. Kaç gündür Ragıp Paşa yiyecek yetiştirin diye feryad-ı figan ediyor.

- Depolarda yiyecek bitti efendim.

- Biliyorum komiserim ama şimdi bıçak kemiğe dayanmış durumdadır. Ne yapıp ne edip yiyecek bulmalıyız.

- Ne yapabiliriz ki?

- Yine Erzurum halkına müracaat edeceğiz.

- Yani?

- Yani onlardan yiyecek isteyeceğiz, unlarına el koyacağız.

- Ama!

- Ama bu insanların atını aldık, arabasını aldık, şimdi de ekmeğini mi elinden alacağız, diyecektin değil mi.

- ...

- Komiserim, ben de aynı şeyleri düşünüyorum ama asker yiyecek bulamazsa savaşamaz. Onlar savaşamazsa, korkarım 93 Harbi'nde olduğu gibi halkla birlikte Ruslara karşı savaşmak zorunda kalırız. Bu konu halka iyi anlatılırsa, halkın bize yardım edeceğini sanıyorum. Erzurumlular her şeye rağmen yine gönülden yardım edeceklerdir. Bu halkın kanında Dadaş kanı var.

- O zaman ne yapalım efendim?

- Yapılacak şey şu; ilk önce tellâlar çıkartalım, kimin elinde ne kadar buğday veya un varsa, hükümet konağına getirmesini söyleyelim. Bir liste turalım, kim ne kadar un vermiş ileride de paralarını ödeyelim.

- Ödeyebilir miyiz?

- İnşallah öderiz...

- Peki bu işeyi cepheye nasıl yollayacağız?

- Bunu da sonra düşünürüz, hele şu işeyi bir toplayalım da...

- Peki efendim.

Vali Tahsin Bey üzgündü. Vatan, millet ve asker için üzgündü. "Herkes elinden geleni yapıyor ama bu harekât için hazırlıksız yakalanmanın acısını yine Erzurum halkı çekiyor" diye iç geçirdi. Sonra yine pencereye gitti.

Komiseri hükümet konağından çıkarken gördü. Erzurum'a yağan beyaz bir perdenin içine girip gözden kayboldu sanki...

Ertesi sabah tellâllar yağan kar altında duyurularını yapmaya başladı:

- Ey ahali! Duyduk duymadık demeyin! Valiliğin emridir, kimin elinde ihtiyaçtan fazla un ve buğday var ise hükümet konağına getirecektir. Ordumuzun Ruslarla çarpışırken, yiyeceği tükenmiştir. Erzurum'un da düşman eline geçmesini istemiyorsanız, gönülden yardımlarınız bekleniyor. Duyanlar duymayanlara duyura... İş, aceledir...

Bu duyurudan sonra halk elinde bulunan fazla unları ve buğdayları çuvalarla, kâh at sırtında, kâh kendi sırtında hükümet konağına taşımaya başladı. Tahsin Bey camdan bakarken, elinde küçük bir torba tutan ihtiyar kadın gözüne ilişti. Bu kadın karda kaymamak için çok dikkatli yürüyordu. Torbasını da öyle dikkatli tutuyordu ki, onun torbasını kimse elinden alamazdı sanki. Genellikle erkeklerin getirdiği unu şimdi ise bir kadın getiriyordu. Meraklandı. Vefakâr ve cefakâr bu Dadaş hanımının kim olduğunu öğrenmek için hemen merdivenlerden inmeye başladı. Karda yürürken, düşmemeye dikkat ederek, ihtiyar kadına doğru yürüdü:

Merak ve heyecan içinde seslendi:

- Bacım bacım!

Bu sese ilk önce aldırış etmedi kadın. Tahsin Bey tekrar, bu kez daha yüksek sesle seslendi:

- Bacım! Sana diyorum!

Kadın kendine seslenen valiye döndü. Hafifçe yüzünü kapamak istedi. Tahsin Bey bazen sık sık ziyaret edip bir ihtiyacı olup olmadığını sorduğu Nene Hatun'u kolayca tanımıştı.

- Nene Anam. Sen niye buraya kadar zahmet ettin?...

Nene Hatun elinde sıkı sıkıya tuttuğu küçük un torbasını yere bırakmadan valiye baktı baktı. Tahsin Bey de şaşırmıştı. "Acaba yanlış bir şey mi dedim de Nene anamın kalbini kırdım?" diye düşünürken Nene Hatun:

- Vali Bey, Vali Bey, ben ki Ruslarla çarpışmışım. Biz Erzurumlular Rus'u kovmuşuzdur. Şimdi benim oğullarım, evlâtlarım Rus'a karşı aç bilaç çarpışırken, benim buraya kadar yürümemin lafını edersin. Elbette yürürüm! Aha bu da benim yiyeceğim, unum. Onu evlâtlarıma getirdim. Ben ne yapar, ne eder karnımı doyururum. Hoş doyurmasam da olur. Yeter ki askerlerin karnı doysun, benim de doymuş kadar olur. Un istedin bizden, un getirdim işte... Uzun etme...

- Nene Anam, ben senin ununu nasıl alabilirim ki?

- Bal gibi alırsın işte... Alacaksın!

- Ama sana ve evlâtlarına un kalmayacak.

- Olsun dedim ya!

- Nene Ana, sen bu unu evine götür, eğer ihtiyaç olursa biz gelir senden alırız. Ne dersin?

- Ne diyeceğim. Beni boş yere oyalama ve avutma derim. Unumu al. Hava da soğuk, ben gideyim.

Tahsin Bey çıkar yol olmadığını görünce bir eri çağırdı:

- Oğlum, Nene Anamız bize un getirmiş onu al. Deftere kaydet.

Defter sözünü duyunca Nene Hatun birden celâllendi:

- Kayıda lüzum yoktur!

- Ama Ana...

- Aması maması yok! Cephede savaşan askerime un getirmişim, bunun kaydı kuydu olur mu hiç! Helâl hoş olsun işte. Haydi, uzatmayın, verin benim torbamı da gideyim.

Nene Hatun torbasının verilmesini beklerken gözlerini yere indirdi. 93 Harbi'nde Aziziye Tabyası'nda bir destan yazan bu kahraman kadın şimdi de bu hareketi ile küçük bir destan yazmıyor muydu?

Tahsin Bey gözleri dolu dolu bunları düşünüyor, bu cefakâr, vefakâr Erzurum kadınına ne söyleyeceğini, nasıl hareket edeceğini bilmiyordu. Ancak içindeki coşkuyu daha fazla önleyemedi.

Hemen Nene Hatun'un o nasırlaşmış, derisi çatlamış, ana kokan, un kokan mübarek elleri öptü, eline ve yüzüne sürdü. Nene Hatun giderken döndü, belli ki, Tahsin Beye bir şey soracaktı.

- Ruslar gelemez değil mi oğul?

- Gelemez Nene Ana, dedi. Sen buradayken Ruslar Erzurum'a gelmeye cesaret edemezler...

Nene Hatun'un artık derinleşmeye başlamış yüz çizgilerinde ki hüznün birden sevince ve ümide döner gibi olmuştu...

Nene Hatun'un torbasını aldıktan sonra Tahsin Bey ellerini yüzüne kapamış karlara aldırmandan yere diz çöküp öylece kamıştı.

Hükümet konağı avlusuna getirilen buğdaylar ve unlar derhal depolara alınıp, çuvallara dolduruluyordu. Bir çuval iki çuval olarak başlayan un ve buğdaya çuvalları kısa sürede yüz elli bin kiloya erişmişti. Bu miktar 11. Kolordunun büyük bir ihtiyacını karşılayabilecekti. Tahsin Bey seviniyordu. Bir sabah depoya bakarken, kara aldırmandan bir kadının erkenden depoya gelip çuvalları sayıp nöbetçi erlere bir şeyler söyleyip gittiğini görmüştü. Yürüyüşünden dolayı bunun Nene Hatun olabileceğini düşündü. Hemen ceketini alıp aşağıya deponun yanına indi. Nöbetçi ere doğru yöneldi. Nene Hatun'un ere ne söylediğini merak ediyordu.

- Gelen o kadın kimdi?

- Nene Anamız efendim.

- Ne dedi sana?

- Yeteri kadar un toplanıp toplanmadığını sordu. Askerimiz aç kalmasın, ihtiyaç varsa ben köylere dek gider, un isterim, buğday isterim, dedi.

- Peki, sen ne dedin?

- Toplanan un ve buğdayın yeterli olduğunu, merak etmemesini, evine gidip dua etmesini söyledim

- İyi demişsin aferin.

- Sağ olun efendim.

Tahsin Bey sonunda yeteri kadar un toplatmıştı. Ancak bu kez bir başka zorluk baş göstermişti. Toplanan unun koyulacağı torbalara ihtiyaç vardı. Bu yüzden çok sayıda torba dikilmesi gerekiyordu. Tahsin Bey bizzat Erzurum'daki dükkânları dolaşarak Amerikan bezi, çadır bezi, pamuklu dokuma ve perdelikleri toplattı. Toplanan bu kumaşları evlere dağıttırdı. En kısa sürede bunlardan torba dikilmesini istedi. Torbaların yirmi ve otuzar kilo alabilecek kapasitede olmasını özellikle tembihledi.

Erzurum halkı bu işe de dört elle sarıldı. Karın, lapa lapa yağdığı gecelerde, sabaha dek yanan lambaların ve mumların loş ışığında, askere un götürmek için torbalar dikilmeye başlandı. Bir gecede binden fazla torba dikilip ertesi gün hükümet konağına getirildi. Ancak iş bununla da bitmiyordu. Torbaları yükleyecek, kolorduya götürecek araba ve hayvan bulunmalıydı. Erzurum'da o kadar az hayvan vardı ki... Üstelik mekkârelerin gidebileceği yolların hepsi de karla kapanmıştı. Bu yollardan gitme imkânı yoktu. Vali Tahsin Bey bir başka çare düşünmeliydi. Yine bir şeyler yapmalıydı. Toplanan bu unları cepheye neyle taşıyacaktı? Aklına yeni bir şey gelmiş gibi kendi kendine mırıldandı; "Erzurumlular..." Ama bu zor iş kimler başarabilirdi? Kadınlar mı, çocuklar mı, ihtiyarlar mı? Yetişkin erkekler ve delikanlılar hep cephe-deydi. Erzurum'da kalanlar; ihtiyarlar, kadınlar, çocuklar ve lise çağında, cephe için yaşı tutmayan delikanlılardı.

Tahsin Bey sıkıntıdan buram buram terliyordu. Duvarda asılı haritaya uzun uzun baktı. Erzurum, Nebihan ve Hasankale bir hat üzerindeydi. Cephe Erzurum'a yaklaşık 90-95 km uzaklıktaydı.

Cepheye yüz elli bin kilo un nasıl yollanacaktı? Bu kadar mesafeyi, yolların, vadilerin karla kaplı olduğu düşünülürse aşabilmenin zorluğu ortadaydı. Tahsin Bey, "Bu mesafeyi kısaltmalıyım." diye kendi kendine söylendi.

Sonunda şöyle bir plân yaptı. Eğer yeteri kadar yük taşıyacak insan bulursa, bunlar Nebihan'a kadar gidebilir, Hasankale halkı da Nebihan'dan öte unu taşıyabilirdi. Bu kafiyele bir de koruyucu jandarma müfrezesi verildiği takdirde bu iş pekâlâ yapılabilirdi...

Ancak bu düşüncesini bir başkasına açmaya çekiniyordu ama Ragıp Paşa da durmadan “Bize yiyecek gönderin” diye âdeta fer-yat ediyordu. Artık toplanan unun taşınması öyle ya da böyle ya-pılmalıydı. Şimdi herkes zor günler geçiriyordu. Herkes üzerine düşeni fazlasıyla yapmalıydı. Millet olmak işte bu günlerde belli olurdu. Bu günlerde kenetlenilirdi. Bu günlerde sedakârlık yapı-lırdı. İşte o günler, bu günlerdi. Erzurumlular, Dadaşlıklarını bir kez daha göstermeliydiler.

Tahsin Bey yine tellâlları çağırarak, eli ayağı tutan ne kadar erkek var ise hükümet konağında toplanmasını söyledi. Çok geçmeden hükümet konağı kalabalıklaştı ve neden sonra koca avlu kalabalığı almaz oldu. Toplananlar adeta sokaklara taşdı. Tahsin Bey ve jandarma komutanı ile yük taşıyabilecekleri seçmeye baş-ladılar. Genellikle lise çağına gelmiş, on beş, on altı ve on yedi ya-şındakileri ve de birkaç tane dinç ihtiyarı seçtiler. Aslında onları da seçemeyeceklerdi ama ihtiyarlar “Bizi bu şerefli vazifeden mahrum etmeyin” diye kendilerine yalvardılar. Tahsin Bey de, bu ısrarlara dayanamayınca, istemeseler de birkaç tane ihtiyarın bu işte görev almasını kabul etti.

Yaklaşık 1.500 genç, çoğu da gönüllü olmak üzere Erzu-rum’dan Nebihan’a dek unları omuzlarında sırtlarında taşıyacak-lardı. Yorulan, yanında boş gitmekte olan arkadaşına un torbası-nı verecek, bu şekilde hem zamandan kazanılacak hem de dinle-nilmiş olacaktı. Un taşıyacak gençlerin bir listesi yapıldı. O akşam evlerine gitmelerine izin verilerek dinlenmeleri istendi. Sabah er-kenden yola çıkılacaktı.

Yokluk, insana neler yaptırıyor, ne çareler bulmasına yol açıyordu. Kolorduya un bu gencecik, henüz bıyıkları bile terle-memiş büyük bir ihtimalle de Erzurum’un dışına hiç çıkmamış delikanlılar ile yapılacaktı. Evlâtlarını bu zor göreve yollayacak olan anneleri o akşam çocuklarının sevdiği yemekleri yaptılar. Onlar uyurken, babaları bir kaç kez kalkıp doya doya yüzlerine baktılar. Üstlerini defalarca örttüler. Yarın ki zorlu yolculuk için kalın giyecekler ve yiyecek çıkınlarını hazırladılar...

Sabah güneş doğarken, tatlı tatlı uyuyan ay yüzlü ve Yusuf yüzlü delikanlılar uyandırıldı. Belki geceleyin gördükleri birçok rüyanın aksine uyanmalarıyla birlikte acı gerçeklerle karşılaşan gençlerde hafif bir tedirginlik görülmüyordu. Uzun yolculuk boyunca yük taşıyacaklardı. Anne ve babaların yüreklerinde ise garip bir korku tellenip duruyor ama onlar bu korkuyu kendilerine dahi söylemekten çekiniyorlardı. Ya biricik evlâtları donarsa? Ne yaparlardı? Zaten, cepheden Erzurum'daki hastanelere donma belirtisi olan birçok er geliyordu. Kimin eli, kiminin ayağı, kiminin parmakları donmuş veya donmak üzereydi. Üstelik donan uzuvların doktorlar tarafında kesildiğini de duyuyorlardı. İşte bu haberler anne ve babaların yüreğini yakıyordu. Üzerlerine titredikleri, giymeyip giydirdikleri, yemeyip yedirdikleri evlâtlarının bir kolunun veya bacağıнын kesileceğini düşünmek bile istemiyorlardı.

Sabahleyin çorbasını içen delikanlılar hükümet konağının avlusunda ve çevresinde toplandılar. Anne ve babaları da gelmişti. Evlâtlarıyla olan birlikteliklerini olabildiğince uzatmak istiyorlardı. Onlara dokunmasalar bile görmeleri yeterdi. Gözleriyle de severlerdi evlâtlarını... Hepsinin gözlerinde gizli bir hüznün, yüz hatlarında ve çizgilerine çöreklenmiş kar soğukluğuna eş keder vardı.

Toplanan kalabalığa Tahsin Bey bir konuşma yapmak, gençleri yüreklendirmek, ana ve babalarına teşekkür etmek istiyordu:

- Erzurumlu hemşirelerim, genç Dadaşlar ile onların vefakâr, cefakâr anne ve babaları...

Bugün burada toplanan gençler çok önemli bir görevi yerine getirmek üzereler. Onları biz seçtik ama çoğu gönüllü olarak bu işe soyundular. Cephede çarpışan ağabeylerine, belki de babalarına yiyecek götürecekler. Ordumuzun karnı doycak ve Rus'a karşı koyacak. Askerimize tez zamanda yiyecek yetiştiremezsek kurşun atacak, tüfeğin tetiğini çekecek parmağın mecali kalmayacak. Belki de Rus gelip kapımıza dayanacak...

Sizler, anne ve babalar, üzülmeyiniz. Gençler bu görevin üstesinden gelebilirler. Onlar genç yaşta böyle ağır bir yükün altına girdiler. Bu genç omuzlar ağır yükü kaldırır, hiç merak etmeyin.

Onlar yalnız gitmeyecektir. Bir jandarma müfrezesi de onları korumak için yanlarında olacaktır. Endişeye yer yoktur. Vatanimiz, Erzurum'umuz ve askerimiz için tüm bu zorlukları göğüslemek zorundayız. Bu günler, fedakârlık günleridir. Sizler bu fedakârlığı defalarca gösterdiniz, yine gösteriyorsunuz. Hepinize teşekkür ederim. Sizin valiniz olmakla övünmek benim hakkımdır. Tekrar teşekkürler...

Bu konuşmadan sonra analar ve babalar evlâtlarına sarıldılar. Gençler annelerin ve babalarının ellerini öptüler. Bu hazin tabloyu bir ihtiyar kadının çatallı sesi yırttı:

- Durun! Beni de bekleyin. Ben de askerime un taşımak isterim.

Tahsin Bey gülümsedi:

- Hay Neneciğim sen çok yaşa! Ancak sen sıranı savdın. Şimdi sıra gençlerin. Hem bu kış gününde karlı yollarda senin yürümen pek güç olur. Artık senin dinlenmen lâzım.

- Dinlenmek mi! Haydi oradan! Düşman gelmiş Erzurum'a dayanmış, ben dinleneceğim ha! Olmaz böyle bir şey! Ben de bu gençlerle birlikte Mehmetlere un taşıyayım. Cephede onlara ekmek pişireyim.

Tahsin Bey, Nene Hatun'un yanına geldi.

- Neneciğim seni bu yolculuğa yollayamam. Hem senin burada kalman gerekir. Sana da çok ihtiyacım olacak.

- Nedenmiş o?

- Neden olacak, eğer ki Ruslar Erzurum'a saldırırsa, senin tecrübelerinden faydalanacağım. Sen yine Erzurum halkını ardına alıp düşmanın üzerine yürüyeceksin.

Tahsin Bey, gönül alıcı şekilde konuşunca Nene Hatun kısa bir süre düşündü. Şimdi herkes soluğunu tutmuş, hükümet konağının avlusunda bu kahraman kadının ne diyeceğini merak ediyordu. Bir elindeki asasıyla zar zor ayakta duran Nene Hatun titrek bir sesle:

- Eh madem düşmana karşı koyacaksam elbette yine kalırım vali bey oğlum, dedi. Bu söz üzerine toplanan herkes coşkun bir şekilde bağırmaya başladı:

- Yaşa Nene Hatun!
- Erzurum'un kahraman kadını!
- Yaşasın vatan!
- Yaşasın askerimiz!
- Kahrolsun Moskof.
- Erzurum düşmez!
- Düşman eline geçmez!
- Kanımız, canımız bu vatana feda olsun!

Şimdi herkes duyulanmış, herkesin tüyleri diken diken olmuş, kanlarında dolaşan cengâverliklerini hatırlayan Erzurumlular bir çığ gibi düşmeye, bir sel gibi taşmaya hazırdılar. Artık kabaaran yürekler otuz kilo un değil yüzlerce kilo taşıyacak gibi azimli ve kararlıydı. Bu coşkulu hava yüzünden gençler de gayrette gelmişler yola çıkmak ve omuzlarına yüklenen bu ağır yükün altından kalkmak için yemin ediyorlardı.

Büyük bir kalabalık gençlerin ardından Erzurum dışına dek yürüyüp onları uğurladı. Kar incecik atıştırıyor, hafif ama soğuk bir rüzgâr Nebihan'a doğru esiyordu. Bu kafiye için iyiydi zira rüzgârı arkalarına alıyorlardı. Yollarda dize kadar bazen de kuytu yerlerde bele kadar biriken kar vardı.

Her un torbası taşıyan gencin yanında bir başka genç yürüyordu. Yolda ilerledikçe yorulan diğerine torbayı veriyor, bu şekilde değişerek yürüyüşe devam ediyorlardı... Zaman zaman jandarmalar kafiye boyunca yürüyerek bazı uyarılar yapıyorlardı:

- Dikkat edin!
- Yorulan, arkadaşına versin torbayı.
- Durup dinlenmek yok!
- Eli, ayağı sızlayan, hissizleşen varsa bize söylesin.

- Hızlı yürümeye gayret edin!
- Haydi aslanlarım.
- Askerimiz sizin yolunu gözlüyor.
- Haydi, genç Dadaşlar.

Gençler dize kadar batan bir yolda zar zor ilerlemeye çalışıyordu. En çok da öndekiler yoruluyordu. Arkadan gelenler ise çiğnenmiş karlarda daha kolay yürüyor ve daha az yoruluyordu. Bunun farkına varan jandarmalar önde gidenleri sırayla değiştirmeye başladılar.

Otuz kiloluk yük altında terlemeye başlayan gençler, bir süre sonra yorulup da yüklerini arkadaşlarına verince, bu kez de soğuk ve rüzgâr nedeniyle üşüyorlardı. Her ne kadar kalın giyinmiş olsalar da terleyen vücutlarını yalayan rüzgâr ürpermelere sebep oluyordu.

Tarih yazan, tarihe damga vuran imparatorluğun gençleri şimdi tarihe bir çelme takmak ve yine bir yerde tarih yazma uğraşı içindeydiler. Bu kez varlığın değil yokluğun, tokluğun değil açlığın tarihine çelme takma düşüncesiyle inançla yürüyorlardı...

Tarih yazanlar bu gençlerin omuzlarına yüklenen bu yükü de hakkıyla yazacak mıydı acaba? Gençler bu soruları kendilerine sormadan, sadece ve sadece yürümeye gayret ediyorlardı. Zaman zaman uzaktan duyulan kurt ulumaları gençleri endişeye sevk ediyor ancak yanlarında yürümekte olan jandarmalar tarafından korundukları akıllarına gelince bu endişeleri dağılıyordu. Hava git-tikçe sertleşmeye, zemheriye çevirmeye başlamıştı. Tipide âdetâ kaybolan gençler birer yürüyen kardan adama dönmüştü. Belli belirsiz görülen kafiyei uzaktan seyreden aç kurtlar kalabalığa saldırmak için uygun zamanı kolluyor, kafiyei uzaktan ve tepelerde takip ediyor, açlığın verdiği ızdırap ile uluyup duruyorlardı.

Her uluma, un taşıyan gençlerin gücünü sanki ısıyor, atılan her adımda biraz daha ürperiyor ve yoruluyorlardı. Zemheri ise şiddetini arttırdıkça artıyor, üç beş metre ilerisini görmek mümkün olmuyordu. Yürüdükleri yol bir sırtın kenarında kıvrıla kıv-

rıla vadiye doğru iniyordu. Bu vadi biraz daha kuytuda olduğu için kar kalınlığı diz boyunu geçiyordu. Özellikle öndekiler adım atmak için bin bir zorluklara katlanıyordu. Bu yüzden dizleri ve kasıkları ağrıyor, bu ağrı gittikçe artıyordu. Yol uzuyor, yürüdükçe bitmiyor gibiydi... Gençler ceplerine doldurdukları kuru üzümleleri ara sıra ağzlarına atıyor, hem enerji kazanmak hem de açlıklarını bastırmak istiyorlardı...

Vadinin içinde o kadar çok kar birikmişti ki, bazı yerlerde kalınlığı bele kadar geliyordu. İşte bu yüzden yürüyüş iyice yavaşladı. Adeta işkenceye dönüştü. Çünkü böylesi karda yürümek un taşıyan gençleri çok yormuştu. Bunun üzerine jandarmalar un taşımayan gençleri öne geçirip karları ezdirdiler. Diz kalınlığına kadar gelen kar ile birlikte yürüyüş nispeten hızlandı.

Zemheri bütün şiddetiyle devam ediyordu. Karları yerden alıp savuruyor daha kuytu ve çukur yerlerde biriktiriyordu. Gençler alaca karanlıkta hâlâ yürümeye çalışıyorlardı. Eğer karanlık biraz daha bastırırsa, yürümek ve yolu bulmak zorlaşacaktı. Jandarma çavuşu bir mola vermek ve ateş yakmak istiyordu. Çevrede kuru odun bulmak, karlar altında odun aramak bu havada çok zordu. Yine de ateş yakmalıydılar. Yoksa çok sayıdaki genç, tipinin şiddeti arttığı için donma tehlikesi geçirebilirdi. Jandarmalar çırallar yakıp, gençleri kontrol ediyor, eğer bu geceyi geçirebilirlerse yarın öğleye doğru Nebihan'a varabileceklerini düşünüyorlardı. Önemli olan bastıran geceyi atlatabilmektir. Sayıları binbeş yüzü bulan gençler için çok sayıda ateş yakılması gerekiyordu. Jandarmalar biraz daha yürümeyi, daha ağaçlık bir yerde mola verip ateş yakmayı plânlıyorlardı.

Mola verildiğinde, çıralların da yardımıyla, kesilen ağaçların yaş dalları zar zor yanmaya başlıyordu. Ancak alevden çok duman çıkıyor, ateşin etrafına sıralanmış gençlerin gözleri şiddetli dumandan dolayı rahatsız oluyordu. Birçok yerde daha ateşler yakılıyordu. Ateşlerin etrafına da nöbetçi jandarma erleri oturuyor, bunlar gençleri kurt saldırılarına karşı koruyorlardı.

Yer yer büyüyen ateşler nedeniyle yaş dallar da bir süre sonra çıra gibi yanmaya başlıyor, etrafa sıcaklık yayıyordu. Bazı tecrübeli jandarma erleri ise çam ağaçlarının gövdesini tutuşturuyor ağaçlar bir alev topu gibi yanıyordu. Yakılan onlarca ateş nedeniyle gençlerin üşümemesi için elden ne geliyorsa yapıyordu.

Bu arada jandarma erlerinden bazıları dolaşarak, ateş başında uyuyan ve uyumaya çalışan gençleri kontrol ediyor, "Donma belirtileri var mı?" diye bakıyorlardı. Gittikçe büyüyen ateşler çevreyi iyi ısıtıyor, yorgunluk nedeniyle uyuşan, rehavete kapılan gençler hemen uyuyorlardı ama "uyumak donmaktır" diye beyinlerinde yer etmiş endişeden dolayı da dalıp gitmek istemiyorlardı. Onun da kolayına buldular. Uyumayanlar, uyuyan arkadaşlarını yarım saatte bir uyandırıyorlardı.

Ancak çok önemli bir zorluk vardı; un torbalarını nereye koyacaklardı. Karın üzerine un torbalarını koymak istemiyorlardı. Daha sonra bunun da kolayını buldular, dalları kesip yan yana dizip ızgara yaptılar ve un torbalarını bu ızgaraların üzerine dizdiler...

Uzaktan gelen kurt ulumaları eşliğinde geceyi geçirdiler. Sabahleyin erkenden yola çıkıp Nebihan'a doğru yürümeye başladılar.

Biraz olsun dinlenmişlerdi. Yürüyüş, dünküne göre nispeten daha hızlıydı. Zemheri ise sabah ile birlikte yine şiddetini arttırmıştı. Nebihan'ın evleri uzaktan gözüktüğünde gençler büyük bir coşkuya kapıldılar. Bir başka gayrete geldiler. Açlıklarını, yorgunluklarını unutmuşlar, üzerlerindeki görevi başarmak, genç omuzlarına yüklenen bu ağır yükü taşımak onlara sevinç vermişti. Mutluydular, bu genç yaşta önemli bir görevi başarmak üzereydiler. Bazıları omuzlarındaki yüke aldırmadan koşmaya bile başlamıştı. Bazen kayıyor, bazen düşüyor ama derhal kalkıp yollarına devam ediyorlardı.

Nebihan'daki büyükler de onları yollarda karşıladılar. Gençlerin üzerindeki un torbalarını alıp taşımaya başladılar. Onlara yiyecek de getirmişlerdi. Büyükler gençlere sarılıyor, getirdikleri yiyecekleri veriyorlardı:

- Hoş geldiniz Dadaşlar.
- Yüklerinizi verin.
- Siz bu yiyecekleri yiyin.
- Büyük iş başardınız.
- Sıra artık bizde.

Hep birlikte Nebihan'a geldiler. Un torbaları büyük depolara kondu. Gençler birer ikişer evlere misafir alınıp karınları doyuruldu. Bir gece kalmaları yönündeki ısrarlar üzerine gece yatıp, sabahleyin erkenden Erzurum'a doğru yola çıkıp gece bastırmadan varmayı plânladılar.

Erzurumlu gençler görevlerini yapmışlardı ama Nebihan'da depolara konan unların şimdi acele Hasankale'ye taşınması ve oradan da cepheye ulaştırılmaları gerekiyordu. Un torbalarını taşıyacak Hasankale ahalisi de Nebihan'a gelmişti. Ancak bunlar sayıca Erzurumlulardan daha azdılar. Toplam 700 kişi, binbeş yüz kişinin getirdiği unların hepsini bir kerede taşıyamazdı. Unların bir bölümü depoda bırakıldı. Sonra tekrar dönüp kalan unlar Nebihan'dan alınacak ve cepheye taşınacaktı.

Zorlu yolculuktan sonra cepheye yakın bir yere unlar götürüldü. Sonra erler getirilen unları aldılar ve hemen ekmek, tayı, yufka yapıp dünden beri aç bilaç savaşı erata dağıttılar.

Erzurum Valisi Tahsin Bey odasında Nebihan'a giden gençleri düşünüyordu. Gergin olduğu her halinden belliydi. Bu kadar insanı zemheride zorlu bir yolculuğa çıkarmıştı. Nebihan'a sağ salim ulaştıklarını ve hiç kayıp vermedikleri haberini alınca rahatladı. Büyük bir görevi başarıyla organize etmekten dolayı memnundu. Az sonra kendisini ziyarete gelen Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri Erzurum'un şiddetli kışından, İstanbul'dan başka bir yere gitmeyen görevliler oldukça etkilenmişlerdi.

Sobanın yandığı, sıcak odada derin bir sessizlik hüküm sürerken, Tahsin Bey sonradan bir şey hatırlamış gibi misafirlere dönüp sordu.

- Nene Hatun'u bilir misiniz?

- Adını duymuştuk ama.

- Hani Aziziye Tabyası'nda Ruslara karşı vuruşan kahraman kadın mı?

- Ta kendisi. Bakın, ne oldu anlatayım...

Tahsin Bey, Nene Hatun'un davranışını odadakilere ayrıntılarıyla anlattı ve sonra ekledi:

- İşte böyle, vatanını ve askerini bu kadar çok seven millet zaferine mutlaka erişmelidir.

Bu sözler üzerine Tahsin Beyi pür dikkat dinleyen Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri ümitlenerek şöyle dediler:

- Tahsin Bey, Orta Asya'ya dek yürüyerek ve oradaki kardeşlerimizle kavuşmak istiyoruz.

- Karda kışta, yol olmayan dağlarda yiyeceksiz ve giyeceksiz yürümek kolay mıdır?

- Bizler içimizdeki zafer ateşiyle başarılı olabiliriz. Zafer inancısı her şeyden üstündür.

- Elbette üstündür. Buna aranızda en çok ben inanıyorum. Ama iki gün önce burada olsaydınız gerçekleri kendi gözlerinizle görürdünüz. Buradaki ahali 93 Harbi'ndeki bollukları hâlâ anlatır. O bollukla bugünkü bolluk arasında dağlar kadar fark olduğunu ifade ediyorlar. İstiyorsanız, halkın içine karışıp onlarla konuşun. Size şikâyet etmezler ama hâlleri ayan beyan ortadadır...

Odadakiler sustu. Şimdi hepsi önlerine bakıyordu. Tahsin Bey karşısındakileri sarsmış kendilerine getirmiş, "işte gerçekler bunlar" demişti sanki...

Sonra diğer bir görevli:

- Tahsin Bey, söylediklerinizde haklılık payı vardır elbette. Ama yokluk içinde dahi olsa bu millet zafer kazanacaktır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın gönüllüleri bile Batum ve civarında önemli başarılar elde ettiler. Bunu düzenli ordumuzu da gerçekleştirebilirler. Köprüköy Savaşında Albay Ethem Beyin söylediklerini size hatırlatmak isterim.

- Buyurun.

- Efendim, Ethem Bey Köprüköy kuzeydoğusundaki bir tepeye saldırıp hücum ederken, şu tarihi cümleyi etmiştir; “*Türk askeri son yüzyılda ilk kez Moskofu saldırı ile geriye püskürtüyor ve bu tarihi düşmanın arka çevirdiğini görüyor.*”¹²

- İnşallah  yle olur. Efendim ben askerime, milletime çok inanıyor ve güveniyorum. Buna bizzat yakından da şahidim. Ben gerçekleri göz önünde tutarak daha kararlı, daha iyi plânlar yapılarak, savaşabiliriz, diyorum.

Bu sözler üzerine hiçbir şey demeyen Teşkilat-ı Mahsusa elamanları bir süre sustular. Sonra konuyu değiştirmek istercesine:

- Erzurum’da başka ne sıkıntılar var Tahsin Bey? Biraz da bu konuları konuşalım, dediler.

Tahsin Bey derin bir nefes aldı.

- Öyle sıkıntı içindeyiz ki, size hangisini anlatayım bilmem ki... Rus Ordusu önünden kaçan sivil halk genellikle Erzurum’da toplandı. Yükte hafif, pahada ağır ne varsa alıp gelmişler. Kimisi ocakta pişen çorbasını kimisi de ahırda davarını bırakmış. Size az önce bahsettiğim gibi ben orduya erzak yetiştirmek isterken, bir yandan da şehirde her geçen gün sayıları artan muhacirleri de doyurmak için erzak arıyorum. Harp vergisi kanunlarıyla iaşe toplamaya çalışıyoruz. İnanır mısınız, çiftçilerin ellerinden tohumluk olarak ayırdıkları buğdayları bile aldık. Bu kez halk feryat etmeye başladı. Yaklaşık 20.000 muhacirin iaşesini karşılamak için köylere memurlar çıkardım. Çoğu eli boş döndü. Bana söyledikleri şey şuydu; “Efendim her an açlıktan  lmeler başlayabilir.” Gelen muhacirlerin anlattıkları ise daha korkunçtu. Bunun yanında şehirde asker humması ha başladı başlayacak. İstanbul’dan aşı talep ettim ama kaç günde gelir? Gelen aşı yeterli olur mu? Onu da bilmiyorum. Cepheden yaralı olarak dönenler buradaki hastanelere yatırıldı ama kısa sürede hastaneler doldu. Bu kez er-

12- şerif İlden, Sarıkamış, s. 101.

leri evlere yerleştirdim. Bazı aileler eratı almak istemiyor. “Yiyeceğimiz yok” diyorlar. Aslında bittten korkuyorlar. Çünkü bit en fazla askerde var. Bit tifüsün baş sebebidir. Hastanelerde doktor yetersiz. Erzurum’da 5.000 hastaya sadece ve sadece dikkat buyurun 29 doktor bakıyor. Hasta bakıcı olarak gönüllü öğrencileri kullanıyoruz. Daha da ilginç şudur, edindiğim bilgiye göre; Erzurum, Erzincan, Samsun, Bitlis, Van ve Diyarbakır’daki sabit mevki hastanelerinde 76 doktor, 20 eczacı varmış. Sayıları 20.000’ni bulan Aşiret Süvari Alaylarında yine dikkat buyurun sadece bir doktor bulunuyormuş. Yine çarpıcı bir rakam vereyim, Erzurum’da toplanan 120.000 asker için hastanelerde toplam 1800 yatak var.¹³ Köydeki samanlıkları, ahırları bile hastane yapmak için uğraş veriyoruz...

İşte durumumuz beyler. Sahi sizin karnınız açtır. Bir şeyler yiyelim...

- Yiyelim ya iyi olur...

Yanan soba üzerinde gevrettikleri somun dilimlerinin üzerine tuz ve biber ekip zeytini de katık ettiler. Sonra üzüm pekmezinin banıp karınlarını doyurdular... Tahsin Bey ellerini yıkadıktan sonra içine çöken hüznle birlikte pencereden dışarı bakıp kendi kendine mırıldandı:

“Geh kar yağardı geh karanlık...”

Sıcak odaya inat dışarıda zemheri tüm şiddetiyle hüküm sürüyordu. Bu zemheriye imparatorluğun dört bir yanı tutulmuş da, parçalanıp gitmekten ve en önemlisi zafere ulaşmamaktan dolayı tir tir titiyor gibiydi...

Camdan dışarıya bakmakta olan Tahsin Bey bir Erzurumlu-nun sözünü durmadan tekrarlıyordu:

“Geh kar yağardı geh karanlık...”

Dışarıdaki manzara düşündüğü cümleye uygundu. Hem kar yağıyor hem de karanlık çöküyordu.

Tahsin Bey içindeki karanlığa aldırmadı, Erzurum üzerine çöken tüllenen siyahlığa bakıp öylece kalakaldı.

*

Erzurum'dan, Narman'a ve Oltu'ya doğru hareket edecek iki tümen harekete hazırlanırken, Faik Çavuşun da içinde bulunduğu takım erkenden yola çıktı. Sıçan Dağı'nı dolaşarak Tortum'a oradan da İslâmköy, Ardos, Kozohor, Kaleboğazı ve Oltu'ya doğru gidilecekti.

Erzurum'dan ayrılırken, soğuğa aldırmadan bir köşe başına çökmüş, elindeki bastona başını dayamış, dalgın dalgın bakan bir ihtiyarın, Faik Çavuşun takımını görünce gözleri ışıldadı. O, heykel gibi donuk, derinleşmiş çizgileri gerildi. Hafif hafif oturduğu yerden doğrulmaya başladı. Çekingen bir şekilde bir iki adım attı. Gelip geçen erleri süzdü. Sonra ağır ağır yürüyerek Faik Çavuşa doğru yaklaştı. Derin ama buğulu gözlerle çavuşa baktı baktı...

Faik Çavuş ihtiyarın bir şey söyleyeceğini sandı:

- Baba bir şey mi diyecektin?

İhtiyar:

- He, dedi. Bir şey soracaktım, bağışlayın.

- Sor baba...

- Oğul, belki sen görmüşsündür, bir evlâdım vardı, adı Hasan. Kanala gitti... İlk zamanlar bir mektubu geldi. Sonra ne haberi ne de mektubu geldi. Dört aydan beri Hasan'ımın elinde torbasıyla bu köşeyi dönüp gelmesini bekliyorum...

Bu sözler üzerine aniden Faik Çavuşun sol yanına bir hançer saplanmış gibi oldu. Bir ince sızı sol yanından tüm vücuduna yayıldı. Bir şey diyecekti diyemedi. Yutkundü. İhtiyar ise yavaş yavaş konuşmaya devam ediyordu:

- Kayıp diyorlar oğul. Allah'tan ümit kesilmez ki. Bakarsın, gün doğarken gelir. Bakarsın, kar kalkınca gelir. Kayıp demek, öldü demek değil ki oğul. Dönecek elbet. Ben de bekleyeceğim. Kış demeden, yaz demeden bekleyeceğim. Hasan'ım fidan gibiydi aha

şu nefere benzerdi. Eliyle takımın en uzun boylusu olan Ziver'i gösterdi.

Ziver, ihtiyarın kendini işaret ettiğini görmüştü. Yaklaşıp Faik Çavuşa sordu:

- İhtiyar ne istiyor çavuşum?

- Senin için, işte bu benim oğlum, diyor. Ziver'ini istiyormuş.

- Ne! Bu mu benim babam?

- Bilemem.

- Ben, babamı kendi ellerimle toprağa verdim çavuşum. Eğlenme benimle.

Faik Çavuş oğlunu bekleyen ihtiyarın durumunu Ziver'e anlattı. Bunun üzerine o da:

- Eğer savaşa gitmeseydim sırf bu ihtiyarı memnun etmek için oğlu bile olurdum, dedi.

Faik Çavuş tebessüm mü etsin, kederlensin mi bilemiyordu. İhtiyarın yüzüne bakıp kalmıştı. Gözlerindeki hüznün o kadar belli oluyordu ki ne diyeceğini, nasıl davranacağını şaşırılmıştı.

İçinden ise, "Kim bilir, kaç baba oğullarını böyle ümitle sokak köşelerinde bekleyecekler. Kayıp oğullarını her gelene geçene soracaklar. Kayıp demek, ölmek demek değil, diye ümitlerini yitirmeyecekler ama oğulları ne yazık ki, asla dönmeyecek..."

İhtiyarın hüznü Faik Çavuşa geçmişti. Az önce yaşadıkları, harbe gidenlerin arkada bıraktıklarının ne hâle geldiğinin bir yansımasıydı.

İhtiyar adamın nurlu bir yüzü vardı. Faik Çavuşa bir şey desin, onu ümitlendirsin diye ağzının içine bakıyordu.

Faik Çavuş âdeta yalvaran gözlerle kendisine bakan ihtiyara bir şeyler söylemek istedi.

- Sen tasalanma baba, Hasan elbet bir gün gelir...

- Sahi mi oğul! Doğru mu dersin? Gelir mi?

- Gelir ya.

Faik Çavuş yalan söylüyordu. Bu nedenle "Elbet doğru söylüyorum baba." diyemedi sustu. Ancak söylediği bir cümle bile ihtiyar adamı memnun etmeye yetmişti.

- Gelir değil mi oğul? Hasan'ım çıkar gelir, değil mi? Ben, ömrüm oldukça beklerim. Onu buradan askere uğurlarken, o benim ellerimi öperken, ben de onun yüzünü gözünü öptüm. Alnını da öptüm. Giderken arkasını sıvazladım. Övünç duymuştum, ben de bir asker babasıydım artık. Hasan'ım soğuğa gelemezdi. Ava giderken, odun keserken, en çok elleri ve ayakları üşürdü. Şansı varmış Kanal'a gitti. Oraları çok sıcakmış diyorlar. Hasan'ım orada üşümemiştir değil mi çavuş?

- Üşümemiştir baba.

Neferler yürüdükçe, ihtiyar adam da ayaklarını sürüye sürüye yanlarında yürümeye çalışıyordu. Hep Faik Çavuşa bir şeyler söylüyor, gözleri arada bir Ziver'e kayıyor, sözünün bir yerinde eliyle de işaret ederek "Oğlum da şu nefere benzerdi. Dal gibiydi" diye tekrar ediyordu.

Sonra ihtiyar adamın adımları yavaşladı. Durdu. Bastonuna dayanarak yanından geçip giden askerlerin arkasını sıvazlamaya başladı. Eliyle, oğlu Hasan'ı okşarmış gibi "Haydi aslanlarım, haydi yavrularım. Gidin şu Rus'a haddini bildirin. Hey benim şahbazlarım." diyordu. Bu arada erlerin bazıları arkalarını sıvazlayan ihtiyarın ellerini, o da her bir askerin alnını öpüyordu. Faik Çavuş ise bu manzarayı izliyor, hüzün dolu gözlerinde iki iri yaş düşmek için titreyip duruyordu.

Faik Çavuş ihtiyar adama dönüp dönüp baktı. Ta ki küçülüp görünmez olana dek... Bir karlı bayıra doğru tırmanmaya başladıklarında, Erzurum'un dışında küçücük kara bir nokta hâlâ duruyor, diğer askerlerin yolunu gözlüyor olmalıydı. Faik Çavuş emindi, onlara da Hasan'ını soracak, ümit dolu bir haber, bir teselli cümlesi bekleyecekti.

Savaş, askeri de, askerin geride bıraktıklarını da hâlden hâle koyuyordu. Kimse kötü haber beklemezdi ama kötü haber, cep-

heler ne kadar uzakta ve ne kadar imkânsızlıklar içinde olursa olsun daima tez gelirdi. Ya bir kâğıt ya da bir meşin künye ile ulaşacağı yere ulaşır, bir kıvılcım büyük bir yangına dönüşür, gönülleri yakardı. Sonra duyulan kötü haber bütün haneyi kavurur, yakar ve küle döndürürdü. Nice acılar küllenirdi ama oğullarının acısı hep taze kalırdı yüreklerde... Anneler ve babalar hep bir şeyi merak ederlerdi; oğullarının bir mezarı var mıydı, mezarlarının başına bir kara taş dikilmiş miydi? Hep bu konuyu merak ederler ama asla da öğrenemezlerdi...

Faik Çavuş birden yorulmuştu. Bedeni gibi gönlü de yorulmuştu. Ancak takımın yürüyüşü hızlanmıştı. O sırada tüm takım şevke gelmiş, soğuğa aldırmadan hep bir ağızdan marş söylemeye koyuldular. Faik Çavuş her türlü zorlu şartlara rağmen askerin bu şevkine şaşıtı. Açıkçası memnun oldu. O da bağıra bağıra marş söylemeye koyuldu:

*"Yüz sene var ki, Moskof'un derdi,
Yurdumuzun bağrını deldi.
Marş marş, haydi arkadaş,
Göğsünü ger, Kafkaslar'ı aş!"*

3. BÖLÜM

Bölük Komutanı, Teğmen İsmail Hakkı'yı çağırdığında düşünceliydi. Kendisine nasıl söz anlatacağını düşünüyordu. Teğmen gözünü budaktan sakınmaz, çarpışma dedi mi, hemen her şeyi unuttur, kavganın içine daldardı. Bölük komutanı aslında teğmenin bu özelliğinden memnundu ama şimdi verdiği görevde patırtı çıkarmasını asla istemiyordu.

Teğmen İsmail Hakkı bölük komutanının karşısında durup sert bir selâm verdi.

- Teğmenim, bu kez senden uslu durmanı isteyeceğim. Ne kadar uslu durursun, onu da bilmiyorum ya. Şimdi müfrezenle Rus birliklerinin ardına sarkacaksın. Sadece gözetleme yapacaksın. Ne yapıyorlar, ne taşıyorlar, ne gelip gidiyor, bana ayrıntılı bir rapor vereceksin. Zinhar başına dert alma yok. Çok zorda kalmadığınız sürece kesinlikle ateş etmek yok.

Bölük komutanı teğmenin yere bakıp dudaklarını ısırıldığını görünce:

- Biliyorum, bu emir hoşuna gitmedi ama sadece söyleneni yapacaksın. Anlaşıldı mı?

Teğmen İsmail Hakkı ise inatla susuyordu.

Bölük komutanı:

- Bir şey duymadım İsmail Hakkı?

- Anlaşıldı komutanım.

- Hah şöyle.

- Teğmenim, her görev kutsaldır. Gözetlemede bulunmak, keşif yapmak ve düşmanı gözetlemek de...

- Biliyorum komutanım.

- Ben de biliyorum, bu görev sana göre değil ama herkes müfrezesi ile keşfe çıktı. Sıra sana geldi. Seni keşfe çıkarmazsam olmaz.

- Emirlerinize harfiyen uyulacaktır komutanım!

- Böyle diyorsun ama geçen sefer de başımıza bir sürü dert açtın. Senden iki üç tane esir istedik, neredeyse bir bölük esir getirdin başımıza. Bir de adamları doyurmak için uğraştık.

- Ama efendim o esirleri yakalamamız gerekiyordu.

- Biliyorum, biliyorum. Yolunuz açık olsun.

Teğmen İsmail Hakkı müfrezesinin olduğu yere doğru giderken kızgındı. Kendi kendine söylenmeye başladı:

- Zorda kalmadan ateş etmeyeceğiz. Keşifte bulunacağız. Bir dahaki sefere bir esirden fazla alırsam namerdim. O yok, bu yok. Sözde harekât içindeyiz.

Müfrezesinin yanına geldiğinde erlere hemen hazırlanılmasını istedi. Biraz sonra erat içtima olmuştu, o da kendilerine bölük komutanının verdiği emirleri istemeden sıraladı.

- Arkadaşlar bu kez görevimiz hafif. Keşifte bulunacağız. Rus kuvvetlerinin ardına sızacağız. Onların ne yaptıklarını takip edeceğiz. Zorda kalmadıkça kesinlikle ateş etmek yok! Burası çok iyi anlaşıldı mı?

- ...

- Duyamadım.

- Anlaşıldı komutanım!

- Hah şöyle... Biliyorum sizin gibi, Makedonya'da düşman kovalamış, Balkanların her dağında çetelerle çarpışmışlar için bu gö-

rev, hani nasıl desem, biraz hafif kalacak ama... Yapacak bir şey yok. Emir böyle. Yalnız şunu da ifade etmeliyim ki, ben de sizin gibi düşünüyorum. Maalesef çarpışmayacağız. Müfrezemin ne kadar savaşçı olduğunu biliyorum.

Şimdi hazırlıklarınızı son kez gözden geçiriniz. Yirmi dakika sonra yola çıkıyoruz. Haydi sallanmayın!

Erler hazırlıklarını yapmışlardı. Yirmi dakika sonra hepsi hazırıldı. Yola çıkıldı. Giderken Teğmen İsmail Hakkı erlerine:

- Sabaha kadar yürüyeceğiz. Rusların arkasına sızacağız. Ora-ya gittiğimizde en ufak bir gürültü istemem. Karda yürürken bile ses çıkarmayacaksınız. Kasatürlerinizi, mataralarınızı bağladınız mı? dedi.

- Bağladık!

- Ağır filintaların¹⁴ yerine hafifleri alındı mı?

- Alındı!

- Haydi o zaman arkadaşlar!

Artık herşey tamamdı. Teğmen erlerini, erleri de teğmenin sevkini arttırmışlardı. Hiç konuşmadan yol boyunca hızla yürüdüler. Kar yağmıyordu, kış gününde ender görülen güzel bir hava vardı. Akşama doğru beyaz dağların ardına düşmeye başlayan güneş, her tarafı ilk önce altın sarısına sonra da kırmızı bir renge boyadı.

Müfreze on dokuz erden ibaretti. Neredeyse akşamın hükümrân olduğu bu saatlerde Teğmen İsmail Hakkı erlerini topladı. Onlara şöyle dedi:

- Arkadaşlar, bundan sonra bir yılan gibi sessiz olacağız. Şimdi yoldan ayrılmış şu yamaçtan yürüyeceğiz. Her an Rus öncülleri ile karşılaşmamız mümkündür. Kendimizi göstermeyecek, zorda kalmadıkça ateşe etmeyeceğiz. Kısacası başımızı çok istediğimiz hâlde derde sokmayacağız. Tamam mı?

14- Bir çeşit tüfek.

- Baş üstüne komutanım!

- Şimdi beni izleyin...

Teğmen İsmail Hakkı ve erleri kâh ağaçların kâh da çalıların arasından yavaş ve dikkatli bir şekilde yürüdüler. Rusların arkalarına sarmak için epey dolanmaları gerekiyordu. Ancak sabaha karşı istedikleri yerde olabileceklerdi. Bunun içinde dikkatli ama yavaş bir şekilde sabaha dek yürüyeceklerdi.

Gece alabildiğine bulutsuzdu. Gökte arsız bir ay on dokuz eri izliyordu. Bata çıka yürüdükleri karda bazen ufak bir çıtırtı bazen bir kuşun havalanışı, bir vahşi hayvanın uluması pür dikkat hâlde yürüyen erlerin durmasına sebep oluyordu. Biraz bekledikten sonra yürüyüşe devam ediyorlardı... Bu şekilde devam eden yürüyüş sabahın ışımasıyla birlikte iyice yavaşladı. Şimdi cepheden yaklaşık on beş kilometre içerideydiler.

Teğmen İsmail Hakkı Rus askerleriyle karşılaşmamak için olabildiğince dikkat ediyordu. Biraz daha yürüdükten sonra üç yol ağzına gelmişti. Hangisinden yola devam etmesi gerektiğini düşünürken, buranın önemli bir yer olduğunu, gelen geçenin buradan mutlaka geçmesi gerektiğini düşündü. Beklemeye karar verdi. Hemen erlerini ağaçlık bir alana yerleştirdi.

Teğmen dürbünüyle etrafı taramaya koyuldu. Açıklık olan her yeri dikkatle inceliyordu. Karşıdaki tepelerin ardını izliyordu. Her yer kar ile kaplı olduğu için en ufak bir hareket kolayca fark edilebiliyordu. İsmail Hakkı bir iki kurt dışında dürbününde bir şey göremeyince öfkелendi.

- Çaresiz bekleyeceğiz. Şu hâle bak! Yeni mezun teğmenlerin yaptığı işi yapıyoruz, dedi.

Sonra erin biri:

- Komutanım bak, diye dikkatini çekti. Hemen dürbünü gözlerine götürdü.

- Geliyorlar saklanın! Ooo bu bir kervana benziyor. Yavaş yavaş geliyorlar. Nefes alışınızı bile duymayacağım.

Tepelerin ufuk çizgisiyle kesiştiği yerde beliren karaltılar zaman ilerledikçe belirmeye başladı. Kızaklı at arabaları yüklü olduğu halde ilerlemeye çalışıyordu. Teğmen İsmail Hakkı bunların cephaneye taşıyabileceğini düşündü. "Birazdan anlayacağız bakalım" dedi. "Anlayacağız." İaşe kolunun önünden giden beş atlıdan sonra teğmen saklandığı yerden tam beş metre ötesinden geçen arabaları saymaya başladı. Atlı kızak arabalarına çuval ve fiçiler yüklenmişti. Bunların cepheye iaşe götürmekte olduklarını anladı. Arabaların sayısı tam tamına 230'u bulmuştu hâlâ ufuktan atlıların geldiğini gördü. Kendi kendine yine söylenmeye başladı:

- Şansa bak. Kırk yılda bir kere ateş etmeyi yasakladılar. Yoksa bunca yiyeceği ve cephaneyi bir baskınla almak işten bile değil ama alsak nereye taşıyacağız? Yahu böyle bir ganimet kaçır mı? Biz burada açlıktan kıvranırken, adamların şu bolluğuna bak... Şeytan diyor ki, on dokuz erle dağıt burayı, cümbüşe çevir. Ruslar da aç kalsın ki bizim neler çektiğimizi anlasınlar. Ah ki, ne ah! Dur bakalım daha neler göreceğiz?

Gelenler Kazak süvarileri herhâlde. Bunlar, bunlar da Plaston taburu olmalı. Atların güzelliğine, bakımlılığına bayıldım. Bir de bizim atlara bak... Dört ayakları üzerinde zor duruyorlar. Ya şu askerlerin giyimine ne demeli? Kalın kaputlar, ayaklarında uzun ve deri çizmeler, başlarında kürk şapkalar, ellerinde eldivenler. İnsan üşür mü böyle. Üşümez. Ne olursa olsun, atlara bayıldım. Ah şimdi basacaktık ki bunları...

Kafile bitti galiba. O da ne! On beş kadar atlının arkasından bir otomobil geliyor. Otomobildeki subayların önü nişan ve madyadan gözükmüyor. Bunlar önemli birileri ama kimler? Şunları vursak mı? Ortalığı şenliğe çevirsek mi? Ah komutanım ah, böyle bir göreve yolladığın teğmenine "zorda kalmadıkça ateş yok" diye emir verilir mi? Evet evet bunlar çok yüksek rütbeli subaylar olmalı. Cepheye yeni geliyorlar. Otomobilin arkasında beş Kazak atlısı var. Belli ki bu subay grubunu sıkı bir güvenlik çemberi içinde korumak istiyorlar.

Teğmen İsmail Hakkı yattığı yerden gene söylendi:

- Ne kadar sıkı korursanız koruyun, namlumun ucunda subaylarınız. İsmail Hakkı kendine şaştı. Fakından olmadan tüfeğini doğrultmuş, subaylara nişan almıştı, eli tetiğe ha dokundu ha dokunacaktı. Onun bu şekilde ateşe hazır olduğunu gören erleri de tüfekleriyle nişan almış bekliyorlardı. Eğer komutanları ateşe ederse, onlar da tetiğe basacaklardı.

Teğmen İsmail Hakkı soğuk havaya rağmen kızarmış, terlemişti. Heyecanlanmıştı... Eli neredeyse tetiğe değecekti. İçindeki ses "Şunları vur, şunları aşağıya indir!" diyordu ama teğmene verilen emir böyle değildi. Komutanının kendisine tembihlediği "Zorda kalmadıkça ateş etmek yok" emri aklına gelince tüfeğini indirdi. Bunun üzerine erleri de ona uydu.

- Hay Allah kahretsin, dedi.

Kafile yavaş yavaş beş metre ötesinden geçip uzaklaştı. Teğmen bir süre daha bekledi ama ne gelen vardı ne de giden. Akşamın alaca karanlığı çökmek üzereyken geldikleri yola koyuldular. Teğmen İsmail Hakkı çok sinirliydi. Durmadan söylenip duruyordu:

- Böyle bir av, böyle bir ganimet kaçır mı? Acaba Rus komutanları vursa mıydım?

*

Dönüşte bölük komutanına ayrıntılı bir rapor verdi. Üst rütbeli Rus subaylarına dikkat çekti. Bölük komutanı birkaç gün sonra Teğmen İsmail Hakkı'yı çağırdı:

- Senin üst rütbeli subay dediğin kimlermiş sana söyleyeyim.

- Sizi dinliyorum, yalnız o zaman içimdeki sesi keşke dinleseydim diyeceğim sanırım.

- Neymiş o ses?

- Bunları vur, diyordu. Elim tetiğe de gitmişti.

- Eh içindeki sesi dinleseydin, kimse senden hesap sormaz belki.

- Yani?

- Yanisi şu teğmenim. Üst rütbeli hani bol madalyalı dediğin subay Rus Çarı II. Nicholas'ın ta kendisiymiş.

- Ne!

- Evet, daha dur. Kafkas Ordusu Komutan Yardımcısı General Myshlayevski, Kurmay Başkanı General Yudenich ve Birinci Kafkas Kolordusu Komutanı General Bergmann da varmış.¹⁵

- Tüh Allah kahretsin! Rus ordusunun komuta heyetiymiş desene...

- Maalesef öyle teğmenim ama siz verilen emri yaptınız.

Teğmen İsmail Hakkı hiçbir şey demedi. Giden bölük komutanının arkasından şapkasını çıkarıp yere vurdu:

- Tüh Allah kahretsin!

*

Faik Çavuş, zemheriye karşı başını eğmiş, elindeki son peksimet parçasını ısırmaya çalışıyordu. Başaramadı. Öfkelenerek söylemeye başladı.

- Peksimet değil de çarığının derisi sanki!

- Ne diyorsun çavuşum?

- Ne diyeceğim Ziver, peksimeti ısırana aşk olsun. Sanki çarık parçası diyordum.

- Çavuşum peksimeti bilmem ama benim ayaklarım pelteye döndü. Şişti. Çok acı çekiyorum.

- Gayret et Ziver. Tortum'a az kaldı. Orada doktora gösterirsin.

- Oraya kadar gittiğimizde doktora gösterecek ayağım olursa tabii.

- Kalır kalır, sen meraklanma. Gayret et.

- Çavuşum Sarıkamış'a vardığımızda depolara ilk ben gireyim olur mu?

15- Teğmen İsmail Hakkı'nın verdiği rapor ele geçirilen Rus esirlerince de doğrulanacak, Çarın kafilede gerçekten olduğu anlaşılabacaktır. Ayrıca Mareşal Fevzi Çakmak Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hareketleri adlı eserinde Çarın atlattığı tehlikeyi garip bir tecelli olarak yorumlayacaktır. Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, Cilt-1, s. 205.

- Nedenmiş o?

- Kendime en güzelinden, en sıcakından bir potin almak için...

Bu sözler üzerine Faik Çavuş güldü.

- Öyle olsun. Hele şu Tortum'a bir varalım da. Sarıkamış'a daha çok yolumuz var. Hem bu havada, bu dağlarda kim öle, kim kala Ziver.

- Çavuşum biz savaşmaya geldik ama durmadan yürütüyoruz. Tümenimiz çok gerimizde. Sana bir şey söyleyeyim mi çavuşum, bizi Rus yenemez ama bu kar, bu dağlar bizi yiyip bitirecek galiba.

Bu sözler üzerine Faik Çavuş güldü.

- Ne fark eder ki ha dağlar, ha Rus...

- Bizim önümüzde asker var mı peki?

- Sanıyorum önceden buralardan bir miktar asker geçirmişler ama ne zaman geçirmişler onu bilmiyorum...

Sonradan Ziver sustu, bir müddet Faik Çavuşun yanında yürüdükten sonra takımın arkasına geçti. Sanki ellerini hissetmiyordu. Korkuyla kendine sordu "Yoksa, ellerim mi donuyor?" Telaşla çantasındaki kirli iç çamaşırını çıkarıp yırttı. Yırttığı parçaları eline doladı...

Faik Çavuş önündeki uçsuz bucaksız beyazlığa baktı. Hep ileri bakmaktan gözleri kamaşıyordu. Dünden beri gözleri ara sıra sulanıyordu. Sulanan gözlerini sık sık kolunun yeniyle siliyordu. Kirpikleri, bıyıkları buz tutuyor, kaskatı kesiliyordu. Yüzünün bir buz parçasına döndüğünü sanıyordu. Ancak deminden beri kafasında rahatsız edici bir uğultu, bir ses vardı. Bu sesi tanıyor gibiydi. Hafızasını zorlayıp deminden beri bu uğultunun nereden kendisine yadigâr kaldığını bulmaya çalışıyor ama işin içinden çıkamıyordu. Hatırlamak istedikçe hep Balkan Harbi'nden döndükten sonra yattığı Sultanahmet Camii'nin ayetlerle bezenmiş duvarlarını hatırlıyordu. İnleyenler, yardım isteyenler ve içinde yatıkları camideki minarelerden sık sık verilen salâlar kulaklarında

çınlayıp duruyordu. Faik Çavuş hatırladıkça kalbinin daha hızlı çarptığını, gözlerinin büyüdüğünü, ellerinin ve ayaklarının titrediğini hissediyordu. Kendi kendine “Yine mi krize gireceğim Yabancı?” dedi. Sonradan ekledi. “Kaçsam mı?” deyiverdi kendine... “Kaçsam mı?” Bu dağ başında nereye gidecekti ki? İçindeki ses ise durmadan “Kaç!” diyordu “Kaç! Bu dağ başında da olsa beyaz bir çölde, beyaz umutlara doğru koşarsın koşarsın. Dizlerinde derman kalmayınca dek. Bir asude bahar karşılar seni...” Şimdi kafasındaki uğultu daha da artmıştı. “Bu uğultulardan kurtulmanın tek yolu kaçmaktır. Cepheye gitmekten, öldürmekten ölmekten, yürümekten, açlıktan en önemlisi soğuktan kurtulmanın tek yolu kaçmak” diyordu içindeki inatçı ses.

Dişleri birbirine vuran Faik Çavuşun gözleri büyüdü. Elinde olmadan düğmelerini çözmeye kalktı. Başaramadı, o anda susadığını anladı. Matarasını aldı, ancak elinden düşürdü. Onu almak için karların içine diz üstü oturdu ama titreyen elleriyle matarayı alıp bir türlü ağzına götüremiyordu. Vücudunun alev alev yandığını, boğazının kurduğunu, midesindeki ateşin şule şule olduğunu düşünüyor, içinde kopan bu yangını söndürmek istiyordu ama ne yapacağını bilemiyordu. Sonunda şuursuzca yerdeki karları avuçlamaya, ağzına götürmeye başladı. Karları yemek, içindeki yangını söndürmek istiyordu.

Takım erleri ve Ziver onun karlar içine diz çöktüğünü görünce koşarak geldiler ama şaşırdılar. Çavuşları kendinden geçmiş bir hâlde karları yemeye çalışıyordu, ağzı burnu kar içindeydi. Ziver hemen Faik Çavuşun ellerine atıldı:

- Yeme çavuşum!
- Yiyeceğim! Yanıyorum! İçim yanıyor!
- Yeme ölürsün!
- Ben zaten ölüyüm!
- Kendine gel çavuşum. Beni dinle!
- Beni bırakın! Bırakın!
- Seni bu hâlde nasıl bırakalım çavuşum?

- Beni bırakın! Gidin!

Faik Çavuş aniden yerden kalktı ve tırmanmakta oldukları bayırdan aşağıya doğru hızla koşmaya başladı. Bir yandan da düğmelerini açmaya çalışıyordu. Ara sıra takılıp yere düşüyor, karlarda yuvarlanıyor, neden sonra kalkıp tekrar koşuyordu. Şimdi tüm vücudu "Buradan kaç, beyaz bir ülkede seni bekleyen asude bir bahara doğru koş" diyen emri yerine getirmek için ileri doğru atılıyordu. O da, aklının emrettiğini yapmak için hiçbir şeye aldırmadan koşuyordu. Silahını daha önce düşürmüştü. Şimdi ise sırtındaki çantasını çıkarmaya çabalıyor, kendisine ağırlık yaptığını düşünüyordu. Tek düşüncesi hızla koşmaktı.

Onun bayır aşağıya koştuğunu gören erler şaşırmışlardı. İleri mi gitsinler, dönüp çavuşlarını mı takip etsinlerdi? Bu kararsızlık içindeyken Ziver "Siz yolunuza devam edin, ben çavuşumun ardından gideyim." dedi... O da bayır aşağıya Faik Çavuşun izlerinden koşmaya ve "Çavuşum, çavuşum!" diye bağırmaya başladı.

Rüzgâr kesilmiş, kar lapa lapa yağmaya başlamıştı yine. Dağlarda hava sık sık değişirdi. Bir yerde sert esen rüzgâr dağın öbür yamacında sessiz sakin yağın kara dönüşürdü. Rüzgâr bu ıssız yerlerde kaybettiği vefasız bir sevgiliyi çılgılık çılgılığa arardı sanki. Dağların eteklerindeki kocaman şemsiyeleri andıran çam ağaçları çılgılık atan rüzgârdan sanki titrer gibi sağa sola eğilirdi. Derin bir hüznün, koyu bir keder dağların bağrını bıçak gibi çizen vadilerin içine dolar ve bir bulaşık sis içine karışır giderdi...

Karlı dağlara dair yaygın bir inanç vardı. Sakin sakin yağın kar yağdığı yerde rahatsız edilmek istemezmiş. Bu nedenle her ne surette olursa olsun, dağlara yolu düşenlerin mutlaka başına bir şey gelirmiş.

Şuursuzca, yamaçtan vadiye doğru koşan Faik Çavuş yerde diz boyu karlar içinde koşmaya çalışıyordu. Sanki uçuruma koşan birinin ayaklarını yakalamak istercesine karlar Faik Çavuşun koşmasını engelliyor ama Faik Çavuş sık sık düştüğü yerden kalkıp yoluna devam ediyordu. Bir süre daha koştuktan sonra düştüğü yerde. Elleriyle karları avuçladı ve öylece kalakaldı...

Suluk soluğa kalmış Ziver heyecan içinde Faik Çavuşu sırt üstü çevirdi. Yüzündeki, gözündeki karları temizledi.

- Çavuşum kalk, dedi. Burada kalırsak donarız.

- Beni bırak Ziver. Ben donayım. Beyaz bir ülke, asude ılık bir bahar beni çağırıyor. Oraya gitmeyelim. Ne olursa olsun gitmeliyim.

- Beraber gidelim çavuşum.

- Hayır bir tek ben gideceğim. Çünkü beni çağırıyorlar.

- Çavuşum sen şimdi kalk, bana yaslan, takıma yetişelim.

- Beni bırak Ziver, karlar içinde yitip gideyim.

- Olmaz çavuşum olmaz. Bu karlarda yitip kalmayacağız.

Haydi kalk...

Faik Çavuş yerden zar zor kalktı. Başında bir ağırlık vardı ama uğultu kesilmişti. Sanki hafiflemiş, üşümeye başlamıştı.

Ziver'e:

- Üşüyorum, dedi. İçimdeki yangın söndü Ziver.

- Biliyorum çavuşum.

- Sen yangını, dağların yangınını bilir misin Ziver?

- Çavuşum ben dağları iyi bilirim. Dağ yangınlarını da iyi bilirim...

Ziver, çavuşunu omuzladı. Öndeki keşif koluna yetişmek için yamaç yukarı yürümeye başladılar. Derin bir rüyadan uyanmış gibi Faik Çavuş, Ziver'e:

- Kendimi kaybettim Ziver. Kaçmak istedim biliyor musun? Kaçmak. Kaçamadım. Fakat biliyorum ki, gönlüme zehirli bir engerek yılanı çöreklenmiş sanki. En kısa sürede beni kaçmam için yine sokup zehirleyecek. Gene kaçmak isteyeceğim. Gene...

- Sen istesen de kaçamazsın çavuşum. Bir deli fikir, bir zehirli düşünce seni kaçmaya zorluyor ama sen kaçamazsın. Ne karlı dağlardan ne yazgından ne de bizlerden...

Faik Çavuş, Ziver'in omzuna dayanmış bir hâlde, tepeye takımının olduğu yere gelebilmişti. Hepsı yorgundu. Takım erleri bu karlı havada daha ne kadar gidebileceklerini düşünüyorlardı. Ziver hâlâ ayaklarından şikâyet ediyordu. Sanki bileklerine ve ayaklarına iki mengene bağlanmış da sıkıp duruyordu.

- Çavuşum az daha gayret et. İleride bir köy olduğunu söylüyorlar. Biliyorum çok bitkin bir durumdasın ama buralarda kalırsak, donarız, bizi kurtlar bile yemez. Sen benim ayaklarımı bir görsen. Sanki ayağымda tonlarca ağırlık bağı da yürümemi engelliyor. Ha gayret çavuşum. Ha gayret. Kurtulacağız.

Faik Çavuş ise belirli belirsiz duyduğu bu sözler üzerine mıldanıyordu. Ne dediğı anlaşılmıyordu. Sadece ve sadece gözlerinin önünden uçuşup duran kar tanelerine bakıyor, onlara doğru ellerini uzatıyordu. Faik Çavuş avuçlarına uçsuz bucaksız beyazlıklar içinde, beyaz güvercinlerin konduğunu, yağmurun beyaz bir şekilde yağdığını, güllerin beyaz beyaz açıldığını, her tarafını beyaz bulutların kapladığını hissediyor, çok üşüdüğünü, ayakları üzerinde duramadığını düşünüyordu. Son bir güç ile Ziver'e tutundu. "Herhâlde ölüyorum" diye iç geçirdi. Nereden geldiyse burnuna gül kokusu geldi. Derin derin içine çekti. Sonra öksürdü. Ziver ise omuzladığı çavuşuna âdeta yalvarmaya devam ediyordu. "Karlari koklama, gayret çavuşum ne olur ölme. Burada ölmeyelim..."

Onların perişan hâlini gören diğer erler birbirine hüzün dolu gözlerle baktılar. İçlerinden biri sordu:

- Hani köy nerede?

- Şu yönde, kuzeye doğru gidersek buluruz herhâlde.

- Herhâlde mi?

- Bu havada kuzeyi nasıl bulacağız!

- Ne bileyim bağııp durma!

- Köyü bulamazsak burada donup kalacağız.

- Elimizde harita mı var? Bize, patikayı ve sırtları takip edin, dediler ama köy möy göremiyorum.

- Allah kahretsin kaybolduk burada!
- Çavuş da donmak üzere, dedi Ziver. Bir şeyler yapmalıyız.
- Ne yapacağız burada?

Ziver en önde giden ve kılavuz diye alınan ere tekrar sordu.

- Koçum hatırlamaya çalış. Emin misin, burada köy var mı? Yoksa başka bir şey düşünelim.

- Adım gibi eminim yakınımızda bir köy var ama.
- Aması ne!
- Köy, uzunca bir sırttan sonra çatallı boğazın bir başlangıcındaydı. Sırtta epey yürüdük. Galiba çatal da geride kaldı.
- Geride mi kaldı?
- ...

Ziver:

- Ulan şimdi seni burada gebertmezsem! Seni kurtlara yem yapmazsam!, deyip erin birinden kapıldığı tüfeğini kılavuz olarak görev yapan ere doğrulttu. Tam ateş edecekti ki, bir başka er bağırdı.

- Bakın! Evler!
- Evler mi!
- Evler, kurtulduk!
- Haydi gidelim!
- Çavuşum kurtulduk!

Takım yeniden hayata gelmiş yeniden canlanmıştı. Karlara bata çıka evlere doğru yürümeye başladılar. Bir an önce evlere girip ısınmayı düşünüyorlardı. Bu düşünce onları sabırsız yapıyor, birbiriyle yarış edercesine evlere doğru koşuyorlardı. Ziver ise Faik Çavuşu sürüklüyordu. Yumuşak karlara bastıkça ayaklarında bir acı, bir ağrı olmuyor ama karın çiğnendiği sert yere basınca ayakları sızım sızım sızlıyordu. Az daha gayret ederse, evlere ulaşacağını düşünüyor, bu yüzden son gücünü de harcamak için çabalıyordu...

Kendinden önde koşan erler birden duraklayıp yere yattılar ve silahlarına sarıldılar. Onların ne yaptığını anlamaya çalışan Ziver de Faik Çavuş ile birlikte kendini yere attı.

- Ne oldu?

- Köyün girişinde bir karaltı var.

- Sanki bize doğru siper almış bir Rus askeri gördük.

- Rus askeri mi?

- Hani Ruslar buradan çekilmişlerdi?

- Bir bu eksikti.

- Hayır, eksik değil resim tamam hemşerim. Kar ve Rus askeri... Zaten biz de Rusların peşine düşmek ve onları çevirmek için gelmiyor muyuz?

- Elinde tüfek var.

- Tüfek mi?

- Evet...

- Ya köyde de Ruslar varsa?

- Tüh Allah kahretsin!

- Donacağız, derken şimdi de Rus gâvuruna mı çattık? Tümenimizde epey geride olmalı. Geriye dönsek donarız. Bir yoklayalım bakalım.

Erin biri geniş bir yay yaparak, askere arkadan yaklaştırmaya başladı. Bu nöbetçiyi öldürüp köye sessizce girmeyi düşünüyordu. Erler bir yandan da "Köyde Rusların üstün kuvvetleri varsa?" diye endişelenmeden edemiyorlardı. Artık öyle ya da böyle ölmü seçeceklerdi. Ya geri dönüp gelmekte olan tümene kavuşacaklardı ki, neredeyse akşamın çökmeye başladığı sıralarda bu çok zordu. Donmak kaçınılmazdı. Köyde az sayıda olmasını umdukları Rus askerleriyle çarpışmayı göze almaktan başka bir çareleri kalmamıştı...

Er, karların içinde sürünerek, kendine tünel açarak nöbetçiye doğru yaklaştırmaya başladı. Sürünürken, ara sıra başını kaldırı-

yor, dikkatle nöbetçiye bakıyordu. Diğerleri de karın içinde tam siper hâlde bekliyor, arkadaşlarını izlemeye çalışıyorlardı.

Nöbetçi hiç kıpırdamıyordu. Olduğu yerde öylece durup duruyordu. Yaklaşmakta olan er onun bu hareketsizliğine şaşırı. Karın içinde, soğukta, bu kadar hareketsiz kalmak mümkün değildi ama Rusların karda giydikleri kalın giysileri ve içi kürklü çizmeler aklına gelince, bunun olabileceğine kanaat getirdi. Nöbetçinin kendisini görmediğini düşünerek daha da sokulmayı tasarladı. Bir süre başını eğip karlar içinde süründü. Sonra hafifçe tüfeğini doğrulttu. Nişan aldı. Ateş edip etmeyeceğine karar veremedi. Halbuki sessiz bir şekilde saldırması gerekliydi. Sonradan vazgeçti. Silahını bıraktı. Kasaturasını çıkardı. Ancak neferde hâlâ hareket yoktu. Uzaklara bakıyor gibiydi. Er sonunda "Ne olursa olsun. Bu Rus'un işini bitirmeliyim." diyerek daha da yaklaştı...

İlk önce, bir kartopu yapıp neferin önüne attı. Bir hareket olmadı. Bir kartopu daha yaptı. Gene attı. Yine hareket yoktu. Sonra bu askerin donmuş olabileceğini düşündü. Bir çırpıda yanına gitti. Gözleri büyüdü. Her yanını saran buz tabakası çözülmüş, her yanını ateş basmıştı sanki. Kalbi hızlı bir şekilde çarpıyor, gözlerinin gördüğüne inanamıyordu. İçi kalktı. Başını döner gibi oldu. Diz çöktü ve öylece kalakaldı.

Takım arkadaşları ise onun ne yaptığını anlamaya çalışıyorlardı.

- Ne yapıyor bu?
- Rus'un işini bitirdi galiba.
- İşaret de vermiyor.
- Oraya çöküp kaldı.
- Hay Allah ne oluyor orada?
- Ne oldu!

Diz çöktüğü yerde ellerini yüzüne kapamış, önündeki nöbetçiye bakmak istemeyen er ise öğürüp duruyordu. Neden sonra cesaretini topladı. Ellerini yüzünden çekti. Göz bebekleri daha da bü-

yüdü. Yerde siper almış olan er Rus değil Türk askeri idi. Donup kalmıştı. Sakalları, bıyıkları buz tutmuştu. Gözleri sanki uzaklara bakıyor gibi kilitlenip kalmıştı. Yüzünün yarısı kurtlar tarafından parçalanmıştı, çene kemiği görünüyordu. Sıkıca tuttuğu tüfeğini elinden bırakmak istemezmiş gibi bir hali vardı ama bilekleri hep yer yer diş izleriyle doluydu. İzlerden çıkan kan donmuş, erin kı-sacık gelen ceketinin kollarını kırmızı beneklerle donatmıştı...

Bu manzaraya, heykel gibi donup şaşkınlık içinde bakan erin daha seferin başında böyle bir şeyle karşılaşmak moralini ve sinirlerini bozmuştu. Donmaktan kurtulmak ümidiyle köye gelirken, birden nice hüsrân dalgaları yüreğinin duvarlarına vurmuştu. Gam denizinde büyüyen dalgalar sanki kendisini boğmak istercesine içinde çalkalanıp duruyordu...

Er sonra oturduğu yerden kalkmadan, arkadaki takıma eliyle "gelin" işareti yaptı. Karlar içinde ne olup bittiğini anlayamayan takım kalkıp kendisine doğru ilerlemeye başladı. Hepsisi ölesiye eratı yorgun, yarı donuk, şaşkın ve merak içindeydiler.

Az sonra arkadaşlarının yanına gelince, onlar da gördükleri manzaradan dolayı şaşırıp kaldılar. Bu beyaz yolculukta, bu kaçınıcı hüsrân ve bu kaçınıcı yıkılıştı. Hiçbir şey demeden bir süre durdular... Sonra içlerinden biri:

- Onu gömelim, dedi.
- Bir metre kar altındaki toprağı tırnaklarımızla mı kazalım?
- Ona bir Fatiha okumaktan başka yapabileceğimiz hiçbir şey yok...
- Hiç olmazsa kar ile örtelim de kurtların dikkatini çekmesin...
- Köy boş herhâlde.
- Biz yine de dikkatli olalım.
- Bacaların hiçbirinden duman çıkmıyor, boş olabilir.
- Haydi, bir an önce gidelim.

Takım ilerlemeye başladı. İyice yaklaştıklarında evlerden bazılarının yarıya kadar kar altında kaldıklarını gördüler. Bir vadi-

nin çatığındaki köy kuytuda kaldığı için karlar burada birikmiş, çatılardan sarkan buzlar neredeyse yere değecek gibi olmuştu. Şaşkınlık ve dikkatle hareket eden erler büyük bir eve doğru yollandılar.

Ziver, sık sık Faik Çavuşun soluk alıp almadığına bakıyor durmadan:

- Gayret et çavuşum, geldik. Köye vardık. Şimdi sıcak bir soba başında dinlenip kendimize geleceğiz. Burada Rus askeri falan yok. Bu havada kurtlardan başka kimse dışarıya çıkamaz. Dayan çavuşum geldik, diyordu.

Faik Çavuş, Ziver'in bu sözlerini belirli belirsiz mırıltılar halinde duyuyor ancak ne dediğini anlamıyordu. Kulaklarında sanki sivrisinek vızıltısına benzer şeyler vardı. Bir yerlere doğru sürüklendiğini hissediyordu. Bu sürükleniş daha ne kadar devam edecekti? Gözünün önünde avuçlarına konmak isteyen beyaz güvercinlere gülümseyip duruyordu.

Erler büyükçe bir evin merdivenlerini çıkıp kapıyı açtılar. Bir kez daha şaşırdılar. Bir kez daha yürekleri hızla atmaya ve gözbebekleri büyümeye başladı. Karanlık içinde yerdeki bir paçavranın üzerine dokuz er sıralanmış yatıyordu. Başlarında da gençten biri köşede oturuyordu. İçeride ne kimse inliyor ne de "of" diyordu. Sessiz şekilde yatan bu erler üzerlerine attıkları perdelerle soğuktan korunmak istiyorlardı. İçerisi dışarıya göre ılıktı ama burada yerde yatan eratin hâli perişandı.

Kapıda dikilip içeriye bakan takım erlerine oturan genç biri başını kaldırıp hayret eden gözlerle baktı. Sonra kendinden beklenmeyen bir çeviklikle kalktı.

- Geldiniz ha, dedi. Sanki bu sözleri heyecansız, hissiz ve olağanmış gibi büyük bir kayıtsızlıkla söylemişti.

Faik Çavuşun erleri ne diyeceklerini bilemediler. Kısa süren şaşkınlıktan sonra Ziver:

- Açılın, çavuşumu yatıralım, dedi.

Oturan genç:

- Şu yerde yatanların arasına yatırın. Isınır, diye karşılık verdi.

- Soba yok mu?

- Yok.

Kapıda bekleyip duran erler gördükleri manzara ve sobanın olmaması yüzünden düş kırıklığına uğradılar. Dışarıda yağın kar içlerinde çiçeklenmeye yüz tutmuş tomurcukları kırağının kavurduğu gibi tüm ümitlerini kurutmuştu. Ne ummuş ne bulmuşlardı. Bu kaçınıcı yalınlık, bu kaçınıcı hayal kırıklığıydı. Neler oluyordu? Buradaki askerler belli ki Türk'tü ama burada ne arıyorlardı?

Ziver, Faik Çavuşu yatmakta olan erlerin arasına uzattı.

- Burada ne işiniz var?

Genç er yanıtladı:

- Bizi burada bıraktılar.

- Neden?

- Neden olacak, bu erler hastalandı. Ardos'a gidecek olan iki tabur asker bu döküntüleri yanımızda götüremeyiz, deyince boşaltılmış bu köyde bizi bıraktılar. "Ya gelir alırsın ya da arkamızdan daha sonra geleceklere sen de katılırsın" dediler...

- Seni neden burada bıraktılar?

- Ben doktorum.

- Doktor mu?

- Evet, bu yıl son sınıfa geçmiştim. Daha sonra beşinci sınıfları da cephelere dağıttılar. Ben ilk önce Erzurum'a geldim. Daha sonra iki taburla birlikte günlerce yürüyerek bu köye geldik. Şimdi ise adını sanını bilmediğim bu köyde bizi bıraktılar.

- Köyde kimse yok mu?

- Yok.

- Evlerde soba da mı yok?

- Hiçbirinde soba yok... Ocak diye tabir edilen ilkel şömineler var. Ancak yakacak odun bulamadık. O nedenle ateş yakama-

dık. Aslında dışarıdaki ağaçları kesecektim ama ne bir kürek, ne bir balta hiçbir şey bulamadım.

- Bunların nesi var?

- Bunlar tükendiler. Kalpleri tükendi. Yarı donuk hâlde buraya sığındık, biraz daha iyiler ama yapacak bir şey yok... Hem bitlidirler de.

Ziver duyduklarından şaşkına dönerek yine sordu:

- Ne demek tükendiler, kalpleri tükendi ne demek?

Genç doktor kapıda bekleyen diğer takım erlerine:

- İçeri girin, dedi. Böylece içerisini bir nebze olsun ısıtırız. Anlatayım. Erzurum'da öğrenmiştim. Bildiklerimi hatırlamak için size de anlatayım.

Bu askerler ilk önce gıdasızlık yüzünden zayıf düşmüşlerdir. Günlerce yürümüşler iyice beslenemeyince zayıflamışlardır ama hep yürümeye zorlanmış, bin bir güçlük içinde kendilerinden üstün bir gayret göstererek yürümüşlerdir. Bunun sonucunda yumruk gibi olan kalpleri daha fazla kan pompalamak için daha hızlı bir şekilde çarpmış durmuştur. Sonra kalpleri büyümüş ve beş on yaş birden yaşlanmışlardır. Erzurum'da bu tür askerlerin yakalandığı hastalığa yaşlılık hastalığı diyorlardı.¹⁶

- Peki, bu durumda ne olacak?

- Bilmiyorum ama bunların bir mucize olmadan ayağa kalkmaları mümkün değil. Ancak günlerce ve haftalarca iyi bir şekilde beslenirse, belki kendilerini toplayabilirler ama ne ileri gidebilirler ne de geri. Benim de onları yalnız bırakmaya gönlüm razı olmadı. Sen kal, denilince hiç itiraz etmedim. Hem istesem de bu havada bilmediğim yerlerde tek başıma yola çıkamam.

- Dışarıda bir er vardı. Donmuş, kurtlar ısırık içinde bırakmış...

- O mu, biz gelirken de oradaydı. Hatta bizimkiler kendisini Rus askeri sanıp tam siper aldılar ama sonradan donduğu anlaşıl-

16- Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, Cilt-2, s. 532.

di. Herhâlde daha önceki kafilede burada konaklamışlar, kendisini nöbetçi olarak dışarıda bırakmışlar.

Ziver duyduklarına inanamıyordu.

- Biz ise, Ardos'a, Oltu'ya ilk yürüyen kafileyiz, diye düşünüyorduk.

- Yanılıyorsunuz. Ne siz ilksiniz, ne de biz. Kar, üç dört gündür lapa lapa yağıyor. Daha önce yollarda hep sağda solda döküntüler gördük. Donup kalmışlar.

Oda, içerideki kalabalığın nefesleriyle biraz olsun ısınmıştı. Kendilerine gelen takım erleri acıktıklarının farkına vardılar... Çantalarından çıkardıkları peksimetleri dişlemeye başladılar. Bir parça da doktora uzattılar. Doktor istemedi. Çantasından neredeyse kemik gibi sertleşmiş bir parça tayı çıkardı.

- Kaç gündür şununla idare ediyorum.

- Yatanlar ne yiyor?

- Onlara da, çantalarında ne varsa bulup yedirmeye çalışıyorum. Tayınları ağızlarına kırıntılıyorum. Kuşlar gibi besliyorum onları. Bazen ateşleri çıkıyor, dışarıdan kar alıp alınlarına koyuyor, bileklerini kar ile ovuyorum. İşe yaradığını sanıyorum...

- Çavuşuma da bir baksan doktor...

- Biraz ısınsın. Belli ki soğuklamış.

- Soğuklamak ne kelime donuyorduk! Ardos buraya uzak mı?

- Bilmem. Yalnız Rusların Ardos'a kadar çekildikleri söyleniyor... Bizim askeri oyalamak için hep vur kaç yapıyorlarmış. Esaslı bir dövüşten kaçıyorlarmış. Bu haber bizim askerin moralinin düzelmesine sebep oldu. "Rus bizden korkuyor, şuna yetişip tepelleyelim hatta diğer birliklerden önce Sarıkamış'a girelim" demeye başladılar.

- Sarıkamış'a mı? Daha Oltu'ya bile ulaşamayan birlikler Sarıkamış'a girme rüyaları mı görüyorlar?

- Evet, niye şaşırdınız?

- Doktorum buraları az çok bilirim. Sarıkamış çok çok uzaklarda. Dağların ardındaki dağların ardında. Bir dağı aşarsın, bir dağ karşına çıkar. Onu da aşarsın, bu kez daha büyük, daha yüksek dağlar çıkar. İşte bu dağlar Allahüekber Dağları'dır... Bu dağların ardındadır Sarıkamış.

- Orasını bilemem. Hele Sarıkamış'ta yiyecek, silah ve cephanede depolarının olduğunu, burası ele geçirilince, isteyen istediği kadar bunlardan alacağı söylenmiş askere. Hep bu hülyalar içinde yürüdüler. Kendi yiyeceksizliğine aldırmandan... Fakat dağlar sertleşince döküntüler de arttı.

Ziver hiçbir şey diyemedi. Sustu kaldı. Yerde yatan Faik Çavuşa baktı. Konuşmak istemiyor, ısrarla susuyordu.

Takım erleri ve Ziver başta olmak üzere herkes şaşkıındı. Nasıl bir yolculuğa çıktıklarını düşünüyorlardı. Yerde yarı baygın bir şekilde erlerin arasında yatan Faik Çavuş kendine gelir gibi oldu. Gözlerini açtığında yanında yatan erlerin farkına vardı. Heyecanla mırıldandı:

- Öldüm mü yoksa?

Ziver ve diğer erler zoraki gülümsediler:

- Hayır, daha ölmedin. Şükür ki, yaşıyorsun.

- Neredeyiz?

- Bir köye sığındık çavuşum.

- Beni kaldırın.

İki er hemen koşarak Faik Çavuşun kollarına girip onu bir köşeye oturtular. Ziver kırık bir camdan yapılmış pencereden dışarıya baktı.

- Akşam oluyor. Bu akşam burada kalırsak sabah erkenden yola koyulabiliriz.

Genç doktor:

- Burada istediğiniz kadar kalabilirsiniz. Buna en çok ben memnun olurum, dedi.

- İstersen sen de bizimle gel doktor.

- Nasıl gelebilirim ki. Bu hastalar bana emanet. Sizin yolunuz açık olsun.

Bütün gece boyunca erler ve yaralılar birbirine daha da sokuldular. Ancak evde üzerlerine örtecek ne battaniye ne de yorgan vardı. Kâh uyanık kâh yarı uyanık sabahı ettiklerinde, Faik Çavuşun mangası hazırlanmaya başladı. Gitmeleri gerekiyordu. Ne olursa olsun yola devam etmeliydiler. Burada kalacak hasta erlere ve genç doktora acımadan da edemiyorlardı.

Faik Çavuş ise çok derin bir uykudan uyanmış gibi tatlı bir mahmurluk içindeydi. Çok yorgundu ama gitmeleri gerektiğini biliyordu. Bu yüzden doktora veda ederken kendisine:

- Bizimle gel, dedi tekrar. Veya bu yakınlarda yaralıları taşıyabilecekimiz bir köy var mı?

- İnanın hiçbir fikrim yok. Etrafımızda ne var bilemiyorum. Bilsem de bir şey değişmez zaten. Öleceksem de, hastalarımıyla kalacağım. Sizin yolunuz açık olsun.

- Peki...

Doktorla vedalaşırken, Ziver kendi peksimetini doktorun cebine soktu. Doktor dolu gözlerle onların arkalarından bakakaldı.

Manga tekrar yola koyulmuştu. Bu ıssız köyde bıraktıkları hasta erlerden dolayı hepsi üzgündü. Dışarıda arsız bir ayaz vardı...

Yürürken sık sık geri dönüp köye bakıyorlardı. Genç doktor kapıda durmuş onlara el sallıyordu. Gidenler onun el sallamasından bir tuhaf olmuştu.

Faik Çavuş ve erleri içlerindeki acının büyüdüğünü hissettiler. Az sonra gözden kayboldular.

4. BÖLÜM

18. Tümen Komutanı Albay Mustafa Nimet, Azapköy civarında ilerlerken karlar içinde bir küme gördü. Meraklandı. Daha önce burada bir gösteriş taarruzu yapılmıştı. Hemen o tarafa doğru yürüdü. ilerledikçe sağda solda yatanları gördü. Az ötede ise bazı erler üst üste yığılmıştı. Albay Mustafa Nimet yerde yatanların kimler olduğunu merak ediyordu. Biraz daha yaklaşıncaya yerdeki erlerin Osmanlı askeri olduğunu anlamıştı. Çünkü Rusların uzun kaputları, kalın başlıkları vardı ama yerdeki neferlerin üzerlerinde ne kaput ne de kalın başlıklar vardı. Çantaları sağa sola saçılmıştı. Yerde dağınık hâlde duran erata dikkatlice baktı. Ne yazık ki bunlar Osmanlı askeri idi.

Mustafa Nimet Bey gördüğü manzara karşısında iliklerine kadar dondu. Hiç böyle bir şey görmemişti. Bazıları süngülenmiş ve silahların kabzaları kırılmış, sağa sola atılmıştı. Biraz daha ilerleyince, üst üste yığılmış erlerin arasında iki subayın olduğunu anladı.

Ruslar esir aldıkları iki subay ve 34 eri bir vadi içinde süngüleyerek şehit etmişler, yürüyüşlerini zorlaştırmalarını istememişlerdi. Üstelik er ve subayların kırılan tüfek kabzaları cesetlerin yanına atılmıştı.¹⁷

17- Birinci Dünya Harbinde Türk Kafkas Cephesi, III. Ordu Harekâtı, Cilt-

Albay toprakla örtemedikleri, mezara gömmedikleri bu erlere dolu gözlerle baktı. Yavaş yavaş yağan kar tanelerinin askerlerin üzerine düşmelerine daldı gitti. Kar, toprağa verilemeyen bu erleri örtmek, Rusların anlaşmalara aykırı olarak yaptıkları bu kötü davranışı kapatmak istiyordu sanki. Bazen sert esen bir rüzgâr yerden karları kaldırıyor, her tarafa savuruyor, yerde yatan askerlerin gözlerine, ağızlarına, kanayıp donmuş yaralarına karları dolduruyordu...

Bu vatan evlâtlarının anneleri ve babaları bir zamanlar bebek iken besledikleri evlâtlarının, bu şekilde beyaz karlar altında kefen misali örtülmelerini görseydi acaba ne düşünürlerdi? Bunu kendine soran Albay Mustafa Nimet iliklerine dek titredi... Sonra kendi kendine söz verdi:

- Bu hareket Rusların yanına kâr kalmayacak! Geri dönerken, erlerine şehitleri bir araya toplayıp taşla üzerlerinin örtülmesini emretti. Sesi titredi. "Hiç olmazsa kurtlar parçalamasın" dedi...

*

Yüzbaşı Baki taburundaki erlere baktı. İçi sızladı. Çoğunun kaputu ve ayaklarında doğru dürüst botu yoktu. Sakalları uzamış, avurtları çökmüş yüzlere bir şeyler söylemek ve erleri heyecana getirmek istiyordu:

- Askerlerim, hâlinizi görüyorum. Üşüyorsunuz. Üzerinizde doğru dürüst kaputunuz bile yok ama gözlerinizde bir heyecanın ışıltılarını seziyorum. Tüm bu yokluklara karşı elinizden geleni yapacağınızı sanıyorum.

Vatanımız zor günler geçirmektedir. Bu zor günlerde yokluklar bizi yıldırılmaz. Yıldırılmamalı. Elimize geçen fırsatları iyi değerlendirmeliyiz. Osmanlı Devleti eski gücüne kavuşabilir. Kafkasları alıp Turan içlerine doğru ilerlediğimizde her şey daha kolay olacak, inanın bana. Çünkü orada Rus'un çizmesi altında inleyen milletlerimiz de bize katılacak. Bir zamanlar Orta Asya'dan kalkıp geldiğimiz yerlere gitmek kim bilir belki de bize nasip olacak. İşte bu ümit, işte bu düşünce bizim içimizi ısıtmaktadır. Si-

ze duyduklarımı da söylemek isterim. Hopa civarında ilerleyen Teşkilat-ı Mahsusa'daki arkadaşlarımız yolların çatallandığı yerlere “*Kafkaslara gider*” diye yazmışlar. Elimde olsa ben de bu yazılardan yazar, her yol çatına dikerdim. Üzerine de “*Orta Asya'ya gider!*” yazardım...

Rusları, işte görüyorsunuz. Bizim karşımıza çıkıp savaşmak-tansa oyalama taktiği yaparak geriye çekiliyorlar. İnatla bize karşı koymuyorlar. Peki, soruyorum size, bu kara kışta bizi bu beyaz dağlara sürükleyen nedir? Vatan sevdasıdır! Osmanlı'nın eski sınırlarına kavuşması sevdasıdır. Hatta eski sınırların ötesine taşıma düşüncesidir. İşte bu büyük düşünce ile ümit ile karlı dağlar dahi kolayca aşılır. Biz vatan yolunda birer Ferhat'ız. Dağları del-mek de dağları aşmak için buradayız.

Meyus olmayınız. Ümitsiz olmayınız. Dağlar önümüzde birer engel değildir.

Allah yardımcımız olsun...

Yüzbaşı yaptığı konuşmayla askerlerini silkelemek, kendilerine gelmelerini istemişti. Ancak küçük heyecan dışında erlerin gözünde yine aynı hüznün vardı. Bir süre daha erlerine baktı. Sonra emir vererek çadırına gitti.

Yüzbaşı Baki kendi kendine konuştu. “Ben bu toprakları, bu insanları ve erlerimi seviyorum. Onlar beni seviyorlar mı?”

Bu soruya kendi de cevap vermedi. Sevinç içinde çamların arasına doğru yürürken sonradan “Kim bilir” dedi. “Kim bilir?”

Soğuk kış gününde ressamalara ilham verecek kadar güzel tabloyu seyretmeye başladı. Dalgalı bir topografya üzerindeki çam ağaçları karla kaplanmıştı. Uzayıp giden beyazlık içine de bir esenlik vermişti sanki. Kabaran duygularına engel olamayan Yüzbaşı Baki'nin dilinden bir eski şarkı döküldü:

*“Gönlüm yine bir afeti hicrana dolaştı.
Sevdayı muhabbet başıma gör neler açtı
Bu hâli perişanıma düşman bile şaştı
Yine sevdayı muhabbet gör neler açtı?”*

*

31. Tümen Oltu-Kosor caddesinin güneyinde, 30. Tümen ise kuzeyinde olmak üzere Penek Bölgesinde mevzilenen Ruslara saldırma hazırlığı içindeydi. Ancak Rus kuvvetlerinin üstün birliklerden kurulu olduğu yönünde keşif raporları geliyordu. Bu durumda ne yapılacaktı?

31. Tümen Komutanı Albay Hasan Vasfi ile 30. Tümen Komutanı Yarbay Ali Osman ve kurmayları saatlerce neler yapabileceklerini konuştular. Sonunda Rus kuvvetlerinin üstün silah ve asker sayısı göz önünde bulundurularak, sessiz ve ani bir hücum yapılmasına karar verildi. Bu baskında tek bir mermi bile atılmayacak, düşman süngü ile yıllardır mevzilendiği yerlerinden sökülüp atılacaktı. Ancak bu hücumu hangi tümenin yapacağına bir türlü karar veremiyorlardı. Her iki tümen komutanı bu saldırıya kendi birliklerinin gerçekleştirmesini istiyordu. Eğer hücumda bir başarı kazanılacak olursa, tümen komutanları başarının çok önemli olduğunu düşünüyorlardı.

Saatlerce süren tartışmadan sonra bölgeye daha yakın olan 30. Tümenin bu taarruzu gerçekleştirilmesine karar verildi. 31. Tümen de 30. Tümenin harekâtını izleyecek, gerekirse yardımda bulunacaktı...

Albay Hasan Vasfi, Yarbay Ali Osman'a şans dilerken âdeta gıpta ediyordu:

- Başarılı olmanızı can-ı gönülden diliyorum. Zorda kaldığınız en kısa süre içerisinde yanınızda olacağımızdan emin olabilirsiniz.

- Teşekkür ederim.

Yarbay Ali Osman daha sonra kurmayları ile tümenin konakladığı yere gelmişti. Penek Köyündeki evlere, ahırlara, samanlıklara yerleştirdiği askerin birkaç gün daha dinlenmesi gerekiyordu. Eratın yarısı ise çadırlardaydı. Uzun yürüyüşler sırasında az da olsa döküntü vermişlerdi. Tümen komutanının endişesi köydeki sıcak evlerde bekleyen neferlerin daha da bitlenip bir hum-

ma salgınına maruz kalmasıydı. Bir yandan da iyi dinlenip ve iyi beslenmek gerekiyordu. Bunun bilincinde olan Yarbay Ali Osman bir subayını çağırıp bugün ve yarın eratın çok iyi beslenmesini istedi. Subayı hemen itiraz etti:

- Efendim yiyecek stokumuz hızla azalıyor. İdareli kullanmamız lâzım.

- Bana bak! Öbür gün ölüme yollayacağım askerime yiyecek konusunda kısıtlama getiremem. Karınları çok iyi şekilde doyurulacak tamam mı?

- Baş üstüne efendim.

- Bu arada, ne kadar döküntü verdik, ne kadar hastamız var, hepsinin çıkarılmasını istiyorum.

Sonra haritasının üzerine eğilip çalışmaya başladı. Bu iki gün zarfında çok dikkatli olmalıydılar. Rus ajanlarının ve Ermeni casuslarının tümen erleri içinde dolaşması muhtemeldi. Sabaha kadar çalışan 30. Tümen Kurmayları eksiksiz bir taarruz plânı hazırlamak için ellerinden geleni yapmışlardı.

Yarbay Ali Osman Bey en kısa sürede saldırıya başlamak düşüncesinde idi. Bunun içinde iki günlük dinlenmeyi yeterli görüyordu. Ertesi sabah şafak sökmeden süngü hücumu ile başlayacak, ani bir saldırıyla Rusların yıllardan beri hazırladıkları mevzilerin, siperlerin içine girilecekti. Eğer başlangıçta üstünlük sağlanamazsa, saldırının başarıya ulaşma şansı çok zordu. Bunu iyi bilen tümen komutanı en tecrübeli ve dinç birliklerini ön saflardaki saldırıda kullanmak istiyordu. Bu birliklerin bazıları Balkan Harbi'nde büyük yaralılıklar göstermişti. Ancak çok sayıda da tecrübesiz, ilk defa silah kullanacak eratı da vardı.

Saldırının şafak vaktinde gerçekleştirilmesini isteyen Yarbay Ali Osman Bey o gece hiç uyumadı. Emrindeki erleri, çok iyi donatılmış Rus askerlerin üzerine süreceğini düşündükçe kendisini sıkıntı basıyordu. Birçok vatan evladı bu saldırıya katılacaktı. Kimi ölecek, kimi yaralanacak, kimi de belki donacaktı. Ancak Oltu'ya yakın olmaları yaralıların buraya kısa sürede sevk edilmesi

için kolaylık sağlıyordu. “Bu konuda bari teselli bulabilirim” dedi kendi kendine. Sonra sıcak, küçük karargâh evinden çıktı. Tek başına karanlık ve karlar içinde yürüdü.

Gecenin beyaz karların üzerine çökmesini büyük bir tezat olarak nitelendirdi. Gece ve kar yani siyah ve beyaz... Türk ile Rus, ölüm ve yaşamak kadar birbirine zıt şeylerdi... Kendini şöyle bir dinlediğinde hüznünlendiğini anladı. “Kolay değil” dedi tekrar. “Buraya gelirken, yürürken, bunca askerin çile çekmesi... Donuklar, döküntüler... Kolay değil hiç değil... Keşke bu harekâta daha değişik koşullar altında hazırlansaydık...”

Bir süre sonra odasına döndü.

Emir subayına sordu:

- Her şey hazır mı?

- Hazır efendim.

- Şafağa ne kadar var?

- Üç saatten fazla efendim.

- Süre kısalmış uyumaya değmez.

- Çayın var mı?

- Bir haftadır çayımız yok. Ancak size bitki çayı verebilirim. Köylülerden almıştım.

- İyi ya, ver bakalım.

Çayı yudumlarken Ali Osman Bey pencereden karanlığa bakkaldı. Sanki bir şey görecekmış gibi belirli belirsiz ışıkları izledi. Sonra hazır olda duran emir subayına döndü:

- Bunlar, dedi ışıkları göstererek, çadırlarda titreyen askerlerimin mumları... Sadece titreyen biz değiliz bilesin. Koca memleket, koca Osmanlı titriyor. Milletim titriyor. Kimi soğuktan, kimi korkudan, kimi de parçalanmaktan kimi de savaşı kaybetmekten titriyor. “Hasta adam” diye tanımlıyorlar bizi. Hasta adam... Yani ölüme mahkûm. Eli kolu bağlanmış, son nefesini vermesi beklenen biri gibi hakkımızdaki düşünceleri. Bizi bu dağların ayazında buraya getiren şey nedir bilir misin?

- Vatan sevgisi efendim...

- Elbette ama buraya büyük bir ümidi, büyük bir hayali gerçekleştirmek için geldik. Kaç senedir büyük düşünmemenin acısı vardı içimizde. Büyük düşler, büyük gayretlerle gerçekleştirilir. İşte biz bu düşüncelerle canımızı bu dağlarda vermeye geldik. Kafkasya Seferi'nin özü budur. Başarabilir miyiz? Belki. Gönül donanımlı daha iyi asker, silah, giyecek ve yiyecek ile büyük düşlerin peşine düşmeyi isterdi. Fakat yok. Buna imkân olmadı yıllardır. Belki bundan sonra da olmayacak. Biz bu denemeyi yapmaya mecburuz. Her başarı bizi daha iyi günlere, her başarısızlık da bizi daha kötü günlere götürecektir.

Buradaki bir başarı, paslı bir kilidin açılmasına neden olur. Sonra nice kapılar açılır bilinmez. Ama Kafkasya'nın kapısı önündeyiz.

Sonra Yarbay Ali Osman Bey hiç konuşmadı. Gözlerini yine bir şeyler görecekmış gibi karanlığın içine dikti. İstanbul'u, Haliç'i, boğazı, yalıları, ahşap evleri, martıları düşündü. İstanbul ne kadar uzaktaydı ama vatanın her karış toprağına biraz İstanbul'un gölgesi düşüyor, buralar bile İstanbul'un bir parçası oluyordu sanki. Bu benzetmeye, bu tahlile Yarbay Ali Osman Bey de şaşırdı... Ne kadar süre geçti bilmiyordu. Bazı erlerin seslerini duydu: "Vakit geldi demek." Dışarı çıktı. Son hazırlıkları kontrol eden subaylarının yanına gitti.

Asker saflar halinde hazırlanıyor, çantalarını bir kenara bırakıyordu. Hepsi süngülerinin yuvalarına oturup oturmadığına bakıyordu. Karanlığın içinde, çadırlardan yansıyan ölgün mumların ışığında, sıcak bedenlere girecek, saplanacak süngülerin soğukluğu hemen fark ediliyordu. Çeliklerin üzerine düşen solgun ışık çeşitli oyunlar oynayarak, süngüleri gizemli bir parlıtıya boğuyordu.

Erat adı adımlarla yürümeye başladı. İşte o an Yarbay Ali Osman Bey lif lif çözüldüğünü sandı. Kuru çatlak dudaklarından sadece üç kelime döküldü:

- Allah yardımcımız olsun!

Birliklerin yanında yürüyen komutanlar ise son ve kesin emirlerini veriyorlardı:

- Tek mermi atmayacaksınız!
- Ateş yakmayacak ve asla sigara içmeyeceksiniz!
- Yüksek sesle konuşmayacaksınız.
- İlk andaki hücumumuz çok önemlidir.
- Rusları süngülerimiz ile söküp atacağız.
- Kaçan olmaz ama kaçan kim olursa, ilk gören kaçanı gözünü kırpmadan vuracak!
- Yılmak ve korkmak yok!
- Ruslar bizden korkuyorlar.

Bu uyarıları dinleyen erlerin baktıkları yegâne şey süngüleriydi. Şafak sökmek üzere iken yaşamları bir bir gözlerinin önünden geçiyor, geride bıraktıkları sevdiklerini düşünüyorlardı. Bazıları geri dönmesinin ya da hayatta kalmasının çok zor olduğunu biliyor "Bu ıssız dağ başında mezarım olacak mı?" diye iç geçiriyordu. Ancak hepsinde kırık bir ümit vardı... Belliydi ki, yüreklerine ve bileklerine çok iş düşecekti. Bu zor görevin altından kalkabilmek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardı.

Karda bir süre yürüdükten sonra kendilerine hedef olarak gösterilen yere çok yaklaşmışlardı. Biraz aşağıda Rus siperleri vardı. Asker bir yay gibi gerilmiş, fırlamaya hazır ok gibiydi. Artık hayat ile ölüm arasındaki ince çizgideydiler. Gözleri kısılmış, komutanlarının vereceği işarete bakıyorlardı. Zamanı kemiren akrep ve yelkovan baskın saatinin geldiğini gösterince, komutanlar kendilerine bakan erlere işaret verdiler. Bu işaretle erat sanki büyük bir dağın yamacında aşağıya kaymayı ve düşmeyi bekleyen çığ gibi sessiz bir şekilde Rus siperlerine doğru akmaya başladı. Süngüleri önde olduğu hâlde bağırmayı çok istiyorlar ama emir gereği bağırıyorlardı.

Ruslar ise Türklerin uzun bir zamandan beri harekât hazırlıkları içinde olduklarını biliyorlardı ama onların bu şekilde aniden saldırıya geçeceklerini hiç beklemiyorlardı. Öncü birlikleri geri çekilmeye, bağırma bile fırsat bulamadan Türk süngüleri tara-

findan öldürüldü. Siperlere girdiklerinde boğaz boğaza sürüp giden çarpışmalarda kâh ilerleniyor kâh da geri çekiliniyordu. Bu gelgitlerle ümide ve ümitsizliğe tutunan erler, gayret etmek için pazara çıkardıkları canlarını dişlerine takıyorlardı.

Ruslar, üzerlerine bir kara bulut gibi gelen Türk askerlerine karşı makineli düzeneklerini kurmaya çalışıyorlardı. Tüfeklerle yoğun bir biçimde ateş ediyorlardı. Ateş barajını aşan Türk erleri daha da ileri gitmek için süngülerini konuşturuyorlardı...

Akşama dek süren çarpışmalarda Türk askerleri çok kayıp vermişti ama siperler alınmıştı. Ancak muharebenin gece de süreceği belli oluyordu. Önemli bir direnme merkezini Ruslar kolayca ellerinden çıkarmak istemiyor, karanlıkta da can pazarı sürüyordu. Türklerin ısrarlı hücumları karşısında Ruslar Penek'ten çekilmek zorunda kaldılar.¹⁸

Şimdi siperlerde Türkler vardı, yaralılarını topluyor, şehitlerini gömmek için ise sabahı bekliyorlardı.

*

Erzurum'da Amerikalılar tarafından yeni kurulan hastanenin penceresinden dalgın dalgın dışarısını seyretmekte olan Nazım Şakir gözlerinin önünde alabildiğine uzanan beyazlığa bakıyor "Tıpkı çöl gibi" diyordu. "Çöl gibi... Kardan ibaret çöl gibi..." Hastanenin ilerisinde, düzenli bir şekilde sıralanmış çadırlara bakıyor, bu çadırların içinde soğukta titreyen erleri düşündükçe, yüreğinin damla damla kanadığını sanıyordu. Sonra iki sıra halinde yürüyen, elleri çantalı gençler dikkatini çekti. Bu gençler kollarına beyaz kurdele bağladıkları hâlde hastaneye doğru geliyorlardı. Nazım Şakir bu gençleri merak etti, kollarındaki beyaz banttı dolay, onların hastabakıcı ya da sıhhiyeler olabileceğini sandı. Umutlandı. Hiç olmazsa hastalara daha iyi bakılabiliirdi. Zi-

18- Age., s. 426. 24 Aralık 1914 tarihinde gerçekleştirilen bu başarılı saldırıda Türk askeri tek mermi atmada Rus siperlerini pek çok zayıata karşın ele geçirmişti. Sarıkamış'ta pek bilinmeyen bu muharebe 3. Ordunun kazandığı en önemli başarılarıdandır.

ra tifüs ortalığı kasıp kavuruyordu. Ancak gelenlerin hastabakıcı olmadığını iyice yaklaştıklarında anladı. Bunlar doktor olmalıydı. Sonradan aklına Erzurum Valisi Tahsin Bey'den doktor istediğini hatırladı. Canla başla çalışan Tahsin Bey ne yapıp ne etmiş, İstanbul'dan doktor getirtmişti. Gerçekten de Tahsin Bey İstanbul'a telgraf üstüne telgraf çekmiş tifüs hastalığının yaygınlaştığından bahsetmiş, doktorlara çok ihtiyaçları olduğunu belirtmişti.

Doktor Nazım Şakir hemen kapıya koştu. Gelenleri karşılamak istiyordu. Kapıyı açmıştı ki iki sıra halinde yaklaşık on altı doktorun hazır olda beklediğini gördü. Doktorları getiren subay, Nazım Şakir Bey:

- Efendim bu doktorların sizin yanınızda çalışması emir olundu.

- Buna çok sevindim. Hoş geldiniz arkadaşlar!

- Sağ ol!

- İçeriye buyurun.

Çekingen ve yorgun olan genç doktorlar ilaç kokan, hastalığın duvarlarına dahi sindiği binanın içine girerken, ürkeklikleri her hâllerinden belli oluyordu. Onların bu hâlleri Doktor Nazım Şakir'in de dikkatinden kaçmadı. Balkan Harbi'ne gidip ilk görev alışını hatırladı. Neden sonra "Alışacaklar" dedi içinden, her birinin bıyıkları yeni terlemeye başlamış yüzlerine bakarken... "Bu genç yaşta hastalığa, ilaca, yaraya ve ölüme ne kadar çok alışsalar da işleri o kadar kolay olacak. Allah'ım sen bu gençleri tifüs denen hastalıktan koru." Bu duayı âdeta ürpererek söylemişti.

Doktor Yüzbaşı Nazım Şakir hastanede geçen günleri şöyle bir gözünün önüne getirdi. Eskiden dayanamayacağını sanıyordu. Sanki ateşler içinde yanıyor, dili damağı kuruyordu. Ancak görevini yapmalı zor da olsa, Erzurum'a akın akın yollanan hasta ve yaralılara yardım etmeliydi. Hastaların arasında yürürken, birden yere düşmüştü ve sonrasını hiç hatırlamıyordu. Gözlerini açtığından çok ama çok uzun yıllar geçmiş gibi gelmişti kendisine. Bazı şeyleri hatırlamak istiyordu. Hızla geçmişini yokladı.

Balkan Savaşı'nda görev yapmıştı. Hem de dağlarda çete kovalayan askerle birlikte. Onların yaralarını sarmış, zor zamanlarında yanlarında olmuştu. Savaş bitmeye yüz tutunca, ilk önce camilere yerleştirilen muhacirlere bakmış, daha sonra da kendisini Gülhane Askeri Hastanesi'ne almışlardı. Bir süre de burada görev yaptıktan sonra seferberlik ilân edilir edilmez, Erzurum'a göndermişlerdi kendisini. O da vakit geçirmeden hazırlıklara başlamış, doktor olarak elinden geleni yapmıştı. Kasım ayı başından beri Erzurum'a yaralıdan çok, tifüse yakalanan asker akın etmeye başlamıştı. Tifüsü tıp kitaplarında okuyan Yüzbaşı Nazım Şakir burada askerlerin ne derece ızdırıp içinde kıvrandıklarını ve bir süre sonra öldüklerini gördüğünde hayretler içinde kalmıştı. İşte o günden sonra en büyük korkusu tifüse yakalanmaktı. Ancak hastalarının hepsi tifüslüydü. Erat kendi arasında bu hastalığa "*asker humması*" adını koymuştu. Haklıydılar, hastalık daha çok asker arasında yayılıyordu ama Erzurum'daki askerden dolayı sivil halka da bulaşmıştı humma hastalığı...

Yüzbaşı, her geçen gün çok yorulduğunun farkındaydı. Ancak gücü yettiği kadar hastalarla ilgilenmeye çalışıyordu. Erzurum hastanesi dolunca, bu kez Amerikalılar şehre 300 yataklı yeni bir hastane açmışlardı. İşte bu hastanenin başhekimliğine getirilen Yüzbaşı Nazım Şakir kısa sürede tüm yatakların dolması üzerine ne yapacağını şaşırmıştı. İki doktorla üç yüz askere hizmet vermeye çalışıyordu. Ancak yetişemiyorlardı. Az uyuyor, az dinleniyor, yine de hastaları tedavi etmekte yetersiz kalıyordu. Bunun üzerine Yüzbaşı Nazım Şakir ordu komutanına başvurmuş, İstanbul'dan tecrübeli ve tifüs konusunda deneyimli doktorlar gönderilmesini istemişti ama bir sabah kapısını çalan, okullarını yeni bitirmiş İstanbul Tıbbiyelilerini görünce bu kez hayal kırıklığına uğramıştı. Karşısında bıyıkları yeni terlemiş, yeni mezun olmuş kiminin elinde bir torba, kiminin elinde tahta bir bavul olan genç doktorlar vardı. İşte o an Nazım Şakir'in başından kaynar sular dökülmüştü. Salgına karşı hiçbir bağışıklığı ve aşısı olmayan doktorlar gönderilmişti.

Yüzbaşı Nazım Şakir, tam on gün komada kalmış, kendisini daha sonra ağır hastaların olduğu bölüme kaldırmışlardı. Bazı olayları hatırlayamamasının sebebi buydu. İyice artan salgın karşısında genç doktorlar bir bir hastalığa yakalanmışlardı. Yanında yatan hasta bu genç doktorlardan biriydi. Hırıltılar hâlinde soluk alan genç doktor Nevzat'a baktı. Onun hâlini görünce "Komada" dedi. "Komada..." Sonra kendini dinledi. Elini kolunu oynattı. Yavaş yavaş doğrulmak istedi ama başaramadı, başı tekrar yastığa düştü. İşte o an da kendisini gören bir hastabakıcı bağırdı:

- Başhekim canlandı.

- Ölmedi.

- İyi olacak...

Bu kelimeler doktorun başına bir çekiçle vuruluyordu sanki. Uzun bir uykudan uyanmış gibiydi. Tekrar doğrulmak istedi. Hastabakıcı bir genç hemen koşup kendisine yardım etti.

- Kendinizi yormayın efendim.

- Bana su ver çocuk.

- Hemen efendim.

Doktor suyu içtikten sonra genç hastabakıcı:

- Efendim sizden ümidi kesmiştik ama kefeni yırttınız, dedi.

Yüzbaşı hiçbir şey diyemedi. Sadece ve sadece kendini toplamaya çalışıyordu. Ayağını yere basmaktan korkuyordu. Hiç gücü kalmamıştı. "Bir şeyler yemeliyim." dedi hastabakıcıya.

- Efendim, siz şöyle doğrulup oturunuz, ben hemen size yiyecek bir şeyler getiriyorum.

- Sağ ol.

Daha sonra yanına gelen iki ihtiyar doktor, Yüzbaşı Nazım Şakir'e takıldılar:

- Acı patlıcanı kırağı çalmaz.

- Biz yaşlı olduğumuz için artık bağışıklık kazandık herhâlde ama genç doktorlar bir bir hastalanıyorlar.

- Yazık. Onlar buraya gelirken ne umutlarla geldiler. Şimdi tifüsün kollarında can çekiyorlar.

- Yanınızda yatan genç bir doktor... Ondan ve sizden ümidi kesmiştik ama siz kefeni yırttınız. Ama onun durumu kötü.

- Hastalar nasıl?

- Her geçen gün kurtulanlar azalıyor.

- Bu kötü işte...

- Efendim hastalık çok hızlı ilerliyor. Baş edemiyoruz. Ne gereği gibi temizlik ne de aşı var.

- Yaptığımız iş hastaların acısını ve ağrısını dindirmekten ibaret... İyi beslenseler, temizlenseler belki hastalığa bu kadar kolay yakalanmayacaklar.

- Zor, dedi. Nazım Şakir. Bu iki kelimeyi o kadar güçlkle söylemişti ki yorulduğunu hissetti.

Daha sonra Nazım Şakir hastanede çalışmalarına başlayabilmişti. Ancak kederliydi. Çünkü kendisine yardımcı olsun, diye gönderilen doktorlar eskiden olduğu gisi yine tifüse bir bir yakalanıp ölüyordu...

Doktor Nazım Şakir hangisine yansındı? Memleketin evlâtlarına mı, onların ana ve babalarına mı? Yoksa buraya bin bir umutla gelen genç doktorlara mı?

Viziteyi çıktığı gün, bit dolu bir hastayı muayene ederken hastada hiç bit kalmadığını hayretle görmüştü. Bunun neden olduğunu anlamaya çalışırken, hasta bir kaç gün sonra ölmüştü. Doktor Yüzbaşı Nazım Şakir bunun normal bir vaka olmadığını biliyordu. Diğer hastalarda da bu bulguyu aramaya başladı. Bir kaç hastada bit kalmamıştı. Bu hastalardan birinin sıcaklığı 39 dereceden yüksekti. Diğerinin ise sıcaklığı 36 dereceden düşüktü. Bu iki hastayı ciddi bir şekilde incelemeye başladı. Ancak hastaların birer gün arayla öldüğünü gördü. Sonunda şu kanıya vardı; Öleceği belli olan hastaları bitler bile terk ediyordu. Yani 39 dereceden yüksek ve 36 dereceden düşük vücut sıcaklıklarında bitler barınmıyor, o hastayı hemen terk ediyordu.¹⁹

Bu bulgudan üç gün sonra Nazım Şakir genç bir doktoru muayene ediyordu. Hastanın sıcaklığı gittikçe yükselmiş. Neredeyse 39 dereceye ulaşan ateş nedeniyle genç doktor sayıklayıp duruyordu. Bir süre sonra ise ateşi düşmeye başlamıştı. Kendine gelen doktor da ateşin düştüğünü görünce sevinmiş, vücudunda bit kalmadığını, çok yakında hastalığı atlatacağı kanaati hâsıl olmuştu. Ancak Yüzbaşı bunun iyiye değil de kötüye doğru bir gidiş olduğunu genç doktora söyleyemedi:

- Merak etme iyileşeceksin dostum, diyerek kendisine moral vermiş bile bile yalan söylemişti. Genç doktor da neşelenmişti:

- Sonunda bu hastalığı yendim. Ben de artık bağışıklık kazandım. Tifüs bana bir şey yapamadı, diye konuşuyordu.

Ancak genç doktorunun ateşi 36 derecenin altına düşünce Doktor Nazım Şakir hastayı muayene ederken:

- Bak doktor kaşıntım geçti. Bu bitler gitti anlamına gelmekte, dedi.

- Evet bitler seni terk etmiş genç dostum.

- Elbette, ben bu hastalığı atlatacağım efendim.

- İnşallah, dedi Nazım Şakir, inşallah...

Genç doktor onun durgun olduğunu görünce korkuyla sordu:

- Yoksa siz bu hastalığı yendiğimi düşünmüyor musunuz?

- Yendiniz dostum, yendiniz.

- Elbette hiç bitim kalmadı efendim.

Bu arada Nazım Şakir genç doktora takıldı:

- İstersen sana benim bitlerden verebilirim.

- Yoo istemem efendim. Kimsenin malında gözüm yoktur.

Nazım Şakir artık gözlerin sönmekte olan genç doktorun bu nüktesine güldü.

Başını okşadı.

- Fazla mal göz çıkarmaz evlât, dedi.

Genç doktor gülüyordu ki gülmesi aniden dondu. Bakışları sabitleşti. Zorlukla nefes alıyormuş gibi ağzını açtı. Bir eliyle Na-

zım Şakir'in elini tutmak istedi. Başaramadı. Gözleri daha da büyüdü büyüdü ve öylece kalakaldı. Nazım Şakir bir kez daha yıkılmıştı. Genç doktorun gözlerini kapadı. İçinde büyük bir boşluk olduğunu hissetti. Bu boşluk her geçen dakika büyüyor, büyüyor, ne var ne yoksa yutacak hâle geliyordu. Gözleri dolu dolu genç doktorun sarı saçlarını okşadı. Okşadı...

Ne yapacağını şaşırdı sonra hastanenin bahçesine çıkıp karlar içinde tek başına gezindi. Dışarıdaki kar ve soğuk kendine gelmesine yardımcı oldu. Bunlar hayatın gerçekleriydi. Ölüm de savaş da. Ancak bunca hayat dolu, ömrünün baharında, ölüme İstanbul'dan koşan meslektaşları için Nazım Şakir'in yüreği durmadan kanıyordu.

Şimdi gonca bir gül tüm dikenleri ile ruhunu çiziyor adeta kalbini kanatıyordu.

Lapa lapa yağan karlar Nazım Şakir'in tuzlu gözyaşlarına sarılıp yere beraber düşüyordu. Kar, her şeyi örtüyordu gözyaşlarını, toprağı, taşı ve toprağa verilenleri. Kar, bir tek anne ve babaların evlâtlarından yana duyduğu endişeyi ve acıyı örtemiyordu. Bunun böyle olduğunu Nazım Şakir Bey çok ama çok iyi biliyordu.

*

Erlerin geçtikleri yollarda her şey beyazın istilâsına uğramıştı. Dereler, şelâleler donmuş, çam ağaçları karın ağırlığından yer yer eğilmiş, kavak ve söğüt ağaçları ise âdeta iskelete dönüp buz tutmuşlardı.

Öğleden sonra kar yüklü bulutlar dağılmış masmavi berrak bir gökyüzünde güneş görünmüştü. Isınmak için her şeyi denemekte olan erler güneşin yüzünü göstermesinden dolayı memnundu. Çünkü bir nebze olsun ısınabileceklerdi. Hele gördükleri manzara, üşüyen yüreklerini dahi ısıtacak cinstendi. Yoğun bir sisin içinden yükselen tepeleriyle dağlar piramitler gibi duruyordu. Siste boğulacakmış da, başını nefes almak için dik tutmuş dağlar, omuz omuza uzayıp giderken, bir kar çölünden ibaret araziye bakmaktan gözleri kamaşıp sulanıyordu. Kristalleşmiş ve çiğnen-

memiş karlarda sanki gökyüzündeki gibi binlerce belki de milyonlarca yıldız yanıp sönüyordu. Geceleyin gökte salınıp duran yıldızlar gündüz karlar içine düşmüş gibi ışıldayıp duruyorlardı.

Hepsinin gönlü her türlü zorluğa karşın yine de sevgi doluydu. Aç da olsalar, açık da olsalar gönüllerinde hep bir ümit ışıyordu. Yol boyunca söğüt ve kavak ağaçlarının buz tutan dallarını gören erler bu güzel manzarayı birbirlerine göstermeden edemiyordu:

- Bak ağaçlar buz tutmuş.

- İskelete dönmüşler.

- Buzdan ağaç olmuşlar.

- Her taraflarını kar ve buz sarmış.

- Bizim gibi baksanıza, bizim de her yanımızı kar ve buz sarmadı mı?

- Sardı ya.

- Ama bu ağaçlar buz tutmuş değil onlar beyaz çiçeğe durmuş ağaçlardır, dedi erlerden birisi.

Diğerleri bu benzetmeye şaşırdı. Çok ince ve güzel bir benzetmeydi. Bu zor şartlarda dahi savaşa giden askerlerin gönüllerinin ne kadar temiz, ne kadar insani olduğunun bir iziydi bu benzetme. Onca karamsar hava içinde yapılan bu benzetme her ere değişik gelmiş açıkçası bu sıra dışı benzetme çok hoşlarına gitmişti...

Diğer bir er sohbe katıldı:

- Öyleyse yerde parlayan, ışıldayan karlar değil o zaman. Gökteki yıldızlar bir bir yere inmiş ve bizim için ışıldıyorlar...

Bu benzetme de diğerleri tarafından beğenildi... Artık dağların yorgun ve beyaz omzuna başını dayamaya başlayan güneşin ışınları gittikçe olgunlaşıyor, altın sarısından koyu sarıya ve kızıl renge dönmeye başlıyordu.

*

Karanlıkta ve soğukun koynunda yapılan yürüyüşte askerler bilinçsizce ilerlemeye çalışıyordu. Hiçbir şey düşünemiyorlardı artık. Sanki gündüz güzellikleri gören bu erler değilmiş gibi sade-

ce ve sadece yürümeye çalışıyorlardı. Bakışları sabitleşiyor, önündeki arkadaşını görmeye ve onun izine basmaya şartlanmış olan vücutları daha da ağırlaşıyordu.

Bazen bir karış bazen de dize kadar kar içinde yürüten erler giydikleri çarığın etkisiyle ayaklarında ilk önce ağrı hissediyorlardı. Ancak bu ağrıya aldırmadan yürüyorlar, sonra ağrının geçtiğine seviniyorlardı. Yola devam ettiklerinde, ilk önce ıslanan ve çarık tarafından bir mengene gibi sıkılan ayak parmaklarını hissetmiyorlardı. Bu hissizlik onların işlerini kolaylaştırıyordu.

Erler hiçbir ağrı hiçbir acı hissetmeden sadece yürüyorlardı. Ancak hissizlik yürüdükçe artıyor, ayağının tümünü sarıyor, bileğe gelince yere basamayan er aniden yere düşüyordu. Bir süre dinlenen erler geride kalmamak için tekrar yola koyulmak istiyor ama yere çok isteseler de basamıyor ve karların içine düşüyorlardı...

İşte bu, sonun başlangıcı demekti. Ayakları donmaya başlayan erler ilk önce panikliyor, burada yol kenarında kalıp vahşi hayvanlara yem olmaktansa, elleriyle, emekleyerek de olsa yollarına devam etmek istiyorlar ancak aşırı güç kaybından sonra yorulup yüzüstü yere düşüyorlardı. O zaman erlerde bir sakinlik başlıyor, kaderlerine razı oluyorlardı. Bazen yanından geçip gitmekte olan arkadaşlarına yalvarıyor, kendilerine yardım etmelerini istiyorlardı. Yürüyen erler arkadaşlarının bu hâlini gördükçe onlar gibi olmamak ve güçlerini idareli kullanmak için çok isteseler de arkadaşlarına yardım edemiyorlardı.

Aylardır yan yana, omuz omuza kader birliği ettikleri arkadaşlarının umursamaz tavrını görenler şaşkınlığa uğruyor, bu şaşkınlık nedeniyle kaderlerine razı olmaktan başka ellerinden bir şey gelmiyordu. Yerde sürünenlerin hepsinin aradığı tek şey ağaçtı ama kayalık arazide ağaç ilaç için dahi olsa yoktu. Ağaçların üzerine çıkmayı düşünen erat hayal kırıklığına uğramıştı.

Yürüyüp gidenler, yerdeki arkadaşlarına acıyıp peksimet, tayan bırakıyorlar, "Bununla idare edin" demek istiyorlardı. Ancak uzatılan her türlü yiyecek onları daha da umutsuzluğa düşürüyordu. "Artık başınızın çaresine bakın ve verdiklerimizi idareli

kullanın” anlamına gelen bu hareket yüzünden ayakları donan erler bir kez daha hayal kırıklığına uğruyordu. Neden sonra hepsi birbirine sokulmaya ve donmamaya gayret ediyorlardı. Lakin acı son kaçınılmazdı.

Bu şekilde sağda solda bırakılan donukların sayısı artmaya başlamıştı...

Koca tümen, damla damla eriyen sarkıtlar gibi er er eriyordu. Yol uzadıkça, yürüyüş devam ettikçe, donmaya başlayan erlerin sayısı artıyordu ama daha yürünecek çok yol vardı. Bir dağı aştıklarında, önlerine bir başka dağ dikiliveriyordu. Kâh geceleri kâh gündüzleri dağa tırmanmaya başlıyorlar, dağlar dağlara bağlanıyordu. Yürüyüşün bu şekilde devam etmesi askerde büyük bir bıkkınlığa yol açıyordu.

*

Yüzbaşı Baki artan soğğun altında titrerken, bıyıkları ve sakalları buz tutmuş olduğu halde iyimser düşüncelerle içini ısıtmaya çalışıyordu. Pek yakında yapılacak toplu saldırı nedeniyle “ezeli düşman sayılan Moskof” yerle bir edilecek, 93 Harbi’nde savaş tazminatını karşılayamayıp verilen Kars, Batum ve Ardahan tekrar Osmanlı Devleti’ne katılacaktı.

Bugün Baki Bey çok neşeliydi. Çünkü Rusların güçlerini birleştiremediği ve dağınık bir hâlde çekildiklerini, çekilirken de oyalama taktiği yaptıkları haberini almıştı...

İşte güzel haberler gelmeye başlamıştı. “Hasta adam” diye nitelendirdikleri Osmanlı, Anka Kuşu gibi küllerinden doğmaya başlamıştı. Eski sınırlar, eski topraklar geri alınacaktı. Toprak kazanılarak yapılacak bir büyüme ile yeni kaynaklar elde edilecek, bu kaynaklar idareli kullanıldığında ve “Almanya’nın yapacağı teknik ve silah yardımıyla eski gücümüze tekrar kavuşacağız” diyordu Yüzbaşı Baki Bey. İçindeki bu sıcak ümit her şeye yeterdi. Varsın soğuk olsun. Varsın sakalları ve bıyıkları buz tutsundu...

Yüzbaşı Baki Bey “Ah Hasan İzzet Paşa, ah!” dedi. “Ne olurdu sanki daha atak daha cesur olsaydın. Köprüköy savaşını ka-

zanmışken, hiç sebepsiz bir şekilde askeri 10 km geriye çekme-
seydin, birliklerimizi toplayıp hızla bir hücumla ileri atılsaydın,
belki Sarıkamış'ı bile almıştık. Enver Paşanın hedef gösterdiği yi-
yecek depolarını, cephaneleri ve silahları ele geçirebilirdik. Şimdi
ise karda taarruz için olağanüstü kuvvet harcıyoruz. Madem ki
sonunda zafere kavuşacağız kayıplar elbette düşünülmemeli-
dir..."²⁰

Sonra siperler içindeki erlerine bir göz gezdirdi. Çoğunun ka-
putu yoktu, günlerdir ağızlarına bir lokma koymamışlardı. Açtı-
lar. Ancak yine de sabırla bekliyordular. Cephaneleri azdı ama
işin en zor kısmını başarmak için az bir zaman kalmıştı. 10. Ko-
lordu Sarıkamış'a arkadan girdiğinde, onlar da Horasan üzerine
yürüyecekler, Karakurt'a kadar ilerleyecekler ve daha sonra kuze-
ye dönüp Sarıkamış'a gireceklerdi. İşte o zaman her dert bitecek,
bolluğa kavuşacaklardı. Şimdi tüm komutanların aklında Sarıka-
mış'a gitmek fikri vardı. Sarıkamış bir nazlı yar gibi onları dağla-
rın ardında bekliyordu. Bu sevgiliye kavuşulduğunda vuslat ola-
caktı. Orada her şey vardı, bolluk vardı. Yiyecek vardı. Silah ve
cephane vardı.

Onlarda da nazlı yâre varmak ve kavuşmak için istek ve güç
vardı. Bu emel eninde sonunda gerçekleşecekti. İki eski sevgili
kötü günleri unutacak ve birbirine kavuşacaklardı.

Sonra? Sonrası kolaydı. Ordu Sarıkamış'tan Kafkasya içlerine
gidecek, orada bulunan Türkleri de esaretten kurtaracaklar ve
birliği sağlayacaklardı. Hatta daha da güneye inip İran'ı geçecek-
ler, Hindistan ve Afganistan'ın kendi başlarına hür bir devlet ol-
ması için ellerinden geleni yapacaklardı.

Yüzbaşı Baki bütün bunları hayal ettikçe üşüdüğüünün farkına
varmıyor, gizli gizli gülümsüyordu ama Alman Amiralinin neden
hâlâ Karadeniz'de Osmanlı Donanması'nın üstünlüğünü sağlama-
dığını kendine sorunca gülümsemesi donup kalıyordu. "Bu
amiral bir haltlar karıştırıyor ama ne? Meraklı meraklı gidip Si-

vastopol'u bombaladı daha sonra sesi soluğu çıkmaz oldu. Eğer ki Karadeniz'de deniz hâkimiyetini sağlayabilseydik şimdi gemilerle başkentten her şeyi getirmek mümkün olurdu ama ne yazık ki, Ruslar bir Osmanlı kayığı bile görseler ateş ediyorlarmış.

Olsun, biz elimizden geleni yapacak, ne kadar zorluk var ise hepsini zafere olan inancımızla yeneceğiz... İyi günler yakın Baki Bey, iyi günler yakın..."

Kendi kendine konuşan Baki Beyin içine bin bir umut doğmuştu. Şimdi dağların her yerinde taze gelinciklerin açıldığını, ceylanların bir bir suya indiğini sanıyordu... Şimdi gözü önünde bir bir sıralanan dağları sanki kolayca geçecekmiş gibi geliyordu. Baki Bey iyimser hava nedeniyle çok iyi bildiği bir şiirin kıtasını söylemekten kendini alamadı:

*"Kars, Batum, Kafkas elinden çevrilen hisarları,
Vurulan milli künkle, yıkarız bir gün olur.
Osmanlı'nın güneşinden bir kıvılcım alırsız,
Bir cehim²¹ olur cihanı yakarız bir gün olur..."*

*

Kar, leylim leylim yağarken, bestelenen sessiz bir musikinin ahengini hatırlatıyordu. Döne döne yağın rüzgâr nedeniyle oradan oraya savrulan karlar kuytu yerlerde birikiyor, askerlerin ayaklarına dolanan karların kalınlığı gittikçe artıyordu.

Teğmen Rıfat elçi olarak tümenin diğer alaylarına haber götürmek üzere, tek başına karlı yollarda bata çıka ilerlemeye çalışıyordu. Olabildiğince hızla yürümeye çalışıyordu ama dize kadar ve çiğnenmemiş kar üzerine yürümek kolay olmuyordu. Bazen bayır aşağı sürükleniyor, yere düşüyor ve yuvarlanıyordu. Sık sık tüfeğini yokluyor, karşısına kim çıkarsa çıksın, hemen ateş edeceğini sanıyordu. Kurt, ayı ya da Rus askeri ne olursa olsun, beynini şartlamış "Ateş edeceğim" diye kendine söz vermişti ama ön-

de giden alaylara, karargâhtan verilen emri hızlı bir şekilde yetiştirmeliydi.

Teğmen Rıfat nerede olduğunu kestirmeye çalışıyordu. Buralara ilk defa geldiği için ümitsizliğe kapılıyor, "Alaylara hiçbir zaman ulaşamayacağım" diye düşünüyordu...

Çıkmakta olan yokuş sebebiyle epey yorulmuş artık ayağını kaldıracak gücü dahi kalmamıştı. Hızlı hızlı çarpan kalbinin soğuktan ötürü duracağını ve bu ıssız yerde donup gideceğini sanıyordu. Durursa, burada donacağını iyi bildiği için yavaş da olsa, ayaklarını sürüyerek de olsa, ilerlemeye gayret ediyordu. Bazen hiçbir şey hatırlamıyordu. Sadece ve sadece kuzeye daima kuzeye doğru yürümek gerektiğini biliyordu ama bu havada kuzey ne tarafı bunu bile bilemiyordu.

Alnında biriken terler zemherinden dolayı hemen donuyor, bu tuzlu terlere karlar karışıyordu. Kendi kendine moral vermeye çalışan Rıfat Bey "Bu son bayırı da çıkınca bir köye varacağım, sıcak bir ocak başına davet edecekler beni, ısınacağım ve ısınacağım. Şöyle ateşin şulelerine ellerimi uzatacağım. Çizmelerimi çıkarıp ayaklarımı ve parmaklarımı ısıtacağım. Ha gayret Rıfat'çıgım ha gayret... Burada kalmaman lâzım. Yürümelisin." diye kendini avutuyordu. Derin bir soluk alıp iki ayağını da sürükleye sürükleye yukarı doğru ilerlemeye çalışıyordu ama bir ustura kadar sert ve soğuk olan zemheri nefes almasını dahi zorlaştırıyordu... Atı olsaydı belki daha hızlı yol alırdı ama ne yazık ki yoktu işte...

"Yine iyi şeyler düşünmeliyim" dedi. "Örneğin İstanbul'u, bir soba başını, sıcak bir odayı. Sobanın üstünde bir su güğümü olmalı ve kaynayan su sebebiyle buharlar çıkıp odaya dolmalı..." Vücudunun birden gevşediğini üşümesinin geçtiğini sandı. Korkarak, "Yoksa donuyor muyum?" dedi. Birden ayakları yerden kesildi ve hızla aşağıya doğru yuvarlanmaya başladı. Karlar tarafından örtülmüş olan çalılardan üzerine düştü. Sonra da yamaç aşağıya doğru yuvarlandı. Sert bir şekilde bir kayaya vurarak durdu... Beli acıyordu... Bir süre olduğu yerde yattı. Uykusu geliyordu. Hem de öyle bir tatlı uyku geliyordu ki, bu isteğe karşı koy-

ması çok zordu. Hani az önce düşlediği sıcak odaya gelmiş de, soba başına yatmış, üstünü örtmüşler gibiydi. Şimdi her şey güzeldi. Isınıyor uykusu geliyordu. Bu kuytu yerde pekâlâ uyuyabilirdi... Artık hiçbir şey umurunda değildi. Ne alaylara götürülecek emir, kaybolma ne de kurtlara yem olma. O, sadece uyumayı düşünüyordu. Uyumak uyumak hem de günlerce. Bu yorgunluk başka türlü atılmazdı zira. Kapanan gözlerini açmaya çalışıyordu ama sanki bir el iki gözünü de kapatıyor, "Sen hiçbir şey düşünme sadece uyu." diyordu. O da gözlerini sıkı bir şekilde kapatıyor, uykunun o mahmurluğuna kendini bırakmak istiyordu. Bir süre bu şekilde yatarken, ağacın rüzgârdan sallanmasıyla birlikte biriken karlar Rıfat Beyin yüzüne düştü. Gözlerini açtı. Bir an bilincini kazanır gibi oldu. "Kalkmalıyım!" dedi. Zar zor toplanıp oturdu. Yerden karları alıp bileklerine ve yüzüne sürdü sürdü... Uykusu açılır gibi olmuştu. "Kesinlikle uyumamalıyım!" diyordu. "Uyumamalıyım..."

Yerden avuçladığı karlarla yüzünü, ensesini, bileklerini ve kollarını da ovalıyordu. İyi geliyordu karla ovmak, uykusu dağılıyordu en azından. Neden sonra kendini toparlamış ve uykusu dağılmıştı. Şimdi yürümeliydi ama nereye yürüyecekti, işte bunu bilmiyordu. Görebildiği kadar ilerilere baktı. Neresi düz ise, nerede kar az ise oraya doğru gitmeyi düşünüyordu. Karlara bata çıka, düşe kalka ilerliyordu. Ne kadar yürüdü, ne kadar yol aldı hiç hatırlamıyordu ama hiç durmaması gerektiğini iyi biliyordu. Bazen yokuş aşağı kayıyor, yuvarlanıyor, kalkıp tekrar yola devam ediyordu. Kâh emekleyerek kâh ayaklarını âdeta sürükleyerek yokuş çıkıyordu.

Kulağına bazı sesler geldi, bazı gürültüler... Duyduklarının kime ait olduğunu anlamaya çalıştı. Yoksa yanılıyor muydu? Fırınının, ağaçlarda çıkardığı ses de olabilirdi bu sesler. Bir süre daha dinledi. Üşüdüğünü anlayınca, tekrar yürümeye başladı. Sesleri yine duydu. Evet, evet sesler geliyordu. Ara sıra at kişnemelerini de duyuyordu. Bu kez yanılmıyordu. "Seslere doğru gitmeliyim." diye düşündü. Ancak Rusların olduğu yere doğru da gelmiş

ya da haber götürmek istediği alayların yakınına dek de gelmiş olabilirdi. “Ne olursa olsun seslere doğru gitmeliyim.” dedi. Yürümeye başladı. Sesler ara sıra kesiliyor, rüzgârla birlikte tekrar duyulmaya başlıyordu. At kışnemeleri kesilmişti. Rıfat Bey tekrar ümitsizliğe düştü. “Yanılıyorum herhâlde” dedi. Artık kaderine razıydı. Gücü tükenmek üzereydi Rusların eline düşerse, kendisine işkence yapabilirlerdi. Hele kendisine verilen raporların onları eline geçmesi çok kötü olurdu.

Gitmek istiyor ama ne yazık ki, yerinden kıpırdayamıyordu...

Rüzgâr yüzünden birçok ses duyduğunu sanıyordu. İşte at kışnemeleri yine başlamıştı. Tekrar umut doldu içine. “Seslere doğru gitmeliyim” dedi. Zorlanarak, yavaşça ilerledi. İşte o an bağrışmalar başladı. Uzakta belirli belirsiz gördüğü karaltılar hareket ediyor, kendisine doğru hızla yaklaşıyorlardı. Bu karaltılar gittikçe çoğalıyordu. Etrafının sarıldığını anlayabiliyordu. Birileri kendisine doğru yaklaşıyordu. Az sonra kendisine birçok tüfek namlusunun doğrultulduğunu gördü. “Yazık gele gele Rusların olduğu yere gelmişim. Her şey buraya kadarmış. Her şey bitti” diyerek, yere diz çöktü. Ellerini kaldırdı. Teslim olmuştu. Büyük bir utanç ve acı duyuyordu ama ne yazık ki, yapacak bir şeyi yoktu. Askerlerin giyimlerinden bunların Türk olabileceğini düşündü sonra olanca gücüyle bağırdı:

- Ateş etmeyin, ben de Türk'üm!

Bu kez şaşırma sırası kendisine doğru yaklaşan erlerdeydi:

- Türk mü?

- Evet!

- Biz de Türk'üz!

- Yaşasın! Sizler aradığım alayın askerleri olmalısınız. Beni komutanınıza götürün.

- Gel bakalım.

Teğmen Rıfat komutanın yanına götürülürken, “Ben buraları tanıyor gibiyim ama hele dur bakalım.” diyordu. “Yer değil mi el-

bette birbirine benzer.” Az sonra karşısına çıktığı komutanın Albay Arif Bey olduğunu görünce, Rifat gözlerine inanamadı.

- Komutanım!

- Rifat! Biz, seni gitti biliyorduk.

- Gittim komutanım ama sanıyorum yolumu kaybettim. Alaya ulaşamadım.

- Ulaşmadın mı?

- Evet efendim.

- Anlaşıldı, sen tam bir daire yapıp bulunduğumuz yere gelmişsin.²

- Desenize komutanım tam altı saat boşuna taban tepmişim...

- Eh ne yapalım. Gel şöyle ısın. Bu havada yolu bulsaydım şaşardım zaten...

Albay Arif Bey çok üzgündü. Zaten bu köye de yanlışlıkla gelmişlerdi. Ancak ellerindeki haritaya göre bu yakınlarda hiçbir köy olmaması gerekiyordu. “Bu köy nereden çıktı?” diye düşünürlerken, gerçek daha sonra anlaşılmıştı. Öncüler şiddetli tipi nedeniyle yollarını şaşırmış, yanlış yolda epey ilerlemişlerdi. Horhor Yaylalarına gideceklerken Erdenik Köyü’ne gelmişlerdi...

Albay Arif derhal borazancıbaşını çağırırdı. Köyde ne kadar asker varsa dışarıya çıkarılmalarını istedi.

- Az sonra yola çıkacağız haydi. Sallanmayın! diye haykırdı âdeta.

Teğmen Rifat ise sıcak soba başında henüz ısınmıştı ki, duyduğu borazan sesiyle dışarıya fırladı. Tekrar yola çıkacak olmalarının verdiği moral bozukluğu ile neredeyse bayılacaktı.

*

Askerin günlerdir sürüp giden ilerleyişi tek düze dönüşmüştü. Durmadan yürüyorlardı. Artık onlar nereye gittiklerini bile unutmuş bir hâlde sadece ve sadece yürümek için çabalayıp du-

ruyordu. Ayaklarının kendilerini nasıl taşıdığına şaşıyorlardı. Bu biraz güven duygusu aşıyor, biraz da insanı korkutuyordu. Bir makine düzeniyle daima hareket eden ayaklar nice yolları aşıyor, yollardaki karları çiğniyor ve kristal yapılarını bozuyordu.

Gidenlerin ardında ve önünde de durmadan yürüyenler vardı. Soğuğun dondurduğu beyinlerinin artık hiçbir şey düşünemedikleri ve hiçbir şeyi de hatırlamak istemedikleri gün gibi aşikârdı. Zorunlu oldukça birbiriyle konuşmuyorlardı. Zira konuşmak beyhude bir davranıştı. Zaten aylardan beri yollarda olan asker kendi aralarında konuşabilecek her şeyi dile gelmişti. Şimdi kendilerine gösterilen hedefe doğru yürümekten başka bir şey düşünmüyorlardı.

Her yanları, her eklemleri yorgunluktan ve soğuktan ağrı-maktaydı. Soğuk ilk önce eklemleri etkiliyor daha sonra nemin bir duvarı kemirmesi gibi ilerliyordu. Kemikler bu yüzden müt-hiş bir şekilde ağrıyorlardı.

Yürüyüş uzadıkça, ilk önceleri birbirinden kopmama endişesi yerini kanıksanmışlığa ve her türlü şartı kabullenişe bırakıyordu. Pek çok kişi "Beni burada bırakın, burada öleyim!" diye bağı-nyordu. Arkadaşları onların bu hâllerini görüp üzülmüyor, onların durumuna düşmemek için hep son gayretlerini kullanıyorlardı. Askerin son gayretleri hiç bitmezdi. Son adım, son tepe, son gece, diye diye nice adımlar atılır, nice tepeler çıkılır ve nice gecelerden sabaha ulaşıldı.

Savaş ne kadar haklı da olsa, ne kadar savaşmak zorunda kalı-nırsa kalınsın kötü bir şeydi, asker bunu bilirdi. Seferberlik nede-niyle askerlik şubesine teslim olduktan sonra artık "nereye git, ne-rede savaş" derlerse gider ve savaşırdı. Hele hele bazıları savaşa hayvanların neden sokulduğunu anlamak istemezlerdi. Atlara, eşeklere, katırlara yüklenen cephanelerin, öküzlere ve mandalara çektilen topların ağırlığını kendi omuzlarında hissederlerdi. İnsanlar arasındaki savaşlarda hayvanların angarya işlerine koşulma-sı, atların bir bir vurulması, hatta yiyecek yokluğunda kesilip yen-mesi büyük bir tezat oluşturmaktaydı. Bir çatışma sırasında insan-

lar kendilerini korumak için sağa sola kaçışıyor ya da siperlere kolaylıkla girebiliyordu ama hayvanlar şiddetli gürültülerden ürkmüş, gözleri büyümüş bir şekilde sağa sola koşturup daha çabuk yoruluyordu. Hele yaralanan hayvanların durumu çok acıydı. Çıkan karışıklıklarda bu yaralı hayvanlara kimse bakamıyor, eninde sonunda vahşi hayvanlara yem olmaktan kurtulamıyorlardı.

Yürüyüş kolları gecedен gündüze dönen zaman dilimlerine girip çıkmaktaydı. Hele vadilere çöreklenmiş koyu sis bulutları içine girmek, bazı erlerde metrelerce derinliğindeki suya daldıkları hissini veriyordu. Bu bulaşık, ıslak bulut denizi içinde iki adım önlerini göremeden saatlerce yürürler ve yürürlerdi. Sis in dağılmaya başladığı zaman saklambaç oynayan çocukların saklandıkları yerden çıkmalarına benzer bir duygu yaşıyorlardı. İşte o zaman vadiler, tepeler belirir, yollar kıvrım kıvrım gözükürdü. Asker biraz daha rahatları ama bu rahatlama midelerde hiçbir zaman meydana gelmezdi.

*

10. Kolordu birlikleri bütün gün Oltu yönünde yürümüşü. On dört saatten beri durmadan yürüyen ve artık adım atacak halleri kalmayan asker gece bastırıldığında mecburen mola verdi. Herkes yorgunluktan, gıdasızlıktan, uyumamaktan, ısınamamaktan bir et yığını haline dönmüşü sanki. Yarısı bilinçlerini yitirmişlerdi. Verilen emirleri bir kanıksanmışlık ve umursamazlıkla yapıyorlardı. Sabah olduğunda tekrar yola çıkan kolordunun askerleri yine karlar içinde yürüyüşe başlamışlardı.

Atının üstünde zor duran Doktor Derviş ise bazen uyuklamaya başlıyor, atının dizginlerini bıraktığında düşecek gibi olunca, kendini toparlıyor, dizginlere hemen yapışıyor. Artık ayakları donmuş gibiydi. Üzengiye basmaya çekiniyordu. Hele rüzgârlı havaları hiç mi hiç sevmiyordu. Çünkü şiddetle esen rüzgâr yerdeki havadaki karları savuruyor, askerin içine dek serpiştiriyordu. Doktor Derviş göğsünü sıkı sıkıya kapamış olduğu halde, kar serpintilerinin içeri girmesini önlemek istiyordu ama bu mümkün olmuyordu. Ensesinden, göğsünden, zerre kadar açık yerle-

rinden toz halindeki karlar kolayca vücuduna giriyor, zaten üşümekte olan doktoru âdeta donduruyordu. İşte bu gibi durumlar, doktorun nefret ettiği şeylerin başında geliyordu. Hele on dört saatten beri atının üstünde oturduğundan ayakları uyuşmuştu. Artan uyuşukluğunu gidermek için Doktor Derviş düz yerlerde atından iniyor, bir süre kar içinde askerle birlikte yürüyor, büyük güç sarf ediyor, buram buram terliyordu. Ondan sonra tekrar atına biniyor ama bu kez de teri kurumaya başlıyor, üşümesi daha da artıyordu. Ancak yapacak bir şey yoktu. Doktor bu şekilde kâh atla kâh yayan yolculuğunu sürdürmeye çalışıyordu. Bazen atın üstünde kısacık rüyalar görüyordu. Bu rüyalar aslında kısa olmasına karşın doktora çok uzun geliyordu. Sık sık memleketine ait rüyalar görüyordu. Bir de sıcak odaları, yanan sobaları, içeride sıcaktan bile durulmayan, hamamları görüyordu. Sıcak rüyalarından sonra karla ve soğukla karşı karşıya kalmak doktorun canını sıkmıyor değildi ama böyle bir oyunu oynayarak kendini avutmak hoşuna gidiyordu.

Yine tatlı bir rüyanın tam ortasında birden silah sesleri duydu. Şaşırdı, bu silah seslerinin rüyada mı yoksa gerçekten mi olduğunu anlamak için gözlerini açtığı anda, etrafında hiç er kalmadığını gördü. Erler kendilerini çoktan yere atmışlar, kar içinde vaziyet almaya çalışıyor ve ateş edenlere karşı koymaya çalışıyorlardı. Doktor Derviş ise atın üstünde etrafına şaşkın bir şekilde bakıyor, olan biteni anlamaya çalışıyordu. Hele kendisinin vurulmadığını görünce daha da şaşırılmıştı. Yerde yatan bir teğmen, doktora bağırdı:

- Yere atla doktor! Karşı tarafa açık hedef teşkil ediyorsunuz. Haydi atla!

Bu haykırış üzerine beklenmeyen bir çeviklikle doktor kendini karların üzerine attı. Olabildiğince sindi. Üşüdü ve titredi. Yine de başının gömdüğü karlardan kaldırmadı. Ateş karşılıklı olarak devam ediyordu. Bazen kafasının üstünden bir merminin ısıklık çalarak geçtiğini hissediyordu. Bazen de mermiler ağaçlara ve yere tok sesler çıkararak saplanıyor, kayalara çarpıp sağa sola dü-

şüyor, yaralıların feryatlarını duyuyordu. İşte o anda kendinin doktor olduğunu anladı. Bu şekilde devekuşu gibi kafasını karlara gömmenin bir yarar sağlamayacağını düşündü. Yaralılara yardım etmeliydi. Bu sırada bir yüzbaşı doktora seslendi:

- Doktor geri çekilip bir sargı mahalli oluştursana!
- Hemen gidiyorum yüzbaşım.

Doktor Derviş kalktı, sinerek daha aşağıya gitti. Sıhhiye erleri hazırlık yapıyorlardı. Bazıları yanlarında taşıdıkları malzeme ve ilaç sandıklarını açmaya ve bazıları da çatışma da vurulanları taşımaya çalışıyordu. Soğuk öyle artmıştı ki, tekrar Rusların dumanı görecektiklerine aldırmadan, bir vadi çatığında ateş yaktırdı. Bu ateşin başına hafif yaralıları oturttu. Ağır yaralıları ise çadırın içine yerleştirdi. Üzerlerine ne varsa örttü. Yaralı gelmeye devam ediyordu. Doktor Derviş erlerin yarasına bakıyor, hafif olanları ateşin başına, ağır olanları da çadıra yolluyordu. Daha sonra çadırın içine yanan ateşten kor ve közler getirtip soğğun biraz olsun kırılmasını sağladı.

Çatışma sürüp giderken, alaca karanlık bastırmak üzereydi. Çadırın içine bir gemici feneri astıran Doktor Derviş yerde yatan ağır yaralı erlerin feryatları, yürekleri yakacak duruma gelince, hemen ameliyat sandığını açmaya başlamış, ilk önce hafif yaralıların yaralarını sarmış, bir nebze olsun erleri rahat ettirmeyi başarmıştı.

Bir erin göğsündeki yara devamlı kanıyordu. Yaptığı pansumana ve sargıya rağmen kanama durmuyordu. Daha fazla oyalanmadan, eri ameliyata alması gerekiyordu. Karların üzerine kalın bir örtü serip eri de üstüne yatırdı. Giydiği yün eldivenleri çıkarması gerekiyordu. Yara sararken, eldivenleri çıkarmasına gerek kalmamıştı ama eldivenlerle ameliyat yapacak hâli yoktu. Üstelik bir de çıplak ellerini alkolle yıkayacağı aklına gelince iliklerine dek ürperdi. Ancak ne olursa olsun, bu ameliyatı yapması gerektiği için sıhhiye erine “Şu alkolden ellerime yavaş yavaş sür de ameliyata başlayalım” dedi.

Er, alkollü bezle doktorun ellerini bir güzel sildi. Ancak daha sonra alkol uçup giderken ellerindeki sıcaklığı da alıp götürmüştü. Doktor ellerinin âdeta buz gibi olduğunu hissetti. Bu ellerle nasıl ameliyat yapacaktı? Yere dizilen forsepe, neşter, makas ve iplik gibi malzemeleri sırası geldikçe kullanıyor, bu aletlerin bazıları ellerinin derisine yapışıyordu. İş yapamaz hâle gelince, az ilerideki sönmeye yüz tutmuş közlere elini tutuyor, bir süre ısınmasını sağlıyor, tekrar görevine devam ediyordu. Masa olmaması sebebiyle karlar üzerine diz çökerek ameliyat yapması, doktoru büyük sıkıntıya sokuyordu. Elleri üşüyor, kullandığı makasın madeni kesimleri parmaklarının derisine yapışıyor, makası hareket ettirdikçe, derileri yavaş yavaş soyuluyordu. Doktor Derviş ameliyat işine tüm dikkatini topladığı için derisinin soyulduğunun farkında değildi. Acıyı hissetmiyordu ama elleri üşüyüp de közlerin üstüne tutunca, ellerinin ısındığını ve işte o zaman acıdığını anladı...

Ameliyat ettiği erin yarası ağırdı. Bir kurşun sol yanından girip çıkmıştı. Doktor Derviş daha sonra bunun dom dom kurşunu olduğunu ve onulmaz yaralar açtığını anlamıştı. Böyle kurşunlar girerken değil, vücuttan çıkarken daha çok tahribat yapıyor, bu yüzden kanamanın durdurulması güçleşiyordu.

Sırayla yerde yatan erleri ameliyat etmeye çalışırken, başka birisinin başı ucuna eğildiğinde, onun çoktan can verdiğini üzülerek gördü. Sıhhiyelere, ölen eri çadırın dışarı çıkarmalarını söyledi. Sıhhiyeler erin yarasını örttüler. Onu gecenin ayazında karların içine bıraktılar. Artık bu nefer hiç üşümeyecekti...

Doktor Derviş ağır yaralıların durumlarını kontrol ederken, arkadaşı Binbaşı Rahmi'nin çadırdan içeri girdiğini gördü.²³ Rahmi Bey öfkeliydi. Ruslara durmadan küfür edip duruyordu.

- Allah kahretsin! Doktor şu yaraya çabuk bak! Gideceğim.
- Rahmi Bey!
- Derviş! Sen misin? Karanlıkta tanıyamadım seni.

- Bende sizi zor tanıdım.

- Ne tesadüf.

- Gel, otur şöyle yarana bakalım. Çok şanslısın kurşun sadece başını sıyırmış. Ancak epey derin ve geniş bir iz bırakmış. Bu dom dom kurşunu olmalı. Eğer tam isabet etseydi işiniz bitmişti. Bu Moskof çok değişik mermi kullanıyor.

- Ne kullanırlarsa kullansınlar hiç umurumda değil. Tamam mı sardın mı?

- Sardım Rahmi Bey.

- Ben gidiyorum.

- Nereye?

- Erlerimin yanına, böyle ufak bir sıyrık nedeniyle burada kalacak hâlim yok ya. Sonra erlerim benim için ne der?

- Ama dinlenmeniz gerek. Yaranız kanayabilir.

- Kanasın, benim kanım çoktur merak etme sen.

- Mikrop kapabilir.

- Bana bitler bile bir şey yapamamış da mikroplar mı yapacak, güldürme beni Derviş.

Rahmi Bey çadırdan çıkıp gecenin karanlığına dalmıştı bile.

Uzaktan tüfek sesleri geliyordu. "Demek ki çatışma devam ediyor" diye düşündü Doktor Derviş. Ağır yaralı olarak gelen erlerin sayısından da önemli derecede azalma vardı. "Demek ki bizimkiler araziye alıştılar." Az önce giden Rahmi Beyi düşündü. "Keşke göndermeme gibi bir yetkim olsaydı. Şimdi soğuktan yarası sızlayacak. Baş ağrıyacak, belki de dayanılmaz sancılar duyacak. Fakat Rahmi Beyi durduramazdım ki..."

O gece, Doktor Derviş hafif ve ağır yaralılarla uğraşırken sabah oldu. Ateş, gece boyunca beslenmiş, bir nebze olsun, erlerin üşümesi önlemek istenmişti ama sabah olduğunda her şey değişti, gecenin karanlığında sıhhiyeler tarafından toplanamayan yaralılar bir bir çadıra getirilmeye başlandı. Bazen de hafif yaralılar bizzat gelip tedavi olmak istiyorlardı. Doktor Derviş tekrar can-

la ve başla çalışmaya başladı. Alelâcele yaraları sarıyor, durumlarını belirten bir etiketi boğazlarına takıp onları sınıflandırıyordu. Bazı erler ise kendilerini burada bırakmamaları için doktora yalvarıyorlardı:

- Bizi, bu dağ başında bırakmayın doktor. Ne olur?
- Bırakmayacağız elbette sakın olun.
- Aman doktor kurban olayım sana.
- Sen zaten vatan için kurban olmaya gelmedin mi?
- Geldim ya.
- Merak etmeyin. Sizi Oltu'ya götüreceklerdir.

Yaralıları bu kez daha da şaşıyorlardı. Hani; dün içinden geçtikleri Oltu'ya mı? Orası bulundukları yere tam on iki kilometre mesafedeydi. Ancak yapacak bir şey yoktu işte. En yakın yerleşim yeri Oltu'ydu. O küçük kasabadan başka her yer beyaz dağlarla çevrelenmişti.

Öğleye doğru tüfek sesleri seyrekleşti, bir süre sonra tek tük duyulmaya başlandı. "Demek ki Ruslar geri çekiliyor" diye düşündü Doktor Derviş. "Hep böyle yapıyorlar. Hiç umulmadık yerde karşımıza çıkıyorlar daha sonra bizimle çatışmaya girip mümkün olduğunca oyalamaya çalışıyor, çatışma zorlaşınca da geri çekiliyor, bir başka destek noktasına dek gelip orada tekrar karşımıza çıkıyorlar... Bunların bir bildiği var ama ne. Acaba koca kış boyunca bizi oyalayıp baharda genel bir taarruza mı geçmek istiyorlar?" diye düşündü.

Ancak doktorun yine elleri sızlamaya başlamıştı. Derilerinin soyulduğu yerler soğuğu daha çok hissediyordu. Bu yüzden parmaklarını sargı bezleriyle sardı. Sonra eldivenlerini bu sargıların üzerine zorlukla giydi.

Biraz sonra teğmenin biri "Haydi! Toplanın gidiyoruz." dedi.

Demek ki, çatışma bitmişti. Doktor Derviş ameliyat takımlarını bir kutuya koydu. Sıhhiye erlerine çadırı toplamalarını söyledi. Ancak ağır yaralıları ne olacaktı? Haydi hafif yaralıları zor da ol-

sa Oltu'ya kadar belki yürüyebilirlerdi ama on beş kadar ağır yaralı erin akıbeti ne olacaktı?

Hemen gidip teğmenden hafif yaralıları Oltu'ya göndermesini istedi.

Teğmen:

- Ancak iki er verebilirim. Yalnız bu erler Oltu'ya varabilirler mi doktor?

- Bilemem.

- Onlar bu zorlu yürüyüşte bize ayak uyduramazlar. Oltu'ya gitmeyi denesinler.

- Denesinler ama.

- Ama yapacak başka bir şey yok...

- Ya ağır yaralılar?

- Burada kalsınlar...

- Ölürlere... Asıl onların Oltu'ya götürülmesi gerek.

- Nasıl olsa ölmeyecekler mi?

- Mekkârelere bindirilse?

- Ne mekkâresi doktor! Baksana topları bile kendimiz çekiyoruz. Onları yanımızda götüremeyiz. Bizimle hafif yaralıları bile gelemeyizken, ağır yaralıları nasıl gelsin ki?

- Ama bunları, ana kuzularını bu şekilde bırakamayız. Onları, anne ve babaları bekliyor. Sevgilileri bekliyor. Bizden bir haber bekliyorlar. Onlara nasıl, yirmi yıl gözünüzden dahi sakındığınız evlatlarınızı, dağın başında ağır yaralı olarak bıraktık! Kaderlerine terk ettik! Kurtlara yem yaptık, deriz.

- Ya ne yapalım!

- Bir şeyler yapalım!

- Hiçbir şey yapamayız! Daha benim yürüyecek on sekiz saatlik yolum var. Allah'ın belâsı yerde ne araba yolu var ne de bir patika... Askerime bir de sırtında ağır yaralı mı taşıyayım. Çantalarını bile zor taşıyorlar! Her an yeni bir çarpışmaya girmemiz müm-

kün... Benim bu karardan hoşnut olduğumu mu sanıyorsun. En az senin kadar içim kan ağlıyor ama ne yapabilirim ki? Ayakta ve hayatta kalmayı becerenlerle yürüyüşe devam edeceğiz işte. Etmek zorundayız!

- Ben onlarla kalayım.
- Hayır, sen bize lâzımsın ve bizimle geleceksin.
- Ama!

Teğmen kendinden beklenmeyen bir çeviklikle tabancasını çekip doktorun şakağına dayadı.

- Bak doktor, rütbece benden yükseksin ama seni gözüm kırpmadan vururum. Bizimle geleceksin. Bundan sonra da yaralanacakların sana ihtiyacı olacak. Yerde yatan ağır yaralıların değil anladın mı?

- Beni vur teğmenim. Kaldı ki, vurursan sizinle gelemem!

Teğmen bu beklemediği söz üzerine şaşırıldı. Yutkundü. Titreyen eli tabancanın horozuna gitti. Doktor Derviş'e âdeta yalvaran gözlerle bakıyordu. Derviş ise kılını kıpırdatmadan sakın bir şekilde:

- Haydi, şu tetiği çek de bu işkence bitsin, dedi.

Teğmen ise titreyen ellerine hâkim olmaya çalışıyordu. Parmağı tetiğe doğru gidiyordu. Bu sıkıntılı hâl üzerine teğmenin alnında boncuk boncuk terler birikiyordu. Restini doktor görmüştü. Şimdi hafif yaralılar da kendisine bakıyorlar ne yapacağını merak ediyorlardı. Teğmen erlerin önünde "seni vururum" dediği için zor durumda kalmıştı. Eli hâlâ titriyordu.

Doktor Derviş ise gözlerini kapamış sakın bir şekilde:

- Haydi teğmen çek şu tetiği, diyordu.

Doktor şakağına dayanan soğuk namludan fırlayacak bir merminin şakağından girip öbür taraftan çıkacağını, bir boş çuval gibi ağır yaralıların yanına düşüp can vereceğini düşünüyordu ama bir türlü mermi yuvasından büyük bir hızla fırlamıyordu işte. Bir sürprizle karşılaşmamak için gözlerini açmadı. Ancak ne ses vardı ne de seda...

Doktor Derviş gözlerini açtığında teğmenin ormanın içine doğru ilerlediğini gördü. Arkasından bakakaldı. Sonra seslendi:

- Teğmen!

Bu seslenişe geri dönüp bakan teğmene şöyle dedi:

- Sen, beni öldürmedin ama bu ağır yaralılara bekçi bırakmazsan, seni ilk fırsatta öldüreceğim bilesin. Üstelik benim elim senin gibi titremez de. İkileme de asla düşmem. Haberin olsun.

Teğmen hiçbir şey demeden yürüdü. Yılgındı. Bir külçe hâline gelen vücuduyla ağır ağır hareket ediyor âdeta ayaklarını sürüklüyordu...

Neden sonra üç er silahları ile gelip ağır yaralıların başına dikildi. Doktor hayretle sordu:

- Ne var?

- Teğmenimin emri, bu ağır yaralıların başında bekleyecekmişiz. Vahşi hayvanların saldırısından koruyacakmışız. Daha sonra başarabilirsek ağır yaralıları bir mekkâreyle Oltu'ya götürecekmışiz...

- İyi, dedi Doktor Derviş. Daha sonra sanki teğmen duyacakmış gibi zorlukla fısıldadı:

- Teşekkürler teğmenim.

Doktor şu beş dakika içinde yorulduğu kadar son beş ay da yorulmamıştı. Hiç bu kadar zorda ve sıkıntıda kalmamıştı. Sıhhiyeler gelip her şeyin toplandığını haber verdiler.

- Peki gidelim, dedi. Giderken dolu dolu gözleriyle ağır yaralıların başında beklemekte olan üç ere baktı. Bir şey diyecekti ama konuşmak o kadar zordu ki. Başını eğdi, az ötede hafif yaralıların Oltu'ya doğru yola koyulduklarını gördü. Hepsinin boynunda Doktor Derviş'in astığı etiketler sallanıyordu.

Bir yığın hayal kırıklığı, bir yığın acıyla karşılaşan doktor biraz yürüyüp de çatışma yerinden geçerken bir başka sürpriz ile karşılaştı. Yerde yatan subayı görünce kan beynine sıçradı. Saçları diken diken oldu. Bu sargı Rahmi Beyin sargısına benziyordu.

Yerde yatanın Rahmi Bey olmaması için dua etti. Sanki adımları geri gidiyordu. Acı gerçeği gördüğünde, vücudu ve sinirleri gevşedi. Başının döndüğünü hissediyordu, yere düşmemek için yere çömeldi. Ellerini yüzüne kapadı. Ağlamaya başladı. Neden sonra korkuyla Rahmi Beye baktı. Gözleri açık olduğu halde gökyüzüne bakan Rahmi Beyin ağzı da açık kalmış bembeyaz dişleri görünüyordu. Yağan karlar bu açık gözlere ve ağza düşüyorlardı.

Doktor Derviş çekinerek Rahmi Beyin gözlerini zor da olsa kapattı. Sonra bin bir özenle başını sardığı sargıyı çözüp çenesine bağladı. Daha sonra Rahmi Beyi kucakladığı gibi ağır yaralıların yanına götürdü. Erlere:

- Arkadaşımdır... Zamanınız olursa taşlarla gömün. Hiç olmazsa vahşi hayvanlar yemesin, dedi.

Gözyaşları içinde tekrar yola koyuldu..

Onlar çatışma yerinden uzaklaşırken, üç er kendilerine umutsuz gözlerle bakıyorlardı. Yerde yatan ağır yaralıların sıcak kanı soğuk kristalize karları eritiyordu.

5. BÖLÜM

Kadir Ağa telâş içinde ilk önce üç tüfeğini bir çuvala sardı. Sonra da mermi kutusunu tüfeklerin yanına koydu. “Bunlara çok ihtiyacım olacak.” dedi. Karısına ve kızlarına:

- Sadece işimize yaracak şeyleri alın. Giyecek ve yiyecek... Ağır eşyaları bırakın, diye tembihledi. Çabuk hazırlanın, ben kilere gidip birkaç tulum peynir çıkaracağım. Peynir hem bozulmaz hem de besleyicidir. Hanım sen de keteleri²⁴ bir beze sar.

Kilere girdiğinde kendisini koyu bir karanlık karşıladı. Hem elindeki çırayı yaktı.

- Şu tulumu işaret koymalıyım.

Bıçağı ile tulumun en altına bir çarpı işareti koydu. Sonra da:

- Bir kaç tulum daha alayım ki dikkat çekmesin, dedi kendi kendine. İki tulum peynir daha çıkarıp birincisinin yanına koydu. Sonra bunları yukarıya, arabanın yanına taşıdı.

Geri döndüğünde hanımın bir yığın eşya aldığını görünce küplere bindi:

- Ben sana en gerekli eşyaları al, dedim! Sen ise evi kaldırmışsın.

24- Bir tür yöresel ekmek.

- Bunlar hep gerekli bey.

- Yahu kervan yapıp yola koyulmayacağız ki! Kızaklı arabayla gideceğiz! Anlasana Ermenilerden kaçıyoruz. Hızla uzaklaşmamız lâzım! Bunun için de yükümüzün hafif olması gerekli. Belki Mevlâm daha sonra evimize dönmeyi nasip eder.

Bu sözler üzerine hanımı ağlamaya başladı:

- Ah bey ah! Böyle mi olacaktı? Evimiz barkımız, konumuz komşumuz ne olacak? Burada doğduk, burada ölmeye niyetliydik. Şimdi ise bir suçlu gibi, bir kaçak gibi evimizden uzaklaşmak istiyoruz. Köyümüzde nefes aldık, suyunu içtik, karnımızı doyurduk. Şimdi ise sanki hiçbir şey bizim değilmiş gibi bırakıp gideceğiz. Ambardaki ekinlerimiz ne olacak? Ahırdaki davarlarımız, haradaki atlarımız ne olacak? En önemlisi geçmişimiz ne olacak Kadir Ağa? Burada tam elli beş sene geçirmişiz. Söylesene bu geçip giden yıllar ne olacak? Hatıralar, yaşanmış ve paylaşılmış şeyler ne olacak? Bunları bir kalem de nasıl silip atabiliriz ki bey? Ben gitmiyorum. Burada öleyim.

Kadir Ağa en çok işte bundan korkuyordu. Geçmiş bağlarının karısını sarmalayıp buradan bırakmayacağını düşündü. Karısına söz anlatmak için zaman kaybedeceklerdi. İçinden "Gecikiyoruz. Üzeyir, Ermenilerin köye girmeleri an meselesidir, dememiş miydi? Sırası mı şimdi celâllenmenin..." diye düşündü.

- Haydi hanım, geç kalıyoruz. Burada ölmene razı olamam, bizimle geliyorsun.

- Gelmiyorum!

- Etme eyleme. Buradan ben de gitmek istemiyorum. Bak, üç tane gül gibi kızımız var. Çeteciler onlara kötülük eder. Zamanımız olsaydı vuruşmak için birçok adam bulabilirdim. Yine de onlara karşı koyamazdık. Arkalarında koskoca Rus ordusu var. Durgun bir suya taş attığında meydana gelen dalgalarla koca gölün bir kıyısına dek yayılır. Şimdi savaş var. Bu dalganın daha nereleledek yayılacağı belli değil. Yarınımızı kurtarmak için, evet elli yıllık geçmişimizi bir çırpıda feda ediyoruz. Bu durum elem veri-

ci. Yürek yakıcı. Ancak yangın rüzgârı arkasına aldığı vakit kuru, yaş demez önüne çıkanı yakar ve kül eder. Biz, bizi yakan yangının küllerinden tekrar doğamayız. Küllerinden tekrar doğan da sadece ve sadece Anka Kuşu'dur. O da bir efsanedir. Belki geri döneriz. Bu ayrılığımız uzun sürmez. Belki başka yerde yeni bir düzen kurarız. Kim bilir?

Kadir Ağanın heybetli bir duruşunun yanında hanımına yalvaran bir bakışı vardı. Karısı da onun gözlerini iyi okurdu. Öfkelerini, sevincini ve hüznünü bu gözlerden kolayca tanırdı. Koyu bir hüznün ve çaresizlik gördüğü kocasının gözlerine baktı. Hiçbir şey demedi. Ağır ağır ilerleyip kızaklı arabaya oturdu. Bu hareket her şeyi anlatıyordu. Artık gidebilirlerdi. Hepsi son bir kez dönüp bıraktıkları evlerine bakarken âdeta donmuş kalmıştı...

Onlar, köyün sokaklarında ağır ağır ilerlerken birkaç aile daha yola koyulmak için hazırlık yapıyordu. Bazı aileler ise çoktan yolu tutmuşlardı. Artık göç başlamıştı. Kalacak olanlar bile gidenleri görünce bu fikirlerinden vazgeçiyordu. Gidenler, geride sıcak evlerinde, ocakta sıcak çorbalarını, kişneyen atlarını, durmadan böğüren ineklerini ve meleyen koyunlarını bırakıyorlardı. Köpekler yola çıkan kervanın yanında karlara bata çıka koşmaya çalışıyorlardı. Yurt edindikleri, yurt belledikleri bu yerden ayrılmak kolay değildi. Erkeklerin gözleri dolu doluydu. Kadınlar ve kızlar ise sessiz bir şekilde ağlıyorlardı.

Ara sıra esen rüzgâr yerden kaldırdığı karları gidenlerin üzerine savuruyordu. Gidenlerin gözleri ise bıraktıklarında ve Ermeni çetecilerinin gelmesi muhtemel olan yollarındaydı. En ufak bir karaltı, en ufak bir hareket heyecanlanmasına yol açıyor, yürekleri ağızlarına geliyordu. Gitmek ve hızla hareket etmek gerektiğini hepsi biliyordu. Bunun için kamçılar atların bellerine indi. Kızak arabaları, dize kadar kar üzerinde kaymaya başladı.

Kadir Ağa bindiği kızaklı arabanın arkasına en dayanıklı üç atını da bağlamıştı. Yokuş aşağıya hızlanan kızakta "Nereye gidiyoruz?" diye kendine sorup duruyordu. "Nereye gidiyoruz? Bunu bile bilmiyorum. Tortum'a belki. Erzurum'a belki. Savaştan ve çe-

tecilerden olabildiğince uzağa. Hay Kadir Ağa hay. Ne hâllere düştün. Evimiz, barkımız, doğduğumuz yer bize gurbet oldu artık.” Sonra bu düşüncelerinden sıyrılır gibi oldu, tırısta gitmekte olan ata bir kırbaç daha vurdu.

- Haydi oğlum!

Bastıran kar içinde evlerini terk edenlerin oluşturduğu kızaklı kervan gözden kayboldu...

Kadir Ağanın karanlık kilerinde saklanan bir çift göz oradan ayrılmış, ertesi gün kilere geri dönmüştü. Bir süre bekledikten sonra kilerin kapısını açıp dışarı çıktı ve etrafa şöyle bir göz attı. Kimsecikler yoktu. Ses seda duyulmuyordu. Şaşkındı...

“Gitmişler.”

Tekrar kilere koştu, bu kez kilerin hemen girişinde duran çırayı tutuşturdu. Karanlığı dağıtan çıranın aydınlatığı yerlere dikkatle baktı. Sonra tulum peynirlerinin olduğu bölüme doğru ilerledi.

“Tulum peynirlerinin içinde altınlar olabilir. Ya da giderlerken, altının olduğu tulumu almışlardır. Her ne olursa olsun öğrenmem lâzım. Burada bulamazsam gidenlerin peşine düşebiliriz, bizimkilere bir haber uçurdum mu tamamdır. Altınları mutlaka almalıyım. Fırsat bu fırsattır. Daha sonra ne olacağı bilinmez. Hazır Rusların desteğini almışken, elimizden geleni ardımıza koymamalıyız. Altınlar hangi tulumun içinde acaba?”

Tulumları tek tek kaldırıp salladı. En ufak bir ses gelmiyordu. Altın olan tulumun hiç olmazsa ses çıkaracağını düşünmüştü ama ses seda yoktu.

“Eğer götüremediyseler burada olmalı. Tekrar gelip alırız, diye düşünmüş olabilirler. Bu yüzden tulumları tek tek kontrol etmeliyim.”

Hemen tulumları kamasıyla kesip içindeki peynirleri parça parça edip altın aradı ama tulum peynirlerden başka bir şey görmedi. Diğer bir tulumu alıp onu da parçaladı. Yine bir şey bulmadı. Öfkelendi, hırslandı. Bu kez rastgele kendinde geçmiş bir hâl-

de peynir tulumlarını bir bir parçalamaya başladı. Sarı, çil çil altınlardan eser yoktu.

“Götürmüş. Üç tulum peynir aldığına göre altınlar bu tulumların birinde olmalı. Elimi çabuk tutmalıyım. Bizimkilere haber verip giden kervanın peşine düşmeliyiz.”

*

Faik Çavuş yola koyulduklarında, adı sanı bilinmeyen köyde bıraktıkları doktor ve hasta erlerden dolayı çok üzgündü. Faik Çavuş kendini halsiz hissediyordu. İyi dinlenmeden tekrar yola koyulmaları doğru muydu? Bu soruyu sorduğunda “Daha çok gidecek yolumuz var. Sarıkamış’a varmak için daha çok çarık eski-tegeğiz. Yani yolumuz uzun.” dedi kendi kendine.

Takım erlerinin en çok şikâyet ettiği şey tek biteviyelikti. Her yerde kar ve soğuk vardı. Günlerce yürüyorlardı. Tortum’dan sonra kuzeye yürüyecek daha sonra da doğuya dönüp Oltu’ya dek gidip, burada kendi tümenlerinin gelmesini bekleyeceklerdi. Sonra? Sonrası onlar için büyük bir muammaydı. Oltu’da kendilerine nasıl bir görev verileceğini bilmiyorlardı. Yalnız bir tek şeyi iyi biliyorlardı; Sarıkamış’a dek yürüyeceklerdi. Sarıkamış ele geçtiğinde her şey yoluna girecekti. Yiyecek, giyecek, silah ve en önemlisi de zafır, Sarıkamış’ta vardı. Askerin aklına bu düşünce geldikçe, yollar bitmek bilmiyordu. Yollar yola bağlanıyor, uzadıkça habire uzuyordu.

Takım, güneşli bir günde yürüyordu. Hiç kirlenmemiş mas-mavi gökyüzü insanda çeşitli duygulara yol açıyordu. Yerde ise alabildiğine uzayıp giden kar çölü vardı. Faik Çavuş elindeki basitçe çizilmiş krokiye baktığında, Tortum’un batısında en yakın köyün İslâmköy olduğunu gördü. Ancak krokide başka bir köy işaretlenmemişti. Faik Çavuş bir süre düşündü. Yani bu yakınlar-da köy var da krokide mi gösterilmemiş, yoksa gerçekten bir tek İslâmköy mü vardı? Sahi hangisi?

Ziver sordu:

- Çavuşum neredeyiz?

- Biliniyorum.

- En yakınımızda İslâmköy var. Tortum ile bu köy arasında başka köy de gözükmüyor.

- Eğer öyleyse iki üç gün daha dam altı göremeyeceğiz, kemiklerimiz buz tutacak demektir.

- Eh öyle demektir. Sırtı takip edeceğiz. Hem burada kar kalınlığı daha az hem de etrafı daha iyi görebiliyoruz.

- Hiç Rus görmedik.

- Onların Ardos'a dek ilerlediğini biliyoruz.

- Biz yine de dikkatli olalım.

- Merak etme bu havada kurtlarla bizden başka canlı dışarı çıkamaz.

Erler insan ayağı değmemiş karlı yollarda yürümekten çabuk yoruluyor, bu sebeple Faik Çavuş kısa aralıklarla mola veriyordu. Ancak bu molalarda neferler ayakta dikilmek zorunda kaldıklarından, zor da olsa, ağır ağır ilerlemeyi tercih ediyorlardı. Tek sıra halinde yürümeye, birbirlerinin ayak izine basmaya çalışıyor, gereksiz yere kar çiğnemek zorunda kalmıyorlardı. Önde yorulan, takımın en arkasına geçiyor, hem çiğnenmiş karlara basıyor hem de bir nebze olsun, şiddetli tipiden korunabiliyordu.

Öğleden sonra güneş gri ve beyaz renkli, kar yüklü bulutların istilâsına uğramış, mavi gökyüzünden eser kalmamış, ayaz gittikçe artmaya, uzun zamandır karlara bakmaktan gözleri kamaşan erlerin gözlerinde yanmalar, batmalar ve kaşınmalar ile sulanmalar başlamıştı. Takım içinde en çelimsiz Erzurumlu İshakoğlu Yakup'un artık ayakları birbirine dolaşıyordu. İki de bir sendeliyor, ara sıra takımın yürüdüğü yerden sapıyor, neden sonra tekrar oluşturulan izde yürüyordu. Ziver, Yakup'un bu hâlini görünce yüreği cız etti. "Yoruldu" dedi. İlk defa bu kadar uzun bir yolculuğa çıkan Yakup'un çakır gözleri sulanıyordu. Gözlerini sildikçe, arkadaşları Yakup'a takılmadan edemiyorlardı.

- Ne o Yakup? Gurbet elde hüzünlendin herhâlde.

- Gözyaşlarını tutamıyorsun.
- Ağlama oğlum.
- Alışsın, merak etme.
- Gözyaşlarına yazık arkadaşım.

Tüm bu söylenenlere Yakup bir şey demiyor, ara sıra gözleri kamaşıyor, önündeki her şey beyazlaşıyor, belirsizleşiyordu. İleride giden arkadaşlarını dahi göremiyordu. Yakup bunu ilk fark ettiğinde üzerinde durmamış, "Herhâlde gözlerim kamaşıyor ondan" demişti. Ancak yürüdükçe, bu belirsizliğin arttığını anlamıştı. Sık sık gözleri kararıyordu. Sanki etrafında yıldızların uçtuğunu, çeşitli ışıklar gördüğünü, bu durumun artarak devam ettiğini hissediyordu. Yakup'un yürüdükleri patikadan iki de bir sapması, hep gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı idi...

Manga, sırttan aşağıya doğru iniyordu. Bazen kayıp düşüyor, yerde kayıyor, bazen de yuvarlanıyorlardı. Bu iniş onları çocukça bir neşeye boğmuştu. Bu neşeyle birlikte hepsi çocukluklarındaki kar oyunlarını hatırladılar. Karda yuvarlanmalarını, birbirlerine kartopu atmalarını, kızak kaymalarını daha nice hatıralarını...

Bazıları bilinç kaybından dolayı çocukluklarına dair pek az şeyi hatırlayabiliyor bazıları ise nereden geldiklerini bile bilemiyorlardı. Bu belirsizlik onlarda büyük bir endişeye sebep oluyor, "Demek ki çok uzun zamandır askerdeyiz. Çok uzun zamandır yoldayız" diyorlardı. Hâlbuki hafıza kaybına uğradıklarının farkında değillerdi.

İshakoğlu Yakup bir ara Faik Çavuşa:

- Çavuşum sahi biz nereye gidiyorduk, diye sormuştu. Onun bu sorusuna ilk önce pek aldırış etmeyen çavuş, Yakup'un da bilinç kaybına uğradığını anlamıştı.

- İslâmköy'e gidiyoruz Yakup.
- Senin memleketin neresiydi?
- Erzurum.
- İyi.

Yakup bu soruyu çavuşunun neden sorduğunu anlamaya çalıştı. Sonra boş verdi. Şimdi yine önünde büyük bir beyazlık vardı. Birden silahını attı. Ellerini açtı.

- Durun, diye bağırdı. Durun!

Hepsi bu kesin haykırış ile durdu. Zaten öyle ağır ilerliyorlardı ki, duruyorlar mı, gidiyorlar mı, belli olmuyordu.

- Göremiyorum! Göremiyorum!

Bu söz üzerine Yakup'un takım arkadaşları güldüler:

- Çok ağladın da onun için görememişsindir.

- Bu kadar sulu gözlü olursan, göremezsın tabii.

- Bak gözlerin kör olacak.

Kör kelimesi, Yakup'un endişe ve korku içinde titreyen kalbine çörekleniverdi. O da korkuyla kendine sordu. "Ya kör olduy-sam?" Bu düşünce ve korkuyla daha yüksek bir sesle bağırdı:

- Göremiyorum!

Bu acı haykırıştan dolayı deminden beri Yakup ile alay eden erlerin gülmeleri birden dondu kaldı. Yoksa arkadaşları gerçekten kör mü olmuştu? Hepsi Yakup'un başına toplandılar. Kimi ellerini gösteriyor:

- Say bakayım, diyordu. Kimisi de parmaklarını Yakup'un gözlerine neredeyse sokacak kadar yakına getiriyordu:

- Bunu görüyor musun?

Yakup ise heyecanlı bir şekilde haykırıp duruyordu:

- Bulanık görüyorum... Sizler sanki koyu bir sis içindesiniz. Evet, evet şimdi daha iyi. Bulanık ama daha iyi görüyorum. Bu söz üzerine rahatlayan erler tekrar Yakup'a takıldılar:

- Oğlum bırak şimdi numara yapmayı.

- Sırası değil.

- Ağlama artık.

- Gözlerini fazla ovuşturma.

- Haydi yola çıkalım.

Yakup ise onların arkasından yürümeye başladı. Neden sonra Faik Çavuş omzuna dokundu:

- Tüfeğini al. Biliyorsun tüfek zimmetlidir.
- Biliyorum çavuşum.
- Haydi bakalım gayret et.

Manga tekrar ağır ağır yürümeye başladı. Aşağıya doğru indikçe, kar kalınlığı artıyordu. Zaten iyice yorulmuş olan erler önlerine çıkan dik bir bayırı görünce hayal kırıklığına uğradılar. Üstelik ayaz sebebiyle bu yokuş yer yer buz tutmuştu. Bir de sarp kayalıklar arasından yürümek zorunda kalacaklardı. Az sonra ne kadar zor bir yokuşu tırmandıklarını anlamakta gecikmediler. Yokuş gittikçe daha dikleşiyor, uçurumlar daha da derinleşiyordu. Ancak tırmanmaktan başka bir çareleri yoktu.

Faik Çavuş askerlere seslendi:

- Beş on dakika dinlenelim. İp var mı?
- Yok.
- İşte bu kötü.

- Birbirimizden fazla ayrılmayalım. Zor durumda kalana yardım edelim. Bastığınız yere dikkat edin.

Kaç gündür yürüdükleri halde böyle zor geçilen bir yere gelmemişlerdi. İş sadece tırmanmaya kalsa iyi idi. Bir de derin uçurum kenarlarında yürümeleri gerekecekti. Hepsi içlerinde yer eden endişeyi birbirlerine fark ettirmemeye çalışıyordu. Bu kadar yolu yürüyüp buradan geçememek, geriye dönmek olmazdı. Zor da olsa burasını aşmalıydılar.

Tırmanmaya başladıklarında Yakup yine kendini karanlığın içinde buldu. Bu kez geçer diye bağırmadı. Bir süre olduğu yerde durdu. Ancak değişen bir şey yoktu. Az önce bulanık gördüğü hâlde şimdi hiçbir şey göremiyordu. İçini kaplayan korku yine peydahlanmıştı. "Ya kör olduysam?" diye kendine sordu. Hem de bu dağ başında, bu uçurumların kenarında. Tüfeğini sırtına astı. Boşta kalan ellerini sağa sola uzatarak, yolunu bulmaya çabaladı.

Öndeki arkadaşları kendisiyle yine alay eder, diye bu kez hiçbir şey demeden ilerlemeye gayret ediyordu. Ayaklarını sürüyerek, gideceği yeri anlamaya çalışıyordu. Öte yandan da “birazdan geçer, demin nasıl bulanık da olsa görmüşsem, yine görmeye başlarım. Biraz dayanmalıyım.” diye düşünüyordu.

Eliyle bir taşla dokundu. Taşın sağına ve soluna baktı. “Boşluğa doğru gitmemem gerekli. Taşlardan uzaklaşmamalıyım.” Ayaklarını sürüye sürüye yürürken, derin bir uçuşuma doğru gittiğinin farkında değildi. Karlarda ayağını sürüyerek adım adım boşluğa gidiyordu. Yakup gittikçe uzaklaşan arkadaşlarının seslerini duyunca “Biraz daha hızla ilerlemem lâzım” dedi. Büyük bir adım attığında ayağı boşlukta kaldı. Ürperdi. “Eyvah düşüyorum!” dediğinde bir el kendisini hızla geri çekti:

- Ne yapıyorsun?
- Hiç çavuşum. Gidiyordum.
- Uçuşuma doğru gidiyordun.
- Uçuşuma mı?
- Yoksa sen?

- Çavuşum göremiyorum! Göremiyorum! Her yer karanlık! Bu kadar beyazlık içinde yürüdükten sonra içime doğan karanlığı hazmedemiyorum çavuşum. Gözlerim karanlığa bakmayı hak etmedi. Ben kör kalırsam çavuşum? Ne yaparım?

- Merak etme Yakup tekrar görürsün. Geçici körlük olmalı bu...
- Çavuşum tekrar görürüm değil mi?
- Görürsün ya.

- Raziyim çavuşum, günlerce, aylarca hatta yıllarca, kar beyazlığını görmeye razıyım. Yeter ki, eskisi gibi görebileyim. Ben, bu karanlığa lâyık değilim. Gözlerim...

İshakoğlu Yakup bu kez olduğu yere çöktü. Hüngür hüngür ağlamaya başladı. Onun sesine az ilerideki arkadaşları dönüp yine kendisine takılmadan edemediler:

- Gene mi ağlıyorsun?

- Yeter artık.
- Gözlerini kör ettin.
- Sulu gözlü Yakup.

Bu takılmaların ardı arkasının kesilmeyeceğini anlayan Faik Çavuş bağırdı:

- Yeteer! Kesin sesinizi! Ziver bana yardım et.
- Geldim çavuşum.
- Yakup'un koltuğuna gir.

Faik Çavuş ve Ziver, Yakup'un koltuklarına girerek, onu uçurum kenarından biraz içeriye taşıdılar. Yakup ise hâlâ bağınyordu:

- Göremiyorum!
- Şurada biraz dinlenelim. Kayaların arasında ayakta bekleme-ye başladılar. Yakup ise sızlanmaya devam ediyordu.
- Kör oldum! Allah'ım bana yardım et! Allah'ım bana gözleri-mi geri ver!

Faik Çavuş Yakup'u teselli etme gereğini duydu:

- Yakup sakın ol. Gözlerin elbette yine düzelir. Daha önce de öyle olmuştu hatırlasana.

Bu sözler üzerine Yakup sakinleşir gibi oldu.

Ümit içinde konuştu:

- Düzelir değil mi çavuşum? Tekrar görürüm değil mi?
- Elbette.
- Güneşi, masmavi gökyüzünü, yeşil çamları, boz bulanık çağlayan dereleri, sizi, Ziver'i ve diğer arkadaşlarımı görürüm değil mi?
- Görürsün ya...
- Kayaları, kurtları, uçurumları, uzayıp giden karlı dağları görürüm değil mi?

- Görürsün Yakup. Görürsün. Haydi gidiyoruz.

Yakup bir eliyle Faik Çavuşun palaskasına tutundu, onun ardından yürümeye başladı. Bu şekilde manga tırmanmaya devam

ediyordu. Ancak erlerin bazılarında çarık olduğu için tırmanırken sık sık kayıyor, bu nedenle ilerlemekte çok zorluk çekiyorlardı.

İnce ince savrulan kar taneleri yüzlerine bir kırbaç gibi vuruyor, ağızlarına ve burunlarına giriyordu. Isı gittikçe düşüyordu. Bilinmez bir dağın zirvesine doğru tırmanmaya çalışan manga erleri Yakup'un kör olduğunu öğrenince âdeta yıkılmıştı. İlk önce-leri tatlı bir ümit ile tekrar görmeye başlayacağını sanan Yakup ise tamamen karamsar olmuştu. Çöken karanlığı fark edemeyince, kör olduğunu kabullenmişti.

Her sabah doğacak güneşin yerine, Yakup'un gözlerinde karanlığın en koyusu sürüp gidecekti. İşte bu gerçeği bilmek ona çok zor geliyordu. Kör olmayı bir türlü kabullenemiyordu. Bazen ümitleniyor ama gözlerinde en ufak bir ışık sızıntısı dahi olmadığını görünce, tekrar karamsar bir havaya kapılıyordu. Bu gel gitler Yakup'u yıpratıyor, derin ve karanlık bir bunalıma sürüklüyordu. Onlar, yollarda sürüklenirken, Yakup ise yürüdüğü yollar-da değil ama kendi içinde büyüyen uçurumlara düşmemek için titreyip duruyordu.

*

Yüzbaşı Baki Bey üst rütbeli subaylar arasında konuşulan bazı konulardan bilgisi olmuştu. Aldığı son haberlerden dolayı sevinçliydi. Batum ve civarında Ruslara karşı başlattıkları isyan gittikçe büyüyordu.

"Artık Kafkaslarda bir kıvılcım çıktık. Bu kıvılcım diğer esir vatandaşlarımıza da örnek olacak. Kafkasya dağlarındaki karlar milletimin isyanıyla çıkacak olan yangından eriyecektir. Duydum ki Ruslar bu isyanla başa çıkamıyormuş. Bizim gönüllü müfreze-lerimiz de büyüyen isyanı destekliyormuş. Yakında çok daha fazla destek verilecekmiş. İşte her şey ayan beyan ortadadır. Az bir destekle dahi Rusların hakkından gelebilmek mümkün. Türk milletinin isyanı işte çığ gibi büyüyor. Ne zamandan beri Batum'a asker çıkarma fikrinde olan Başkumandan Vekili Enver Paşa bu çıkarmayı eğer gerçekleştirebilirse, Ruslar iyice şaşırarak. Nereden ve nasıl geldiğimizi anlayamayacaklar bile. Hızla Kafkasya iç-

lerine girebileceğiz. Kaç zamandır esir olan milletdaşlarımız hürriyetlerine kavuşacaklar.

Bir de şu Almanlar söz verdikleri giyecek ve silah yardımını zamanında yapsaydı, levazım malzemelerini bize zamanında verebilselerdi, işte o zaman önümüzde kimse duramayacaktı. Almanlar ne zamandan beri Odesa'ya çıkartma yapmamızı istiyorlar. Oraya da çıkarsak bu kez Rus askeri Batum'dan, Kars'tan ve Ardahan'dan çekilmek zorunda kalır. Belki savaşa bile gerek kalmadan kolayca Kafkasya içlerine dek ilerleyebiliriz. İşte o zaman Osmanlı Devleti, hani şu hasta adam dedikleri devlet ayağa kalkar ve kendine, ölecek diye bakanları, bekleyenleri şaşırtır..."

Yüzbaşı Baki Bey ümit doluydu. Ne kadar zorluk ve imkânsızlık içinde olursa olsunlar kendilerinin zafere ulaşacağını sanıyordu. Bu yüzden her şeye katlanılmalıydı. Soğuğa, açlığa, giysisizliğe her şeye. Hatta acıya, yaraya ve ölüme bile. Zafer, işte bunlara katlanılırsa gelirdi. Devletin bu zor zamanlarında herkes gayret içinde olursa, zor zamanların geçeceğini düşünüyordu. Subay arkadaşları hazinenin tam takır olduğunu kendisine söylediklerinde çok şaşırmıştı. Doğru olabilir, diye düşündü zira kendisinin de maaşı iki aydır ödenmemişti. "Almanların yapacağı mali yardımla her şey düzelir." diye kendini teselli etti.

Almanlar aklına gelince bilinmez bir belirsizliğe düşüyordu. Hele donanma komutanı Souchon'un ne yaptığını anlamaya çalışıyordu. Ancak İstanbul'dan uzak olduğu için sağlıklı muhakâme bulunamıyordu. Buraya kadar gelen söylentilerle değerlendirme yapmaya çalışıyordu. Alman amiralinin "Karadeniz'i bir Türk gölüne çeviririm" diye ilk günlerde etrafına güven vermesi herkesin moralini olduğu gibi Baki Beyin de moralini yükseltmişti. Ancak Kafkasya Seferi başlayıp da denizden iaşenin gelememesi, Rus deniz kuvvetleri tarafından engellenmesi amirale olan güveni kaybettirmişti. Çünkü Souchon şimdi de 3. Ordunun hareket planlarında da donanmanın Karadeniz'e hâkim olduğunu ancak harekâta doğrudan katılmasının beklenilmemesini istemişti. "Kendilerini ateşe atmıyorlar ama başımıza ateş açmak için ellerinden gele-

ni yapıyorlar. Şu Almanların ne yaptığını anlayabilseydim. Ancak yapacak başka bir şey de yok. Onlarla müttefik olmak zorunda kaldık. Şimdi de müttefikliğin gereğini yapmalıyız. İstesek de istemesek de...”

Üstelik Karadeniz’de Trabzon Limanı’nın mayınlanması ihtimaline karşılık iaşe gemilerinin Rize’ye gitmesi ve iaşenin boşaltılma işinin 300 kadar kayıkla limanda bekleyen Rizeli kadın ve çocuklarla yapıldığı haberini alınca Yüzbaşı Baki Beyin yüreği sızladı.

“Şuraya bak. Kadınlar ve çoluk çocuklarla iaşe nakliyatı yapıyoruz... Nakliye gemilerimiz ise Ruslar tarafından sinek gibi avlanıyor...”

İçi kabardı doldu doldu sonra ellerini açarak haykırdı:

- Ey güzel vatan! Nerede yaz kış işleyen geniş yolların! Tren yolların! İaşe depoların nerede? Giyecek depoların nerede?

Sakinleşmişti. İçinde kendine bile söylemediği şeyleri haykırıyordu. Dillendirmeye dahi korktuğu gerçekleri bir bir sıralamıştı. Ümitler, gerçekler ve hayaller ne kadar da iç içe girmişti. Yüzbaşı Baki daima gönlünün sesini dinliyor ama bazı gerçeklerle karşılaştığında ya da bazı acı gerçekleri duyduğunda, üzülmekten kendini alamıyordu. Herkes kendisi gibi gayrete gelirse, ümitlerin ve hayallerin bir bir gerçeklere dönüşeceğini sanıyordu. Hayal etmeden ve ümit beslemeden gerçeklere de ulaşamazdı ki...

Yüzbaşı Baki Beyin gönlü şimdi med cezir gibi bir çekiliyor, bir kabarıyordu. Ummadığı, beklemediği kötü bir haber alırsa, sanki damarlarından kanı çekilecek kadar üzülmüyordu. Fakat iyi, sevinçli güzel bir haber alırsa da kanı coşacak gibi oluyordu. İşte bu anlarda iyimser oluyor, kaç gündür ağzına doğru dürüst bir lokma koymamasına rağmen açlığını bile unutuyordu. Bazen kendine düşen yiyecek istihkakını, tir tir titreyen doğru dürüst bir şey yiyemeyen erlerine dağıtıyordu. Erlerini çok seviyordu. Memleketlerinden yüzlerce kilometre yol yürüterek buraya gelmişlerdi. Üstlerinde kışa dayanıklı uzun kaputları yoktu. Ayakla-

rındaki potinleri yer yer el kadar açılmıştı. Ne yazık ki yenileri verilememişti. Baki Bey, alay komutanından potin ve sağlam çarık istediğinde, “İstanbul’dan beklediğimiz vapurlar ne yazık ki gelmiyor yüzbaşım. Gelirlerse en kısa sürede size dağıtımını yaptıracam” demişti. Yine yığınla hayal kırıklığına uğramış ama daha sonra kırık bir ümide tutunarak kendini avutmaya gayret etmişti.

Soğuktan tüfeklerin mekanizmaları çabuk bozuluyor, bölüğünde tüfeksiz erlerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Talim yaptırırken bile bazı tüfekleri erlerinin sırayla kullanmasını istiyordu... Yüzbaşı Baki yine de buralarda olmaktan memnundu. “Ben vatanın en zor anında, en zor yerindeyim” diyordu... Yine ümitlenmişti. İleride talim yapan erlerine doğru giderken, gönlü bir deniz gibi kabarmış, damarlarındaki kanın alevlendiğini sanmıştı...

Soğuktan çatlamış, yara olmuş dudaklarında ümit dolu bir marş vardı:

*“Yürü ey memleketin oğlu ve şanlı neferi;
Geride kaldı ölüm, nusretü²⁵ cennet ileri...
Gidelim savlet-i²⁶ kahhar²⁷ ile Kafkas’a kadar.”*

*

İstanbul’a ulaştırılan bir haber o akşam Genelkurmay Başkanlığı’nda telâşa yol açmıştı. Haberde; Trabzon limanına doğru yol almakta olan Osmanlı gemilerinin limana girmelerinin sakıncalı olduğunu, Trabzon Limanı’nın Ruslar tarafından mayınlandığını belirtiliyordu. Zaten orduya zar zor gönderilen iaşenin bir de Trabzon Limanı’nda batırılacağı göz önünde bulundurulunca, gemilerin Rize’ye gitmeleri emredildi. Yük gemileri Rize’de boşaltılacaktı. Ancak yine de gemiler Rize limanına yanaşmayacak biraz açıkta bekleyecekti. Gemiler, kayak ve takalarla boşaltılacaktı.

25- Yardım, zafer.

26- Saldırma, hücum.

27- Batıran, kahreden.

Hafızalarda hep 6 Kasım'daki bombardıman vardı. O gün, Ruslar 10 parça gemi ile Zonguldak'ı bombalamış, dönerken rast geldikleri Bahriahmer, Bezmiâlem ve Mithatpaşa vapurlarını batırmıştı. 6 Aralıkta Enver Paşa ve Bronsart Paşanın da bulunduğu kafile yola çıktığında, bir süre sonra kendilerini takip için Rus donanmasının derhal Karadeniz'e açıldığı haberini almışlardı. 8 Aralık günü 4 Rus gemisini gören kafile rotalarını değiştirerek Rusların takibinden kurtulmuştu.²⁸ Rus Donanması Aralık ayından sonra Karadeniz hâkimiyetini hissedilir derecede arttırmıştı. 11 Aralık'ta Batum'dan dönen Rus donanması Sinop açıklarında 4000 ton malzeme yüklü olan Derne vapurunu da batırarak, bu tarihten sonra Karadeniz ikmali sadece Samsun-Trabzon arasında küçük yelkenlilerle gizlice yapılan bir şekil almıştı.

İşte bütün bu olup bitenler yüzünden Karadeniz'de zorda olsa yola çıkan nakliye gemilerinin ne yapıp ne edilip Rize'ye gitmesi emredilmişti. Rize açıklarında demirleyen yük gemilerinin boşaltılması ise sorun olmuştu. Çünkü Rize'de yetişkin erkekler ve gençler askerliğe alınmış, cephelere dağıtılmışlardı. Ancak açıkta bekleyen gemilerin de derhal boşaltılması gerekiyordu. Gözler ufukta Rus donanmasını arıyor, akıllar ise gemilerin nasıl boşaltılacağı konusuna takılıyordu. Zar zor olsa da limana yaklaşan gemilerin bu şekilde beklemesi sakıncalıydı.

Bir şeyler yapılmalıydı. Hemen şehre ilânlar asıldı, tellâllar çıkarıldı. Kimin ne kadar kayığı var ise, kayıkları kim kullanabiliyor ise çoluk çocuk, kadın ihtiyar gemilerin yanına gitmesi öğütleniyordu.

Ertesi gün herkesi şaşırtan hem de gururlandıran bir tablo ortaya çıktı. Limanın hemen açığında bekleyen nakliye gemilerinin etrafında tam 300 kayık vardı. Bu kayıkları genellikle kadın ve çocuklar kullanarak, yükleri alıp gitmek için bekliyordu. Nakliye gemilerinin yanına yaklaşabilen kayıklara taşıyabileceği kadar malzeme yükleniyor, yükü alan kayık derhal limana doğru

28- Ramazan Balcı, Tarihin Sarıkamış Duruşması, s. 59.

yol almaya çalışıyordu. Kayıkları kullanan kadınlar, ihtiyarlar ve çocuklar olanca güçleri ile küreklere asılıyorlardı. Bu halde süren çalışmalar sonunda 300 kayık ile taşınan malzeme Rize limanına çıkarılmış, türlerine göre sınıflanmıştı. Malzemelerin Erzurum ve istenen diğer yerlere götürülmesi gerekiyordu...

*

Yürüyüş, daha da zorlaşmaya başlamıştı. İlk önce tatlı bir eğimle başlayan yamaçlar dikleşmiş, uçurumlar ise derinleştikçe derinleşmişti. Avını bekleyen tuzaklar gibiydi her yer. Mola vermeden yürümeye çalışan neferler artık yorgunluktan bayılmak üzereydi. Beyaz karların tepelerine ve uçurumlara sinen karanlık koyulaşınca, mola vermek zorunda kaldılar. Yorgunluklarının yanında Ruslardan uzak olduklarını bilmek onlara bir rahatlık veriyordu. Aslında bu kadar yorgunluğu ve çileyi çekerek Ruslara doğru adım adım gittiklerini bilmek, bazen tezat oluştursa da bunu bir görev olarak kabul edince, tezatlık ortadan kalkıyordu.

Faik Çavuş büyük taşların arasına girmiş, arkasından esen rüzgârdan korunuyordu. Koluna girdiği Yakup'a:

- Sen burada bekle, dedi.

Sonra Ziver'e seslendi:

- Ateş yakmalıyız. Yoksa burada donarız.

- Çavuşum bu karanlıkta nasıl odun buluruz? Her yerde kar, her yerde karanlık var.

- Kasaturalarla dalları kesebiliriz belki.

- Çok zor. Şu ağaçlardan birini tutuşturabilirsek.

- Başarabilir miyiz Ziver?

- Çavuşum ben bir deneyeyim.

- İyi, ben de gidip Yakup'a bakayım.

Ziver karanlıkta en yakın çam ağacına doğru giderken, Faik Çavuş da Yakup'un yanına geldi. Yakup başını iki ellerinin arasına almış ağlıyordu. Onun bu hâlimden etkilenen Faik Çavuş âdetâ lif lif çözöldüğünü hissetti.

- Yakup kendini bu şekilde koy verme. Allah'tan ümit kesilmez. Yine görebilirsin. Hem Oltu'da seni hastaneye yatırır, gözlerini tedavi ettirebiliriz.

Hastane sözünü duyunca Yakup ümitlenir gibi oldu:

- Sahi mi çavuşum!

- Sahi ya.

- Peki Oltu'ya daha ne kadar yolumuz var?

- Onu bilmiyorum Yakup ama çok yolumuz var herhâlde.

Yakup çok yol sözünü duyunca, tekrar karamsar bir şekilde:

- Çok yolumuz var ha, dedi. Belki İslâmköy'de hastane vardır.

Doktor vardır he çavuşum?

Faik Çavuş sustu. Ne diyeceğini bilemedi.

- Belki vardır...

- Çavuşum gündüz mü gece mi?

- Karanlık çoktan bastırdı Yakup. Ateş yakmaya çalışıyoruz. Gece boyu burada dinleneceğiz. Dinlenebilirsek tabii.

- Nasıl bir yerdeyiz çavuşum? Bana tarif etsene.

- Sarp kayalıkların arasındayız, rüzgârdan korunmak için buraya sığındık. Önümüzde dar bir yol var. Bu yol kıvrıla kıvrıla uçurumların kenarlarını takip ediyor.

- Uçurumlar mı?

- Evet. Yürüyüşümüzden beri ilk defa uçurumlar bu kadar derinleşti Yakup.

Yakup uçurumların kenarındaydı ama kendi içinde çoktan dipsiz uçurumlara düşmüştü bile. Gözlerinin kör olduğu gerçeğini bir türlü hazmedemiyordu. Bu yüzden koskoca bir siyah boşluğun içine düştüğünü ve düşmeye devam ettiğini hissediyordu. İçindeki karanlığın çevreye çöken karanlıktan daha koyu olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden uçurum kenarlarında beklemek kendisini tedirgin etmiyordu.

Ziver karanlıkta düşse kalka gittiği çam ağacının kabuklarını kasaturası ile soymaya çalışıyordu. Kabuğun altında ıslanmayan

çıralı kesimi kolayca tutuşturabileceğini düşünüyordu. Az sonra nefis bir çıra kokusunu duyunca:

- Evet, işte oldu, şimdi çakmağımla bu çıralı kesimi tutuşturunca koca ağaç yanabilir. Ağacı kesmeden yakacağız ama ne yazık ki başka çare yok. Yoksa burada donup gitmek isten bile değil...

Pamuklu çakmağı ile çıralı kesimi üfleyerek tutuşturmaya başladı. Az sonra da küçük bir alev ağacın gövdesinde belirdi. Bu alevi devamlı üfleyen Ziver ateşin ağacın gövdesinde büyüdüğünü görünce seslendi:

- Çavuşum gelin! Ateş yakabildim.

Manga erleri henüz tutuşmuş olan ağaca doğru giderken Faik Çavuş taşların arasında titremekte olan Yakup'un omzuna girdi:

- Haydi bakalım Yakup biraz ısınalım.

- Ateş mi yaktınız?

- Evet, Ziver bir çam ağacını tutuşturdu.

- Çavuşum beni ateşe doğru döndür ve biraz bekleyelim.

- Peki.

Faik Çavuş onun ateşe doğru bakıp görüp göremeyeceğini tecrübe edeceğini düşündü. Yakup ateşe, Faik Çavuş da Yakup'a bakıyordu. Ancak Yakup'un içine zehirli bir yılan gibi çöreklenen karanlık çam ağacının ateşiyle dağılmadı. O alevleri ve aydınlığı hatırladı ama gözleriyle göremedi. Bunun üzerine karanlığı bir çığlık, acı bir feryat yırttı:

- Göremiyorum! Ateşi bile göremiyorum!

Çam ağacının etrafına dizilen diğer manga erleri birbirlerine hüznü dolu gözlerle baktılar. Kendilerinin de bu şekilde yola devam edeceklerini düşündükçe, kör olabileceklerini sanıyorlardı. Bu durum kendilerini ısırın soğuk gibi beyinlerini rahatsız ediyor, kör olma fikri bir mış gibi beyinlerine çakılıyordu.

Az sonra Faik Çavuş ve Yakup da ateşin yanına gelince, erler ona acıyarak baktılar. Yakup ise ateşin sıcaklığını duymasına karşın, ateşin karanlığı dağıtmak isteyen alevlerini, birbiriyle dans

eden şulelerini göremiyordu. Bu kadar yakından bulanık da olsa, küçük bir kıvılcım da olsa göremeyişi Yakup'u tekrar gönlünde büyüyen uçurumlara itti. Bu çaresizlik içinde, hayal kırıklığı yaşayan Yakup sanki acı gerçeği tekrar kabullenmiş gibiydi:

- Göremiyorum! Arkadaşlar göremiyorum!

Takım arkadaşları onun bu sözleri üzerine hiçbir şey demediler. Sadece susmak ve önlerine bakmakla yetindiler. İşte bu sessizlik Yakup'u daha da ümitsiz hâle getirdi.

- Bundan sonra hiç göremeyeceğim değil mi arkadaşlar!

- ...

- Susuyorsunuz. Öyle ya, artık siz de benim hiç göremeyeceğimi biliyorsunuz da ondan susuyorsunuz değil mi? Ben ki yıldızları, ayı görüyordum. Gündüz ağaçları, güneşi, bulutları, sizleri görebiliyordum. Ya şimdi? Her yer karanlık. Her saat benim için gece... Allah'ım ne kadar zor bir durum.

Faik Çavuş:

- Yakup seni doktora göstereceğiz. Ancak şimdi sabretmen gerek, dedi.

- Sabır mı?

- Sabır ya Yakup'um.

- Ben ki, sabır nedir bilmezdim çavuşum. Yürümez, koşardım. Seferberlik ilân edildiğinde de ilk ben koşmuştum şubeye. Ben sabırsızım çavuşum. Şimdi sabret demek kolay ama sabırlı olmak o kadar zor ki...

- Haydi şimdi bunları düşünme. Ateşin başında ısın.

- Ateşin başında ateşi görmeden ısınmak. Zor. Karanlığa mahkûm olmak daha zor.

Manga gittikçe alevleri büyüyen ağacın etrafına sıralandı. Gece'nin ayazı bedenlerini bir ahtapotun acımazsız kolları gibi sararken, onlar ateşe daha da yaklaştılar... Çantalarındaki kurumuş tayı parçalarını ve yarım peksimetleri ateşe tutarak gevretip yemeye çalıştılar.

Bütün gece kâh çantalarının üzerine oturarak kâh ayakta uyuklayarak geçiren erler sabahleyin muhteşem bir güzelliğe gözlerini açtılar. Ancak bulundukları yerin sarp ve uçurumların da ne kadar derin olduğunu görünce tedirgin oldular. Manga yine takip edebildiği bir patikada yürümeye başladı.

Tek sıra hâlinde yürüyecekler, bu şekilde hem daha az yorulacak hem de birbirlerine yakın olacaktı. En arkada da Yakup'u omuzlayan Faik Çavuş hem ağır ağır yürüyor hem de Yakup'a ümit aşılacak istiyordu. Ancak karanlıklar içindeki Yakup'u hiçbir söz teselli etmiyordu.

Sık sık Faik Çavuşa:

- Çavuşum, ben size yük oluyorum, diyordu.

- O nasıl söz Yakup. Biz arkadaşız. İyi günde de kötü günde de birbirimize destek olacağız elbet.

- Çavuşum ben olmadan siz daha rahat yürüebilirsiniz.

- Öyle deme. Zaten normal yürüyoruz.

- Beni isterseniz burada bırakın. Kaderime razıyım.

- Haydi deli çocuk! O nasıl söz! Seni burada bırakmayacağız. Hiçbir şartta buna inan. Bize güven. Ama kendine de güven...

- Çavuşum ben artık yaşayan bir ölüyüm. Ne tarafımız uçurum?

- Sağ yanımız.

- Çok mu derin?

- Evet.

- İnsan düşse kurtulamaz mı?

- Hayır.

- İnsan boşluğa düşerken, ne hisseder acaba?

- Bu düşünceleri bırak. Her şey düzelecek merak etme.

- Çavuşum bir şey söyleyeyim mi?

- Söyle Yakup.

- Çok iyisin.

- Sen de...

Kâh kayalıklar arasından kâh uçurumların kenarından devam eden yolculuk sırasında Yakup'un akli fikri uçurumlardaydı. Kendisinin erler içinde fazlalık olduğunu, bir işe yaramadığını düşünüyordu. Üstelik arkadaşlarının yürüyüşünü yavaşlattığını sanıyordu. Bu düşünceler Yakup'u kana karışan bir zehir gibi git-tikçe etkiliyordu...

Yürüyüşe devam etmesinin bir yarar sağlamayacağını, gözle-rinin hiçbir zaman iyileşemeyeceğini düşünen Yakup devamlı bir şekilde, bundan sonra yaşamının bir anlamı kalmadığını söylü-yordu kendine. Artık çıkar bir yol bulmalı idi. Ancak nasıl bir kurtuluş yolu bulması gerektiğini henüz düşünemiyordu.

Yürüyüş kolunun arkasındayken Faik Çavuşa:

- Çantamda yarım peksimetim var. Onu size vermek istiyorum, dedi.

- Sen ne yiyeceksin?

- Bende bir tane daha var.

- Peki...

- Çavuşum memleketime bir mektup yazın daha sonra.

- Sen yaz.

- Bundan sonra hiçbir şey yazamayacağım çavuşum. Yakup iyi çocuktu, görevine bağlıydı, deyin.

- Peki.

- Babam sevinir. Kahramanca, düşmanla çarpışırken öldü, de-yin. Şehit oldu, deyin. Annem ah zavallı kadın, gözlerimin kör ol-duğunu hiç bilmesin. Gözlerini ışığa kapadı, deyin mektupta. Şe-hit olduğumu bilirlerse övünç duyarlar benimle ama kör olduğumu öğrenirlerse, ömür boyu acı çekerler. Onların acı çekmesini istemiyorum.

- Peki Yakup sen nasıl istersen öyle yazarım.

- Sağ ol çavuşum. Çok iyisin.

Yakup durakladı. O durunca, Faik Çavuş merakla sordu:

- Ne oldu Yakup?

- İhtiyaç göreceğim çavuşum. Şu çantamı çıkarayım, tüfeğimi de tut biraz.

- Bak Yakup sağına doğru yürüyeceksin. Sol yanında dipsiz uçurumlar var.

- Ah çavuşum kaç günden beri benim yanımda nice dipsiz uçurumlar oluştu bir bilsen. Solda uçurumlar var dedin değil mi çavuşum?

- Evet.

- Çavuşum o mektubu en kısa zamanda yaz. Memleketime yolla. Yakup düşmanla çarpışırken şehit oldu de.

- Peki.

Yakup ellerini açarak sağ tarafa doğru yürüdü. Arkasından bakan Faik Çavuş bu ere acımadan edemiyordu. Neden sonra Yakup sol tarafa doğru yürümeye ve hızla koşmaya başladı. Gözleri büyüyen Faik Çavuş haykırdı:

- Yakup yapmaaaa!

Yakup kendini sis içindeki uçurumlara bir kuş gibi bıraktı. Neden sonra bir tok ses duyuldu. Yakup'un sesi karşı tepeden yankılandı:

- Elveda!

Takım erlerinin bu haykırıştan dolayı saçları diken diken oldu. Faik Çavuş ise "Nasıl da tahmin edemedim uçuruma atlayacağını. Yazıklar olsun bana!" diye kendi kendine söylendi. Sonra elinde tuttuğu tüfeği yere bırakıp yere çöktü. Yakup'un çantasını karıştırdı. Daha önce sözünü ettiği yarım peksimeti buldu. Onu aldı. Çantayı da uçurumdan aşağıya attı. Peksimeti takım erlerine uzattığında hiç kimse Yakup'un zor zaman için sakladığı peksimeti, yiyecekleri bitmek üzere olduğu hâlde almadı. Erlerinin peksimeti almadığını gören Faik Çavuş da peksimeti kayalıkların üzerine bıraktı. "Kurda kuşa bari yem olsun." dedi. Bu söz üzerine takım erlerinden biri:

- Tıpkı Yakup gibi, dedi.

Onun bu sözünü Ziver tekrarladı:

- Tıpkı Yakup gibi.

Ortalık koyu bir sessizliğe büründü. Erat çok üzgündü Bu zorlu yolculukta arkadaşlarını bir bir yitiren erler çaresizdiler.

Neden sonra bir karganın bet sesi sessizliği dağıttı. Dallarda biriken karlar yere düşerek tok sesler çıkardı. Faik Çavuş, Yakup'un kendisine bıraktığı tüfeği omzuna attı.

- Haydi gidiyoruz. Sesinde büyük bir bezginlik ve çaresizlik vardı.

Manga, İslâmköy'e doğru yürümeye başladı.

*

Faik Çavuş iki tüfek ve bir çanta ile takımın önünde ağır ağır aşağı iniyordu. Arkasında Ziver ve onun arkasında da diğerleri geliyordu.

Ziver:

- Çavuşum yiyeceğimiz bitiyor, daha sonra ne yiyeceğiz? diye sordu.

- Ağaç kabuklarını, diye cevapladı Faik Çavuş. Bizler Balkan'da savaşırken duyardık; esir alınan arkadaşlarımız kavak ağaçlarının kabuklarını yiyerek açlığa karşı dayanmışlar, gerekirse biz de yeriz...

- Yiyelim de. Kabuğunu kemirecek ağaç yok ki, dedi Ziver.

Bu cevap üzerine Faik Çavuş bir şey demedi. Erat yavaş yavaş vadiye inip buz tutan dereden geçiyor son bir gayretle yokuşu çıkmaya çalışıyorlardı. Bazen durup ayakta dinleniyor, neden sonra tırmanmaya başlıyorlardı. Yokuş gittikçe uzuyordu. Yürüyecekleri yol gözlerinde büyüyordu ama yokuşu çıkıp ne görececeklerini merak ediyorlardı. Bir başka vadiye mi ineceklerdi? Bir başka tepeye mi tırmanacaklardı? Yoksa İslâmköy'ü mü görecektirlerdi?

Artık tüm vücutları bir makine gibi duygusuzlaşmış ayakta kalmaya ve yürümeye odaklanmış beyinleri düşünemez olmuştu. Sadece ve sadece yürüyebilmeyi düşünüyorlardı. Bin bir zorlukla tepeye çıktıklarında, kendilerini alabildiğine beyaz bir çöl karşıladı. Tepelerin omzuna başka tepeler yaslanmış, her yer kara bezenmiş, güneş masmavi gökyüzünde ısıldamaya başlamıştı. Işıyan güneş nedeniyle gözleri kamaştığından daha fazla uzağa bakamadılar. Biraz dinlenmek için kuytu bir yere doğru yürürken, içlerinden biri heyecanla bağırdı:

- Bakın! İleride bir şeyler gözüktüyor.

Hepsi erin dediği yöne doğru baktığında bazı evleri ve caminin minaresini gördüler. Hep birden bağırdılar:

- İslâmköy!

Bu kelime onlara sanki yeniden hayat vermişti. Yeniden güç bulmuşlardı. Ümitleri tekrar artmıştı. Sanki derelere can suyu geliyor, yavru bir ceylan suya iniyor, çiçeklenen tomurcuklar bir bir çiçeğe duruyordu. İnsan, içindeki ümidi beslerse ve ümidin gerçekleşmek üzere olduğunu görürse âdeta yeniden doğuyordu. Güçleri tazelenmişti. Sanki günlerce yemek yemişler de hiç acıkmamışlar gibiydiler. Hemen yola koyuldular. Adımları hızlanmıştı. Kaç gündür yürüdükleri halde ilk defa büyük bir köye gireceklerdi. Bu moral ile manga erleri açlıklarını unutup bir türkü söylemeye başladılar:

*"Kışlanın yanında binek taşı
Çekin kır atını binsin binbaşı
Selâma dursun çavuş onbaşı*

*Amanın aman hallerim yaman
Erzurum Dağı'nı bürüdü duman"*

Karda, bata çıka ilerleyip köyün yakınlarına geldiklerinde, girişte birkaç kişi dikkatlerini çekti. Bunlar silahlıydı. Bu kişiler köyü ele geçiren Rusların nöbetçileri olmasındı? Bu düşünce ile he-

men kendilerini karların içine attılar. Köy hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Köy Rusların eline mi geçmişti? Köy boşalmış mıydı? Köyde hiç asker var mıydı?

Yattıkları yerden köyün girişindekilere dikkatle bakıyorlardı. Bunlar askere benzemiyordu. Ne Rus askerine ne de Türk askerine... Yoksa Ermeni çeteleri köyü ele mi geçirmişti? Kendilerini görmüş müydüler? Sahi bunlar kimdi ya da kimlerdi?

Silahlı bir kişi olanca gücüyle bağırdı:

- Sizi gördük. Ortaya çıkın!

- ...

- Kimsiniz Türk mü, Rus mu?

Ziver karşılık verdi:

- Türk'üz!

- Ayağa kalkıp yanımıza gelin o zaman.

- Tamam.

Erler ayağa kalkmadan birbirlerinin yüzüne baktılar. Bir tuzak olabilir miydi? Böyle pervasız bir şekilde kalkıp gitmek ne kadar doğrudu? Tereddüt ederlerken tekrar kendilerine seslendiklerini duydular:

- Haydi yaklaşın!

Başta Faik Çavuş olmak üzere erler de ayağa kalktı. Elleri tüfeklerinde, parmakları ise her an tetikteydi. Gözleri köyün girişine dikkat kesilmişti. Yay gibi gerilmiş erler "bir baskına uğrarız" diye tedirgindiler. Bu yüzden yavaş yavaş ilerliyorlardı. Biraz sonra köylüler ile karşı karşıya kaldılar:

- Bu kadar mısınız?

Ziver:

- Bizi daha mı kalabalık bekliyordunuz yoksa? Hem çok misafirperversiniz. Baksanıza, silahla karşılama yapıyorsunuz. Peki, siz kimsiniz?

- Bizler İslâmköy ahalisindeniz. Sizi böyle silahla karşıladığımız için kusurumuza bakmayınız. Ancak çok acı tecrübeler geçir-

dik. Bu nedenle size de ihtiyatla yaklaştık. Başka gelecek olan asker var mı?

- Gelecek çok da, ne zaman geleceklerini bilmiyoruz.
- Siz kaç kişisiniz?
- On iki kişiyiz.
- Hah bu iyi işte.

Bu söz üzerine köylüler silahlarını indirdiler... Rahatlamış gözüküyorlardı. Kendilerine şaşkın gözlerle bakan erlere "Gidelim." dediler.

Köyün meydanındaki çeşmenin yanında büyük bir eve girdiler. İçeride soba yanıyor, sobanın üstündeki güğümden odaya buharlar yayılıyordu. Faik Çavuş bir an Ziver ile göz göze geldi. İçinden "Tam düşlediğim gibi bir yer" dedi.

Köylülerden biri:

- Sizin karnınız aç olmalı.

Faik Çavuş mahcup bir şekilde:

- Hem de çok açız. Beş günden beri peksimet ile idare ediyoruz. Yiyeceklerimiz tükenmişti. Size rastlamasaydık ya da yolumuzu kaybetseydik açlıktan ölebilirdik herhâlde.

- Un çorbası, bulgur pilavı ve üzüm hoşafı²⁹ var.
- Bizim için hiçbir yemek fark etmez.

- İyi ya, oturun bakalım. Köylüler, az sonra sofranın çevresine oturan yorgun, sakalları ve bıyıkları uzamış, avurtları çökmüş, gözlerinden yorgunluk okunan erlere acıyarak baktılar...

Erlere ise sıcak odada, sıcak soba başında, sıcak un çorbasını kaşıklarken kendilerini rüyada sanıyorlardı. Keteleri çorbanın içine atıp iştahla yemeye devam ediyorlardı. Köylünün biri yavaş yavaş konuşmaya başladı:

- Köylülerin bazısı ayrıldı. Şimdi bir de Rusların Ardos'a ka-

dar geldiği, hatta önden Ermeni çetelerini yolladıkları haberini aldık. Silahlandık. Köyde bazıları mallarını -kaldıysa tabii- toplayıp buralardan gitme düşüncesinde. Sizi de uzaktan görünce "Acaba düşman mı geliyor?" diye endişelendik doğrusu. Kusura kalmayın ama ne yazık ki, çok acı çektik, kötü günler yaşadık. Biz, bizden korkar olduk. Ne zamana kaldık. Öleceğimiz aklımıza gelirdi de, bu günleri göreceğimiz aklımıza gelmezdi. Daha önce buradan geçen iki tabur askeri evlerimize aldık. Onlara da baktık. Asıl acı, askerin köyden ayrılmasıyla oldu. Bir türlü evlerden çıkmak istemeyen erleri komutanları silah zoruyla çıkarmaya başladılar. Hasta erlere hâlâ burada biz bakıyoruz. Gün geçtikçe kötüye gidiyorlar. Ölenleri şu köyün dışındaki mezarlığa gömdük ve gömmeye de devam ediyoruz.

Faik Çavuş şaşırmıştı:

- Burada asker mi var?

- Var ya...

- Hastaları burada bıraktılar. Onlara bakmak için doktor istedik ama iki tabur askerin içinde hiç doktor yoktu. Erleri bir evde yatırıyoruz. Yiyeceklerini veriyoruz. Ancak on iki kişi kadar olan erlerin durumu ne yazık ki ümitsiz. Açıkçası ölmelerini bekliyoruz... Sekiz kişiyi de toprağa verdik.

- Hastalıkları ne?

- Bilmiyoruz.

Faik Çavuş ile Ziver göz göze geldi. Faik Çavuş içinden sayıkladı:

"Lekeli humma!"

-Köyde hasta olan var mı?

- Evet asker köye geldiğinden beri köyde hasta olanların sayısı arttı. Hatta dün bir arkadaşımız aniden öldü.

- Yüzü lekeli miydi?

- Pek dikkat etmedik inanın. Ancak yüzünde belli belirsiz bir iki kırmızı leke var gibiydi.

Bu söz üzerine Faik Çavuş yere baktı. Sustu.

Köylü merak içinde bu kez Faik Çavuşa sordu:

- Neden sordun kurban?
- Hiç... Benim de nice arkadaşım da hastalıktan öldü de...
- Nereye yolculuk?
- Oltu'ya.
- Sonra?

Faik Çavuş burada sustu. Sarıkamış'a diyecekti demedi. Ancak köylü:

- Kafkasya'ya gideceksiniz değil mi, diye sordu.
- Belki.
- Kafkasya çok uzak evlât. Geriden gelen ordumuz nasıl kuvvetli mi?

Faik Çavuş yine sustu. Ne diyebilirdi ki? İnatla sustu. Köylü onun bir şey demesini bekledi.

Sonra:

- Kalacağınız yere gidip bir bakayım, dedi.

Faik Çavuş sıcak sobanın başında iyice gevşemiş âdeta iliklerine dek ısınmıştı. Ziver şakayla Faik Çavuşa:

- Çavuşum bir tümen Rus gelse bile şu ocak başından beni kaldıramaz. Beni burada bırakın, ben uyuyayım sonra uyanayım ve gene uyuyayım.

Faik Çavuş güldü. Hiçbir şey demedi. Ancak kaşınmaya başlamıştı.

- Yahu bu bitler sıcak hissettiler, vücudumda gezintiye çıktılar.
- Sorma çavuşum ben de kaşınıyorum. Şöyle güzel bir banyo yapsaydık. Ne kadar iyi olurdu.
- Doğru söylüyorsun. İki aydır yıkanmadık. İnsanlıktan çıktık.
- Bu meretler bize hastalık bulaştırmasa bari.
- Siz düşünün, ben hummaya şerbetliyim. Ancak bitleri kırsak iyi olurdu.

Az önce giden köylü geri döndü.

- Yeriniz hazır çavuşum. Ocak yanıyor. Düşündüm ki, banyo da yapabilirsiniz. Sıcak su da koydurttum ocağa.

- Hay Allah razısı olsun?

- Sizden de...

Faik Çavuş ve mangası eşyalarını toplayıp köylünün ardına düştüler. Küçük bir eve girdiler. Ocağa konan kütükler çıtır çıtır yanıyordu. Büyük bir güğümde su kaynıyor, buharları odaya yayılıyordu. İşte bu manzara, erlerin özlediği şeylerin en başında geliyordu. Beklediklerinin gerçekleşmesi üzerine moralleri üst seviyeye çıkmıştı. Bunca zorluktan ve soğuktan sonra girdikleri sıcak ev onlara saray gibi gelmişti. Erler çantaları ve silahları yere koyup hemen ocak başına sıralandılar.

Faik Çavuş:

- Arkadaşlar ilk önce bitlerimizi kıralım. Sonra da sırayla yıkanalım. Bakarsınız, bir daha yıkanma şansımız olmayabilir.

Takım erleri bir odada mahcup bir şekilde soyunurken, Ziver eliyle Faik Çavuşu dürtükledi. Vanlı er Recep'i işaret etti:

- Bak.

- Sus...

Faik Çavuş, Ziver'e usulca "sus" demişti ama göbeği üstündeki iki iri kırmızı leke aklını başından almıştı.

Ziver yine ısrarla:

- Yoksa...

- Sus!... Haydi arkadaşlar, çabuk bir şekilde şurada yıkanalım. İlk önce Recep yıkansın.

- Peki Çavuşum.

Recep, bir bez ile ayrılan odanın diğer köşesinde yıkanmaya başlarken Faik Çavuş, Ziver'e:

- Emin olmalıyız. Belki daha başlangıçtır, dedi.

- Elbiselerini kaynatmalıyız.

- Bunu nasıl yapabiliriz ki?

- Bilmiyorum.

Erler sırayla yıkandı. Hepsi temizlenmiş ve rahatlamışlardı. Ancak Faik Çavuş ve Ziver diken üstündeydi. Recep'in hummaya tutulduğundan şüpheleniyorlardı. Recep hastalığını diğer erlere de bulaştırabilirdi. Ancak şu an için bir çözüm bulamıyor, sadece ve sadece uyumak, deliksiz bir şekilde uyumak istiyorlardı. Daha sonra yere serilen yataklara âdeta kendilerini attılar. Aylardan beri ilk defa sıcak bir odada, sıcak yataklarda, çarşafı olan yataklarda uyuyacaklardı. Bu durum erlerde tarifsiz bir sevinç meydana getirdi.

Az sonra hepsi derin bir uykuya daldılar. Bu arada Faik Çavuş uyumadan önce devamlı Recep'i kolluyordu onun uyuduğunu görünce, yattığı yerden usulca kalktı. Recep'in çıkarmış olduğu elbiseleri, bir tenekenin içinde ocakta kaynattı. Onları sıkıp yine ocağın yanına kuruması için serip yattı. Yatağa başını koyar koymaz uykuya daldı...

İlk defa ot dolu yataklarda, sıcak ocak başında hem de yıkanmış olarak uyuyorlardı. Bu uzun yürüyüşte böyle imkânları bulacakları akıllarının ucundan bile geçmiyordu. Rüyada gibiydiler. Erlerin hepsi gerçekten iki aydır ilk defa rüya gördüler. Kimi memleketini, kimi annesini, kimi karısını ve çocuklarını gördü. Ancak Faik Çavuş mutlu rüyalar göremedi. Ne zaman başını yastığa koysa, ne zaman gözlerini kapatsa, kendini İstanbul'un sokaklarında, tifüsten yatan hastaların arasında, camilerin içinde buluyordu. Başından geçenleri ne uykuda ne de uyanıkken unutabiliyordu. Hele iyileştikten sonrasını hiç hatırlamak istemiyordu. İşte o an başında sızı belirliyordu. Bu sızı sürüp gidiyordu. Faik Çavuş yattığı yerden neden sonra uyandı. Yerden bunları düşünüyordu. Diğerlerinin derin horultularına aldırmadan gözlerini bir noktaya sabitlemiş sanki donup kalmıştı. Sonra kalkıp giyinmeye başladı. Kimseyi uyandırmak istemiyordu. İlk önce Vanlı Recep'e baktı. Uyuyordu. Aslında ateşini kontrol edecekti ama onu uyandırmaktan korkup vazgeçti. "Şu hasta dolu evi bir ziyaret edeyim." dedi.

Kapıyı yavaşça açıp dışarı çıktı. Rüzgâr yoktu ama kar lapa lapa yağıyordu. Durdu, bir süre umarsızca ağır ağır yere düşen karlara baktı. "Ne güzel." dedi "Ne güzel. Yürürken bu güzelliğin farkına varamadık... Bir kırık ümide tutunarak buralara dek geldik, bakalım bundan sonra nerelere dek gidebileceğiz?" Sonra karlara bata çıka köyün dışında, yokuşun tam ortasında hastaların bulunduğu eve doğru yürütmeye başladı.

Evin kapısını âdeta korkarak açtı. Aslında ne göreceğini az çok tahmin ediyordu. Sonra "Camide yaşadıklarımın daha kötü de-ğillerdir" diyerek kararlılıkla kapıyı itti. Kapı gıcırdayarak ağır ağır açıldı. İçeriden hastalıkla yoğrulan hava Faik Çavuşu çarptı. Eşik-te bir süre bekledi. Başı dönmeye başladı, zorlukla kapıya tutundu. İçinden "İşte yine başlıyor" dedi. Sonra zar zor geri çekilip temiz ve soğuk havayı bir süre daha teneffüs etti. Kendine gelir gibi oldu. Tekrar içeri girmek için kapıya yöneldi. Tam o sırada bir erin diğer bir eri ayaklarından sürükleyerek dışarı doğru çıkarmakta olduğunu gördü. "Ne oldu?" diye soracaktı vazgeçti. Her şey ayan beyan ortada idi. Demek ki bu hummalı evde bir er daha can vermişti.

Tanımadığı birini karşısında gören er kayıtsızlıkla:

- Yeni geldiniz herhâlde, dedi.

- E...vet, diye kekeledi Faik Çavuş.

- Daha çok gelen olacak. Daha pek çok arkadaşım hummaya yakalanacak, pek çoğunu yine böyle sürükleyerek dışarı çıkaracağım. Belki de bir süre sonra onlar beni çıkaracak.

- Sana başka yardım edecek yok mu?

- Bir arkadaşım daha var içeride ama o da çok halsiz düştü... Köylüler de hastalık bulaşacak, diye bize pek sokulmuyor... Aslında onlara hak veriyorum. Sağ olsunlar yine de yiyeceksiz bırakmıyorlar bizi. Yokuşun ortasına dek yemekleri getirip bırakıyorlar. Ben gidip alıyor, yatanlara yedirmeye çalışıyorum...

- ...

- Bu arkadaşım az önce öldü. Şimdi onu içeride tutmanın bir anlamı yok. Hemen dışarı çıkarıyorum. Zaten içerisi daracık. Üst

üste yatıyoruz âdeta. Bazen çıkardığım erleri karda bekletiyorum. Nasıl olsa bir şey olmuyor bu havada. Ne çürüyorlar ne de kokuyorlar, tek endişemiz köye kadar sokulan kurtlar. Bazen fırsat bulursam yukarıdaki mezarlığa gidip mezar kazmaya çalışıyorum. Çalışıyorum, diyorum çünkü buz gibi toprağı kazmak çok zor oluyor. İlk zamanlar köylüler mezar kazmaya yardım ediyordu. Sonra hastalıklı olduğumuzu anlayınca bu yardımı da kestiler. Dedim ya, kendilerine hak veriyorum. Böyle sarıçam gibi karşımda durma. Tut şunu dışarıya çıkaralım. Yoksa sen de mi korkuyorsun hastalık bulaşacak diye?

- Ben hummadan korkmam. O, benden korkar.

Bu sözler üzerine er gülmeye başladı.

- Hastalık mı senden korkacak? Haydi, güldürme beni. Sağ ol. Bunca zamandan sonra güldürdün ya Allah da seni güldürsün. Vay be hastalık benden korksun, diyen bir çavuş ha...

Sonra yüzü ciddileşti...

- Bu er de öyle diyordu... Ben hiçbir şeyden korkmam, diyordu ama hastalığa yakalanınca öleceğini anladı. Her gün, "anneciğim korkuyorum" diye ağlamaya başladı. Sonra sen de ağlamayasın?

- Ben zamanında çok ağladım evlât.

- Evlat?

- Daha senin göreceğin çok şey var. Onun için evlât dedim. Haydi tut şu zavallıyı yukarı taşıyıp, gömelim.

Er, Faik Çavuşun güngörmüş biri olduğunu düşünerek sustu. Eri yukarı taşıdılar. Karın belirginleştirdiği mezarların sayısı on beşi geçiyordu. Karları ayakları ile karıştıran bir şeyler ararmış gibi yapan er az sonra kürek ile çapa buldu. Getirip Faik Çavuşun ayakları dibine attı.

- Sen mi kazarsın, ben mi?

- Ben, dedi Faik Çavuş.

- İyi, dedi er yine umursamaz bir biçimde eve doğru yürürken. Faik Çavuş ise onun arkasından bakakaldı. Sonra küreği eli-

ne aldı. Karları bir güzel temizledi. Toprağı görünce, bu kez çapa alıp kazmaya başladı. Ancak toprak buz tuttuğu için çapa işlemedi. İnatla kazmaya devam eden Faik Çavuş dize kadar bir derinlik açabilmişti kara toprağın bağında... Mezarı kazarken, yanında yatmakta olan şehide bakmaya cesaret edemiyordu ama bir süre sonra sanki o duyuyormuş gibi konuşmaya başladı:

- Ölmek, çok uzak yerlerde ölmek, acı verici... Ben de Balkan Harbi'nde az daha ölüyordum. Ölmedim. Eşikten döndüm hayata. Ben dahi hatırlamak istemiyorum. Hoş ben hatırlamasam da bir gizli dert gibi bağımda hep sızısı oluyor.

Sen yine şanslısın. Bir mezarın olacak. Ya Balkanlarda bıraktıklarımızın mezarı var mı? Yok! Ya yollara düşen binlerce belki de yüz binlerce muhacirden ölenlerinin sağda solda mezarları bile yoktu. Hiç de olmadı. Mezarları başına dikilmiş bir kara taşları bile yok... Köylüler zaman zaman senin ruhuna bir fatiha okuyabilecekler. Ya fidan gibi evlâtlarımızı kıyıya, köşeye bıraktıklarımıza kim Fatiha okuyacak? Issız yerde kalıp toprak olanlara kim Fatiha okuyacak?

Biraz sonra yanına gelen Ziver sessiz bir şekilde Faik Çavuşu izledi ve dinledi.

- Okuyanlar okur be çavuşum...
- Ziver!
- Neden uyandırmadın?
- Hepiniz öyle güzel uyuyordunuz ki.
- Ya sen?
- Beni boş ver.
- Çavuşum senin bir derdin var. İşte o dert seni bir kurt gibi kemiriyor. Bu dert seni öldürecek.
- Hastalık krizlerinden başka derdim yok benim.
- Haydi yalancı.
- Yalancı mı? Çavuşuna nasıl yalancı dersin sen?
- Bak gözlerin bile yalan söylüyor.

- Haydi uğraşma benimle. Şu kazmayı al, iki kazma da sen vur. Gömelim şu garibi.

- Gömelim çavuşum.

Ziver de donmuş toprağı zar zor kazdıktan sonra eri mezarın içine yatırdılar. Üstüne toprak atmaya başladılar. Faik Çavuş da, Ziver de çok üzgündü.

Faik Çavuş:

- Kefeni yok ama mezarını örten kar kefeni sayılsın, dedi.

Toprağı düşenler ve toprağı verilenler bir bir artıyordu...

İkisi hiç konuşmadan karlar içinde bata çıka hasta erlerin bulunduğu eve doğru yöneldiler.

Biraz önce kapının eşiğinde Faik Çavuşun fena olduğu kapıyı bu kez Ziver yavaşça açtı. İçeriden cılız bir ses:

- Eğer hastalanmak istemiyorsanız fazla yaklaşmayın, dedi. Şehit olan neferi dışarıya sürükleyerek çıkaran erin sesiydi bu. Sesinde her şeyi kabulleniş vardı. Kaderine teslim olmuş bir tavrı vardı.

- Kardeşlerimiz nasıl?

- Kardeşleriniz hastalığın pençesinde kıvranıyor ve gün geçtikçe sayıları azalıyor. Ancak ben yardımcı olabiliyorum. Su isteyene su verebiliyorum. Yemek yiyebilenlere de yemek yedirmeye çalışıyorum. Ben de nereye kadar dayanabilirim bilmiyorum. Bu ordu, hummadan erir ağalar. Koca Rus değil ama aha şu ufacak bit var ya bizim orduyu yiyip bitirecek. Haydi ağalar burada fazla oyalanmayın da hastalık size de bulaşmasın.

Faik Çavuş ve Ziver bu ikaz üzerine kapıyı yavaşça kapattılar. Kaldıkları eve doğru gelirken Ziver, Faik Çavuşa sordu:

- Çavuşum Vanlı Recep'in hâli ne olacak?

- Bilmiyorum. Ancak hastalık ilerlerse, onu da diğer hastaların yanına bırakmak zorunda kalabiliriz.

- Burada ne kadar kalacağız?

- Fazla değil, yarından sonra Ardos'a doğru yola çıkabiliriz. Yolcu yolunda gerek.

Akşam uyudukları evin kapısını açtıklarında manga erlerinin Vanlı Recep'in başı ucunda toplanmış olduğunu görünce Faik Çavuş ürperdi:

- Nesi var?

- Yanıyor çavuşum. Çok ateşi var.

- Çekilin bakayım. Evet ateşi yüksek. Derhal soyun onu. Kapının yanına getirin, ocaktan uzaklaştırın. Dışardan bir leğen kar alın. Haydi sallanmayın.

Recep boncuk boncuk terlemiş gömleği su gibi olmuştu. Faik Çavuş göğsüne ve karnına baktı. Kırmızı lekelerin irileştiğini ve çoğaldığını gördü. Ziver'e baktı:

- Hastalık ilerliyor.

- Ötekilerin yanına mı götürürelim çavuşum?

- Hele ateşini düşürmeye bakalım...

Faik Çavuş kapının yanına getirilen Recep'i soydu. Alnına, ellerine ve kollarına kar koyarak ateşini düşürmeye çalışıyordu. Kendinden geçen Recep ise sayıklıyor ne dediği bir türlü anlaşılmıyordu.

Dışarıda kar ağır ağır yağmaya devam ediyordu. Köyün çevresindeki tek tük çam ağaçları yağın karlardan dolayı beyaza bürünmüştü. Recep ise ateşler içinde yanıyor devamlı "Ah anam, ah anam" diye sayıklıyordu. Faik Çavuş gözlerine dikilen ve donan bakışlara son kez baktı ve bir başka "Ah anam" kelimesini tamamlamadan ölen Recep'in gözlerini büyük bir kederle kapattı.

Soğuk bir rüzgâr esti. Çam dallarındaki karları silkeledi. Çam dalında biriken karlar yere düştü. Erlerin çiçeklenen hayatlarını humma söndürüyordu. Az ileride ise üç beş asker Recep'e yeni bir mezar açmak için buzlu toprağı kazmaya gayret ediyordu...

6. BÖLÜM

Kadir Ağa geride bıraktıklarının koyu hüznü içindeydi. Günlendir yol yürümüşlerdi. Köyleri sanki kendilerine birden yabancı olmuş, buradan hızla uzaklaşmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Rüzgâra karşı giderken, yüzüne çarpan her kar tanesinin kendisine işkence yaptığına sanıyordu. Bu kaçışın cezası karların bir kırbaça dönüşüp yüzüne inmesiydi sanki...

Hep birlikte yola çıkan, Ermeni çetecilerin zulmünden kaçan, perişan aileleri görüyorlardı. Kimi atının sırtında, kimi kağnısında yola düşmüşlerdi. Erkekler yayan kadın ve çocuklar ise kağnı üzerinde olduğu halde yol almaya çalışıyorlardı. Kar döne döne yağıyor, sonra kuvvetli bir rüzgâr bu karları dağıtıyor, toz halinde etrafa saçıyordu.

Kağnıların ya da atların yanında yürüyen adamlar bu hızlı yürüyüşten çabuk yoruluyorlar ancak arkalarından gelecek çetecilere yakalanma endişesi her dem gayretlerinin artmasına sebep oluyordu. Fakat insan bir süre sonra ne kadar gayret etse de yoruluyordu. Korkuyla kaçmak insanı daha çabuk yoruyordu. Kafile sık sık durmak zorunda kalıyordu. Bu duruşlar Kadir Ağanın endişesini arttırıyordu. Zaman kaybediyorlardı. Kendileri çeteciler tarafından izleniyorsa, en uygun zamanda baskına uğramaları mümkündü...

Atların dizginlerini bırakıp yanında ki tüfeklerini eline alıyor, neden sonra tüfekleri tekrar bırakıyordu. Ara sıra karısına ve kızlarına bakıyordu. Onların hiç ses çıkarmadan duruşları ve her şeyi kabullenişleri, kendisine ayrı bir ızdırap veriyordu...

Kısa sürede buradan uzaklaşıyorlardı Kozohor'a veya Ardos'a varsaydılar biraz olsun tehlikenin azalacağını düşünüyordu. Daha sonra hızla Tortum'a ve oradan da Erzurum'a gidebilirlerdi. Belki yollarda çok zorluk çökerlerdi ama hiç olmazsa Ermeni çetecilerinin tehlikesinden de kurtulurlardı. Hele Erzurum'a vardıklarında her şeye yeniden başlayabilirlerdi...

*

Erler İslâmköy'den Ardos'a doğru gitmek için yola çıktılar. Her geçtikleri yerde bir arkadaşlarını bırakmaları hepsinde tarifi imkânsız üzüntülere sebep oluyordu. Ancak gitmek zorunda olduklarını da iyi biliyorlar bu yüzden içlerindeki o kırık ümide tutunmaya çalışıyorlardı. Şimdi dağlarda ne kadar asker var ise tek düşünceleri, tek amaçları Sarıkamış'a yürümek ve Sarıkamış'a girmekti. Her şey bu küçük kasaba alındığında yoluna girecekti. Bol yiyeceğe kavuşacaklardı. Orada dinlenecekler, iliklerine dek ısınabileceklerdi. Sarıkamış, Kafkasların kilidi idi. Bu kilit açıldığında, artık Kafkas yolları ardına dek onları bekliyor olacaktı.

Bir süredir yürümüşlerdi. Hiç konuşmuyorlardı. Ancak Faik Çavuşun sızıları artmaya başlamıştı yine. Beynindeki sızı gönlüne inmişti. Gönlü de sızıyordu artık. Üstelik ne zamandan beri suskun bir şekilde duran "Kaç, buralardan kurtul" diyen nidaları kulaklarında çınlamaya başlamıştı. Bu çınlamalar her adım atışında yankılanıp duruyor, gözlerinin önünden Balkanlardan çekiliş gitmiyordu. Asker dolu trenler, çamur içinde, bardaktan boşanırcasına yağan yağmur altında silahını bırakıp geriye doğru yürüten erleri, yaralıları, muhacirleri unutamıyordu. Sonra koca şehrin sokaklarında sağda solda can verenler ve bunların arabalarla toplanması, camideki yatışı, camilerin duvarları ve duvarlardaki ayetler tekrar tekrar gözünün önünde canlanıyordu. Bu sahneler beynindeki ve gönlündeki sızıyı artırıyor, işte bu zayıflığı fırsat

bilen içindeki zehirli yılan kendisini yine sokmaya başlıyordu. “Kaç Faik Çavuş kaç. Bu beyaz tepelerden, bu beyaz yollardan kaç. Nereye gidersen git ama kaç. Bu yürüyüşün sonu yok. Sonu belli değil. Buralarda donmadan kaç.” diyordu. Ara sıra bu zehirli sözlerle gönlünden kopan ses ile karşı koymaya çalışıyordu: “Arkadaşlarımı nasıl bırakırım? Onlara nasıl ihanet ederim?” Bu sözlerle, içindeki yılan kahkahalarla gülüyordu. “Vefa ha? Boş ver bunları. Seni Balkanlarda, cami köşelerinde unutan olmadı mı? Seni de bir süre sonra unuturlar. Kimler, kimleri unutmadı ki? Sorarım sana, nice arkadaşının mezarı unutulmadı mı? Hoş mezarları dahi yoktu. Sen sanıyor ya da umuyor musun ki, buralarda donup kalırsan, bir mezarın olacak?”

Faik Çavuş içindeki sese öfkeyle bağırdı:

- Ben donmayacağım!

Uzun bir zamandan beri karda sessiz bir şekilde yürümekte olan erler çavuşlarının bu ani çıkışından dolayı gizli bir endişeye kapıldılar. Yoksa burada donacaklar mıydı? Yoksa çavuşları yine krize mi tutuluyordu? Birden erler Faik Çavuşa bakınca o da utandı...

- Yok bir şey. Siz bana bakmayın.

Faik Çavuş kendi içindeki yalnızlığına döndüğünde o zehirli yılanın alaycı kahkahalarını yine duydu. “Bir şeyin yok ha? Haydi canım! Bırak bunları, her şeyi bırak Faik Çavuş kaç ve kurtul. Bir kere kaçacaksın. Sonra her şey yoluna girecek. Ne beynindeki ne de gönlündeki sızıyı bir daha duymayacaksın.” “Ya arkadaşlarım?” diye sordu Faik Çavuş içindeki o ihanetin sesine. “Boş ver, her şeyi kolayca unuturlar. Kaldı ki onların da buralarda donmayacağı ne malum? Hem ilk kaçan sen olmayacaksın ki. Son da olmayacaksın ki.”

- Kaçmayacağım!

Manga erleri yine çavuşlarına baktılar. Gözlerinde koyu bir endişe vardı. Çavuşları kendi kendine konuşmaya başlamıştı. İşte bu iyi bir şey değildi. Faik Çavuş bu kez onlara aldırmadı. Başını

eğdi ve yürümeye devam etti. "İnsanın içindeki idealler hangi şartlarda olursa olsun küllenmez." Bu itiraz ediş içindeki alaycı sesin iyice yükselmesine yol açtı. "Boş versene... Kimler ne idealler ve ne ümitler ile ortaya çıktı ama çoğu bu idealleri sonradan unuttu... Faik Çavuş, şunu aklına sok ki, sen de ideallerini unutacak ve unutulacaksın."

- Unutulmayacağım! Beni unutmayacaklar.

Faik Çavuş öfkeyle dizlerinin üstüne çöktü. Ellerini açıp haykırdı:

- Beni unutmayacaklar! Ne beni ne de bizleri! Sarıkamış'a yürüyenleri, akıbetimiz ne olursa olsun unutmayacaklar! Sarıkamış'a girsek de girmesek de bizi unutmayacaklar! Mezarımız olsa da, olmasa da, bizleri unutmayacaklar!

Erler donup kalmışlardı. Çavuşlarına, büyümüş ve hayret dolu gözlerle bakıyorlardı. Çavuşları ne diyordu böyle? Kimler unutacak, kimler unutulmayacaktı? Donup kalmışlardı. Faik Çavuş ise hâlâ haykırıyor, unutulmayacaklarını söylüyordu. Sonra yerdeki karları alıp nefret ve öfke içinde sıktı.

- Unutmayacaklar... Bizi unutmayacaklar, dedi. Unutamayacaklar! Her dem, bu dağlar, bu tepeler ve bu yollar, sarıçam ağaçları her geçene bizi hatırlatacaklar. Bu kar, umarsızca yağın bu kar, her yağdığında onların akıllarına bizler geleceğiz. Onlar, bu ıssız tepelerde yüzlerce belki de binlerce erin yürüdüğünü bilecek ve hatırlayacaklar. Çiçeğe durmuş her kardelen gördüklerinde, bizim çiçeklenen hayatlarımızı hatırlayacaklar.

Erlerden bir kaç Faik Çavuşa doğru yöneldiklerinde Ziver onlara engel oldu.

- Bırakın içini boşaltsın, dedi. Bu sözler üzerine erler geri çekildiler.

Faik Çavuş daha sonra çok uzak diyarlardan, çok uzaktan gelmiş gibi başında bekleyenlere şaşkınlıkla baktı.

Yorulmuş gibi soluk soluğa konuştu:

- Merak etmeyin bizi unutmayacaklar.

Ziver, Faik Çavuşa yaklaştı:

- Unutmayacaklar çavuşum. Haydi kalk, dedi.

Faik Çavuş yavaşça kalkmaya çalıştı. Hemen iki er koşup karlar içinden kalkmasına yardım etti. Sanki rahatlamış gibiydi. Kendisini zehirlemek isteyen yılanın ısırmasından şimdilik korunabilmişti ama ya sonra, gönlüne ve beynine çöreklenen o zehirli yılanın kendisini ısırma kalkışmayacağını nereden bilebilirdi ki?

Şimdi yol uzadıkça, erler yoruldukça bilinmezlerin sayısı artıyordu. Eratin beyinlerinde ve gönüllerindeki birçok bilinmezlerle birlikte beyaz yolculuklarına devam ediyordu... Yol, o uçsuz bucaksız çölde belirsiz bir şekilde uzayıp gidiyordu...

*

Faik Çavuş günlerdir süren bu yolculuktan dolayı yorulmuştu. Uzun yürüyüşler sırasında hep geçmişi düşünüyordu. Asker arasında yürürken, Balkanlardan o hızla çekilişi gözlerinin önüne getiriyordu. Dize kadar çamur da iplik iplik yağın yağmurda utanç içinde büyük bir mahcubiyetle geri çekilmişlerdi. Şimdi ise yağmur yerine kar vardı. Dize kadar çamur yerine, kâh dize kadar kâh da bele kadar karlar vardı. Ama geriye değil, ileriye gidiyorlardı. Sarıkamış'a; Kafkasya'nın kapısına, Kafkasya'nın kilidi sayılan Sarıkamış'a doğru yürüyorlardı. Ancak değişmeyen bir şey vardı ki o da yürümekti. Aylarca, haftalarca, günlerce yürüyorlardı. Yorgun ve bu mevsime göre yarı çıplak sayılabilecek erlere baktı. Ürpererek kendine sordu: "Bu sefer de bozguna uğrarsak, hızla geri çekilirsek?" Bu soru onda büyük bir yılgınlığa ve yorgunluğa yol açtı. Artık mecalinin kalmadığını, gidemeyeceğini adım atamayaacağını sanıyordu. İşte bir deli kriz yeniden göstermiş, kendisini esir almaya başlamıştı. Ne yapacağını bilmez hâlde ayaklarını sürüye sürüye giderken aklı, "kaç buradan kaç" diyordu. "Kaç ve bu seferden, bu yorgunluklardan kurtul" diyordu... Her kaçışta, geri dönmemiş miydi? Yine böyle olmayacak mıydı? Öyleyse kaçmanın bir yararı yoktu. Yoktu ama yine o yılanın, zehri damla damla damarlarına dağılmaya başlamıştı bile. İşte bu yüzden Faik Çavuş ne kadar kaçma fikrini düşünmemeye çalışsa da ara sıra aklına ge-

tirmiyor değildi. “Ya bu kez kaçabilirsem? Ya bu sefer başarabilirsem?” diye şüphelere düşüyordu. Bir yandan da vicdanın sesini dinliyordu. Vicdanı “Bu kadar askeri ve arkadaşını bırakıp nasıl gideceksin?” diye soruyordu. Savaşmaktan değildi kaçması hele düşmandan kaçması hiç değildi... O, yıllardır gönlündeki yorgunluğun ve sürüp giden yokluklar yüzünden, canını dişine takarak can vermeye, savaşmak için bu gidişlerden bıkmıştı. İşte bu bıkkınlık kendisini kaçmaya doğru itiyor, zorluyordu.

Yürüyüş kolu uzayıp da tepeye doğru ilerlemeye başlayınca, sabahtan beri hafif hafif yağmakta olan karın yerini, eratin yüzüne bir kırbaç misali vuran zemheri almış, iki adım ötesini göremez olmuşlardı. Asker başını eğmiş, titreyerek yoluna devam etmek isterken, artık sağa sola yayılmalar başlamıştı. Yürümekte zorlanan erat bulduğu ağaçların altına, kayalıklara sığınmak zorunda kalmıştı. Bazı erler ise en yakın köylere gitmek için etrafa yayılmıştı. Bir grup asker ile yola devam etmek isteyen Faik Çavuşun kolu biri tarafından çekildi sanki:

“Haydi köye gidiyoruz.” Daha sonra, Faik Çavuş ne kadar zorladiysa da kolunu kimin çektiğini tanıyamamıştı. Ne yüzünü ne de sesini hatırlayabilmişti. Yoksa böyle biri yok muydu? Kolunu kimse çekmemiş miydi? Yoksa kötü havada hayal mi, rüya mı görüyordu? Bazen iştmişti; çok yorgun olan erler kendi düşüncelerini bir gerçek vak’a sanır ve bu hayalın, rüyanın peşinden giderlermiş... Bu gidiş, çölde serap görenlerin koşup susuzluğunu gidermek için gayretine benzermiş. Ama bu gayret hiçbir zaman suya kavuşmaya yol açmazmış. Her dem susuzluk artar ve daha çok susarmış insan. Susadıkça serap görürmüş. Bu can verinceye dek böyle devam edermiş...

Aslında ölen, can veren kurtuluyordu. Şehit oluyordu. Sağ kalan hastalar, uzuvları donanlar için ise dayanılmaz, çekilmez anlar başlıyordu. Bu anlar uzuyor günlere hatta haftalara dönüyordu.

Faik Çavuş kolundan kimin tuttuğunu hatırlamıyordu ama gitmemek için de en ufak bir direnç de göstermemişti. Ne tarafa çekiliyorsa, erat nereye dağılıyorsa, o tarafa gayret ederek, ayak sürüye-

rek yöneliyordu. Her yeri kar, her tarafı bir koyu beyazlık bütün gerçeklerin, hayallerin, acıların ve yaraların üstünü örtüyordu.

Düşe kalka, bayır aşağı doğru iniyorlardı. Erler yerde yuvarlanıyor, düşenlerin bazıları tekrar kalkamaz oluyordu. Tüm bunları gören Faik Çavuş tükenmekte olan son gücünü kullanıp ilerlemeye devam ediyordu ki, ayağının birden yerden kesildiğini ve hızla bayır aşağı doğru yuvarlandığını karlar içinde âdeta kaybolduğunu hissediyordu. Çok soğuktu. Sadece soğuğu algılayabiliyordu. Ürperiyor, titriyordu. Ayağa kalkmak istedi ama bu mümkün değildi.

Emekleyerek de olsa ilerlemek istiyordu. Karlar içinde öylesine ilerlerken aniden elleri bir şeye dokundu. Yoklamaya başladı. Bir erin donup kalmış saçlarını okşadı. Er sanki derin uykudaydı. Faik Çavuş iki üç kez elleriyle eri sarstı. Ama ne bir ses ne de bir nefes vardı. Bir kez daha ürperdi. Bukulaklarında ölümün gülünç sesini işitmişti sanki. Arkasında birisi ona daima gülüyor, “Nereye gidersen git, ölüm peşini bırakmayacak” diyordu. Bu sestten dolayı iyice rahatsız olan ve korkan Faik Çavuş can havliyle emeklediği yerden kalktı, hızla koşmaya çalıştı. Düştü, tekrar kalktı. Koşmaya devam etti.

Var gücüyle “Hayır!” diye bağıyor, onun haykırışına zemherinin alay eden sesi karşıyordu. Artık nereye gittiğini bilmeden düşe kalka ilerlemeye çalışan Faik Çavuş, sadece kulaklarında çınlayıp duran alaycı kahkaha seslerinden kurtulmak için durmadan koşuyordu. Ancak her adım atışta, her nefes alışta kahkaha sesleri bir tokat gibi yüzüne çarpıyor, kulaklarında yankılanıyordu. “Hayır” diyordu Faik Çavuş. “Hayır!” Beyazlar içinde yaşadığı bu kara yazgıya “Hayır” diyor kabullenmek istemiyordu. Şimdi sadece ve sadece nereden duyduğunu bilemediği, çıkaramadığı, kahkahalardan kendisiyle alay eden bu yılışık gülücüklerden kaçması gerektiğini düşünüyordu. İşte bu düşünce Faik Çavuşu bambaşka bir hâle sokmuştu. Kaçmak istiyordu ama artık parmağını kıpırdatacak gücü bile kalmamıştı. Her şeyi sanki kabullenmiş gibi mırıldandı. “Bitti, umudum, hayalim her şeyim.”

Sonra bu gerçeğe gözlerini kapamak istercesine yumdu. Öylece kalakaldı...

★

Kadir Ağa kızağı çeken atlara bir iki kırbaç vurdu. Kırbaçı yiyen atlar kara rağmen dörtlüyle koşmaya başladı. Atların sırtından, burnundan buğular yükseliyor, rüzgârla dağılıp gidiyordu. Derin bir vadinin kenarında belirli belirsiz açılmış olan yolda ilerleyen Kadir Ağa ve ailesi hüznün içindeydi. Bu beyaz hüznün yanında bir de gizliden gizliye korku mayalanmaya başlamıştı. Ya etrafta duydukları çeteler yollarını keserse? Bu düşünceyle can evinde vurulan Kadir Ağa hemen yanında duran tüfeğini kucağına aldı. Parmağını gayr-ı ihtiyari tetiğe yaklaştırdı. İrkilmiş, tüm dikkatini aniden önünü kesecek, bayırdan aşağıya inecek haydutlara ve çetecilere yöneltmişti. Ama ilerledikçe önlerine hiçbir şeyin çıkmadığını görünce biraz olsun rahatlamıştı. Sonra tüfeğini yine yanına koymuş, tekrar dizginleri eline almıştı.

Kızağın giderken, aniden bir taşın üstünden geçmiş, adeta devrilecek olması kızakta bulunan Kadir Ağa hanımı ve kızlarını korkutmuştu. Bir şey olup olmadığına bakmak için atları durduran Kadir Ağa kızağın neye çarptığını da merak edip biraz geriye doğru yürüdü. Karların içinde iki uzun bacak duruyordu. Şaşırdı. Heyecanlandı. Bunun Kafkas Harekâtı'na katılan donuklardan birine ait olabileceği aklına geldi. Kızağa doğru yürüdü. Sonra içindeki ses "Ya yaşıyorsa?" diye kendisine engel oldu. Geri döndü. Sadece bacaklarını gördüğü erin üzerindeki karları temizledi. Nabzına baktı. Atıyordu. Kadir Ağa yine şaşırdı. Karşı tepeye baktı. "Herhâlde yolunu şaşırmış olmalı." dedi. Derin bir uykuya dalmış olan eri sarstı. Er gözlerini aralamak istedi ama bunu başaramadı. Sadece "Hayır..." diyebildi. İkinci "Hayır..." kelimesi ise güçlülükle ağzından çıkabilirdi. "Ha... yır..." Kadir Ağa heyecanla bağırdı:

- Yaşıyor! Zehra! Kız!

- Efendim baba!

- Gel buraya! Bana yardım et...

Zehra az ileride durmakta olan kızaktan atladı babasına doğru koşmaya başladı.

- Bir asker! Ölmüş mü?

- Hayır ama onu burada bırakırsak, ölmesi kaçınılmaz.

- Donuyor bu.

- Henüz değil.

Kadir Ağa erin yüzünü ve kollarını ovuşturmaya başladı. Zehra da eliyle erin üzerindeki karları temizledi.

Kadir Ağa ise eri tekrar sarstı:

- Beni duyuyor musun?

- Seni duyamaz baba, durumu çok kötü.

Zehra askerin yüzüne dikkatle baktı. Uzamış siyah sakalı, avurtları ve gözleri çukurlaşmış ve hâlsiz olduğu her hâlimden belli olan bir siması vardı. Zehra'nın içinde "bu erin gözleri ne renk acaba?" diye bir merak doğdu. Erin gözlerini açması için dayanılmaz bir istek duydu.

İşte o isteği sanki hissetmiş olan Faik Çavuş gözlerini zorlukla araladığında, karşısında bir mehtap kadar güzel, peri gibi birini görünce, ne olduğunu anlayamadan sordu:

- Öldüm mü?

Zehra gülümsedi:

- Hayır, yaşıyorsunuz.

Faik Çavuş gözlerini tekrar kapadı. Bir büyük boşluk, büyük bir karanlık gönlünde büyüdü. Kadir Ağa, Zehra'ya:

- Yardım et kızım, bu eri kızağa taşıyalım, dedi. Onu burada bırakamayız.

- Peki baba.

Kadir Ağa, Faik Çavuşun bir koluna girerken, diğer koluna da Zehra girmek için hamle yaptığında Faik Çavuş eliyle "Sen dur" dedi. Bunun üzerine Zehra kenara çekildi. Ayaklarını sürükleyen

bu ere acıyarak baktı. Faik Çavuş ne kadar bitkin olsa da Zehra'ya bir bayana yük olmak istememişti. O gülüşün, o gülümseyen yüzün kendine bir daha bakması için neler vermezdi... Bu düşüncelerle kızığa gitti.

Zehra'nın annesi ve kardeşleri Faik Çavuşu görünce şaşırdılar. Hemen bir kenara çekilip Faik Çavuşun oturacağı kadar yer açtılar. Kadir Ağa, Faik Çavuşun üstüne kalın bir yün ceket örttü. Sonra da çekinerek sordu:

- Senden başka da var mıdır?

- Bilmem. Dört bir yana dağılmıştık. Nereye gittiğimiz bilmiyorduk. Ben sadece deliler gibi koştum durdum. Kaçmak istedim.

- Neden?

- Nedenini inanın bilmiyorum. Arkamdan birisi daima gülüyor, benimle alay ediyordu. Bu alaycı gülüş beni çıldırtacak noktaya gelmişti. İşte o anda sanki biri kolumu tutup "Haydi kaçalım, buradan gidelim" dedi. Koşmaya başladık. Asker köylere, ağaç altlarına kaya oyuklarına sığınmak için dağıldı. Sonra ne oldu bilmiyorum. İçimde beyaz bir boşluk, tatlı bir ılıklik duyuyordum. Gerisini hatırlamıyorum. Sonra siz, beni buldunuz...

- Kader. Kızak bacaklarının üzerinden geçti. Ben kayaya çarptık, diye aşağıya inip baktım. Sadece bacakların gözüküyordu... Sahi bacakların kırılmadı ya?

- Hiçbir şey hissetmiyorum.

- Biraz ısın, acıyı duyarsın. Soğuk, ağrıyı, acıyı duymayı engelliyor.

- Soğuktan başka şeyler de insanın acısını dindirir...

Faik Çavuş bu sözü âdeta yüzü kızararak söyleyebilmişti. Ama bu sözü ettiğine şaşmıştı. Göz ucuyla Zehra'ya baktı. Utangaç bir şekilde gözlerini yere indirdi.

Kadir Ağa kızlarına:

- Ben şu sırta kadar gidip bir bakayım başka yaşayan er var mı, dedi.

Kadir Ağa geriye döndüğünde üzüntülüydü:

- Üç kişiyi karlar içinden çıkardım ama çoktan soğuklamışlar. Belki başkaları da vardır ama artık yola koyulmamız gerek.

Kadir Ağanın bu sözleri Faik Çavuşu üzdü. Bir kez daha yıkıldı. Kızağa binip yanına oturan Kadir Ağaya dikkatlice baktı. Kamçı havada sallandı ve atların sırtına indi. Kızak hareket etti.

Faik Çavuş onların nereye gittiklerini sormadı bile. Bir süre sonra Kadir Ağa anlatmaya başladı:

- Tortum'a gitmeye çalışıyoruz. Buraları kısa zamana kadar Rusların elindeydi. Şimdi bizimkiler bu karda kışta Rusların elindeki yerleri almak için harekâta giriştiler. Bizim oralarda da Ermeni çeteleri zulme başladılar. Biz kaçıyoruz kısacası. Yoksa başka bir zaman kalıp çarpışmak isterdim. Ama şimdi üç tane kız babası biraz herhâlde korkak oluyor. İçimden bir ses hep izlendiğimizi söylüyor.

- Başka tüfeğin var mı, diye sordu Faik Çavuş.

Kadir Ağa onu baştan aşağıya süzdü.

- İki tane daha var. Sen bu hâlinle tüfek kullanamazsın ki.

- Kullanırım. Hayatımı kurtardınız.

- Alacak nefesin, arşınlayacak yolun varmış gerisi hikâye. Sana biz rastlamasaydık belki bir başkası rastlayacaktı. Kader işte.

- Kader, dedi Faik Çavuş ve sustu. Hızla giden kızakta hemen arkasında oturan Zehra'nın yüzü aklına geldi. İçinden büyük bir pişmanlık içinde "Çok geç kalmışım" dedi. "Çok geç artık."

Kadir Ağa ise gözleri yolda olduğu hâlde anlatıyordu:

- Kendine gel. Biraz toplan. Seni Tortum'a bırakırız. Aslında iyi birine benziyorsun. Asker olmasaydın bizimle Erzurum'a kadar gel, derdim.

Faik Çavuş soru sormuyordu. "Demek ki Erzurum'a gidiyorlar. Şimdi orası mahşer gibidir. Orada humma, orada kıtlık ve soğuk vardır" diyecekti, diyemedi. Ama gönlü düşmek üzere olan sarı yapraklar gibi titredi. Bu kadar uzun düşüncelerden sonra sadece "sağ ol" diyebildi...

- Sağ olun, beni donmaktan kurtardınız.

- Dedik ya alacağın nefes, arşınlayacak yolların bitmemiş. Bacakların nasıl?

- İyi. Sadece ağrıyor ve sızlıyor.

- Isındıkça daha ağrıyacak ve sızlayacaklardır.

- Ben acıya alışkınım ağam. Acılar yakamı bırakmadı... Faik Çavuş, Balkan Harbi hatıralarını anlatacaktı. Ama bilinmez bir sebeble sustu...

*

Kadir Ağa arabayı durdurunca Faik Çavuş kendisine merakla baktı.

- Atları biraz dinlendirip saman vermem lâzım. Yoksa çatlacaklar. Bu arada biz de karnımızı doyuralım. Kızlar, hemen bir şeyler hazırlayın...

Faik Çavuş da kızaktan inip:

- Dur ağam, ben sana yardım edeyim, dedi.

Kadir Ağa:

- Olmaaaz! Senin dinlenmen lâzım. Ayakta duracak hâlin yok.

- O kadar da değil ağam.

- Sen dinlen. Zaten kısa bir süre sonra yine yola koyulacağız.

Az sonra kızaklı arabanın üstünde peynir ekmek yerken susuyorlardı. Faik Çavuş başını eğmiş bir şekilde ağır ağır ekmeğini yiyordu. Tam karşısında oturan Zehra'nın yüzüne bakmaya korkuyordu. Çünkü ona baktıkça ne kadar güzel olduğunu görüyor, kendisinin de ne kadar çirkin olduğunu düşünüyordu. İşte bu tezatlık onda türlü yıkımlara yol açıyordu. "Kaç" diyordu yine aklı "Kaç. Bu sıkıntıdan kaç kurtul. Ait olduğun yere, askerın arasına karış. Karlı yollarda yürü. Ait olduğun yere dön. Sen ki, bu aileye ait değilsin. Onların bu yorulmamış, acıya bulanmamış hayatlarına gölge düşürme. Hele hele şu hâlinle kimseyi yar edinmemeye, kimsenin gönlüne girmemeye bak. Sen, dedim ya ait oldu-

ğun yere dön.” Bu düşüncelerden dolayı lokmasını çiğnemekte olan Faik Çavuş durdu.

Kadir Ağa sordu:

- Ne oldu yiğidim?

- Bir şey yok...

- Yemeyi bıraktın da...

Zehra sanki fırsat kollarmış gibi atıldı:

- İstersen yoğurt vereyim.

Kadir Ağa:

- Ver ya.

Artık Zehra'nın kendisine uzanan elinden yoğurt değil, Faik Çavuş zehir bile olsa tereddüt etmeden yiyebilirdi. Hiç istememesine rağmen Zehra uzattığı için yoğurdu aldı. Alırken de hüznle Zehra'nın yüzüne baktı. Kendisini buldukları o gülümseme yine yüzündeydi. Bir ay parçası, bir peri kadar güzel Zehra tatlı gülümsemesini sürdürüyordu.

Faik Çavuş'un hüznü daha da büyüdü.

“Artık çok geç. Ben ki, hep uçurum kenarlarından hayata dönmüşüm. O ise nadide bir çiçek. Gonca bir gül... Hayat ne garip. Ben hayatın bu sevdalı yüzünü hiç bilmedim. Hayatın en acılı en korkunç yüzünü gördüm yıllarca...”

Faik Çavuş neden sonra kendini topladı.

Kuru ve sade, sesi titreyerek:

- Sağ ol, dedi.

Zehra bu “sağ ol”a karşılık vermedi... Yüzünde bir tatlı kırmızılık belirdi.

Kadir Ağa, ara sıra dönüp dönüp geri bakıyordu. Endişeli olduğu belli oluyordu. Onun bu hali Faik Çavuşun da dikkatini çekti. Yerinden yurdundan sökülüp atılanları, bu havada nice yollarda olanları, dere tepe demeden Sarıkamış'a doğru giden askerleri düşündü. Elinden hiçbir şey gelmiyordu. Ama yanında

duran tüfeklere bir göz attı. Gerekirse onları kullanabilirdi. Sonra arabanın arkasında duran tulum peynirleri dikkatini çekti.

- Ne kadar çok peyniriniz var ağam?

- Eee ne yaparsın, gideceğimiz yerlerde kıtlık olacağını düşündük. Zaten arabadaki yiyecek bize kısa bir süre yeter. Sonra, ne yapacağız bilmiyorum. Savaş sebebiyle bizim için karın doyurmamız zor olacak vesselâm. Bir de duyarım ki, asker humması kırıp geçirirmiş ortalığı doğru mu?

Bu sözde, "sakın sende de humma olmasın" der gibi bir hali vardı. Faik Çavuş bir süre sustuktan sonra:

- Var ağam. Ama ben de humma yok. Bu hastalığı iyi tanırım. Çok arkadaşım kollarımda öldü. Balkanlar'da da, Sarıkamış'a giderken de...

- Sen Balkan'da da savaştın mı?

- Evet.

- Cepheden cepheye yani?

- Öyle sayılır.

Kızaklar tekrar hazırlandı. Yola çıkıldı. Beyaz yollar gitmekle bitmiyordu. Geceye kadar hızla yol almak niyetindeydiler. Ancak çok uzaklardan bazı gürültüleri duyunca hepsi irkildiler. Kadir Ağa heyecanlandı:

- Haydi yola çıkalım. Çeteciler olabilir.

Sesler karşıdan geliyordu. Geriye dönemezlerdi. Bir süre daha ilerleyip saklanmayı düşündüler. Ama karda bıraktıkları izler ne olacaktı? Kadir Ağa eline tüfeğini aldı. Diğer tüfeği de Faik Çavuşa uzattı.

- Gerekirse kullanırsın. Hanım sen kızları al. Şu kayalıkların ardına sığın, gelenler kimmiş bir anlayalım bakalım.

- Ama!

- Aması maması yok bu işin. Geri gidersek asıl tehlike orada var.

Sesler yaklaşıyordu. Az sonra ilerde bir atlı belirdi. Ardından da zar zor yürüyen erler geliyordu. Kadir Ağa bu gelenlere tüfeğini doğrultmuştu. Askerlerin Türk mü, Rus mu olduğunu anlayamamıştı. Tetiğe basacağı sırada Faik Çavuş bağırdı:

- Bunlar bizim askerimiz!

Kadir Ağa silahını indirdi.

- Sağ ol.

- Bizi görmediler. Asker geçip gitsin, biz de hemen yola koyulalım.

- Hepsi ölesiye yorgun. Adeta ayaklarını sürüyerek yürüyorlar.

- Bu havada yürütmek kolay değil.

- Değil ya...

Az ileriye sakladıkları kızıağı çıkardılar. Tekrar binerken, Faik Çavuş ve Zehra göz göze geldi. Zehra mahcup bir şekilde başını eğip kızıağa bindi. Faik Çavuş o kahverengi gözlerde birçok şey gördü. Canlılık, heba olmamış yıllar, taze umutlar, sevdalanmaya, seveda çekmeye hazır bir hâl gördü. Sonra bir de kendini düşündü. Yine "artık benim için çok geç." dedi. "Çok geç..."

*

Biraz olsun dinlenme fırsatı bulan atlar daha canlı bir şekilde yola koyuldular. Kar durmuş, ancak bir ustura keskinliğinde ayaz başlamıştı. Kadir Ağa kırbacını vurarak atları tırısı kaldırdı:

- Deh!

Yine beyaz bir yolculuk başlamıştı. Bu yolculuk içinde bir tek Faik Çavuş umutsuz ve yorgundu. Diğerleri ise yeni bir hayatın başlangıcında karşılaştıkları güçlükleri ve yorgunlukları içlerinde taşıdıkları ümitle göğüslüyorlardı. Ama Faik Çavuş kendini bırakmış, tesadüf olarak ölmekten kurtulmuş, geçen yıllarda hep yitikliğini hatırladığı için, ne olacağını düşünmüyordu bile...

İçinde ince bir sızı vardı. Bu sızı her yanını sarıyordu sanki. Büyük bir bilmeceyi çözmeye çalışıyordu. Kadir Ağa ile Erzurum'a ya da Tortum'a kadar gitmeli miydi? Bu yeni bir başlangıç demek-

ti. Ancak artık çok geç olduğunu düşünüyordu. Bir fırsatını bulursa, yine Sarıkamış'a doğru gitmek için uygun anı kollamak gerektiğine inanıyordu. Alıştığı, yıllardır, kanla, barutla, acıyla yoğrulan dünyasına geri dönmeliydi. Kader onu Sarıkamış'a itiyordu. Buna bütün kalbiyle inanıyordu. İşte bu yüzden gönlü çekince koymasına rağmen en kısa zamanda fırsatını bulursa, geri dönmeye karar verdi. Böylesi daha iyi idi. "Sevmeye cesaretim olmadığı gibi zamanım da yok. Ben ki, dağlarda belki donarım, belki bir uçuruma düşerim, belki hummaya tutulurum. Ama yeni bir sevdaya tutulmaya ne gücüm ne de hakkım var. Ben ait olduğum yere dönmeliyim. Ziver'in yanına, askerin yanına dönmeliyim."

Faik Çavuş kızakta Kadir Ağanın yanına oturmuş hiç konuşmuyor, verdiği kararın doğru olduğuna yürekten inanmış bir şekilde susuyordu. Kadir Ağa gibi, daha niceleri yeni bir hayata yeni ümitle başlamak için göç ediyordu. Yurtlarından, yuvalarından ayrılıp muhacir duruma düşüyorlardı. Onlar için kolay bir durum değildi bu. Ama onlar kendilerinin bir yerlere, birbirlerine ait olduğunu biliyorlardı. Ama Faik Çavuş kime aitti? Kime bağlıydı? Bunu düşündüğünde "Hiç" dedi. "Hiç... Yıllarım cephe yollarında geçti. Silahı, barutu, yarayı daha çok tanıdım. Bunları iyi bilirim. Ama ya ötekiler? Benim çektiklerimi bilebilirler mi? Bilemezler."

Uzun yolculuk sırasında yine peynir, yufka ekmeği ve biraz yoğurt ile karınlarını doyurdular. Çok uzaktan bir köye benzer bir şeyler gördüler.

Kadir Ağa:

- Belki bu köyde geceyi geçirebiliriz, dedi.

- ...

- Bizi misafir ederler mi acaba?

- Bilmem.

- Gece yolculuğa devam etmek zordur. Tehlikelidir. Ermeniler her yanda çeşitli zulüm yapıyorlar, diye duyuyoruz.

- Zaman herkes için tehlikeli Kadir Aşam. Herkes için. Bizim için, Ermeniler ve Ruslar için.

Az sonra köye girdiklerinde şaşırdılar. Çünkü ortalıkta kimse gözüküyordu. Köy âdeta terk edilmiş gibiydi.

Kadir Ağa:

- Ben bu sessizliği sevmedim. Sen şu tüfeği al, dedi Faik Çavuşa.

Kadir Ağa da tüfeğini alarak kızıga bir köşeye çektiler.

- Şöyle bir dolanalım. Ne var, ne yok bakalım.

- Bana göre köy boşalmış aham.

- Öyle gözüküyor ama...

Kadir Ağa ve Faik Çavuş ellerinde tüfekleri olduğı halde köyün sokaklarını dolaştılar. Evlerin kapılarını açıp içeri baktılar. Kimsecikler yoktu. Bir köpek ve iki karga dışında köyde canlı yoktu.

- Evet haklıymışsın. Kimse yok.

- Bu da diğerk köyler gibi boşaltılmış.

- Evet herkes kaçıyor. Bizim gibi. Geceyi burada geçirelim. Hiç olmazsa kendimizi koruyabiliriz, hiç olmazsa başımızı sokacak bir yerimiz var.

- Haklısın aham.

Kızaktaki eşyaları beğendikleri bir eve taşıdılar. Bir odaya kızlar yerleşti başka odaya da Kadir Ağa ile hanımı. Faik Çavuş da diğerk bir odaya geçti. Bomboş odanın bir köşesine çöktü. Dışarıda karanlık tüm ağırlığı ile yeryüzüne iniyordu.

Karanlığa denk düşünceler içindeki Faik Çavuş daha sonra Kadir Ağanın kapısını çaldı.

- Aham bu köy boşlatılmıştır. Her türlü tehlikeye maruz kalabilir. İstersen bu gece nöbeti ben tutayım.

- Ama sen daha kendini toplamadın bile yığidim.

- Topladım aham topladım. Sağ ol. Zaten kolay kolay uyuyamam. Varın siz dinlenin. Hanımınız, kızlarınız çok yoruldu. Ateş de yakabilseydik iyi olurdu ama. Yakmasak kendi güvenliğimiz için daha iyi...

- İyi ya, biz de kalın örtülere sarılır yatarız.
- Aslında bir odada toplanırsanız daha çabuk ısınırsınız.
- Peki...

Kadir Ağa yan odadan peyniri tekerini yuvarlayarak yan odaya geçirdi. Bu tekeri sık sık kontrol etmesi, kollaması Faik Çavuşun da dikkatini çekti. Üzerinde fazla durmadı ama içinden “Şimdiki zamanda bir koca tekerlek peynir, altından da değerli. Elbette haklı. Kızları açlık çeksin istemez.” dedi.

Sonra tüfeğini alarak evin sofasına geçti. Karşısını geniş bir açıyla görecektir şekilde vaziyet aldı. Eli tüfeğin tetiğinde olduğu halde gözlerini karanlığa dikti. Ancak düşünceler yine kendi bırakmadı.

“Ben yârin kapısını bekleyen gamlı bir bekçiyim. Onun canının yanında benim canımın bir kıymeti yok. Ben ki, o uyusun diye uykusuz kalmaya razıyım. Ben gecenin arkadaşım. O ise gündüzün... Ben gökte milyonlarca yıldızdan biriyim ki, her an yitip gitmeye adayım. Ama o bir ay parçası. Bir mehtap... Ben zorlu yolların, tozlu ve dikenli yolların yolcusuyum. Karlı dağların, karlı yolların yolcusuyum. Ben ki, hazan mevsimine dönmüşüm, onun başında esen bahar yelleri var. O, bir gonca gül. Ben ise artık sararan ve son yaprağı da düşmek üzere olan koca bir çınarım. Figan içinde yaralı bir bülbülüm. O bir ceylan, çayır çimen içinde gezinen. Ben ise yabani çiçekler gibi hep uçurum kenarlarında bitmişim. Beni rüzgâr, yağmur kar, boran hırpalamış, o ise daha seher vakti çiğ damlacıkları üzerinde olan bir nergis... Bir kardelen...

Barut kokusuna ve yaranın acısına bulanık gönlüm. Sevda için artık çok geç. Sen sevda acısını çekemezsin. Ama en onulmaz yaraların acısını çekersin. Bunu da iyi biliyorum. Ait olduğum yere, beyaz yollara, karlı dağlara, açlığa, yokluğa dönmelisin. Kaderine razı olarak Sarıkamış’a dek gitmelisin. Cephe yollarında sevda çekmek olmaz. Cephe yollarında sevdalar kısa olur. Bir gün, bir gece uzunluğunda olur. Gün ısıdığında sevdalar biter. Bitme-

li de. Ben, geri dönmeye mecburum. Ben, beyaz hüzne, Sarıkamış'a mecburum.”

Başını dayadığı pencereden uzaklara bakarken dalıp gitti.

Sabah olmaya başladığında omzuna çekingен bir el dokundu. Uyuya kalan Faik Çavuş büyük bir mahcubiyet ve telâşla hemen kendini topladı. Tüfeğini eline aldığında, kadife yumuşaklığında bir ses ve kahverengi gözlerle karşılaştı.

- Sabah oldu. Uyumuşsunuz.

- Uyumuşum, dedi. Yine kulağına dek kızarak. Aslında yeni dalmışım.

- Teşekkür ederim. Bizim için uykusuz kaldın.

Bu söz üzerine, Faik Çavuş, “Sen uyu, ben hiç uyumasam da olur” diyecekti. Ama buna cesaret edemedi.

Sadece:

- Zararı yok, dedi.

Ardından Kadir Ağanın kızlarına seslendiğini duydu:

- Zeynep, Zeliha! Haydi hazırlanın gidiyoruz!

“Gidiyoruz” cümlesi Faik Çavuşun gönlünü bir paslı bıçak gibi çizdi. Kanattı. Onu, yine her zaman ki gibi beyaz hüznüyle gark eyledi. Onun sevdası bir gecelik idi. Şimdi ise sabah olmuştu. Ayrılık derdi her yanını sarmıştı.

Kızak hazırlanıp da yola koyulduklarında, İslâmköy'e doğru yola çıkmışlardı. Bir süre yol aldıktan sonra uzaktan tek sıra hâlinde yürüdüğü belli olan erleri görünce, Faik Çavuşun yüreği pır pır etti. Bu kabile ile pekâlâ geri dönebilirdi. Oltu'ya doğru gidebilirdi. Kararını vermişti. Artık ait olduğu yere gidecekti...

Sesi titreyerek:

- Kadir Ağa, karşıdan gelenler bizim askerimiz, dedi. Muhemen Oltu'ya doğru gideceklerdir. Hazır çok fazla uzaklaşmadan, ben de onlara katılayım.

- Sen bilirsin ama bizimle Tortum'a dek gelebilirsin. Orada bir süre daha dinlenebilir sonra Erzurum'a gidebilirsin.

- Hayır, ben sizinle hayatımın en güzel yolculuğunu yaptım. Sağ olun. Ancak ben mecburiyet içindeyim. Askerim. Her şeyi bir kenara bırakarak Sarıkamış'a belki de Kafkaslara gitmeliyim.

- Ne diyebilirim ki yiğidim? Görevin büyük.

O sırada bu konuşmayı sessiz bir şekilde izleyen Zehra cesaret edip söze karıştı:

- Bizimle gelsen.

Faik Çavuş bu hiç beklemediği teklife ne diyeceğini şaşırdı. Bir süre sustuktan sonra sadece ve sadece bir kelime edebildi. Bu kelimeyi öyle güçlkle söyleyebilmişti ki:

- Gitmeliyim.

Zehra'nın gözlerine bakınca, Faik Çavuşun gönlünü çakırdikenler bir kez daha çizip kanattı.

Faik Çavuş:

- Sağ olun. Hayatımı kurtardınız, dedi Kadir Ağaya.

- Ne demek yiğidim. Alacak nefesin, arşınlayacak yolların varmış.

Bu söze Faik Çavuş güldü:

- Alacağım nefesi bilmem ama arşınlayacağım yollar gerçek-ten çok uzun aғam...

Az sonra yanlarına gelen yürüyüş kolundaki erler Faik Çavuşa şaşkın şaşkın bakıyorlardı. Biraz sonra onun aralarına karışıp takım komutanına tekmil verdiğini ve bir şeyler söylediğini gördüler.

*

Faik Çavuş uzun ve yorucu yürüyüşten sonra Oltu'ya zar zor girdiklerinde şaşırdı. Asker burada kurduğu çadırlarda bekliyordu. Tümenlerin öncü birlikleri ve bazı süvari taburları yavaş yavaş Oltu'da toplanmaya çalışıyordu. Tortum'dan hareket eden 32. Tümen, Faik Çavuş ve mangasının geldiği yolu izleyecek; Tortum, İslâmköy, Ardos, Kozohor, Kaleboğazı üzerinden Oltu'ya gelecekti. Ayrıca 31. Tümen de Tortum'dan Narman üzerine yü-

rüyecek, oradan da Oltu'ya dönecekti. Sonra iki tümen Penek'e doğru yola devam edecekti...

Tümenlerin üç-dört gün içerisinde Oltu'ya geleceği tahmin ediliyordu. Ancak bir haber alınamıyor, bazen gözcüler bazen de keşif kollarından gelenler ne olup bittiğini Oltu'da bekleyen erlere iletiyorlardı.

Faik Çavuş beklemenin ne kadar zor olduğunu Oltu'da anlamıştı. Devamlı hareket halinde olan ve daima ileriye gidenler için beklemek çok zor geliyordu. Hele kabuk bağlayan bir yaranın kalbinde tekrar kanaması da ona zor geliyordu. Bu beyaz yürüyüşte bir sevda gelmişti başına. Sevdayı, Kadir Ağanın kızı Zehra hatırlatmıştı. Yıllardır aklına getirmemek için çabaladığı, hep kaçtığı kara sevda kendisini beyaz karların içinde bulmuştu. İçinde küllenmiş közler o kıvılcımla tam ateşe dönmek üzere iken Faik Çavuş buna cesaret edememişti. Haftalarca uzun ve beyaz yürüyüşe bin bir güçlkle devam eden yorgun çavuş gönlünü esir alacak sevdaya cesaret edememiş âdeta kaçmıştı. "Olmaz" dedi. "Olmaz. Kurşun yarası, düşmanın açtığı süngü yarası kapanır ama gönül yarası kapanmaz Faik Çavuş. Sen kolay kolay unutamazsın. Acıyı da sevdayı da unutmazsın. Balkan Harbi'ni, Sultanahmet Camii'ni, hummayı unutabildin mi? Hayır. Bunu da unutamazdın Faik Çavuş. Ne ki iyi yaptın. O, bir gonca gül gibiydi. Üzerine çiğ damlaları düşmüş açılmamış bir gül idi. Sen ise yaprakları sararmaya yüz tutmuş asırlık bir çınar gibisin. Onda bahar sen de hazan hüküm sürüyor. Onun için nimet olan kar senin için ise külfet değil miydi? Bir an için gönlünde tomurcuklanıp çiçek açmaya duran ümitlerin zemheride donabilirdi. İyi yaptın. Oradan kaçmakla, geri dönmekle iyi yaptın. Hele o kardelen "Bizimle gel" derken... Sen de iyi dedin. "Gitmeye mecburum..."

Evet Faik Çavuş sen gitmeye, eğer mümkünse, eğer başarabilirsen Sarıkamış'a gitmeye mecbursun. Bir düşünsene. Bu yolculuğa çıkarken işin başında dahi aklında hep kaçmak vardı. Kaçabildin mi? Kaçamadın. Krizlere girdin. Çıktın. Kaçmak istedin. Geriye giden yollara düştün ama eninde sonunda hep yolculuğa

devam ettin. Devam etmelisin Faik Çavuş devam. Hem de sonuna dek. Son neresi diye soracak olursan, son senin için Sarıkamış'tır. Sarıkamış... Sarıkamış..."

Faik Çavuş bunca yaşadıklarından sonra bedeninin değil ama gönlünün çok bitâp olduğunu anladı. Bu, Balkan Harbi'nden sonra yaşadığı cephe yorgunluğuna eşti âdetâ. Öldü, demişlerdi kendisi için. "Öldüm ya... O caminin kubbesi altında kurtuluşumun olmadığını, öleceğimi sandım ama ölmedim. Cephede çarpışmak daha kolay. Gönül işlerinde kalbinin sesini dinlemek ya da dinlememek daha zor olmalı."

Faik Çavuş ne zaman kendini dinlemeye başlasa, ne zaman kendinle konuşmaya kalksa, söz dönüp dolaşıp sevdaya geliyordu. Kadir Ağanın gonca güle benzeyen kızı Zehra'ya geliyordu. İçten, yalvaran bir sesle "Bizimle gel" deyişi hiç aklından çıkmıyordu. Ancak o yüreğinde yeni bir sevdanın filizleriyle Erzurum'a gitmeyi kendine yakıştıramamıştı. İçini çekerek "O bir gonca gül. Ben ise daima uçurum kenarında biten zehirli bir zakkum gibiyim... Ben cephe yollarında taban eskitmişim. Sevdadan sevdaya, gönülden gönüle değil ama cepheden cepheye koşmuşum... Ne denli geç kalmışım. Mümkün olmayan bir sevdanın peşinden koşmak için artık çok geç..." Faik Çavuş Otlu'ya geldiğinde Ziver ve mangasını bulmak için bakmadığı çadır, ev, samanlık kalmamıştı. Neden sonra Ziver'i Oltu'nun girişindeki yaralı çadırından çıkarken görmüştü. İki dost hararetle kucaklaşmış, yarıya kadar azalan mangasını bulmuş ve olup bitenleri birbirlerine anlatmışlardı...

Biraz sonra yanına Ziver geldi. Bir avuç kuru üzüm uzattı.

- Al çavuşum.

Faik Çavuş sanki derin bir uykudan uyanmış gibi, Ziver'i ilk defa görüyormuş gibi uzun uzun baktı. Sonra ağzından iki kelime zor çıktı:

- Aç değilim.

- Son zamanlarda hiçbir şey yemiyorsun.

- Acıkıyorum da ondan.

- İyi ya, sen bilirsin.

- Tümenler gelse bari. Burada sıkıldık çavuşum.

- Onlar da bizim gibi geleceklerdir Ziver.

- Nasıl yani?

- Biz on kişiden ancak altı kişi kaldık. Diğer tümenler erlerini döke saça geliyorlardır. O yollardan, o dağlardan buralara gelmek kolay değil. Hele kalabalık iken hiç değil. Az kişi az yemekle doyar. Ya, tümen tümen askerler neyle doyar? Onlara yiyecek mi yetiştir? Az sayıda asker kolay saklanır. Ya tümendeki askerler nasıl saklanır? Kalabalık artıktı, derdi de büyük olur Ziver...

- Hiç fark etmedin.

- Neyi?

- Kaputumu.

- Çok kalın bir şeye benziyor.

- Evet. Bir erden para karşılığında aldım.

- İyi, üşümezsin artık.

- Bak çavuşum bu kaputu sana vermek istiyorum. Aslında senin için aldım.

- Olmaz öyle şey!

- Çavuşum!

- Dedim ya olmaz öyle şey!

- Peki ben ölürsem, şehit olursam ya da dağ başında donarsam, bu kaputu sen giyeceksin tamam mı? Üzerimden alacak ve giyeceksin.

- Haydi Ziver git işine. Neler diyorsun?

- Çavuşum...

- Haydi kimin ölüp ölmeyeceği belli olmaz.

- Diyelim ki ben öldüm. Bana söz ver. Bu kaputu giyecek birçok er var. Söz ver bana çavuşum. Haydi söz.

- Peki söz.

- Hah şöyle.

- Sen delisin Ziver.

- Elbette, yigidim çünkü. Bizim orada atın iyisine doru, yiğidin iyisine de deli, derler.

Bu söz üzerine Faik Çavuş tebessüm etti.

Sonra Ziver'e:

- Bak, dedi gelenler var.

- Bu gelen erler hangi tümene ait acaba?

- Bilmem ama birazdan anlarız. Fakat bunlar asker olmaktan çıkmış baksana, ayaklarını bile zor sürüyorlar.

Ziver, Oltu'ya girmekte olan askerlerin yanına gidip bir süre konuştu. Sonra Faik Çavuşun yanına döndü.

- Bunlar bizim beklediğimiz tümenlerin askerleri değilmiş. Daha önce Oltu'yu Ruslardan alan 30. Tümenin askerleri imiş.

Bunun üzerine Faik Çavuş:

- Nereden geliyorlarmış peki? dedi.

- Oltu'yu aldıktan sonra Penek yönüne Rusları takibe başlamışlar. Çanak'ta bir süre Ruslarla çarpışmışlar. Şimdi 30. Tümenin bir kısmı dinlenmek üzere Oltu'ya geliyormuş.

- Dikkat et, burada yağma olabilir Ziver.

- Yağma mı?

- Evet baksana komutanlar burada bulunan erleri yağma konusunda çok sıkı uyarmışlar ama kalabalık arttıkça ve gelenler aç oldukça yağma her an başlayabilir.

Çoğu kaputsuz, aç, ölesiye yorgun erlerin, Oltu'ya girdiklerinde ilk sordukları şey "Ekmek var mı? Çorba var mı?" oluyordu. Şehre giren erler önce kumandanlarının emirlerine uyuyor ancak kalabalıklaşıp da kendilerine yemek verilmesi gecikince, bu kez sinirleniyorlardı. Daha sonraları bir sel gibi her engeli yıkıp geçen erat Oltu'da yağmaya başladı. Aruk erler işine yarayacak ne varsa

alıyor, bu arada kendilerine engel olmaya kalkan komutanlarını dinlemiyorlardı.

Bir köşede olan biteni izlemekte olan Faik Çavuş ve Ziver ise ne yapacaklarını şaşırmıştı. Onlar da bu yağmaya katılıp katılmayacaklarına karar veremiyorlardı. Ziver, Faik Çavuşun yüzüne baktı. O da:

- Yanlış yapıyorlar Ziver, dedi. Biz, bu yanlışta olmayacağız. Ancak büyük bir fırsat kaçıyor. Görüyorsun, Ruslar buraya çok büyük iâşe depoları kurmuşlar. Oltu'yu çok önemli bir ikmal merkezi haline getirmişler. Keşke bu depolar yağmalanmasaydı da kontrollü olarak geriden gelecek askere dağıtılsaydı. Burada tüme- ne bir hafta kadar yetecek yiyecek vardı.³⁰ Çok yazık. Çok yazık. Böyle olmamalıydı...

Erat deli gibi sağa sola koşturuyor, işlerine yarayacak ne buluyorsa alıyorlardı. Bu kargaşada, subayın biri tabancası ile havaya ateş etti. Bu ateşten bir an duraksayan erlere sessizlikten faydalanarak bağır- dı:

- Yağmalamayı bırakın! Yoksa sizleri vururum!

Erler olduğu yere çakılıp kalmışlardı. Subay ise öfkeli bir şekilde soluk soluğa erlerine bakıyordu. Bu arada erin biri öne çıktı:

- Vur, dedi. Beni vur! Ben ki, aylardır açım. Şimdi yiyecek bulmuşum. Siz ise yağma yapmayın, diyorsunuz. Komutanım beni vurun! Er, ceketinin düğmelerini hırsla çözdü. Göğsünü açtı.

Subay ise bu durumda ne yapacağını şaşırmıştı. Herkesin gözü önünde "Vururum" demişti şimdi vurmazsa, askerin nezdinde yetkisi tartışılır hâle gelirdi. Kısa bir süre düşündü. Ancak her geçen saniye öfkesi artıyordu.

- Sana emrediyorum ceketini ilikle.

- İliklelemeyeceğim. Ben açım komutanım! Beni vurun! "Vururum" demiştiniz ya!

30- Ramazan Balcı, Tarihin Sarıkamış Duruşması, s. 157.

Bu tahrik edici sözlerden sonra subay bir süre daha kayıtsız kaldı. Sonra aniden tabancasını çekip erin omzuna ateş etti. İsteydi eri alnından dahi vurabilirdi...

- Dağılın. Herkes çadırına girsin. Yiyecek depolarına yaklaşmayın. Ortalık tekrar sessizliğe bürünmüştü. Vurulan er "ah" bile dememiş iki büküm olduğu halde yerde kıvranıyordu. Neden sonra sıhhiyeler koşup vurulan erin kollarına girdiler. Onu çadırın birine taşıdılar.

Subay öfkeyle bağırdı:

- Evet, başka denemek isteyen var mı!

Henüz sözünü bitirmişti ki köyün az ilerisinden bağrıışmalar duydu:

- Koşun!

- Geldik!

- Yiyecekler bizi bekliyor!

- Rusların bıraktıklarını yağmalayalım.

- Paylaşalım.

- Ne varsa alalım!

Subay bir kez daha şaşırmıştı. Hemen gelen erlerin önüne geçti:

- Durun!

- Ama neden!

- Durun yoksa sizleri vururum!

Ancak subay bu sözleri söylerken, köyün diğer tarafından gelen erler yağmaya başlamışlardı bile. Bu erlerin yağmasını gören çadırlardaki erler de dışarıya çıkmış ve yağmaya katılmışlardı. Artık askerin önünü almak, onu durdurmak çok zordu. Ancak subay tabancasını bir kez daha havaya ateşledi ama hiç kimse bundan etkilenip yağmayı durdurmadı.

Olup biteni bir köşede izleyen Faik Çavuş ve Ziver birbirlerine baktılar. Ziver tam kalkıp gidecekti ki Faik Çavuş kolundan tuttu.

- Hayır. Biz katılmayacağız.

- Ama bu gidişle yine aç kalacağız.

- Olsun. Biz açlığa alıştık, tokluğa değil. Biz çıplaklığa alıştık giyinmeye değil. Bu adil bir paylaşım değil. Diğerlerini de düşünmek gerekliydi. Keşke bu iase depoları korunabilseydi. Şimdi ise bunca yiyecek ve giyecek heder olup gidecek.

- Çavuşum Rus'un malını almak neden adil olmasın. Ganimet...

- Ganimet elbette ama bu kıtlıkta, bu malzeme eksikliğinde bunlar çok önemli ihtiyacımızı görebilirdi. Boş ver Ziver, biz seninle yine aç ve çıplak kalalım.

- Peki çavuşum.

Yıkık bir duvarın dibine çömelen Faik Çavuş ve Ziver erlerin neşe içinde, kendilerinden geçmiş hâllerine bakıyorlardı. Erat aylardır süren açlıklarını bastırmak amacıyla, bilinçsizce her bulduğu yiyeceği alıyor, ceketinin ve pantolonun ceplerine koyuyor, çantasını ağzına kadar dolduruyordu. Bazen aynı mala iki üç erin saldırdığı da oluyor bu kez erler birbiriyle dövüşmeye başlıyordu. Giyecekler, yiyecekler ve mermi kutuları havada uçuşuyor, kim alıyorsa onun oluyordu...

Bu manzarayı üzgün bir şekilde seyreden Faik Çavuş:

- Çıldırdılar, dedi. Kendilerinden geçtiler.

- Ne buluyorlarsa alıyorlar.

- Aslında şoktalar. Aylardır açlık çeken asker iase depolarını görünce kendini unuttu. Kendinden geçti. Kolay değil... Yokluk da varlık da insanı delirtir Ziver bunu unutma! Her şeyin bir kararı vardır. Bu karar şaşı mı dengeler alt üst olur.

- Çavuşum bu yolculukta hiçbir şey kararında değildi ki. Yürümenin, açlığın, donmanın, yaralanmanın bir kararı yok ki. Bundan sonra da ne olacağı belli değil.

- Ney belli ki Ziver?

- Sarıkamış'a gideceğimiz.

Faik Çavuş gülümsedi.

- Acaba?

Köye her yeni gelen bitkin nefer arkadaşlarının sağdan soldan bir şeyler aldığını görünce, hemen silahını hatta çantasını bırakıp bir şeyler kapabilmek için kalabalığın arasına karışıyordu.

Bu kargaşa sürüp giderken, Oltu'ya ilk giren erler Ruslardan iki top, iki makineli tüfek 1000 kadar Rus askeri ele geçirmişti. Rus askerleri yağmanın başlanmasıyla birlikte güvenlik çemberine alındı. Erlerin Ruslara saldırmasından korkuluyordu. Alınan güvenlik tedbirlerinden dolayı Rus esirlere yaklaşan olmadı.

Çok geçmeden 30. Tümenin erleri de Oltu'ya girmeye başladı. Bu tümenin bazı alaylarının erlerine ait çanta ve kaputları Kaleboğazı Köyünde bırakılmıştı. Böylece askerin ağırlıklarından kurtularak bir an önce Oltu'ya varmaları sağlanmak istenmişti. Ancak gelen erlerin üşümeye ve havanın gittikçe soğumaya başlaması üzerine 30. Tümen komutanı Yarbay Ali Osman Bey çanta ve kaputlara şiddetle ihtiyaç duyulduğunu, derhal Kaleboğazı'nda bırakılan çanta ve kaputların Oltu'ya gönderilmesini istedi.

Oltu artık tümenlerin toplanma yeri haline gelmişti. Çadırların sayısı artıyor, gelenler bu çadırlara yerleştiriliyordu. Ancak askerin bazıları açıkta kalmıştı. Bunun üzerine çadırda ya da Oltu'nun evlerinde bir süredir dinlenmekte olan erler dışarıya, sonradan gelen 30. Tümen erleri ise içeri alınıyor, dinlenmeleri sağlanıyordu...

Bu arada bazı yeni düzenlemeler ve tümen mevcutlarının tespiti yapılmaya çalışılıyordu. Asker uzun yürüyüşlerden dolayı yorgundu. Yürüyüş sırasında döküntüler artmaya başlamış, bazı erler hastalanmıştı. Hasta olan erlerin tespit edilip Oltu'da bırakılması düşünülüyordu.

Bu arada Faik Çavuşun da yer aldığı takım verilen kayıplardan dolayı mangaya dönüşmüştü. Manga, 32. Tümen'e dâhil edilmişti. Ayrıca topçu erleriyle takviye edilerek biraz daha kuvvetlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Üstelik bu kez mangaya taşınması

için bir top, bir top arabası ve de arabayı çekmek için iki at zimmetlenerek verilmişti.

Ziver bu son durumdan memnun değildi:

- Hah işte bir bu eksikti. Gözünüz aydın iki atımız, bir de topumuz oldu.

Onun bu sözlerine Faik Çavuş güldü.

- Bunları bize verdiler. Daha sonra ben de size zimmetleyeceğim.

- Yapma çavuşum.

- Ne yapayım ki, emir böyle.

- Yahu, biz yürürken kendimize bakamıyoruz. Bir de atlara nasıl bakacağız? Onlara nasıl sahip çıkacağız?

- Emir demiri keser. Sızlanıp durma.

- Çavuşum bu nasıl askerlik böyle?

- Nasıl?

- Sızlanma, acıkma, üşüme, uyuma, yorulma. Bizler insanız. Yoruluruz. Acıkırsınız. Sızlanırsınız. Uykumuz gelir.

- Asker adam sızlanmaz, acıkmaz, üşümez, uyumaz, yorulmaz asker de buna derler.

- O zaman bu tümendeki hiç kimse asker değil.

- Haydiiii sızlanma dedim.

- Öf çavuşum öf...

- Şşş dikkat et, asker öf de demez.

- Öf ulen öf!

*

Oltu'ya gelen bir haber; Oltu Boğazı'nda Rus birliklerinin olduğunu, bu birliklerin derhal geri atılmasını istiyordu. Bir süredir dinlenen 31. Tümen hemen Oltu Boğazı'na doğru yola çıktı.

32. Tümen Komutanı Albay Abdülkerim Bey arada sırada 31. Tümen'den haber soruyordu. Ama iki tümen arasında hiçbir ha-

berleşme imkânı olmadığı gibi, koordineli bir ilerleme söz konusu değildi. İki tümen komutanı da olabildiğince ileri gitmek niyetindeydi. Bu yüzden Albay Abdülkerim tümenini Oltu Boğazı'nı tutmak üzere görevlendirdi.

31. Tümenin öncü birlikleri hızla ilerleyip ileride Ruslar hakkında bilgi sahibi olmak istiyorlardı. 31. Tümen Komutanı Albay Hasan Vasfi sık sık ordu komutanlığından 32. Tümenin nerede olduğunu soruyordu ama bir haber alamıyordu. Bunun üzerine Tümen komutanı tüm dikkatini topladığı Oltu Boğazı'na askerini hızla yönlendirmek istiyordu. Burada bulunan Rus kuvvetlerinden 32. Tümenin haberi yoksa zor durumda kalabileceğini düşünüyordu.

Faik Çavuş sorumlu oldukları top arabasının ardından erleriyle giderken, aralarına yeni katılan topçu erleri önde ilerlemeye çalışıyorlardı. Manga aylardır en önde yürümüştü. Şimdi ise tümenin arasında yol alıyorlar, etraflarındaki çok sayıdaki eri yadırgamadan edemiyorlardı. Ancak bu kalabalık onlarda gizli bir güven duygusu da oluşturmuyor değildi. Ancak Ziver'in aklında daha önce Faik Çavuşun söylediği "Kalabalık askerin gizlenmesi zordur. İlaşesi de zordur" sözleri çınlayıp duruyordu.

Top arabasını çekmekte olan atlar zorlanıyor, buz tutan yerlerde kayıyor, top arabası sağa sola savruluyordu. Kara ya da çamura saplanan tekerlekleri kurtarmak için manganın bütün erleri arabayı itmeye çalışıyordu. Bu şekildeki uğraşları onlara zaman kaybettiriyordu. Artık tümenin en arkasında yürümeye çalışıyor, diğer topçularla birlikte askerin çiğnedikleri karlı kesimden gitmeye dikkat ediyorlardı. Bölük komutanı ise durmadan topçuların tümenin önüne gitmeleri için emir veriyordu. Bu bilinmeze giden yürüyüşte aniden baskına uğramaktan korkan komutanlar topçuların önde bulunmasını istiyor ancak topçuların tümenin önüne geçmesi, verilen molalardan faydalanarak gerçekleştiriliyordu. Bu yüzden de topçu birlikleri öne geçmek için uğraş verirken, kendileri hiç dinlenemiyorlardı.

Alnından terler damlayan Ziver, Faik Çavuşa yaklaşıp:

- Çavuşum öncü birlik olmak daha iyiydi. Ne karışan vardı ne de görüşen, dedi.

- Haklısın Ziver.

Bu arada subayın biri:

- Haydi, çeneyi bırakın da, daha hızlı yürüyün, dedi.

Ziver:

- Baksana çavuşum, dinlendirmedikleri gibi bizi konuşturuyorlar da, diye hayıflandı.

- Sus!

- Hâlâ konuşuyorsunuz. Çenenizi kapatıp adımlarınızı sıklaştırın. Top arabasını itin! Dikkat edin araba sağa savruluyor! Haydi sallanmayın!

Faik Çavuş ile Ziver başta olmak üzere diğer erler sağa savrulan arabayı sola çekmek için uğraş vermeye başladılar. O sırada tümenin yürüyüş kolu uzamış, neredeyse Oltu yakınlarındaki boğazı yaklaşıyordu. Keşif kollarından hararetle haber bekleyen komutanlar etrafı çok dikkatli bir şekilde inceliyor, bir baskına uğramamak için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Asker yorgun bir şekilde ilerlemeye çalışırken, keşif kolundaki bazı erlerin telaşla geriye doğru at sürdükleri, bazılarının da koşuşturdukları görüldü. Büyük bir Rus artçı birliğinin hızla geriye çekilmeye çalıştıklarını, geri çekilirken oyalama yapmak için Oltu Boğazı'nı tuttuklarını, araziye iyi bir şekilde yayıldığında Rusları yenmelerinin mümkün olabileceğini söylediler. Bu haber üzerine 31. Tümen Komutanı Albay Hasan Vasfi, Oltu Boğazı'na doğru askeri geniş bir alana yaydı ve hızla taarruza geçilmesini emretti.

İlk önce topçular Oltu Boğazı'ndaki sırtları topa tuttular. Faik Çavuş ve mangası topun her ateşlenişinde kulaklarını tıkıyor, sonra bulundukları yeri kesif bir barut kokusu sarıyordu. Ancak erler bundan şikâyetçi değillerdi. Hiç olmazsa, bu soğuk havada sıcak mermi kovanlarını toplarken, bir nebze de olsa ısınabiliyor-

lardı. Topçu erleri verilen koordinatlara göre hemen düzeneği kurup ve atış açısını hesaplayıp ateş ediyorlardı.

Böyle bir ateşi ve bu kadar büyük bir saldırıyı beklemeyen Ruslar, Türklerin çok sayıda askerle buraya kadar gelmelerine şaşırıyor, her zaman ki gibi oyalama taktiği yaparak, çekilmekte olan birliklere zaman kazandırmak istiyorlardı.

Topçu ateşi ile iyice hırpalanan Ruslar henüz kendilerini toparlamaya fırsat bulamadan 31. Tümen erleri günlerdir, aylardır açlıklarını, üşüdüklerini ve arkadaşlarının donduğu, döküntü verdiği o zorlu günleri unutarak sanki hep tokmuş, hiç yorulmamış, gibi, üstlerinde sıcak ve kalın giyecekler varmış gibi Rusların üzerine doğru atılmışlardı. Beyaz karlar üzerinde hayatta kalabilmek için öldürmenin meşru olduğu bir kavga oluyor, karlar sık sık insan kanına bulanıyordu. Sabah erkenden başlayan çatışma öğleye doğru yavaşlıyordu.

Faik Çavuş ve mangası, top atışları esnasında kendileri siper alıp ateş ediyor, bir yandan da topu çeken atların ürküp kaçmaması için tetikte bekliyordu. Arada sırada Faik Çavuş Ziver'e bağıyor:

- Atlar! Ziver aman kaçmasınlar. Onları daha size zimmetlemedim. Bizden hesap sorarlar.

- Tamam çavuşum, sen kendini kolla!

Faik Çavuş henüz sözünü bitirmişti ki, top ateşinden ürkererek bir ağacın dalına bağlı at ipini koparmış askerin içine doğru koşmaya başlamıştı. Bunu gören Faik Çavuş olanca gücüyle bağırdı:

- Ziver, at!

Ziver kendinden beklenmeyen bir çeviklikle atın peşine düştü. Kovalamaya başladı. Yerde siper alıp tepelere doğru ateş etmekte olan erler atın üzerlerine gelmesinden dolayı telaşlı idiler. Kaçsınlar mı, ateş mi etsinler şaşırmışlardı. Ziver ise "Kaçın!" diye bağıyor, hızla hayvanın peşinden koşuyordu. Bazı erler ise atın ayakları altında çiğneniyor, bu durumdan iyice ürken at bir sağa bir sola doğru kaçıyordu. Ziver ise onu yakalamaya çalışıyor,

bazen kayıyor, bazen yere düşüyor, bazen de kalkıp yine koşuyordu. Bir ara yorulan at yavaşlayınca, Ziver yerde sürüklenen ipi sıkıca yakaladı. Onun bu hareketinden iyice korkan at tekrar dört-nala koşmaya başladı. At koştukça Ziver de yerlerde sürükleniyor, bağılıyor, feryat ediyor ama yine de ipin ucunu bırakmıyordu. Sonunda yorulan at durdu. Ziver de sürüklendiği yerden ayağa kalkarak hayvana doğru yaklaştı.

- Yavaş oğlum. Tamam, her şey geçti. Sakin ol, sen kurşunlara hedef olmaktan biz de ceza almaktan kurtulalım. Ne dersin ha? Bak bu ikimizin de işine gelen iyi bir anlaşma.

Atın boynunu ve yelesini okşamaya ve onu sakinleştirmeye devam etti. Sonra cebinden çıkardığı bir avuç arpayı ata yedirdi.

- Al bakalım, bu da ödülün. Bir daha sakın denemeye kalkma olur mu? Şimdi geri dönelim. Haydi bakalım... Haklısın, ben de savaş sevmiyorum ama bu Rus'un da hakkından gelmemiz lâzım.

Ziver, geriye döndüğünde can havliyle kendini karların içine attı. Sağına soluna mermiler düşüyor, kalın kar tabakası yüzünden boğuk boğuk sesler çıkıyordu. Oltu Boğazı'nı tutmaya çalışan Ruslar yoğun bir ateş ile Türkleri olduğu yerde oyalamak daha sonra savunma noktasına dek çekilme istiyorlardı. Bu sebeble ellerinden gelen oyalamayı yapmaya çalışıyorlardı. Top mermileri karşı sırtlarda ve tepelerde patlıyor, sağa sola taş parçaları düşüyordu. Ruslar geri çekilmek isterken ateşi de hafiflettiler. İşte bu Türklerin beklediği en önemli fırsattı.

Sırtlara iyice yaklaşan öncü birlik ve keşif kolları Rusları yandan ateş altına almak için var güçleriyle ilerlemeye çalışıyorlardı. Bu arada topçular da; Rusların ateşi hafifletmesinden dolayı top arabalarını telâşla ileri almaya uğraşıyorlardı. Bunun için üç kişi veya daha fazla asker bir araya gelip topları itmeye çalışıyordu. Tümenin bir kısmı ise tepelere tırmanmıştı bile. Birazdan iki tarafın askerleri birbirlerine girdiler. Ancak Ruslar yakın dövüşten kaçmak ister gibi devamlı geri çekilmeye uğraşıyorlardı. Türkler ise onların bu amacını öğrenmiş, mümkün olduğu kadar kanatlardan ilerleyip arkalarını çevirmeye çalışıyordu. Ruslar bir süre

daha çatışmaya devam ettiler. Ancak arkadan sarılacaklarını anlayınca hızla geri kaçmaya başladılar. Kaçamayanlar da teslim oldu.

O gün 32. Tümen, 200 kadar esir ve 5 adet makineli tüfek ele geçirdi.

Ancak 32. Tümen Komutanının Albay Abdülkerim çarpışırken dahi 31. Tümenin nerede olduğuna dair akıl yürütüyordu. Ne yaptıysa bu tümenden haber alamamıştı. Oltu yönünde ilerlediği yönünde tahminler yapılıyordu. Albay Abdülkerim esir Rus askerlerinin sayılmasına nezaret ederken hâlâ 31. Tümenin nerede ve ne yönde ilerlediğini merak ediyordu.

31. Tümen ise hızla Oltu'ya doğru ilerlemek istiyordu. Bu yüzden Tümen komutanı Albay Hasan Vasfi öncü birliklerini ve keşif kollarını hızla Oltu'nun girişindeki boğaza yönlendirmişti. Bu boğaz kendileri için önemliydi. Burasını Ruslar tutarsa işleri zor olabilirdi. Hızlı hareket etmeli ve boğazın emniyetini sağlamalıydı. Tümenini fazla yaymadan boğaza yakın bir yerde hücum geçirmeyi düşünürken, öncülerinden Rus artçı birliklerinin hızla geri çekilmekte oldukları haberini aldı. "Şansa bak" dedi. "Biz onları boğazda beklerken, Ruslar işimizi kolaylaştırıp bize doğru geliyorlar." Hemen emir verip tümenin özellikle öncülerinin araziye çok iyi bir şekilde saklanmasını ve yakın mesafelerden ateş açılmasını istedi. Şaşıran Rus askerlerinin üzerine tümeniyle bir şahin gibi saldırıp etkisiz hâle getirecekti... Rusların kendilerine karşı koyacak hâlleri kalmamıştı. Bu yüzden açılan ilk ateşle birlikte ne olduklarını anlayamadılar. Çareyi 31. Tümen askerlerine teslim olmakta buldular. Rus askerleri iki kelimeyi çabuk öğrenmiş devamlı

- Osman teslim! Osman teslim, diyorlardı. Rusların karşı koymalarına alışkın Türk askerleri onların kolayca teslim olmalarına şaşıyorlardı. 31. Tümenin askerlerine teslim olan Rus askerlerinin sayısı 1150'yi bulmuştu. Özellikle ele geçirilen cephane ve silah 31. Tümen için bulunmaz bir nimetti.

Tümen Komutanı Albay Hasan Vasfi bu başarıdan dolayı çok memnundu. İçi kıpır kıpır olmuştu. Böyle giderse, en kısa sürede

Sarıkamış'a kadar kolayca gidebileceklerini düşünmeye başlamıştı. Rusların eninde sonunda çözüleceğine dair olan inancı kuvvetlendi. İçini anlatılmaz bir heyecan ve huzur kapladı. Zafer olan inancı katmerleşti. Zaferin verdiği rahatlıkla tümenin yayılıp daha da ilerlemesini istedi.²

Erat karlar içinde Rus askerlerini kollayarak adi adımlarla ilerlemeye çalışıyor, ele geçirilen esirlerin kalın ve sıcak giysilerine imrenerek bakıyorlardı. Bazı askerler Rusların kaputlarını, kar başlıklarını, eldivenlerini almaya kalktıklarında, Tümen Komutanı Hasan Vasfi'nin kesin emri ile karşılaştılar:

- Hiçbir şeylerini almayacaksınız. Kıllarına bile dokunulmayacak ona göre!

Bu emir bazı erlerin hoşuna gitmese de emre uymaktan başka bir çareleri yoktu. Ruslar ise kendilerini teslim alan erlere hayretler içerisinde bakıyorlardı. Gözlerinde büyük bir şaşkınlık seziliyordu. Pek çoğunun üzerinde uzun ve kalın kaputları yoktu, kar başlıkları bir yana, ayaklarında doğru dürüst çizme, potin de yoktu. Çarıklı erlerin titreyen hallerini gördükçe şaşkınlıkları daha da artıyordu. Türk askerinin böyle yokluklar içinde savaştıklarını bilselerdi, belki teslim olmazlar, karşı koymaya devam edebilirlerdi. Ruslarda koyu bir pişmanlık da seziliyordu...

32. Tümen de yürüyüşüne yayılarak devam ediyordu. Oltu Boğazı sırtlarına doğru gelen erler artık yorgunluklardan bitkin bir hâle gelmişti. Çarpışmadan heyecandan ve yürüyüşten dolayı çok yorulmuşlardı.

Ziver ve Faik Çavuş topu çeken atın ardından âdeta ayaklarını sürüyerek yürüyorlardı. Bir süre çatışma çıkmayacağını ve dinlenebileceklerini düşününce rahatlıyorlardı. Tümen yayılmaya devam ederken, öncülerin ileride bazı karaltılar gördükleri haberi geldi. Gevşeyen sinirler tekrar gerildi.

Ziver, Faik Çavuşa:

- Hiç olmazsa iki üç gün savaşmasaydık, dedi.

Onun bu sözüne Faik Çavuş güldü:

- Olur. Ruslara söylerim. Rica ediyoruz birkaç gün savaşımayalım, derim.

- Çavuşum dinlenmemiz gerek.

- Sen dua et de aşağıda değiliz. Rus'un tepesindeyiz. Orayı topa tuttuk mu, erata fazla iş düşmeyebilir...

Birden komutanların hepsi sanki anlaşmış gibi:

- Siper alın! Kendinizi gizleyin! diye haykırdılar. Bunun üzerine erler kendilerini karın içine veya bir kayanın arkasına attılar. Topçular ise sinerek atları kamçılıyor, topları hazırlamak için büyük bir gayret gösteriyorlardı.

Bölük komutanı:

- Faik Çavuş topu şu tepeye çıkarın, dedi.

Topun hemen arkasında olan erler bu emir üzerine yavaş yavaş yerinden doğruldu. Ziver atın yularını yakalayıp atı çekmeye, Faik Çavuş ve diğerleri ise topu arkadan itmeye başladılar. Yokuşu tırmandıkça, seyyar topun ağırlığı artıyor, at dizlerine dek kara batıyor, sağa sola debeleniyordu. Tepeye vardıklarında boğaz içinde yürüyen askerleri gördüler.

- Bunlar Ruslar!

- Aman ne güzel!

- Bundan iyi fırsat olmaz. Şunları bir topa tutsak kısa sürede dağıtırız.

32. Tümen komutanı Albay Abdülkerim Bey aşağıda bazı karaltıları görünce ilk önce tereddüt etti. Sonra bir muhakeme yaptı. Buralarda ilerlemiş Türk birliği yoktu. En önde kendi tümenin olduğunu sanıyordu. Gördüğü askerlerin Ruslar olabileceğine kanaat getirdi. Hemen topçulara döndü:

- Ateş açılarını ayarlayın. Ateş emrimi bekleyin.

Albay Abdülkerim Bey bir süre daha aşağıdaki karaltıları izlemeyi düşünüyordu, ama aniden çıkan rüzgâr ortalığı bir sis perdesine bürümeye başlayınca, geç kalmamak için kesin emir verdi:

- Ateş!

Faik Çavuş ve Ziver diğer erlerin yukarıya çıkardıkları top ateşlendi. Boğuk bir ses çıkaran top mermileri infilâk ediyordu. Boğazdaki patlamalar sebebiyle aşağısı bir kargaşaya dönüşüyordu.

31. Tümen erleri neye uğradıklarını şaşırmışlardı. Üstelik esir aldıkları Ruslar bu ateşten dolayı sağa sola kaçıyorlardı. Türkler de hem top ateşinden kendilerini korumaya çalışıyor hem de kaçan Ruslara ateş ediyorlardı.

Âdeta kurt ulumalarını andırır bir şekilde rüzgârın sesi tepelerden uzaklara doğru yayılıyor bu sese bazen Türkçe sözler ile acı feryatlar karışıyordu. Ancak yukarıda söz konusu sesleri belli belirsiz duymakta olan 32. Tümenin topçuları “fırsat bu fırsattır” deyip ellerindeki cephaneyi hızla tüketmek için gayret ediyorlardı. Aşağıda ise çaresizlik içinde bağırıp durlan oluyordu.

- Yandım.
- Ah anam!
- Baskına uğradık!
- Dağılın!
- Kayaların arkasına saklanın!
- Yukarıya ateş edin!

31. Tümenin 92. Piyade Alayı, 2. Tabur komutanı Asteğmen Rasim ise bu amansız baskın karşısında mümkün olduğunca taburunu geri çekmeyi, sırtları tutan Rusları arkadan rahatsız etmeyi düşünüyordu. Bu yüzden hızla tepeye yayılmaya devam ederken, kulağına bazı Türkçe sesler gelmeye başladı. Şaşırdı...

Rusları beklerken kendilerine ateş edenler yoksa Türk müydü? “Olamaz!” diye düşündü...”Olamaz!”

*

Hızla ileri atıldı. Bir yerde gizlenip ateş eden topçu birliklerine tipiden de yararlanarak yaklaştı. Topçular ise birbirlerini şevke getirici bir şekilde:

- Ateş!

- Şu Moskofu perişan edelim.

- Edelim!

- Aman vermeyelim, sözlerini duyunca daha da şaşırđı.

Hemen kılıcını sıyııp topçulara doğru koşmaya başladı:

- Ateşi kesin! Ateşi durdurun! diye bağıyordu.

Arkalarından birinin kendilerine bağırdığını duyan topçular neye uğradıklarını şaşırmış, tipinin içinden gelen gölgeye dikkat kesilmişlerdi. Bu bir tuzak, bu bir aldatmaca da olabilirdi. Ne yapacaklarına karar veremeyince, topun yanındaki erler ateş etmek üzere yaklaşmakta olan gölgeye nişan aldılar. Üşümüş, derileri âdeta beyazlayıp soyulacak hâle gelmiş parmakları her an tetiğe dokunmak için hazır bekliyorlardı. Asteğmen Rasim ise kendinden geçmiş bir hâlde bağııp duruyordu:

- Ateş etmeyin. Aşağıdakiler de Türk!

Tüfeklerini, gittikçe yaklaşmakta olan karaltıya doğrultan erler ise hâlâ tereddüt ediyordu. Ya bu gelen yalan söylüyorsa, ya bu gelen Rus subayı ise, iyi Türkçe konuşuyorsa, ya bu bir tuzak ise? Ya, diye başlayan soruların ardı arkası kesilmiyordu. Ama subay da ısrarla bağııp duruyordu:

- Ateş etmeyin. Durun! Ben Asteğmen Rasim. 2. Tabur Komutanı!

- Nereden bilelim?

- Sersem! Rus subayı olsam koşarak namlularınıza yaklaşmıyım? Ben kıyımı önlemeye çalışıyorum, siz ise beni oyalyorsunuz. Hepinizi vururum!

Asteğmen Rasim tabancasını çekti, erlere doğrulttu:

- İndirin silahlarınızı. Ateşi de kesin...

Ziver ve Faik Çavuş silahlarını indirdiler. Ancak içlerinde hâlâ tereddüt vardı. Ya her şey bir aldatmacaysa, diye düşünüyorlardı.

Asteğmen Rasim bir toptan diğerine koşuyor, top başındaki erleri yere yıkıyor, omzundan sarsıyor hatta tabancasının kabzasıyla vurmaya kalkıyordu.

- Durun, ateş etmeyin! Aşağıdakiler Türk! Rus değil!
- Ateşi kesin!

Asteğmen Rasim'in üstün gayretiyle ateş kesilmişti. Ancak iş isten geçmiş, 31. Tümen 32. Tümen tarafından topa tutulmuştu. Bu yanlış tam 44 yaralı ve birçok şehide mal olmuştu.³¹ Herkes şaşkındı, üzgün ve yorgundu. Yavaşlamaya başlayan tipi Türk ve esir Rus askerlerinin yüzüne acı gerçekleri vurmak istercesine esiyordu. Bir kamçı gibi, bir tokat gibi erlerin yüzüne düşen kar taneleri acı bir pişmanlık içinde kıvranan erleri kendilerine getirmek istercesine umarsız bir şekilde yağıyordu. Ara sıra tepelerde esen rüzgâr kaldırdığı karları aşağıdaki erlerin üzerine taşıyordu...

31. ve 32. Tümenlerin çarpıştığı Oltu Boğazı tepelerinde, top mermilerinin düşüp çukur açtığı yerlerden dumanlar ağır ağır yükseliyor, barut kokusu her tarafa dağılıyordu. Türk erleri birbirine kurşun sıkmanın pişmanlığı ile kucaklaşıyor, yaralıları en yakın sargı yerine taşımak için üstün bir gayret gösteriyorlardı. Kar, hüküm süren sessizliği bozmak istercesine yağıyor, üzgün erler hiçbir şey konuşmuyor, gözlerdeki hüznün ve pişmanlık kolayca okunuyordu. Rus esirler ise, nasıl olup da iki tümen arasında irtibatın kesildiğini, neden haberleşemediklerini anlamaya çalışıyorlardı. Hâlbuki iki tümen arasında bırakın telefon bağlantısını hiçbir haberleşme yapılamamıştı. İki tümen de birbirinden habersiz olanca hızıyla ilerlemek ve Rusların üzerine atılmak için yürümüştü ama sonunda birbirlerini vurmuşlardı...

*

Faik Çavuş ve mangası, kardeşi kardeşe vurduran bu çarpışmada can verenleri bir top çukuruna taşıırken, içlerinde derin bir yaranın açıldığını hissediyorlardı. Ölenlere mezar kazacak zaman olmadığı gibi sert ve donmuş toprağı kazmak için ne kürek ne de kazma vardı. Birbirlerini öldürmek için kullandıkları toprakların aç-

31- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, III. Ordu Harekâtı, Cilt II, s. 401.

tığı çukurlardan yararlanıyorlardı. Ceset ile dolan çukurlar daha sonra taşlarla sıkı bir şekilde örtülüyordu...

Bir beyaz pişmanlık, yağın kar ve esen tipi ile tepelere dağılıyor, bu pişmanlık duygusu uzayıp ötelere ve daha ötelere uzayıp gidiyordu...

Pişmanlık hüzne, hüznün kara, kar ise buza dönüyordu...

Faik Çavuş ve mangası, Oltu tepelerine çıkarmaya çalıştıkları seyyar topu şimdi de indirmek için insanüstü bir gayret sarf ediyordu. Dar, iki askerin zar zor yürüyebileceği yollardan top arabasını indirmek çok güç oluyordu. Yağın kar nedeniyle örtülen kaybolan yolda ilerlemek meşakkatliydi. Bu yüzden bazen bir taşla denk gelen, bir çukura düşen topun tekerleğini kurtarmak için saatlerce uğraşıyorlardı. Topa koşulmuş at durmadan kişniyor, zaman geçtikçe yoruluyordu. Bu durumlarda manga erleri top arabasını itmeye ve ata yardımcı olmaya çalışıyordu. Kenardaki kayalara çarpan tekerleğin kırılması yetmezmiş gibi az sonra derin karlarla örtülmüş çukura düşüvermişti. Faik Çavuş ve mangası bu kırılan tekerleği çukurdan çıkarmak için saatlerce uğraşmıştı. Ancak ne yapsalar da sağ dingili yere değen topu kurtarmak pek mümkün olmamıştı. Buna öfkelenen Ziver eline kamçıyı alıp ata vurdu:

- Deh! Haydi yavrum! .

At yediği kamçıyla ileri atıldı ama ilerleyemedi. Bu kez manga askerleri topu itmeye başladılar. Ancak at yine kıpırdamıyor sadece acı acı kişniyor, gözleri gittikçe irileşiyordu. Ziver bu kez daha da öfkelenildi ve art arda kamçıyla vurmaya başladı. Ne yapsa ne etse de at yerinde kıpırdamıyordu. Hayvan öyle yorgun düşmüştü ki, kıpırdayacak hâli kalmamıştı. Faik Çavuş, atın dövüldüğünü görünce kızdı. Bir süre hiçbir şey demeden bakan çavuş dayanamadı, sonunda Ziver'e bağırdı:

- Yeter! Hayvana vurup durmasana! Takatı bitti işte. Görmüyor musun?

- Ama toplar...

- Bir yolunu bulacağız elbette. Gel şuraya, sen de dinlen.

Ziver, Faik Çavuşun yanına geldiğinde öyle öfkeliydi ki, hâlâ karlar içindeki ata söyleniyordu:

- Ne inatçı hayvan. Yerinden bile kıpırdamadı.

Öfkesi yatışan Ziver ata acıyarak baktı.

- Şu hayvanlara ve bize de yazık çavuşum. İnsanoğlu dillenir, dertleşir, konuşur ama bu hayvanların dili yok. Çektikleri çile hayvana bile yakışmayacak cinsten çavuşum. Bakma işte, insan öfkesine kapılınca, ne yaptığını bilmiyor. Kızgınlıkla çok vurdum hayvana...

- Vurdun ya. Rus'a vurur gibi vuruyordun.

- Sorma çavuşum. Ben onun gönlünü almasını bilirim şimdi.

Ziver, bin bir pişmanlık duyarak atın yanına gitti. Ziver'in geldiğini gören at yine kamçılanacağını sanarak kaçmak istedi. Can havliyle ileri atıldı ama top arabasını yerinden bile kıpırdanmadı. Çaresiz bir şekilde beklemeye başladı. Gözleri büyümüştü. Acı acı kişnedi. Onun kişnemesi üzerine Ziver:

- Korkma yavrum sana vurmayacağım. Öfkeyle oldu işte, dedi. Atın burnunu okşadı. Sonra yelelerini sevdi. Boynunu sıvazladı.

- Al bakalım sana bir avuç arpa. Aslında bu arpalar senin hakkındı. Ben yem torbandan çaldım ama sana ettiklerimden sonra bu arpalar benim boğazımdan geçmez artık.

Ziver bir avuç arpayı ata yedirmeye başladı...

Ziver:

- Savaş kötü bir şey dostum. Çok kötü. Hele kötü havada savaş olursa daha da kötü, dedi.

Faik Çavuş arkasından seslendi:

- Ziver bu atın demirbaş numarasına iyi bak.

- Ne olacak ki?

- Onu sana emanet ediyorum.

- Çavuşum yapma.

- Ne yapayım Ziver? Atın numarasını oku bana.

- Kırk iki.

- Tamam. Kırk iki nolu atın başına geleceklerden sen sorumlusun ona göre, diye sordu.

- Tövbe tövbe...

Faik Çavuş:

- At biraz dinlensin. Atın yemi, samanı var mı? diye sordu.

- Yok çavuşum.

- Öyleyse bu atı buradan kıpırdatamayız.

Bu söz üzerine Ziver atıldı:

- Vallahi kıpırdatamayız çavuşum. Değil yem, taze yonca versek bile imkânsız.

- İş başa düştü o zaman.

- Ne yapacağız çavuşum?

- Atın yerine biz koşulup topu çukurdan çıkaracağız. Daha sonra tekerleğin yerine bir dal parçasını kızak gibi dingile sıkıştırıp sürükleyeceğiz.

- Bu bizi öldürür, bitirir çavuşum.

- Ne yapalım ki, topu bırakacak halimiz yok ya.

- Ya at?

- Onu, topu kurtardıktan sonra düşünürüz.

Topu atın koşumlarından söktüler. Erler topu zar zor iterek yokuş yukarı çıkarmaya başladılar. Ağır bir yükten kurtulan at ise dizlere kadar karlar içinde birden hamle yapıp ileri doğru atıldı. Onun bu hâlini gören erler birbirlerine seslendiler:

- Bak at nasıl canlandı?

- Kımıldadı.

- Boşuna dövdük hayvanı.

- Keşke daha önce topu sökseydik.
- İster misin, bu hayvanda alışkanlık yapsın.
- Ya her seferinde gene kımıldamaz da topun sökölüp bizim tarafımızdan taşınmasını beklerse?
- Olur mu olur.

Erler hem sohbet ediyor hem de gülüyorlar hem de kan ter içinde dağ topunu yukarı doğru çıkarmaya çalışıyorlardı.

Akşam karanlığı sessiz, sakın bir şekilde Oltu Boğazı'na ve tepelere çökerken 32. ve 31. Tümen erlerinden çoğu Oltu'ya dönmüş, konaklamak için evlere dağılmıştı. Evlere sığmayan eratin bazıları da kurulan çadırlar içine sığınmaya çalışmışlardı. Ancak 32. Tümenin öncü birlikleri, keşif birlikleri, süvariler ve topçu birliklerinin daha sonra dinlenmeleri istenmişti. Bu emri Faik Çavuş ve Ziver duyduklarında âdeta hayal kırıklığına uğradılar. Onlar bir nebze olsun dinlenmeyi umarken, çöken akşamla birlikte yürüyecek ve uygun bir yerde dinleneceklerdi... Bu uygun yer kayaların arası, rüzgârın esmediği vadi içleri, ağaçlık alanlardı. Açıkta, tepelik ve ağaç olmayan yerlerde durmamaya çalışacaklardı.

İstihkâm erleri tümenin gideceği güzergâh üzerinde yol açma çalışmaları yapacaktı. Topların geçeceği yollar genişletilecek, geçit vermeyen kayalıklar kırılacak, toprak ne yapıp ne edilip ileriye alınacaktı. Ancak her şey istendiği gibi gerçekleşmiyordu işte. Donmuş toprağı kazmak çok zor oluyordu. Büyük kaya kütlelerini bir top geçecek kadar kırmak saatlerini alıyordu. Önlerinde yürünmesi gereken onlarca kilometre yol vardı.

Faik Çavuş, mangası ile birlikte olabildiğince ilerlemek istiyordu ama bir süre sonra soğuk ile birlikte ayaz çökmeye başladığında artık gayretlerinin ve güçlerinin sonuna geldiğini anladılar. Sabahın olmasını beklemeye başladılar. Ziver ara sıra kendisine zimmetlenen ata bakıyor, koşumlarının çözüldüğünde onun nasıl canlı bir at olduğunu gördükçe hayret ediyordu. Yoksa arkadaşları haklı mı çıkıyordu? At top arabasını çekmemek için

böyle bir yol bulmuş ve bunu her seferinde denemeye mi karar vermişti yoksa? Ata kötü kötü bakan Ziver:

- Kurnazlık yapma. Yoksa karışmam bak, dedi. At onun ne dediğini anlamış gibi manalı manalı Ziver'e bakıp kişnedi. Bunun üzerine Ziver:

- Benimle alay etmiyorsundur umarım, dedi.

At tekrar kişnedi...

Erler sırt çantalarında kalan son yiyeceklerini de yemeye başladılar. Bu yiyecekler el kadar kurutulmuş yufka ve peksimetten ibaretti. Devamlı acıkıyor, aksine hiç susamıyorlardı ama iliklerine dek üşüyorlardı. Gece bastırıldığında bazı tepelerin üzerinde yayılan ateşlerin ışıkları parıldamaya başlamıştı. Faik Çavuş:

- Bakın ateş yakmışlar.

- Biz de yakalım çavuşum.

- Yakalım ya. Sonra Ruslar da gelsin yerimizi kolayca bulsun ve bizi vursunlar.

- Ama onlar yakıyor.

- Onlar geride. Bize güvenip ateş yakıyorlar. İleride topçular süvariler ve keşif birlikleri var, güvendeyiz, diyorlardır.

- Yani biz ateş yakmayacak mıyız?

- Hayır. Verilen emir böyle. Sıkın dişinizi beş altı saat sonra gün doğacak, yine yollara düşeceğiz.

Bu sözler manga erlerinin bütün ümitlerini kırdı. Koca gece, eksi on beşe varan soğukta nasıl geçecekti?

Faik Çavuş bu uzun süren sessizliği bozmak istedi:

- Şu çam ağacının altına toplanalım. Birbirimize sokulalım. Atı da yanımıza getirelim. Onun sıcaklığından faydalanalım. O da bizden faydalanır. Bu söz üzerine Ziver ileri atıldı:

- Çavuşum bırak şu kurnazı zaten top arabasını da bize taşı. Bir de onu ısıtacak mıyız?

Bu söze Faik Çavuş güldü. Gökte arsız bir mehtap vardı.

Bu söze Faik Çavuş güldü. Gökte arsız bir mehtap vardı.

Birbirine sokulan erlerin dişleri birbirine vurmaya başlamıştı. Bazen ayağa kalkıp zıplıyor, bazen de çömelmek zorunda kalıyorlardı. Çok uzaklardan tek tük tüfek sesleri geliyor, bu seslere aç kurtların acı acı ulumaları karışıyordu. Bu ulumaları duydukça, titremekte olan erler ürperiyordu. Aslında görünmez sinsi bir canavar olan soğuk, vücutlarını devamlı ısırp duruyordu. Ayaklarındaki çarıklar hareketsiz durduğu için sertleşmiş, âdeta buza yapışmıştı.

Ziver:

- Çavuşum geride birkaç topçu daha olacak, dedi.

- Evet.

- Onların atları da vardır.

- Evet vardır.

- Aklıma bir şey geliyor ama gülmeyeceksiniz değil mi?

- Söyle bakalım gülmemeye çalışacağız.

- Çavuşum atların başlarına geçirilen yem torbalarını alalım ve sırayla kendi başımıza geçirelim.³²

- Niye, yem yemek için torbayı başımıza geçirmeye gerek yok ki.

- Yem için değil çavuşum. Isınmak için.

- Yahu Ziver böyle şeyler nereden aklına gelir bilmem ki. Benim başım bile dondu. Düşünmeyi bırak, konuşmak bile bana zor geliyor.

- Çavuşum daha önce bu metodu bazı erlerden duydum. "Atların torbalarını başımıza geçirmeseydik donacaktık" demişlerdi...

- Allah Allah...

- He çavuşum, ne dersin? Denemekte fayda var...

- Tamam.

32- Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, Cilt-1, s. 109.

Faik Çavuşun "tamam" demesiyle Ziver hemen atın yanına gitti. Yem torbasını alırken:

- Merak etme sabahleyin torbanı gene başına asacağım, dedi. Şimdi kendi başımızı sokmamız lâzım. Senden topu senin yerine çektiğimiz için biraz fedakârlık yapmanı istiyoruz da...

Manga erlerinden birkaçı diğer atların torbalarını alıp geri döndü.

Faik Çavuş torbaları görünce:

- İçindeki arpaları bir araya toplayın, diye emir verdi.
- Çavuşum atlar tek tene arpa bırakmamışlar ki.
- İyi iyi...

*

Erat sırayla başlarına yem torbalarını geçirmeye başladı. Bu garip ve gülünç metodu yadırgıyor ama çaresizlik içinde kıvrandıklarından fayda umuyorlardı.

Kalın kıl torbalar gerçekten de işe yaramaya başlamıştı. Her verilen nefes nedeniyle torbanın içi ısınıyor, burunları, kulakları daha az üşüyordu ama ayakları yine sızlıyordu. Hele kaç gündür potin ve çarık çıkarmamış olanların ayakları yara içinde kalmıştı. Bu yaralar soğuk nedeniyle acıyor, dayanılmaz oluyordu. Çarpışma esnasında ayaklarındaki yaraları unutan erat gecenin sessizliğinde, uzun süre hareketsiz kalınca, ayaklarının sızladığının farkına varıyordu. Zira acı ve keder, gece büyürdü. Gecenin en koyu anında acılar daha da koyulaşrdı. Hüzün hep bu saatlerde mayalanırdı.

Bir bilinmez seferde sadece Sarıkamış'a gideceklerini bilen asker, bazen bu çileli yolculuğa takat getiremeyeceğini, bu karlar içinde ölüp gideceğini düşünüyor, yılgınlığı daha da artardı. Hele uzun bir yürüyüş sırasında en yakın arkadaşlarının donduklarını görmek, kaçtıklarını, akıllarını yitirdiklerini, intihar ettiklerini görmek onlarda onulmaz ve tarifsiz acılara yol açıyordu.

İşte böyle dinlenme anlarında yaşadıkları acı dolu sahneler bir mih gibi beyinlerinin bir köşesinde duruyor ve o sahneler göz-

nı katmerleştiriyor, hüznü de iyice mayalarlıyordu.

Bazen gurbette bıraktıkları akıllarına gelirdi. Bazen değil, her adım atışta, her karlara ayak gömülüştünde, her nefeste ve her kalp atışlarında, geride bıraktıkları hatırlanır ve o kısa ama mesut günler hayal edilirdi. Bazı erler kendi içlerine gömüldüklerinde, yaşamlarını ikiye ayırmışlardı. Seferden önce ve seferden sonra... Bazıları ise buna kardan önce ve kardan sonra, bazıları ise Sarıkamış'tan önce ve sonra diye ayırt yapar olmuşlardı.

Aslında bu seferin getirdiği her türlü zorluğu kabulleniyorlardı ama açlığı bir türlü kabullenemiyorlardı. Hep ileriye deniyor, hep ileride ele geçirilecek yiyecekler hedef olarak gösteriliyordu. İşte bu durum askerde garip duygulara yol açıyor, kendi aralarında "kendi ekmeğimizi yiyemiyoruz Rus'un yiyeceklerine mi kaldık?" diye konuşuyorlardı.

Rus'un ekmeğine mecbur kalmak onlarda bir tür isyan duygusu oluştuyordu ama onlar asla ve asla isyanı düşünmüyorlardı. İsyan etmek sessiz bir biçimde gönüllerde yapılıyor ayaklar iseher sabah ve her an isyansız bir şekilde yollara düşüyordu...

Başlarına yem torbası geçirmiş erler diğerlerinin gülümseyen bakışlarını görmeden oldukları yerde duruyorlardı. Ayın şavkı karlara ve ağaçlara vuruyordu. Beyaz bir yolculuğa çıkmış, beyaz hüznün taşıyan bu erlere mehtap alay edercesine yukarıdan bakıyordu sanki...

Hep böyle olurdu, ne zaman ki dinlenir, ne zaman ki gurbet akıllara gelir, gurbette bırakılanlar göntüle düşer, işte o zaman soğuktan çatlamış, kabukları dahi buz bağlamış dudaklarda bir garip türkü belirirdi.

Yine öyle oldu:

"Karlarda yatarlar şerefli şanlı.

Kimisi vurulmuş nur yüzü kanlı,

Kimisi nevcivan, taze nişanlı,

Boynu buruk, melül, gözü yoldadır...

Yollara düşenin gelmedi sesi,

Analar ah çeker atalar yas.

Yad değil bunlar hep ciğer paresi,

Acep bilen var mı ne ahvaldedir."

Bu türkü yüreklerdeki yangını büyüttü. Derin derin iç çekişler arttı. Gözler sabit bir noktaya çakıldı kaldı. Yerde biriken ve her biri farklı kristal yapıya sahip karlar, erler misali iç içe geçmişti. Kristalli karların arasına da garip türkünün doğurduğu bir hüznün çörekleniyordu.

Gökte mehtabın yanı sıra birçok yıldız ışıldayıp duruyordu. Gece yıldızların ve mehtabın ışığında yine koyu bir hüznün mayalıyordu.

*

Koca gece uyumadılar düşler dünyasına dalamadan güneşi gördüler. Hava açıktı. Gökte insanın içini ısıtan tatlı bir mavilik vardı. Faik Çavuş mangasının erlerini tek tek dürtükleyerek:

- Haydi iş başına, diye uyarmaya başladı. Başından torbayı çıkaran her erin gözlerinde gecenin koyu bir hüznü vardı.

Süvari birlikleri atlarını yedeğine almış ağır ağır yürüyordu. Onların önünde keşif birlikleri yer alıyordu. Oltu'da geceyi geçiren tümenin diğer erleri de erkenden yola koyulmuştu. Daha yürünecek tam on beş saatlik yol vardı. Hedefleri Kotik'ti...

31. Tümenin 92. Alayı en önde yürüyor, diğer alaylarla olan arasını iyice açıyordu. Çünkü iyi hava, bugün yerini zehir zemberek bir soğuğa bırakmıştı. Alay erleri sabah biraz dingin şekilde yürümeye başlamışlar ancak sarp bir yokuşu bin bir zorluk içinde tırmanınca, güçleri neredeyse tükenme noktasına gelmişti. Yine de yol almaya çalışıyorlardı. En önde giden erler, sık sık arkadakilerle yer değiştiriyordu. Çünkü en önde giden ve karı çiğneyen ve daha fazla güç harcayan erlerin yürümesi iyice yavaşlıyordu.

yen ve daha fazla güç harcayan erlerin yürümesi iyice yavaşlıyordu. İkili kol olarak yürüyen bölüklerin daha sonra dörderli yürümesi kararlaştırılmıştı. Eğer bu şekilde yürünürse, erlerin az bir güç harcayarak çığneyeceği düşüncesi oluşmuştu. Bir süre bu şekilde yürümeye devam eden erler karın kalınlığı iyice artınca adımlarını daha yüksek atmak zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden kalçaları ağrımaya ve sızlamaya başlamıştı.

Erler sürüp giden yolculukta birbirlerinin ayak izine basmaya dikkat ediyorlar ancak bir süre sonra oldukları yerde öylece kalıyorlardı. Bu kez yanlarından öne geçmek isteyen erler yola devam ediyor, karı çığneme uğraşı bu şekilde sürüp gidiyordu.

Bu ağır ve hatta kaplumbağa hızına dönüşen yürüyüşü Rus öncüleri de kendilerini göstermeden ve hissettirmeden takip ediyorlardı.

92. Alayın üç taburu akşam karanlığı bastırırken, hâlâ yol almak için büyük güç sarf ediyordu. Asker bir yandan yürüyor, bir yandan da Rus birliklerine çok yaklaştıklarını tahmin ediyor, bu yüzden dikkatli olmaya çalışıyordu. Ruslar ise Türklerin ağır ağır ilerlemesini görünce daha da geri çekilerek hazırlık yapmaya çalışırken, az ileride duydukları gürültülerin ne olduğunu anlamak için keşfe çıkan gözcüler Türk birliklerin geldiğini hayretle gördüler. Biraz daha ilerlerse arkadan çevrilmeleri mümkün olacaktı. Hâlbuki Türk eratı Rus hattının iyice gerisine düşmüş, geri çekilen Rusları görünce üzerlerine hemen ateş açmışlardı. Bir baskına uğradıklarını düşünen Ruslar panik halinde geri çekilmeye başlamışlar ancak daha sonra toparlanıp karşı koymuşlardı. Karanlıkta sürüp giden çarpışma nedeniyle tüfeklerden çıkan parıltılar ve alevler bir an yanıp sönüyor, çıplak arazide tüfek seslerine acı nidalar karışıyordu. İlk şaşkınlık halinde Ruslardan 100 kadar esir alınmıştı.

Bu arada Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Nasuhi Bey ileri bir saldırı anında yanındaki erlerin bir bir vurulması üzerine yalnız kalmıştı. Elindeki tüfeğini mermisi bitinceye dek bırakmayan Nasuhi Bey daha sonra etrafının sarıldığını görünce teslim ol-

mamak için neler yapacağını düşünmeye başladı. Ne pahasına olursa olsun Rusların eline geçmemeliydi. Çünkü üzerinde bulunan, Türk ordusunun Rusları kuşatma plânları en ince ayrıntısına dek belirtilmişti. Kendisini saran çember gittikçe daralıyordu. Tüfegini yere atan Nasuhi Bey belindeki tabancasını çıkarıp kendini bir kayanın arkasına attı. Kendisine yaklaşmakta olan Rus erlerine ateş etmeye başladı. Ancak yalnız kaldığı gibi mermileri de bitmek üzereydi. Bir süre sonra tabancasının da mermileri tükenince, yaklaşmakta olan Rus askerlerine öfkeyle tabancasını fırlattı. Sonra yerdeki tüfeği aldı. Söğü takarak Rus askerlerine doğru koşmaya başladı. Bu arada karşılarında bir Türk subayı gören Rus komutan erlerine bunu sağ yakalamalarını ve kendisine zarar verilmemesini sert bir şekilde emretti. Ruslar ateş kestiler. Söğü takıp Binbaş Nasuhi Beye doğru iyice yaklaşmaya başladılar.

Binbaş ne kadar zor durumda kaldığını anlıyordu. Cebindeki meşin bir çanta içindeki plânlar aklına geldikçe, kaçmak için son bir hamle yapmak istedi. Söğüsünü doğrultup "Allah Allah!" diyerek Rus askerlerine doğru hücumla geçti. Ancak ilk hamlesinde kafasına vurulan tüfek kabzası nedeniyle afalladı. Birden her yer karardı. Bir boşluğa, dipsiz kuyulara düşer gibi karın içine düştü.³³

Nasuhi Bey kendine geldiğinde, her şeyin bittiğini anladı. İçinde koyu bir pişmanlık büyüdü büyüdü. Üzerinde kolayca imha edebileceği evraklara olsaydı intihar etmeyi bile düşünebilirdi ama çok sayıda evrakın hangi birini yok edebilecekti. Buna ne zaman ne de fırsat bulabilmişti. Esir olmak kendisinde büyük acılara ve utanca sebep olmuştu. Rus erlerinin arasında götürölürken, içinde karanlığın durmadan büyüdüğünü hissediyordu...

33- Ramazan Balcı, Tarihin Sarıkamış Duruşması, s. 165.

Durumun önemini kavrayan Ruslar, derhal Türkistan taburlarından takviye alarak kuvvetlerini oyalama yapmak yerine asıl cephede toplamaya başladılar. Rusların savunma ve toplanma tedbirlerini çok kolaylaştıran bu talihsizlik Sarıkamış Felaketinin önemli sebeplerinden biri

*

32. Tümenin öncü birlikleri ilerlerken Faik Çavuş ve mangası atın çektiği topun arkasından ağır ağır yürüyordu. Asker âdeta kardan adama dönmüştü. Kar, hafif bir rüzgârla başlamış daha sonra rüzgâr dinmiş ve sakin bir şekilde lapa lapa yağmaya başlamıştı. Askerin yorgunluktan ayaklarında güç kalmamıştı ama Tümen Komutanı Albay Abdülkerim askerine şevk ve moral aşılama için kendi yorgunluğuna aldırmadan:

- Haydi evlâtlarım! Haydi aslanlarım! Ha gayret, diyordu.

Artık bilinçsizce yürüten, hissiz, erler üzerinde bu uyarılar pek az etki yapıyor, çoğu söylenenleri duymuyordu bile...

Faik Çavuşa doğru yaklaşan Ziver:

- Çavuşum öldüm bittim vallahi. Bu sırt çantaları, bu teçhizat beni bitirdi. Artık yürüyecek halim kalmadı, dedi.

- Gayret Ziver.

- Gayret mi çavuşum. Biz insanız. Makine değiliz ki. Hele ayaklarımı hissetmiyorum bile...

- Sakın kayıp düşme ha!

- Bunları çarık giyen birine mi söylüyorsun?

- Düşersen bu kadar ağır teçhizatla kalkman çok zor olur. Ona göre...

Faik Çavuş henüz sözünü bitirmişti ki birden kayıp karların içine yuvarlandı.

Onun düştüğünü gören Ziver:

- Çavuşum ne mübarek ağzın varmış, dedi.

Faik Çavuş ise karların içinden ağır ağır kalkarken söylenip duruyordu...

Asker yürüyordu ama tüm duyuları körelmiş, beyaz bir hastalığa tutulmuş gibi düşünmüyor, konuşmuyor, sadece ve sadece artık bitmek üzere olan güçlerini kullanıyor daha sonra yolun kenarına bir boş çuval gibi düşüveriyordu. Gerçekten erler bir süre

sonra ayaklarını hissetmez oluyor, bu hissizlik bacaklarına yayılıyor, kendilerini yerde buluyorlardı. Beyinleri “kalk yürü” dese de **artık** bacaklarındaki kılcal damarların buz tutmasından dolayı **ayaga** kalkmak mümkün olmuyordu.

Yol, askerin gözünde büyüyor, yolların sağında solunda kalan donuklar, döküntüler durmadan artıyordu...

Ziver, Faik Çavuşun izlerine basmaya gayret ederek yürüyordu. Birden arkadan tiz bir ses duyuldu:

- Açılın komutan geliyor!

İşte askerin en nefret ettiği tiz ses buydu. Çünkü yolun kenarlarına çekilmek demek, ezilmemiş karda yürümek demektir. Yollarından geçip giden at üzerinde rütbesini bile görmedikleri, bilmedikleri komutanın gidişinden sonra Ziver dayanamadı:

- Çavuşum öldüm yorgunluktan, biraz dinlensek... Sonra da hangi komutanı isterlerse, sırtımda taşımaya razıyım. Sarıkamış'a dek gitmezsem ne olayım... Vallahi Kafkasya'ya kadar hiç gıkım çıkmadan giderim.

- Sen Kafkasya'yı boş ver, biz Sarıkamış'a varalım da yeter.

- Nereye varacağımızı bilmiyorum. Sarıkamış'a mı olur yoksa kara topraklara mı?

- Haydi söylenme de yürü haydi...

- Bak!

- Donuklardan biri, ne var ki?

- Baksana çavuşum sırtında kaputu var. Ender gördüğüm kaputlu erlerden biri.

- Artık kaputa ihtiyacı kalmamış desene...

7. BÖLÜM

Karlı yollar yürümekle bitmiyordu. Aslında yoldan bahsetmek çok zordu. Çünkü bir patikanın karla kaplanmış, zar zor seçilebilen izi takip ediliyordu. Bazen askerin önündeki keşif takımları yollarını kaybediyor, sık sık yoldan ayrılmak zorunda kalıyorlardı. Aslında askerin en büyük endişesi kar ve soğuk değildi. Bitmiş olan yiyecekleri sebebiyle karınlarını nasıl doyuracaklarını düşünüyorlardı. Hepsinin gözleri bir ağaç arıyordu ama ortalıkta ağaç da gözükmüyordu. Ağaçların kabuklarını yemeyi düşünen erler ne yazık ki hayal kırıklığına uğradılar...

Artık iyice yorulan erat midelerindeki açlık hissini hafifletebilmek için sık sık elleriyle karınlarını bastırıyorlardı. Ancak bu da fayda vermiyordu. Bir gün boyunca ağızlarına hiçbir şey koymayan erler artık yürümek değil, ayakta durmakta bile zorlanıyorlardı.

Faik Çavuş ve mangası kendilerine verilen topu itmeye çalışıyorlardı ama güçleri tükeniyordu. Onlar topu itemeyince, topa bağlı bulunan at da yürümüyor hemen duruyordu. Bu duruma en çok Ziver bozuluyordu:

- Çavuşum bu atı eninde sonunda keseceğim. Haberin olsun!
- İyi olur, yiyeceğimiz de bitti.
- At eti nasıldır acaba?
- Bilmem.

- Haydi Şu topu itelim.

Manga erleri ayakları ve elleri titreyerek topu itmeye başladılar. Bu arada at da yŕŕdŕ. Bir sŕre sonra yanlarına gelen bir subay kendilerine:

- Haydi sallanmayın, dedi.

Bu sŕz ŕzerine Ziver tam ağzını açıp cevap verecekken Faik avuş onun ağzını eliyle kapadı. Subay uzaklaştıktan sonra Ziver:

- avuşum aç aına yŕŕmeye çalışıyoruz zaten. Bir de sallanmayın demedi mi? Ŗfkem tepeme sıçradı.

- Boş ver.

- Boş ver mi? Ben da at sırtında yŕŕsem elbette yorulmam.

Arkalarından gelen Aşkale'li Hasan ellerini cebine sokmuş olduğu hâlde yanlarına sokuldu. Etrafına bakındı. Sonra Faik avuşa yaklaştı:

- avuşum avucunu aç.

- Ne olacak?

- Sana aç diyorum acele et. Kimse görmesin.

Faik avuş merakla avucunu açtı. Hasan bir avuç arpayı aceleyle Faik avuşun eline koydu.

- Bunlarla idare et.

- Arpayı nereden buldun? Yoksa sen de mi atların yem torbasından aldın?

- Hayır avuşum. Gerilerdeki bir ere para verdim bir cep arpa aldım. Kendisi atların iaşesi ile ilgileniyordu. Kimseye söylememi istedi. Zira hayvanlara verilecek arpanın da sonu gelmiş.

- Hay Allah! Ne günlere kaldık Hasan'ım. Hayvanların yemi ni bile alıp yer olduk.

- Ne yapalım çavuşum, hayatta kalmak için bir Şeyler yememiz Şart. Hatta er bize "siz yine şanslısınız, zira atın işkembesinden ıkışları değil, girmemişleri yiyorsunuz" dedi.

- Nasıl yani? Anlamadım.

- Bunda anlamayacak bir şey yok çavuşum. Erler atın pisliğindeki taneleri ayıklayıp karlarda temizliyor, kendi aralarında üçer beşer paylaşıyorlarmış.

- Desene biz şanslıyız.

- Şanslıyız ya...

Faik Çavuş "Şanslıyız" derken gözlerindeki keder gittikçe büyüyordu. "Bu nasıl şanslılık" dedi. "Yiyeceğimiz yok. Takatimiz kesildi. Yollar kar kaplı. Bizi bekleyen Sarıkamış, bizim de hasretimiz olan Sarıkamış ise çok uzaklarda. Hayırlısı bakalım" dedi. Elindeki arpaları saydı. Tam tamına otuz iki tane arpa vardı. Elini yumruk yapıp Ziver'in yanına doğru yürüdü. Sessizce sokulup cebine on altı arpa tanesi koydu. Kulağına eğildi:

- Cebindekileri kimseye göstermeden ye, dedi.

Açlıktan âdeta kendinden geçmiş bir hâlde olan Ziver sadece "ye" kelimesini algılayabilmişti. Hemen elini cebine attı. Arpa tanelerini büyük bir gizlilik içinde ağzına atıp yavaş yavaş çiğnemeye başladı. Dişleri arasında ezilen taneler kendisinde un hissi uyandırıyor. Hiçbir şey düşünmeden arpa tanelerini çiğnedi. Beğenmese de hayatta kalmak için yemeliydi.

Tümenin diğer taburları ve bölüklerindeki erlerden bazıları eskimiş çarık derilerini kasaturalarıyla kesmiş, küçük bir parça deriyi ağızlarına atıp çiğnemeye başlamışlardı.

Az sonra yol kenarına düşenler oldu. Artık bitap düşen, gıdasız kalan vücutlar beyinlerinin verdiği, yürü emrini yerine getiremiyor, olduğu yere düşüyorlardı. Akşama ramak kalmıştı. Geceyi nasıl geçireceklerdi? Bu soruların ağırlığı altında bunalan erleri büyük bir ümitsizlik kaplıyor ve kendilerini dize kadar karın içine bırakıyorlardı. İşte her şey, bu bırakışla başlıyordu. Zar zor ayakta duran erler ayaklarını hissetmiyorlardı. Sonra soğuk karların içine düşünce, ilk önce biraz üşüyor, titriyor neden sonra tatl bir ılıklik başlıyor, ayaklarından bileklerine bacaklarına doğru yavaş yavaş yayılıyordu. Bu yayılma arttıkça, uyama ihtiyacı da artı-

yordu. Erler ise bu tatlı uyuşukluğun nasıl bu kadar zevkli ve karın nasıl böyle ılık olduğunu düşünmeye çalışıyorlardı. Hele, soğuk karların içinden yayılan bu ılık ve tatlı uyuşukluğu daha önce neden keşfedemediler, diye kendilerine kızdıkları da oluyordu. Hâlbuki beyinlerine yerleşen “Kar soğuktur, insanı üşütür dondurur” gibi kuralların ne kadar yanlış olduğunu düşünüyorlardı. “Oysa karlar da ılıkmış” diyerek kendilerini tatlı bir uyuşukluğun kollarına bırakıp gözlerini bir gerçeğe yumuyorlardı. Uyku bastırıyordu. Onlar da zaten günlerce hasret kaldıkları uykuya ve sıcaklığa kendilerini hiç direnmeden bırakıyorlardı ama daha sonra da uyanmak mümkün olmuyordu.

Yüzeyden başlayan donma ilk önce deride ilerliyor, gittikçe damarlardaki kan kristalize olup buz hâline geliyordu. Az sonra da tatlı uyuşukluğa kapılan kimse son nefesini, hiç acı çekmeden, hiçbir şeyin farkında olmadan veriyordu. Soğuktan donanların çoğu uyur gibiydi. Donarak ölmenin iyi bir tarafı hiç bir şey anlamadan, acı çekmeden, derin bir uykuya dalmaktı.

Tabur ve bölük komutanları sağa sola yatan erleri kaldırmak için bağırıp çağırıyordu ama nafileydi. Tatlı bir uyuşukluğun kucığındaki erler bu bağırışlara hiç mi hiç aldırıyorlardı. Uykuya dalar gibi ölüme gözlerini kapıyorlardı.

Koca tümenin iki doktoru yol kenarında donmaya yüz tutmaya başlamış bazı erleri kontrol ediyordu. Donmanın etkili olduğu erlere bir şey yapamayacaklarını iyi bildikleri için diğer erlerle ilgilenmeye çalışıyorlardı. Eli ve ayağı donmak üzere olan erleri sedyecilere taşıttırıyorlardı. Tümenin konakladığı en kuytu bir yere kurdukları ameliyat çadırlarında, donan uzuvları bin bir güçlülle de olsa kesiyorlardı. Ama asıl zorluk işte ondan sonra başlıyordu. Çünkü yaranın iyi sarılması, kanın durdurulması gerekiyordu. Soğuklayan bütün yaralar ve sarılan yerler acıyı daha da hissetmeye sebep oluyordu. Ayrıca yaralı erlerin taşınması gerekiyordu. Bunun için de atların yararlanılmaya çalışılıyor. Bazı toplara koşulmuş hayvanların arkalarına sedyeler bağlanıyor, ancak yüklerinin iyice artmasından dolayı atlar bir süre sonra iler-

leyemiyordu. Oldukları yerde kalıp öylesine bekliyorlardı. Onları gayrete getirmek için subayların haykırıışları işe yaramıyordu. Bir süre sonra kırbaçla, sopayla atlara vurulmaya başlanıyordu. Bu yüzden hayvanlar biraz kımıldamaya çalışıyor daha sonra bu dayaklara aldırmayıp inatla ama mahzun bir şekilde bakınıyorlardı.

Doktorları düşündüren sadece yaralıları taşıma konusu değildi. Gıdadan yana olan çaresizlik de kendilerini düşündürüyordu. Zaten zayıf düşmüş, kilometrelerce yol yürümüş, yaralı ve ameliyat edilen askerin iyi bakımı şarttı ama bu mümkün olamıyordu. Çok geçmeden ameliyat edilen erler arkadaşları tarafından sırayla taşınmaya başlıyordu. Az sonra onların da güçleri tükenince, yaralıyla birlikte yol kenarına çöküyorlardı. Bu sebeple kimse, arkadaşı da olsa yaralı taşımaya pek istekli davranmıyordu. Çünkü herkes kendi canını, kendi hayatını kurtarma gayreti içindeydi.

Subaylar ile doktorlar arasında sık sık tartışma çıkıyor, subaylar öncelikli olarak topların hayvanlar tarafından taşınmasını istiyor, doktorlar ise hayvanların yaralıları taşınmasını gerektiğini öne sürüyorlardı. Subaylar topsuz ilerlemenin çok tehlikeli olduğunu, hele Ruslarla karşılaşılırsa, toplar olmadan savaşmanın zorluğunu büyük bir öfke içinde belirtiyorlardı.

Tümen ilerledikçe yol kenarında donukların sayısı artıyordu. Ancak tümenin gizlenip bir nebze olsun rüzgârdan korunacağı ağaçlık bir alan görülünce, tümen komutanı geceyi burada geçirebileceklerini düşündü.

Penek üzerinden Bardız³⁴ yönüne doğru ilerlemekte olan 32. Tümen askerleri bu ağaçlık alanı görünce, biraz olsun silkinir gibi olmuştu. Ayaklara bir gayret gelmişti. Ağır ağır ağaçlık alana doğru ilerlerken, az öteden bir takım tüfek sesleri duyunca, herkes kendini yere attı. Büyük bir heyecan ile bekledikleri tüfek seslerinin ardı arkası gelmedi. Sonra yürüyüş büyük bir dikkatle yapılmaya başlandı. Ağaçlık alana giderlerse, geceyi burada rahat

34- Şimdiki Gaziler.

Faik Çavuş ve mangası tümenin en önünde ağaçlık alana doğru yürürken sarp bir yere geldiklerinde artık bundan sonra topu ileriye taşımanın mümkün olmadığını gördüler. Ne yapacaklarını düşünürken, takım komutanı gelip:

- Topu söküp öyle taşıyın, dedi.

Bu emir hepsinde şaşkınlığa yol açtı. Ancak yapacak başka bir şey de yoktu. Arkalarından gelmekte olan yürüyüş kolunu tıkmamak için topu kenara çektiler. Hemen sandıktaki anahtarları kullanarak topun namlusu, kundakları söküldü ve atın bir yanına bağlandı. Gövde de iki parçaya ayrıldı. Bu ufak parçalardan biri de atın diğer yanına bağlandı. Mermiler manga erlerine verildi. Tekerlekler de sökülüp bir kenara alındı.

Tekrar yavaş yavaş ilerlemeye başladılar. Ancak eratin hepsi ayakta zor duruyordu. Yine de topun ne kadar önemli olduğunu düşünerek gayretlerini artırmaya çalışıyorlardı.

Geriden gelen askerin çoğu yanyarından geçip gidiyor, top taşıyan mangaya acıyan gözlerle bakıyorlardı. Manga erleri de kendilerine yardım edilmemesine hiç şaşırılmamışlardı. Herkes bu havada bu yolda başının çaresine bakmalıydı.

Ziver, kan ter içinde öfkeden âdeta deliye dönmüştü:

- Yolsuz bu dağ başlarında topları ileriye nasıl alırsınız?
- Sık dişini ağaçlık alana az kaldı, dedi Faik Çavuş.
- Çavuşum şu atı keseceğim.
- O da tükendi Ziver.
- Tükenmişmiş.

Tümen erleri karanlığın çökmeye başladığı saatlerde ağaçlık alana ulaşmıştı. Birer ikişer ağaçların altına sığınmaya, birbirine sokulup ısınmaya çalışıyorlardı. Erlerin hepsi birazdan ateş yakıp ısınacaklarını düşünüyordu. Ancak subaylar kesin bir dille uyarı yapmaya başlayınca hayal kırıklığına uğradılar:

- Kesinlikle ateş yakılmayacak!
- Birbirinize sokulun!

- Ağaçların altına girin!
- Silahlarınız elinizde olsun!
- Rusların çok yakınında bulunuyoruz!
- Dikkatli olun!
- Uyumamaya çalışın!
- Uyuyanları uyandırın!

Subaylar da biliyordu ki, bu uyarılar pek dikkate alınmayacak, ateş yakmak hariç asker içinden geldiği gibi hareket edecekti.

Öyle de oldu... Erler ilk önce birbirilerine sokulmuştu ama oturamamanın, yatamamanın ve uzanamamanın yorgunluğu kendini iyice gösterince, ne yapacaklarını bilemediler.

Faik Çavuş ve mangası şemsiye gibi büyük bir çamın altına sığınmış, birbirlerine olabildiğince sokulmuşlardı. Ölesiye üşüyorlardı. Titremeleri her geçen dakika artıyordu. Akşamla, karanlıkla bastıran soğuk kemiklerine dek işliyordu.

Faik Çavuş ümitsiz ve yorgun gözlerle Ziver'e baktı:

- Sabahı eder miyiz?
- Ateş yakmazsak çok zor.
- Ruslar yüzünden ateş yakmak yasak.

Erlerden biri aklına gelen bir şeyi sevinçle haykırdı:

- Ağaçlara çıkalım. Geceyi ağaçların üstünde geçirelim.
- Haydi canım.
- Elbette ya, hiç olmazsa dalda oturur, biraz olsun ayaklarımız dinlenir...

- Olur mu ki?
- Niye olmasın?

Bu sözü duyunca, bazı erler ağaçlara tırmanmaya başlamışlardı bile. Herkes irice bir dalı seçmek ve geceyi orada geçirmek için çabalayıp duruyordu. Bu şekilde yabani hayvanlardan da kurtulabileceklerdi. Bazı erler ise ağaçların kabuklarını sıyrıp dişlemeye

başladılar ama o kadar acıydı ki, çam ağacının kabuklarını hemen tükürmek zorunda kaldılar. Bazı erler ise dallarda biriken çam ballarını ağızlarına atıp sakız gibi çiğnemeye başladı. Birkaç erin çamlara tırmandığını gören tümenin diğer erleri de ağaçlara çıktı. Karanlıkta artık kontrolü ellerinden kaçırarak subaylar erlerin nerede ve nasıl barındıkları konusunda bir şey yapamıyorlar çünkü akşamın soğuğu yüzünden kendi canlarını kurtarmanın telaşına düşmüşlerdi.

32. Tümen erlerinden bazıları ağaç altında, ağacın dalları üstünde, bazıları da kayaların kuytu kesimlerine sığınmış ve birbirine sokulmuş bir hâlde sabahın olmasını beklemek zorundaydı. Hele ağaçlardaki erlerin durumu daha zordu. Dallara birer ikişer binen erler gecenin ayazında üşümeye başlayınca, yerde olduğu gibi rahat hareket edemiyorlardı. Bazıları yere inmişti ama bazıları hâlâ ağaçların dallarında yuvasız kuşlar gibi sinip duruyordu. Kapanmakta olan gözlerine hâkim olamıyorlardı. Akıllarında hep donma tehlikesi vardı ve bu yüzden birbirlerini uyarıyorlardı:

- Uyumayın ha!
- Uyuyanları uyandırın!
- Aşağıya düşmeyin.
- Dikkatli olun.

Ancak bu uyarılar erler üzerinde pek etkili olamıyordu. Kapanan gözlerine engel olamayanlar neden sonra karların içine bir bir düşüyordu. Onların bu düşüşlerine aşağıdaki erler ilk önce gülmüşlerdi. Arkadaşlarının vurulan bir kuş misali, karların üzerine düşmelerine şaşırılmışlardı.

Faik Çavuş ve Ziver'de kalın bir dala oturmuşlardı. Çok üşüyor dişleri birbirine vuruyordu. Ziver karanlıkta yoklayarak bulunduğu çam balını ağzına atmış ağır ağır çiğneyip duruyordu. Sonra yanındaki Faik Çavuşun kendisine verdiği arpalar aklına gelince pişmanlık duydu. Dal üstünde biraz kıpırdanarak eliyle çam balı aramaya koyuldu. Dal üstünde duran Faik çavuş:

- Yahu Ziver niye kımıldıyorsun? Otur oturduğun yerde! Beni aşağıya düşüreceksin, dedi.

- Düşmezsın çavuşum merak etme.

Daha sonra Ziver bulduğu bir çam balını sevinçle çavuşuna uzattı:

- Al çavuşum çam balı. Çiğnemeye bak.

- Sağ ol.

Faik Çavuşun aklına Zehra ile karşılaşması gelmiş, içi ısınmıştı. Hayat ne garipti. Onunla başka bir zaman başka bir yerde karşılaşsaydı herhâlde durum daha değişik olurdu. Zehra'nın "Bizimle gel" demesi hiç aklından çıkmıyordu. Bu iki kelimedede her şey vardı; Seveda, yardım, acıma, dayanışma ve beğenme... Ya da bunların hiçbirisi yoktu da Faik Çavuşa öyle mi geliyordu? İçine kopkoyu bir hüznün yayıldığını hissetti. Ağzına attığı çam balını çiğnemeyi bile unuttu. Sanki Zehra'yı görecekmış gibi gözlerini karanlığa dikti.

Oradaydı işte! Bir ay yüzlü, mehtap gibi güzel biri karanlıklar içinde kendisine bakıyordu. Bu bakışlarda Faik Çavuş âdeta erimек istedi. Ilık bir şerbeti içercesine tatlı ve güzel bir şeyin boğazından aşağıya süzüldüğünü hissetti. Sonra Faik Çavuş gözlerini kapadı. Zehra'nın hayali daha da belirginleşti. Bu beyaz yürüyüşte, bu beyaz seferde bunca çektiklerine rağmen Zehra ile karşılaşması ve "Bir süre başucumda beklemiş olması çektiğim her çileye ve yorgunluğa değer" diye düşündü. Bu beyaz, bu hüznün dolu yolculukta, beyaz bir çileden beyaz bir sevdaya geçmişti.

Sonra Faik Çavuş "Onlarla neden gitmedim?" diye pişman oldu. Ancak kendine kızdı. "Ya ne yapacaktım? Bir ailenin yanına sığınıp sevdamin peşinden mi gidecektim?" dedi. Çok karışık duygular içindeydi. Uzun yıllar ilk defa bu kadar sevdaya yakın olduğunu hissediyordu. İlk defa yârin kokusunu duymuştu. Oysa kendisi yıllardır barut ve kan kokusundan başka bir şey koklamamıştı. İşte zaten o koku aklını başından almıştı. Eğer iyileşmeseydi belki Zehra ve ailesi ile birlikte Erzurum'a dönebilirdi. Ama en amansız yaralara ve en amansız hastalıklara yakalanmasına rağmen hep iyileşmişti. Bu seveda yarası asla kapanmazdı. Bundan

sonra hayatı boyunca bağında kanayan bir sevda yarası olacağını, sol yanının her mehtap çıkan gecede ağır ağır hep sızlayacağını biliyordu.

Sinirleri gerilmişti. Şimdi bir ağacın dalında tüneyen, yuvasız kuşlar gibiydi. Fakat o savaşıma mecburdu. Beyaz bir seferde, beyaz bir ülkede, savaşın gereklerini yerine getirmekle hükümlüydü. İlk önceleri başında dönen kaçma fikrinden de yakalandığı bu sevdıyla sıyrılmamış mıydı? Kim bilir, belki daha sonra, Sarıkamış'tan sonra Erzurum'da bulurdu Zehra'yı... İşte o zaman yine kendisine "Bizimle gel, bizimle kal" der miydi? Yoksa bir başkasına mı derdi bu sözleri. "Öyleyse Sarıkamış'ın sokaklarında can vermeyi yeğlerim." dedi.

Faik Çavuşun gönlü sızlıyordu. Hiçbir şeyden pişmanlık duymadan yine karanlığa baktı. Bu kez hayalindeki Zehra yitip gitmişti. "Yoksa" dedi "Yoksa bir başkası mı?" Sözünü tamamlamadı. Öfkeyle yere tükürdü...

Şimdi mehtap mola vermek zorunda kalan askeri ışıklarıyla perişan ediyor, hırpalıyordu. Asker kendi arasında soğuğa ve kara da düşman diyordu. Burada karanlıklar hariç her şey beyaz idi. Sevdalar beyaz, yürüyüşler beyaz, ülke beyaz idi. Hatta çoğu erlerin memleketlerini sık sık hatırlamalarından dolayı içlerindeki mayalanan hüznüleri bile beyazdı.

Sarıkamış'a doğru eriyerek devam eden 32. Tümenin askerlerin gönlünde beyaz bir hüznün giderek büyüyordu...

*

Sabah olduğunda acı ama beyaz bir tablo herkesin içini kanattı. Geceleyin ağaçlara çıkan erlerden bazıları donarak aşağıya düşmüştü. Sabah, sarıçamların dikenli tellerinde olgunlaşmaya, su baylar da erati toplamaya çalışıyordu. Dikkatlerini ağaçlardaki erler çekti. Birkaç kez seslendiler. Ancak cevap almayınca, onları uyandırmak için ağacı ve dalları salladılar. İşte o anda dallarda oturan ve ağaçta donarak aşağıya her nasılsa düşmemiş erler birer ikişer yere düşmeye başladılar.

Herkes şaşkındı, böyle bir şeye ilk defa şahit oluyorlardı.

Faik Çavuş ise sabaha kadar gözlerini kırpmamış aklına bir mih gibi takılan Zehra'yı düşünmüş, durmuştu. Yanındaki Ziver ise zaman zaman kapanan gözlerine engel olmak için çok uğraşmıştı. Sabahın ilk ışıklarında Ziver'i dürtükleyen Faik Çavuş onun ilk önce hiç hareket etmediğini ve ses çıkarmadığını görünce çok korkmuştu. Acaba "O da mı donmuş?" diye eliyle iteklediğinde, Ziver dengesini kaybedip aşağıya düşmüştü. Ziver aşağıdan Faik Çavuşa:

"Alacağın olsun çavuşum! İnsan böyle mi uyandırılır" demişti.

Onun aşağıdan serzenişte bulunduğunu gören Faik Çavuş'un akşamdan beri duyduğu beyaz hüznü dağılmış, tatlı bir sevince dönüşmüştü. Ancak bu sevinç kısa bir süre sonra kayboldu. Çünkü mangasından iki erin ağaçtan yere düştüğünü gördü. Yanlarına koştuklarından ikisinin de uyur gibi halleri vardı. Donmuşlardı. Sadece mangasının değil diğer taburların, bölüklerin erlerinden bazıları kâh ağaç üstünde kâh yerde beyaz ölümün kucasına düşmüşlerdi.

Subaylar sağ kalan erleri toparlamaya ve yola çıkmaya hazırlanıyorlardı. Donuklar burada kalacak, o beyaz uykuya devam edeceklerdi. Hepsi tatlı bir uykuda gibiydiler. Hepsinin yüzünde tatlı bir rüya görüyor olmanın sevinci vardı sanki. Faik Çavuş mangasını toparlarken, iki kişinin o sonsuz, beyaz uykuda olduğunu anladı. Ormandan ayrılmak için hazırlık yapılırken, sanki bu uyuyan erleri uyandırmak istemezmiş gibi sessiz ve olabildiğince konuşmadan, toparlanmaya çalışıyorlardı. Onları burada bırakacak ve gömemeyecek olmanın verdiği ızdırap herkeste giderek büyüyordu. Bardız'a doğru yürüyecek olmanın aceleciliği içindeydiler.

Ağır ağır yola koyulduklarında, arkada bıraktıkları arkadaşlarının beyaz bir yorgan altında uyuduklarını düşünmeye çalışıyorlardı. Buna, bütün kalpleriyle inanmamalarına rağmen öyle olduğunu varsayıyorlardı.

Penek'ten Patsik'e doğru yola çıkan 32. Tümen hızla yürümek istiyordu ama bu yürüyüş gıdasızlıktan, uykusuzluktan mümkün olmuyordu. Birer külçe hâlindeki erler hiçbir şey düşünemiyorlardı. Ne açlık ne de uykusuzluk akıllarına geliyordu. Sadece ve sadece yürüyüp öndeki arkadaşının ayak izine basmaya çalışıyorlardı. Faik Çavuşun mangası kendilerine emanet edilen topla ilerlemeye çalışıyordu. Hem yürümek hem de topun mermilerini taşımak onları bitirmişti. Hele atın sırtında bulunan ağır top parçalarından dolayı bir gidip bir durması kendilerini usandırmıştı. Daha sonra dik bir yokuşun başında atın yine durduğunu gördüler. Zaten yürüyüşün başından beri hayvana kızıp durmakta olan Ziver hemen öne atıldı:

- Var ya! Bu atı artık öldüreceğim. Bir adım yürüyor sonra dinleniyor.

Bu öfkesine manga arkadaşları güldüler. Ziver daha da kızdı:

- Gülün bakalım. Ama bu at kıpırdamıyor.

- Ölü numarası yapıyordur.

- Seni kızdıracak.

- Senin öfkeni biliyor ya.

- Ben şimdi ona gösteririm.

Ziver atın yularından tutup çekmeye çalıştı ama at yine kıpırdamıyordu.

- Yahu bu kıpırdamıyor.

- Hadi, canım!

- Sana numara yapıyor.

- Vallahi kıpırdamıyor arkadaşlar...

Aşkale'li Hasan koşup ata baktı. At gözlerini açmış bir hâlde öylece duruyordu.

- Bu at çatlamış arkadaşlar.

- Çatlamış mı!

- Yani?

- Ölmüş!
- Yorgunluktan!
- Tabii oğlum atların bile arpasını biz yedik.
- Ölürler elbette.
- Yazık şimdi bu top parçalarını kim taşıyacak?
- Kim taşıyacak, elbette biz.
- Yandık!
- Yandık ki, ne yandık!

Faik Çavuş erlere:

- Haydi atın üzerindeki top parçalarını alın, dedi.

Erler top parçalarını aldıklarında at yavaşça sağ tarafa devrili-verdi. Erler üzgün bir şekilde ata bakan yola koyulacakken, Faik Çavuş, Ziver'e seslendi:

- Ziver nereye?
- Yola devam ediyoruz ya çavuşum.
- Peki bu at kime zimmetli?
- Bana, ne olmuş?
- Ne olmuşu var mı? Ayağında numarayı aldın mı?
- Elbette aldım.
- Bu yeterli olur mu?
- Nasıl yani? Çavuşum bilmece gibi konuşuyorsun.
- Oğlum, bu at sana zimmetli, kolayca at öldü, işte numarası, deyip kurtulacağını mı sanıyorsun?
- Ya ne yapacağım başka?
- Oğlum inandırıcı olman için atın numaralı ayağını diz altında kes ve en yakın menzile dek taşı.³⁵ Yoksa başın ağrır. Ordu malına sahip çıkmamaktan ceza bile alırsın.
- Çavuşum ne cezası ya! Bir de atın bacağını taşıyacağım?

- Eh sen bilirsin benden söylemesi...

- Öf ya öf! Hep pis işler neden gelip beni bulur Yarabbim? Bu atın ayağını ben nasıl keserim?

- Öldüreceğim diyordun ama.

- O, öfkeyle söylenmiş bir söz... Hay Allah!

Ziver söylene söyle atın yanına gitti. Kasaturasını çıkardı. Atın bacağına dizinden zorlanarak, zaman zaman midesi bulanarak kesti. Atın sırtındaki top parçalarını birkaç dal üzerine koyan erler ağır ağır çekmeye çalışırken, Ziver ise omzuna koyduğu atın bacağına öfke içinde taşıyordu.

*

Beyaz dağlardan, beyaz yollardan, beyaz bir kasabaya, Sarıkamış'a doğru giderken damla damla eriyorlardı. Bu erime yüreklerdeki hüznü arttırıyordu. Beyaz hüznün gittikçe büyüyordu.

Harekâtın başından beri devamlı yürümüş, aç kalmış, üşümüş, zaman zaman Ruslarla çarpışmış eratin hasretini çektiği tek şey sıcaktı. Sıcak yatak, sıcak çorba, sıcak bir oda. Bir de sıcak bir bakış... Bu bakışlar sevgilinin, annenin, babanın da olabilirdi, onlar için fark etmezdi. Yeter ki sıcak olsundu. Bu soğukta sanki bakışlar bile donmuştu sevgi dolu, sıcak bir bakışı hasretle aramalarının, düşünmelerinin sebebi buydu.

Erin biri yanındaki arkadaşına, dalıp gitmiş sanki memleketinde yaşıyormuş gibi yavaş yavaş anlatıyordu:

- Arkadaş en çok neyi özledim biliyor musun?

- Nereden bileyim?

- Toprağı özledim. Toprağın kokusunu özledim. Hani tarlayı, bağı bahçeyi çift sürerken, yalın ayak nemli toprakta gezinmek var ya, işte en çok onu özledim. Ilgıt ılgıt esen rüzgâr uzaklardan çimen kokusunu getirirdi. Her yer çiçeğe bezenirdi. Toprağı söyle eline alıp "tava gelmiş, tohum zamanı" demeyi ne kadar özledim bir bilsem. Bizim tarlamız bayırda bir yerd. Tam orta yerde büyük bir meşe ağacı vardı. Baharda çift sürerken köpeğim tarla-

nın bir yerinde yatar güneşlenirdi. Sonra ısınınca da ağacın altında yarı gölgeli bir yere gider yatmasına devam ederdi. Ben, kan ter içinde, yalın ayak taze toprağa basarken, onun bu tembelliğine ve güneşlenmesine özenirdim açıkçası. Şimdi diyorum ki, eğer buradan sağ salım memlekete dönersem, bir gün sırf güneşlenmek için o tepedeki tarlamıza gideceğim.

Arkadaşının özlemlerini dinleyen er güneşten ve sıcaktan bahsedilince daha da üşümeye başladı. Arkadaşına baktı sonra da:

- Benim için de güneşlen olur mu, dedi ve yürümeye devam etti. Sanki arkadaşı hiç hatırlamak istemediği bir şeyi aklına düşürmüştü.

Yürüyüş kolu gittikçe uzuyordu. Patsik'e varmaları için epey yürümeleri gerekiyordu. Ancak boğazlarını sıkıp boğmak isteyen bir el vardı sanki. Mideleri açlıktan dolayı ağrımaya başlamıştı. Bu ağrı her adım atışta daha da artıyordu. Sürüp gitmekte olan açlık hissi erlerde daima hayal sınırlarını zorluyordu. Günlerdir aç bulaç yürüten erlerin aklına türlü türlü yiyecekler geliyordu. Bu his onlardaki mide öz suyunu salgılatıyor, bu yüzden ağrıları daha da artıyordu. Zor da olsa yürümeye gayret ediyorlardı...

Erat iyice yorulunca, mekkâre ve top çeken atlara binmeye çalışıyordu. Ancak bazıları ceza alacağı aklına gelince, zar zor yürümeye devam ediyordu.

Yürüyüş kolunun iyice uzadığı, sağa sola yatanlar olduğu görülmeye başlandı. Erin biri yorgunluktan sallanıyordu. Ara sıra gözlerini kapıyor, dinleniyor, daha sonra yine yürüyordu. Bir süre sonra yüzükoyun yere düşüverdi. Öylece kalakaldı. Yanından geçip gitmekte olan arkadaşları kendisine acıyarak baktılar. Bazıları ise onu uyarıyordu:

- Arkadaşım gayret.
- Haydi kalk!
- Burada yatıp kalma, donarsın.
- Ha gayret yigidim.

Yerde karların içinde yatmakta olan er, soğuk nedeniyle titriyor, bir yandan da duyduğu bu gayrete getirici sözlerden dolayı kalkmak için uğraşıyordu. Ancak güçten kuvvetten o kadar düşmüştü ki, delik çarıkları içindeki ayak parmakları morarmıştı. Neden sonra er büyük bir gayretle ayağa kalktı. Yanından geçmekte olan bir top arabasını çekmekte olan ata can havliyle sıçrayıp bindi. Atın dizginlerini kavradı. O esnada topçu erleri kızgınlıkla kendisine bağırdı:

- Attan in!
- Yasak!
- Top çeken hayvanlara binmek yasak!
- Bak ceza alırsın!
- İn hemşerim.
- Bize de ceza aldıracaksın...

Erin başı öntüne düşmüş, esen rüzgâra karşı yarı uyanık bir biçimde bir sağa bir sola sallanıyor, her an düşecek gibi oluyordu. Kendisine uyarılara bir şey diyecekti ama öyle yorgundu ki, cevap verme gereğini bile duymadı. Bir ara bağırarakmış gibi ağzını açtı. Sonra karların, soğuk ve sert esen rüzgârın etkisiyle boğulacak gibi oldu hemen ağzını kapattı. Onun bu şekilde umursamaz halini gören topçu erleri ise birazdan emrindeki komutanlarının geleceğini düşünerek endişeleniyordu. Bir yandan da eri uyarmaya devam ediyorlardı. Er sonunda, kısık bir sesle "Azıcık dinleneyim kardeşler." dedi. Ama onu kimse duymadı. Bunun üzerine kendisini attan indirmeye çalıştılar. Ancak er sıkıca atın dizginlerine tutunuyor, kendini attan indirmek isteyenlere ayaklarıyla vurmak istiyordu. Onu çekiştirmekte olan eri biri:

- Yazık zavallı ölesiye yorulmuş, dedi.

Diğer arkadaşı ise ona kızgınlıkla:

- Burada kim ölesiye yorulmadı ki, dedi.
- Her yorulan hayvanlara binmeye kalkarsa biz ne yaparız?
- Ne yapacağız? Sarıkamış'a kadar topları biz çekeriz.

- Çekeriz ya.

- Alacağımız cezayı da düşünelim.

- Yok yok indirelim bu zavallıyı.

- Yürüyemez bu.

- Ne yapalım, elden bir şey gelmiyor. Biz görevimizi yapmak zorundayız.

Onlar bu şekilde konuşurken, subayın biri geldi ve tüm öfke-siyle bağırdı:

- Bu ne hal!

- Efendim...

- Efendimmiş, bu er atın sırtında ne arıyor!

- Onu indirmeye çalışıyoruz... Tükenmiş...

- Çabuk indirin! Yoksa size de ceza veririm. Top çeken hayvanlara, mekkâre hayvanlara binmenin yasaklandığını ve bunun ceza gerektirdiğini bilmiyor musunuz?

- Biliyoruz efendim. Ancak bu er biz anlamadan ve farkında olmadan atın üzerine biniverdi. İndirmeye çalışıyorduk ki, siz geldiniz.

- Daha kötü ya! Sizler kendisine engel olmalıydınız!

- Efendim...

- Susun! O eri de çabuk indirin!

Üç er, at sırtındaki neferi yaka paça aşağıya indirdiler. Karların içine yatırdılar. Er ise hiçbir şeyin farkında olmadan sadece "Birazcık dinlenebilseydim." diyordu. Ama bu sözü o kadar zorlukla söyleyebilmişti ki kimse duymadı...

Subay ise erin başında bağırıp duruyordu:

- Kalk! Bu kez sana ceza vermeyeceğim. Ama bir daha yaparsan, o zaman karışmam ha!

Karların içinde hareketsiz yatmakta olan er sadece:

- Açım komutanım, dedi. Sesinde kendi çaresizliğini, tükenmişliği belli eden bir ifade vardı.

Onun, zar zor konuşmasını duyan subay attan indi. Ere doğru yürüdü. Bu şekilde tükenen kaçınıcı erdi. Saymamıştı. Ancak çok üzüldüğü belli idi. Erin yanına gitti. Başını kaldırdı dizine yatırdı. Yüzünü karlardan temizledi.

- Yiğidim gayret et. Az kaldı. Bir süre sonra herkese bol miktarda yiyecek dağıtılacak.

Bu sözler üzerine er gülümsedi.

- Komutanım...

- Efendim...

- Tam bir haftadan beri aynı şeyi söylüyorsunuz...

Subay bu sözler üzerine ne diyeceğini bilemedi. Kızarıp utandı...

- Bu kez söz... Yiyeceğe kavuşacağız... Ha gayret...

Er, iri kara gözlerini açtı. Komutanına baktı. Sonra her şeyi kabullenmiş bir şekilde:

- Komutanım... Ben artık bittim, dedi.

Subay hemen elini koynuna attı. El kadar peksimet parçasını çıkardı. Ere uzattı.

- Al peksimet...

- Komutanım ya siz?

- Erin karnı doyunca, komutanın da doyar!

- Sahiden doyar mı?

- Doyar ya...

Er iri gözlerini kapadı. Sonra zar zor:

- O sizin... Ben bunu kabul edemem komutanım, dedi.

- Ama..

Subay sözünü tamamlayamadı. Çünkü dizine aldığı erin başı yana düştü. Ağzı açık şekilde kalakaldı. Subay erin yanaklarına vurdu. Şaşırmıştı.

- Olamaz! Ölemez!

Erin başını göğsüne bir anne şefkatiyle bastırdı. Kendinden geçmiş bir şekilde:

- Ölmemeli... Ölmemeli... Bak sana peksimetimi de verdim. Ne olur ölme... Keşke birazcık olsun yeseydin... Ölme... Ölme... Ne olur Rabbim! Ölmeeee! dedi.

Subayın attığı çığlıklar üzerine, kafiledeki erler ve diğer subaylar şaşkın ve hayretle baktılar. Ne olduğunu anlamış değillerdi ama atılan acı çığıktan yine bir erin ya donduğunu ya da aklıktan aklını oynattığı tahmin etmişlerdi...

Kafile gittikçe ağırlaşan bir yürüyüşle ilerlemeye devam ediyordu.

Hava soğuktu. Sabahtan beri yağan kar, duraksamış ancak dayanılmaz bir ayaz çıkmıştı.

Onlar, Sarıkamış'a doğru gitmek için son güçlerini harcıyorlardı...

*

Faik Çavuş ve Ziver ve diğer topçu erler birbirleriyle hiç konuşmadan yürüyorlardı. Ziver ara sıra yanında yürümekte olan Faik Çavuşa bakıyordu. Çavuşun avurtları çökmüş, elmacık kemikleri iyice belirmiş, sakalı uzamıştı. Ayağındaki potinlerin burunları açılmıştı. Üzerindeki kalın asker ceketi ise günlerce hiç yıkanmadığı ve devamlı kollarının sallanmasından dolayı sürtünmüş ve sürtünen yerler incelmışti. Bu yorgun bu gayretli askere Ziver sevgi ve saygıyla baktı. "Birçok şeyi onunla paylaştık" diye düşündü. Sonra ne paylaştığını düşündü. "Neyi paylaşacağız? Beyazı, hüznü ve yokluğu... Hummayı... Memleketin kaderini... Bunları paylaştık... Herhâlde daha da paylaşmaya da devam edeceğiz..."

Cebini karıştırdı. İki tane arpa tanesi eline geçti. Aldı yanında gitmekte olan Faik Çavuşu dürttü. Kendisine bakan Faik Çavuşa arpa tanelerini gösterdi. Birini uzattı. Onun bu hareketine Faik Çavuş güldü:

- Bu arpa tanesini ona bölebilir miyiz Ziver?
- Niçin çavuşum?

- Diğer arkadaşlarla paylaşmak için.

Ziver de güldü:

- Haydi ye, çavuşum bütün yiyeceğimiz bu.

- Ben aç değilim.

- Ama ben açım.

- O zaman sen ye.

- Ama sen yemeyince boğazımdan geçmez ki.

- Geçer geçer. Sen ye. Kafanı yorma. Ama bir daha atın yemi-ne ortak olma.

- Vallahi olmadım çavuşum, hani daha önceden biraz arpa al-mıştım ya. Onun kalıntıları. Cebimi karıştırırken, elime geçti.

- Tamam, tamam...

Yine diğer arkadaşları ile yürümeye devam ettiler. Az sonra yanlarına gelen subay çavuşların eline bir emir tutuşturdu:

“Rus sınırı geçilir geçilmez, Rus halkının paralarına, hayvan-larına ve mallarına el konulacaktır. Osmanlı dostu halktan alınan eşya ve bedellerinin ödenmesi için ordu sorumlularına teslim edi-lecektir. Meydana gelecek fırsatlarda kıt'alar kendi zayıf hayvan-larını rastlayacakları halka ait hayvanlarla değiştirmelidir.”³⁶

Faik Çavuş bu yazıyı okuyunca güldü. Onun güldüğünü gö-ren Ziver sordu:

- Çavuşum hayrola, niye gülüyorsun?

- Şu emirde okuduklarıma gülüyorum. Rus sınırını geçince mallarını alacakmışız. Zayıf atları halkın besili atlarıyla değiştire-cekmışiz...

- Vallahi çavuşum dört beş günden beri sınırı geçtik³⁷ ama be-sili ne hayvan gördüm, ne mal bulduk ne de yiyecek...

36- Yavuz Özdemir, Bilinmeyen Bir Savaşın Öyküsü, s. 214.

37- O zaman ki işgal sınırı.

- Ben de ona gülüyorum ya... Belki Sarıkamış'ta yiyecek buluruz. Orada büyük yiyecek depoları olduğunu söylüyorlar.

- Belki Bardız'a ulaşıncı, yiyecek bulabiliriz.

- Belki, Ziver belki...

- Çavuşum üşüdüysen söyle, kaputumu sırayla giyelim.

- Hayır üşümedim Ziver, sağ ol.

- Bak Çavuşum, kaput konusunda çok samimiyim.

- Biliyorum.

- Ama ben ölürsem, bu kaputu giyeceksin diyorum, sen ise bir şey demiyorsun.

- Ziver o sana ait. Ben onu nasıl giyerim?

- Bari ölünce giy çavuşum.

- Yahu ne dik kafalı adamsın. Kimi ölecek kim kalacak! Belki, ben senden önce öleceğim.

- İçimdeki sese ben çok inanırım. O ses bana, çavuşundan önce öleceksin, diyor...

- Haydi canım!

- Öyle deme, benim sezgilerim güçlüdür. Hep de doğru çıkar...

Bu sözler üzerine Faik Çavuş bir şey demedi. Ne diyecekti ki? Sustu ve yürümeye devam etti.

*

Her geçen dakika 32. Tümenin yürüyüş kolu uzuyordu. Subaylar bu uzun yürüyüş kollardan dolayı rahatsızlık duyuyorlardı ama ellerinden başka bir şey gelmiyordu. Çünkü böyle durumlarda askeri bir araya toplamak, hızla yol almak, sevk ve idaresini yapmak zor oluyordu. Çok zaman kaybediyorlardı. Hâlbuki hızla hareket etmeliydiler. Hızla Bardız'a girmeli, biraz orada dinlenip oradan Kızılkilise'ye ve dolayısıyla da Sarıkamış'a saldırmalıydılar. Sonra; belki her şey yoluna girecekti. Orada çeşitli yiyecek ve silahlara kavuşacaklardı.

İşte bu düşünce ile subaylar yürüyüş kolu boyunca bindikleri at üzerinde erati denetliyor, biraz gayretli olmalarını istiyorlardı ama değişen bir şey olmuyordu. Erat aksine daha da yavaşlıyor, yürüyüş kolu uzadıkça uzuyordu. Kar ise uzun bir süreden beri tekrar yağıyordu. Kar yağdıkça yollar, patikalar belirsizleşiyordu. Yol belirsizleştikçe asker endişeleniyor ve endişe zamanla yorgun yüreklerde koyulaşıyordu.

*

31. Tümen hem Ağasor-Narman hattında ilerlemeye çalışıyor hem de keşif kollarıyla Rusların nerede olduğunu araştırıyordu. Neden sonra Rusların geri çekilmekte olduklarını anladılar. Hemen bir haberciyi geriye göndererek, birliklerin hızla ilerlemesi ve mevzilenmeden Ruslara saldırılması bildiriliyordu. Ruslar alabildiğince oyalama yapmak ve çekilen birliklere zaman kazandırmak istiyordu. Savunma yönünden son derece elverişli Todan sırtlarına dek çekilmeyi, Türklere burada karşı koymayı düşünüyorlardı. Bazı Rus erleri siper kazmak, bazıları da makineli tüfeklerle sırtları tutma gayreti içindeydi.

31. Tümen Komutanı Albay Hasan Vasfi tümeninin yorulmasına rağmen hızlı bir şekilde Rusların yerleşmesine ve kuvvetli bir savunma yapmasına imkân vermek istemiyordu. Bu yüzden emrindeki subaylara emir üstüne emir yolluyordu. Soğuk ve kara rağmen gayretlerini arttıran 31. Tümen Todan sırtlarına doğru yaklaştığında Ruslar kendilerine ateş açtı. Hemen yayılan ve kendilerini savunmak için mevzilenen Türk askeri de karşı ateşe başladı. Ruslar güçlü bir karşı koymadan sonra biraz daha geri çekilmeyi düşünürken, yapılan amansız saldırılardan dolayı Ruslar çarpışmalara ara vererek Narman'ı terk edip İd'e doğru çekilmeye başladılar.

Bu arada Rus sınırında bulunan ve Yeniköy'e doğru ilerleyen tümen ileride duman ve alevlerin yükseldiğini gördü. Bunun üzerine zaten soğuk havada üşümüş, karnı acıkmış erler köyün Ruslar tarafında yakıldığını anladılar. Olanca hızlarıyla ilerlemeye başladılar. Şimdi askerin aklında iki şey vardı ısınmak ve yiyecek

bularak, karnını doyurmak. Erler birbiriyle âdeta yarış edercesine Yeniköy'e doğru koşuyorlardı.

Evlerden alevler ve dumanlar çıkıyor, yer yer Yeniköy sokakları gündüz gibi aydınlanıyordu. Köye girmeye başlayan erler, ısınmaya gayret ediyordu. Bazı erler ise evlerde yiyecek olup olmadığını araştırıyordu.

Geri çekilmekte olan Ruslar ise Türklerin bu kadar kolay ve çabuk ilerlemesine şaşırdığı için ellerinde bulunan bazı erzak ve cephaneleri köyün dışında atmışlardı. Bunları bulan Türk erlerinin sevincine diyecek yoktu. Şimdi Yeniköy'de her şey vardı. Yiyecek ve silah bulmuşlardı. Hele askerin daha da memnun eden şey ısınabilmesiydi. Her ne kadar evlerin yakılmasına üzülseler de ısınabildikleri için kendilerini şanslı sayıyorlardı. Hatta aralarında çektikleri acıları ve yorgunlukları unutan erler birbirleriyle konuşuyorlardı:

- Demek ki Sarıkamış'a girsek neler bulacağız?
- Orada yiyecek bol, diyorlar.
- Cephane de boldur.
- Bir güzel ısınırız.
- Elbette ya. Ah şu Sarıkamış'a bir varabilsek.
- Dertlerimiz bitecek.
- Her şey yoluna girecek, diyorlardı.

31. Tümen akşam üzeri Narman'a geldi. Kasabaya giren erlerin ilk işi evlere dağılarak, yiyecek aramak oldu. Askerin sağa sola tehlikeli bir şekilde yayılmaya başladığını gören tabur ve bölük komutanları erleri toplayarak İd'e doğru ilerlediler. Bu arada İd yakınlarında geri çekilmekte olan Albay Katedze birlikleri Türk askeri tarafından çevrilmeye başladı. Albay bulunduğu birliklerin etrafına keşif kolları çıkarmayı ve gözcü koymayı unutmuştu.

Türkler tarafından saldırıya uğrayınca, albay ilk önce Türklerle karşı koymak için askerini yaymaya başladı. Ancak daha sonra ne yapacağını şaşırdı. Karşısındaki birliklerin kuvvetli olduğunu

görünce 750 eri ile birlikte teslim oldu. Ayrıca iki top Türklerin eline geçti. Çökmekte olan karanlıktan faydalanarak 600 Rus askeri de kaçmayı başarabildi.³⁸

31. Tümen Komutanı Albay Hasan Vasfi bu başarılarından dolayı gayet memnundu. Tümene emir vererek askerin dinlenmesi ve karnının doyurulması için gereğinin yapılmasını istedi.

*

32. Tümen askerlerinin artık yürüyecek hâli kalmamıştı. Bu zorlu yollarda aç bir hâlde tam 15 kilometre yürümüş ve nihayet Patsik'e varmışlardı. Artık hedef Bardız'dı. Ancak tümenin burada dinlenmesi gerekiyordu. Neredeyse 30-40 km uzayan yürüyüş kolunun köye gelmesi beklenecekti. Patsik'e giren öncü birlikleri içinde Faik Çavuş ve mangası da vardı. Komutanlarının verdiği emir üzerine Patsik'te ve civar köylerde yiyecek aramaları emredilmişti. İlk önce kendi karınlarını doyurma telâşına düşen erler köylülerin yufka dediği bir tür ekmeği bulunca çok sevinmişlerdi. Ancak incecik yufkayı yemeye doyamıyorlardı. Biraz dinlendikten sonra civar köylere dağıldılar. Bulabildikleri yiyecekleri ve küçükbaş hayvanları keserek, en kısa sürede Patsik'e yollamaya başladılar...

Faik Çavuş ve diğer topçu erleri ateşin etrafında sıralanmışlar, büyük bir ateşte çevirmeye başladıkları koyuna iştahlı gözlerle bakıyorlardı. Hem ısınıyor, hem de konuşuyorlardı:

- Arkadaş şu manzarayı görmek için 60-70 km yürüdük ya. İnanın değdi doğrusu.

- Etin nasıl bir yiyecek olduğunu unutmuştum.

- Daha pişmedi mi?

- Biraz sabret oğlum.

- Nasıl sabrederim ki? Yürürken yiyecek bir şeyimizin olmadığını bilip katlanıyorduk. Ama şimdi rüyamda bile görsem ina-

38- W.E.D Allen ve Paul Muratoof, 1966, Kafkas Harekâtı, 1828-1921 Türk Kafkasya Sınırındaki Harplerin Tarihi, s. 240.

namayacağım bir manzara var karşımda. Büyük bir ateşin, çam odunlarıyla her tarafın kokuya büründüğü, üzerinde nar gibi kızarmaya başlamış bir koyun çevirmesinin olduğu yerde sabret demek inanın çok zor ve garip...

Onun bu sözlerine diğer arkadaşlarından destek geldi. Faik Çavuş ise dalga dalga yayılan ısının karşısında gevşemiş, akli hep gerilere ve çektiklerine kayıp eski günleri hayal etmeye başlamıştı. Yoksa her şey sonunda iyi mi olacaktı? Bunca yol yürümüşler, bunca çile çekmişler ve yorulmuşlardı. Hele hele Zehra ile karşılaşması aklına gelince düşünmeden edemedi. Ateşteki korrara gözlerini dikip daldı gitti... "Belki" dedi "Her şey iyi olacaksa, bir gün Zehra ile karşılaşırım. İşte o zaman ondan ayrılmam. Ayrılmanın acısını tekrar yaşamak istemem. Şu 3-5 senedir, hayatımda kan ve barutun, ölümün yanında hayatıma giren nadide bir çiçek gibi Zehra. Hatırladığım tüm tatlı hatıralarım ona çıkıyor. Onu düşünüyorum. Ayrılmaya mecbur olmak ne kadar zor. Ama bir gün Zehra karşıma çıktığında ya da ben karşısına çıktığımda ayrılık mecburiyeti olsa da asla ayrılmayacağız. Hep yanında olacağım. O da benim yanımda olacak."

Faik Çavuşun aklında şimdi iki kelimelik kısa bir cümle dönüp duruyordu: "Bizimle kal." İşte Zehra'nın kendisine söylediği son cümle buydu. Sonra iki kelimelik kısa cümleyi Faik Çavuş kendi kendine açıklamış durmuştu. Ümitlenmiş, sevinmişti. Bir kardelen gibi, bir çiçek gibi bu beyaz ülkede, bu beyaz yürüyüşte, bu beyaz hüznünde hayatına Zehra iyi ki de girmişti. Şimdi Faik Çavuş geri dönebilmek için bin bir ümit taşımaya başlamıştı. İşte bu ümit soğuk havalarda gönlünü ısıtmış, gayretini arttırmıştı. Kısacası her türlü zorluğa bir başka göğüs germeye başlamıştı. Artık Zehra için hayatta kalmayı düşler olmuştu. Kader onları nasıl ki, dar bir yolda, hiç umulmadık bir anda karşılaştırmışsa, bundan sonra da neden karşılaştırmasındı? Bu soruyu soran Faik Çavuş daha da ümitlendi.

Kendisine bir parça but uzatan eri duymadı bile. Bunun üzerine Ziver:

- Çavuşum acıkmanın galiba, dedi. Daldın gittin.

Faik Çavuş hissettiği duyguların sanki anlaşılacağı endişesiyle kızardı. Hemen bir başka bahane buldu:

- Isınınca gevşedim. Bu saatlerin bitmesini istemiyor insan.

- Gevşedik ya...

Şimdi manga erleri uzun zamandır özledikleri sığağa ve yiyeceğe kavuşmuşlardı. İştahla et yemeye başladıklarında, şu an hepsi çok mesut olduğunu düşünüyordu. Faik Çavuş ise bir kardelen çiçeğine benzettiği Zehra'yı hayal ediyor, onu sıcak düşlere sürükleniyordu.

Faik Çavuşun üşümüş, âdeta buz bağlamış gönlünde bir kardelen çiçeği açılıyordu. Bu kardelen Zehra'ydı...

*

Kar yavaş yavaş yağıyordu. Yollardaki izler yağın kar sebebiyle kolayca örtülüyordu. Alayın öncü müfrezesi olan Karabıyık ise daha ileri sokulmak için dik bir yokuşu tırmanmaya çalışıyordu. Ancak bu tırmanış erlerin büyük güç sarf etmesini gerektiriyordu, çoğu çarık giyen erler yokuş yukarı ilerlemekte zorlanıyorlardı. Biraz tırmanıyor, neden sonra aşağıya doğru kayıyorlardı. Kayan erler tırmanmakta olan diğer erleri de düşünüyordu. Başka bir zaman eğlenceli ve güzel bir çocuk oyununa benzeyen bu düşmelerden dolayı eratin canı sıkılıyordu. Yine de inatla, içinde her dem kabaran öfkeleriyle tırmanmaya gayret ediyorlardı. Yokuşu çıkabilen erler daha sonra gelenlere yardım ediyorlardı.

99. Alay erleri ise daha uzun yolda ilerlemeye çalışırken, yürüyüş kolu gittikçe uzuyordu. Yürüyen askerin aklında bir mih gibi çakılı duran şey "Ne yiyeceğimizden" ziyade, "Nerede konaklayacağımız?" sorusu oluyordu. Hele akşamları açık arazide, ateş yakmadan beklemek erat için bir işkenceye dönüşüyordu. Bu işkence, uykusuzluğun ve yiyeceksizliğin sayesinde daha da artıyordu...

İleri, daima ileri yürümek konusunda şartlanmış askerler, her ne olursa olsun ilerlemeye gayret ediyordu. Ama ayaklarda, diz-

lerde tükenen mecâl nedeniyle kendilerine “kalk yürü” deseler de bu o kadar kolay olmuyordu. Hele, er ve hayvanların donmuş bir hâlde sağda solda kalmış cesetleri, askeri en çok üzen olayların başında geliyordu. İşte o zaman kırık bir ümide tutunarak yürümeye gayret edenler, akıbetlerinin eninde sonunda donmak olacağını düşünüyorlardı. Bu düşünce onların gayretini, yürümesini ve cesaretini kırıyordu. En büyük korkuları yürüyüş kolundan uzaklaşmak ve ayrı kalmaktı. Ana kolda yürümek için ayrıca bir çaba gerekiyor ve erler koşmaya başlıyordu. Ancak bazen sert bir rüzgâr ve dik bir yokuş erin çabuk yorulmasına sebep oluyor, bir kenara kendilerini atıveriyorlardı. İşte bu sonun başlangıcı oluyordu. Yavaş yavaş tatlı bir uyuşukluk her taraflarını sarıyordu. Sonra öylece kalıyorlardı. Ana yürüyüş koluna yetişebilenler ise daha dinlenme imkânı bulmadan arkadaşları tekrar yürümeye başlıyorlardı.

Karabıyık müfrezesi ileride bulunan çamlığa doğru ilerliyordu. Tepede rüzgâr sert esiyor, kar yağmamasına rağmen yerden kaldırdığı karları çok uzaklara ve ötelere taşıyor, kuytu yerlerde, vadilerde biriktiriyordu. Bu şiddetli rüzgârdan korunmak için bir an önce ağaçlık alana doğru koşmaya başlayan müfreme erleri karşidan gelen seslerle irkilip durdular.

- Teslim! Teslim! Osman teslim!

Bir an ne olduğunu anlayamadılar. Hemen karın içine atladılar ve tüfeklerini ağaçlığa doğrulttular. Heyecanla beklemeye başladıklarında, tek tük Rus erleri kendilerine doğru yavaş yavaş ilerliyor, bir yandan da Türkçe “Teslim!” diye bağınyorlardı.

Saklanmakta olan Rus bölüğü, ağaçlık alana doğru koşarak gelen Türk erlerini görünce taarruza kalkıldığını sanmış ve sayısını bilemedikleri Türklerin kuvvetli olduğunu düşünerek, teslim olmaya karar vermişlerdi.

Müfrezenin en önünde karlar içinde yatmakta olan Yüzbaşı Ali Tevfik Bey bir an ne yapacağını şaşırdı. “Ya bu bir tuzak ise?” diye içinden geçirdi. Ancak Rus erleri silahlarını, yere atarak kendilerine doğru geliyorlardı. Ne yapmalıydı? Ateş emri verecek,

teslim olmak isteyen Rusları öldürtecekti. Ancak böyle bir davranış savaş kurallarına aykırı olduğu gibi insanlığa da sığmazdı. Neticede, ezeli bir düşmanla da çarpışsalar onlar da insandı. Onlar da üşümüş, acıkmış, yorulmuş olmalıydılar. Savaşta birbirine karşı savaşanların kaderi aslında birbirine benzerdi. Aynı acıları çeker, aynı duyguları yaşarlardı. Aynı zahmete ve zorluğa katlanırlardı. Yine de karşı tarafın daha rahat, daha kuvvetli olduğunu düşünmeden de edemezlerdi.

Yüzbaşı Ali Tevfik Bey de biraz daha beklemeyi uygun göerek daha ne kadar Rus askeri olduğunu anlamaya çalışıyordu. Vakit de kazanmalıydı. 99. Alayın ana yürüyüş kolu kendilerine yaklaştığında çok elverişli bir konuma sahip olacaklarını biliyordu. Ama Rus askerleri kendilerine doğru gittikçe yaklaşıyorlardı. Bir karar vermeliydi.

Yattığı yerden iki-üç ere bağırdı:

- Haydi gidin şunların tüfeklerini alın.

Eklemeyi de unutmadı:

- Dikkatli olun!

Dize kadar kar içine gömülmüş iki er kalkılar, tüfeklerini doğrultarak teslim olmak isteyen Rus erlerine doğru yürüdüler. Rus erleri ise durmadan:

- Teslim, diye Türkçe konuşuyorlardı.

Kurulu bir saat gibi aynı kelimeyi tekrar etmeleri Türk erlerini kızdırmıştı:

- Tamam ulan tamam! Teslim alacağız! Ne kadar da meraklıymışsınız teslim olmaya!

Erin ne dediğini anlamayan Rus eri gülümsemeye çalışarak "Teslim!" demeye devam ediyordu.

- Şeytan diyor şunun ağzını burnunu dağıt. Bir daha hiç konuşmasın.

Sonra erin biri işaretle tüfekleri üç Rus askerine toplattı. Yüzbaşı Ali Tevfik Beyin yanına doğru yürümeye başladılar.

- Komutanım bir bölük kadar asker ağaçların arasında teslim olmayı bekliyor.

- Bir bölük mü?

- Evet.

- Biz o kadar kalabalık değiliz ama...

- Olsun komutanım, bunlar teslim olmaya çok meraklılar. Herhâlde zorlanmadan bunları teslim alabiliriz.

- Sakın bu bir tuzak olmasın.

- Sanmam.

- Peki öyleyse. Diğerleri şu Ruslara göz kulak olsunlar yanı-mıza beş er daha alalım, gidip bir bakalım.

- Baş üstüne komutanım!

Yüzbaşı Ali Tevfik Bey yanına bir subay ve altı er alarak teslim olmak isteyen diğer Ruslara doğru ilerlemeye başladı. Ağaçlık alanda bir araya gelip titreşmekte olan Rusları görünce rahatladı. İçinden "Bunlar bizden daha kötü durumda" diye düşündü. Yanındaki Teğmen Hasan'a dönerek:

- Bunları kolaylıkla esir alabiliriz, dedi.

Teğmen Hasan da sadece:

- İnşallah, dedi.

Sonra Rus komutanlarla Fransızca konuşmaya başladılar. Bir Rus Binbaşı artık savaşmak istemediklerini, Türklerin büyük bir hareket içinde olduklarını bildiklerini söyledi. Ancak teslim olmak için bir şartı vardı. Kendisinin rütbesine denk Türk subayı tarafından teslim alınmayı istiyordu.

Yüzbaşı Ali Tevfik Bey, Rus Binbaşıya kendisinin yüzbaşı olduğunu ve arada çok büyük bir rütbe farkının olmadığını beyhude yere açıklamaya çalıştı. Rus Binbaşı, Nuh diyor da peygamber demiyor, illa kendisini bir Türk Binbaşının teslim almasını dile getiriyordu. Çaresiz kalan Yüzbaşı Ali Tevfik Bey 99. Alayın ana yürüyüş kolunun yaklaştığını düşünerek:

- Peki, sizi bir binbaşı teslim alacak. Ben gidip bu konuyu ko-

mutanlarımla görüşeceğim dedi. Bu arada Teğmen Hasan'a emir verdi:

- Eğer bunlar yanlış bir şey yaparlarsa gözünü kırpmadan vur!

Tepeye henüz çıkmış olan 99. Alay 1. Tabur Komutanı Binbaşı Kemal Beye giderek durumu anlattı. Kemal Bey memnun bir şekilde:

- Elbette esir alalım. İyi olur, dedi.

Sonra bir bölük erle söz konusu ağaçlık alana doğru ilerlemeye başladılar. Binbaşı Kemal Bey daha önce yüzbaşı Ali Tevfik duyduğu kaygıları duymaktaydı:

- Yüzbaşım bunlar bize bir tuzak hazırlamış olmasınlar?

- Ben de baştan öyle düşündüm ama teslim olmaya can atıyorlar. Bizim kuvvetlerimiz de çok sanıyorlar. Savaşmaya hiç niyetleri yok.

- İyi o zaman...

Bir bölük Türk eri ile yaklaşmakta olan Kemal Beyi gören Rus Binbaşı bir süre sonra geri döndü. Askerlerinin hâlâ silah bırakmadığını görünce teslim olup olmamayı düşündü.

Aniden geri dönüp Rusça erlerine bir şeyler söyledi.

Teğmen Hasan Fransızca ne dediğini sordu.

O da:

- Silah bırakmaya hazır olun, Türk subayı geliyor, dedim diye açıklamada bulundu.

Teğmen Hasan ise yaklaşmakta olan binbaşıya bakıyor, bir yandan da Rus erlerini kolluyordu. Ama onların sakın bir şekilde durduklarını görünce, bu işin çok kolay olacağını düşündü...

Rus erlerine döndü ve:

- Tüfekleriniz yere atın, dedi.

Rus Binbaşı ise ona:

- Sakin olun. Nasıl olsa silahlarımızı bırakacağız. Ben silahımı sadece binbaşınıza verebilirim. Size tabancamı teslim edemem, de-

yince, Teğmen Hasan bu durumu kabullenmek zorunda kaldı.

- Peki, dedi. İstedığınız gibi olsun.

Binbaşı Kemal ve Yüzbaşı Ali Tevfik artık Rus erlerini gayet iyi görür bir konuma gelmişlerdi. İlk önce elleri tetikte ilerlemişler, daha sonra Rusların teslim olmak için ağır ağır hareketlerini görünce tüfeklerini indirmişlerdi. İşte ne olduysa o anda oldu. Rus Binbaşı bağırdı:

- Ateş!

- Ateş!

- Ateş!

Arka tarafta teslim olmayı bekleyen ancak silahlarını henüz atmamış bir bölük Rus eri ayakta olduğu hâlde yaklaşmakta olan iki bölük Türk askerine ateş açtı. İlk ateş sırasında birçok er vurularak yere düştü. Ne olduğunu anlayamayan Türk erleri ve komutanları kendilerini yere attıklarında çok geç kalmışlardı. İki bölük askerin kaybı büyüktü...

O sırada Rus binbaşı erlerine Türklerin etrafını sarmasını söyledi. Bu arada daha önce teslim olan bazı Rus erleri de silahlarını alarak Yüzbaşı Ali Tevfik'in Karabıyık mülrezesine ateş etmeye başladı. Kısa sürede gafil avlanan Türk askerlerinin pek çoğu şehit oldu. Yüzbaşı Ali Tevfik, Binbaşı Kemal ise esir edildi. Teğmen Hasan ise şehit düştü...³⁹

Rus komutan aldığı esirlerle ormanlık alana doğru hızla ilerledi. Geriye doğru çekilmeye başladı. Bu durumdan büyük bir utanç duyan Binbaşı Kemal Bey ise hiç olmazsa yaralıların bakılmasını istedi. Aksi hâlde bunların kısa sürede donacağını söyledi. Bu tür davranışın askeri kurallara savaş kurallarına uymadığını ifade etti ama binbaşıya dinletemedi:

- Boş ver binbaşı! Siz de donacak asker çok. Haydi yürüyün.

Binbaşı Kemal yürürken, kar gibi eriyip ölmeyi o kadar çok istemişti ki...

39- Ramazan Balcı, Tarihın Sarıkamış Duruşması, s. 167.

8. BÖLÜM

30. ve 31. Tümenler Oltu'dan sonra karlı yollardan Penek'e gelmiş, buradan biraz daha doğuya hareket ederek Arsenik'e varmıştı. Tümenler buradan sonra Allahüekber Dağları'nı aşacak; 31. Tümen Başköy, 30. Tümen ise Beyköy üzerinden Sarıkamış'a saldıracaklardı. Böylelikle Çamurlu Dağ'dan ilerleyen 9. Kolordunun 17. ve 32. Tümenlerini karşılamak isteyen Ruslar gafil avlanacaklardı.

Daha önce Bardız'a gelen 29. Tümen bir süre sonra Bardız'dan Kızılkilise yönünde hareket etmiş, yüksek tepeleri tutmuştu. İleri bir harekât için ve özellikle Sarıkamış'a doğru taarruza geçme görevi de bu tümene verilmişti. Saldırını 17. Tümen de destekleyecekti. 32. Tümenin öncüleri ağır ağır Bardız'a doğru gelmeye çalışıyordu.

Tümenin önünde gitmekte olan Faik Çavuş ve topçu takımı karlı yollardan şimdi derin bir vadi içinde kıvrıla kıvrıla yürümeye çalışıyordu. Bu yürüyüş sırasında zaman zaman çöken sis yoğunluğunu iyice arttırıyordu.

Faik Çavuş, bazen Ziver ile birlikte yürüyor, bazen de seyyar topu itiyordu. Ziver ise kendisine zimmetlenen atın bacağını tüfeği ile birlikte taşıyordu. Ziver'i en çok rahatsız eden şey de işte buydu. Uzun bir yolculuk boyunca bir de atın ayağını taşımış, di-

ğer erlerden daha çok yorulmuştu. Bardız'a girdiklerinde, atın bacağından kurtulmayı umuyordu. Bir de yiyecek bulacak olmaları içinde bitip tükenmek üzere olan ümidi yeşertmeye yetiyordu.

*

Bardız bir vadinin hemen yamacında kurulmuştu. Doğusunda yer alan Kızılkilise Köyüne gitmek için derin bu vadide bir süre yürümek ve daha sonra yaylalara çıkmak için ve bir yokuşu tırmanmak gerekiyordu. Yokuş tepeye doğru daha da dikleşiyordu. Kızılkilise'den sonra az eğimli düzlükte ise Sarıkamış yer alıyordu.

Artık Sarıkamış uzaktan görünüyordu. Sarıkamış'ın dış mahallelerindeki evlerin beyaza bürünen çatıları, bacalardan göğe yükselen dumanları kolaylıkla seçilebiliyordu. Bu manzara askere gizli bir ümit aşıyordu. Aylardır çektikleri çilenin hep bu nazlı yar uğruna olduğunu görenler, umudunu yitirenler, hayal kırıklığına uğrayanlar hep Sarıkamış için geldiklerini düşününce, Kafkasya'nın kilidi olan bu küçük kasabaya yaklaştıklarını görünce, kendileriyle, gazi arkadaşlarıyla sağda solda donan arkadaşlarıyla, halen Allahüekber Dağları'nı aşmaya çalışan 11. Kolordu ile gurur duyuyorlardı. Bu gurur onlarda yine gizli bir sevinçe dönüştüyordu.

Sarıkamış'ta her şey vardı. Orada her çile son bulacaktı. Tıpkı bir Ferhat gibi dağlar aşan bunca aşık, nazlı bir yar gibi Şirin'ine yani Sarıkamış'a kavuşacaktı. Bu kavuşmada üşüyen eller, ayaklar kısacası tüm vücut ısınacak, aç olan midelere sıcak aş girecek, kar üstünde, kar soğukunda uykusuz geçen gecelerin yerini sıcak yataklar, sıcak odalar alacaktı. Birbirine hasret iki sevgili nihayet kavuşacaktı. Mahcup bir aşık gibi "Sarıkamış sana çok uzak ve zorlu yollardan geldik, bizden sevgini ve cömertliğini esirgeme" diyeceklerdi... Bu sevdaya tutulan Türk Ordusu kışın kurtların bile gezmeye korktuğu dağları aşmak için uğraşıyordu...

*

32. Tümen Bardız'a girdiğinde kasabaya ulaşan haberle sarsılmıştı. Çünkü 28. Tümenin 82. Alayı Bardız'ın hemen ilerisinde

bulunan Çakırbaba Dağı bölgesinde Ruslarla muharebeye tutuşmuştu. Alayın sağ yanının kuşatılmak üzereydi. Bu yüzden 32. Tümenin desteğine ihtiyaç vardı.⁴⁰ Durumu daha yakından görmek isteyen Tümen Komutanı Albay Abdülkerim topçular ve süvarilerle birlikte epey ileri sokulmuş, durumun önemini görünce de hiç tereddüt etmeden öncü birliklerini destekle görevlendirmişti.

İşte yine aynı şey olmuştu. Bardız'a ne ümitlerle gelen asker, daha karnını bile doyuramadan Ruslarla muharebeye tutuşmuştu.

Albay Abdülkerim Bey hemen topçuların ateş açmasını istedi. Bu emir üzerine Faik Çavuş ve erleri hemen topları ileri hatlara taşımak için insanüstü bir gayret sarf etmeye başladılar. Ancak topun namlusu geride kalan erlerde, kızakları ise bir başka erlerdeydi. Top mermilerini taşıyan at arabası ise epey gerideydi. Parçaların farklı kişiler tarafından taşınması yüzünden topu hazırlayıp ateşlemek vakit alıyordu. Her vakit kaybında Albay Abdülkerim küplere binmiş bir şekilde öfkeyle bağırıyordu:

- Haydi sallanmayın!
- Vakit kaybediyoruz!
- Ateş çabuk!

Yine de hemen ateş vaziyetine geçilemedi.

Faik Çavuş ve mangası topun parçalarını bir araya getirmeyi başarabilmişlerdi. Hiç vakit kaybetmeden ateşe başladılar. Bu ateş karşısında ilk önce sersemleyen Rus birlikleri ilerlemeyi durdular ve siperlerini pekiştirdiler. 28. Tümen bir nebze olsun nefes alabilmişti. Artık Rusların üzerine ilerlemeliydiler. Ancak ertesi gün Sarıkamış'a yapılacak taarruzun esas eksenini teşkil eden 29. ve 17. Tümenlerin vaziyet almasını beklemek gerekiyordu. 32. Tümenin esas kolu da Bardız'dan çıkmış, Kızılkilise'ye doğru giden yaylaları tutmak için ilerliyordu...

Asker Sarıkamış'a bu kadar yaklaşmanın ümidiyle vadi içinde yılmadan yürüyor, dik yokuşları çıkmaya çalışıyordu. Hele 10.

40- Yavuz Özdemir, Bilinmeyen Bir Savaşın Öyküsü, s. 257.

Kolordu da Allahütekber Dağları'nı aşabilirse, Ruslar tam bir kısıka alınabilecekti.

Sarıkamış'ta az bir Rus kuvveti vardı. Eğer Türkler hızla saldırabilirlerse gerçekten Sarıkamış'ı ele geçirme ihtimalleri büyüktü. Fakat esir olan Nasuhi Beyin üzerindeki çevirme planları Rusların eline geçmiş, Ruslar Türklerin hareketından haberdar olmuşlar ve ileride bulunan birliklerini büyük tartışmalardan sonra Sarıkamış eksenine doğru çekmeye başlamışlardı. Durmadan da yedek birlikler getirmeye çalışıyorlardı. Bunun için de Sarıkamış'a kadar uzanan ve her mevsimde gayet iyi işleyen demiryollarından yararlanıyorlardı. Türkler ise demiryollarından mahrum olduğu gibi patikalardan, iki kişinin birlikte zor gidebileceği yollardan ve dağlardan Ruslar üzerine yürümeye çalışıyorlardı.

Faik Çavuş ve Ziver artık çok yorgundu ama Sarıkamış önlerine geldiklerinden dolayı da tarifsiz bir heyecan duyuyorlardı. Uzun bir yolculuğun sonuna gelmişler ve birkaç gün içinde topyekün saldırıya geçince, Sarıkamış'ı ele geçirebileceklerini ve ilk kez yola çıktıkları günü düşünüyorlardı.

Akşama doğru Bardız yaylarındaki çarpışmalar hızını kesmişti. Her iki taraf da sabahı bekleyecekti. 26 Aralık 1914 günü büyük bir taarruza geçecek olan 29. Tümen erleri etrafa yayılmış, sabahı etmek için sıcak bir yer aramaya başlamışlardı. Ancak Ruslara çok yakın olmalarından dolayı ateş yakılmayacak olması hepsinin canını sıkmıştı...

Topun etrafında kümelenen Faik Çavuş ve manga erleri hiç konuşmuyor, inatla susuyorlardı. Ziver ise kaputuna sıkı sıkıya sarılmış, sırtını topa vermişti. Gözlerini gökyüzüne dikmiş yıldızları sayıyordu sanki. Sonra bir şey hatırlamış gibi Faik Çavuşun yanına geldi.

- Ne düşünüyorsun çavuşum biliyor musun?

- Ne düşünüyorsun Ziver?

- Artık yolun sonuna geldik. Yarın ne olur bilinmez ama içim hiç bu kadar darlanmamıştı. Herhâlde ben yarın öleceğim çavuşum.

Bu sözlere Faik Çavuş güldü:

- Kimin ölüp kimin ölmeyeceği belli olmaz.
- Yok yok, içime doğuyor çavuşum. Bana Sarıkamış'a girmek nasip olmayacak.
- ...
- Ben ölürsem sözünü unutma çavuşum.
- Ne sözü Ziver?
- Kaput sözü... Bak unutmuşsun bile. Benim kaputumu sen giyeceksin ve Sarıkamış'a gireceksin. Eğer bol miktarda yiyecek bulursan, benim için de ye çavuşum. Hem de tıka basa...
- Ziver bunları nereden çıkarıyorsun?
- Çavuşum ben hislerimde yanılmam.

*

Manga erleri onların konuşmalarını sessizce dinliyordu.

Baki Bey şu saatlerde çok heyecanlıydı. Artık Sarıkamış Türklerin eline geçecekti. Bu iş de kolay olacaktı. Hele almış olduğu bazı haberler neşesinin artmasına sebep olmuştu.

Sarıkamış'tan Kars'a doğru yaklaşık 6 kilometre derinliğinde bir yürüyüş kolu ile birçok araba geri çekilmekteymiş. Sarıkamış'ta kalan bazı Rus kuvvetlerinin bu çekilmeyi kolaylaştırmak için oyalama taktiği yapacağı haberi yayılmıştı.

Hâlbuki Ruslar geri çekilmiyor yeni bir kuvvet sevk ederek Yeniköy üzerinden Kızılkilise'ye büyük bir saldırı başlatmak için olanca güçleriyle hazırlanıyorlardı.

Baki Bey bu tür haberleri duyduğunda her şeyin kolay olacağını düşünüyordu. Rusların kendilerine direneceğini sanmıyor, bir süre sonra Sarıkamış'a girecek komutan arkadaşlarını kısıkmıyor ve Aras Nehri kıyısında bulunmaktan dolayı da açıkçası üzüntü duyuyordu. İşte Türk ordusunun gücü buydu. Dağları aşar, yürümeyecek kadar dar yollarda yürür, uçurum kenarlarından yoluna devam eder, ne yapar ne eder Sarıkamış'a girerdi. Ruslar, Kars'a kadar çekilecekti. Sarıkamış alındıktan sonra da sıra elbette Kars'a

sonra da Kafkasya'ya gelecekti. Eninde sonunda orası da kurtarılacaktı.

"Hasta adam" denilen Osmanlı'nın gücü işte böyleydi. Bu millet ve devlet Anka Kuşu gibi küllerinden doğabiliyordu. Bu doğuş yaman oluyordu. Asker aç da olsa, açık da olsa yorgun da olsa, vatan dendi mi, tüm bunlar bir mazeret olarak alınamazdı. İşte Osmanlı kendine geliyordu son yıllarda kaybettiği toprakları yeniden kazanıyordu...

Baki Bey bu yüzden çok mutluydu...

*

Ertesi sabah yarı uyanık yarı uykulu geçen saatlerden sonra 32. Tümen Bardız yaylalarında saldırıya geçen Ruslara karşı direnmeye başlamıştı. Ruslar ilk önce top ateşi ile saldırıya başlamışlar daha sonra birçok askeri ileri sürmüşlerdi. Cephenin ön kısmında bulunan Faik Çavuş ve Ziver, manganın diğer erleri topraklarını art arda ateşliyorlardı. Ancak Rusların yoğun ateşine karşılık vermede zorlanıyorlardı.

29. Tümen ise sabah saat 7.30'da Sarıkamış'ı ele geçirmek üzere taarruza geçmişti. 10. kolordunun 30. ve 31. Tümenleri ise daha ortalıkta yoktu. Rusların Sarıkamış'ı kuvvetli bir şekilde tahkim etmekte ve asker getirmekte olduğunu düşünülerek, saldırının bir an önce yapılması kararlaştırılmıştı.

Faik Çavuş ve Ziver Rusların ilerlemeleri karşısında topun yanında geri çekilmemek için direniyorlar, tüfeklerini ateşe hazır tutmaya çalışıyorlardı. Bir süre sonra iki tarafın da birbirine girdiği karlar üzerinde boğaz boğaza çarpışmalar başladı. Faik Çavuş topun başındakilere haykırdı:

- Haydi dağılın!

- Ya top?

- Şimdi topu değil, tepeleri sahiplenme zamanı. Ruslar ilerlememeli.

- Yayılın. Toplu durmayın.

Sonra daha fazla konuşmadı. Faik Çavuş kendine doğru koşan Rus erlerine ateş etmeye başladı. Siper aldığı bir ağacın arkasından ateş ediyordu. Diğer erler de tüfeklerini ateşledi. Daha aşağıda ise ilerleyebilen Ruslarla Türkler arasında süngü savaşı sürüp gidiyordu.

Faik Çavuş bir yandan ateş ederken, bir yandan da Ziver'i kollamaya çalışıyordu. Ziver ise attığını vuruyordu. Hiç ıskalamamıştı.

Bunun üzerine Faik Çavuş:

- Ziver hiç ıskalamadın, dedi.
- Elbette çavuşum.
- Dayan Ziver...
- Dayanıyoruz çavuşum.
- Dikkat sağ tarafımız zayıfladı. Oradan geliyorlar...
- Gelsinler bakalım.
- Ziver ateş!

O esnada Faik Çavuşun omzunu bir mermi sıyırdı. Onun vurulduğunu gören Ziver kendini biraz gösterince, onun da omzuna bir mermi saplandı. Acı içinde haykırarak yere düştü.

- Ahhh!
- Ziver!
- Çavuşum yaralandım. Tüfeğimi bile tutamıyorum.
- Geliyorum.

Faik Çavuş arkadaşına doğru yürümek istiyor ama karşıdan açılan yoğun ateş sebebiyle yavaş hareket etmek zorunda kalıyordu. Ziver tüfeğini düşürmüş ve savunmasız kalmıştı. Omzunu tutuyor, yerdeki tüfeğin kasaturasını bir eliyle çıkarmaya çalışıyordu. Ancak gittikçe Rus erleri kendisine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bu durumu gören Faik Çavuş ateşi onlara çevirdi. Biraz olsun Ziver'i korumak istiyordu. Ama öyle şiddetli ateş altında kalmışlardı ki, Faik Çavuş ne yapacağını şaşırmıştı. Ne olursa ol-

sun Ziver'e yardım etmeliydi. Bu düşünce ile karların içinde sürünerek yaklaşmaya başladı. Ziver'in savunmasız bir şekilde kaldığını görünce, iki-üç Rus eri ona doğru koşmaya başlamıştı. Rusları gören Faik Çavuş da bu kez sürünmeyi bırakıp onlardan önce Ziver'e doğru koşmak için çabalıyordu. Âdeta nefesini tutmuş, tüyleri diken diken olmuş, gözleri büyümüş, tüm dikkatini toplamış bir şekilde koşan Faik Çavuş bir yandan da bağıırıyordu:

- Hayııır! Ziver! Dikkat et!

Faik Çavuşun bu haykırışı nedeniyle geriye dönen Ziver iki Rus eriyle burun buruna geldiğinde yapacağı bir şey yoktu artık. Süngüler art arda vücuduna girince karların üstüne yığılıverdi. Koşmaya devam eden Faik Çavuş büyük bir nefretle tetiğe basıp bağıırdı:

- Hayııır!

Ziver'i az önce süngüleyen erler vurulup yere düştüğünde, Faik Çavuş'un öfkesi daha da büyümüştü. Ziver'in cesedi yanına çökmüş, ateşe devam ediyor, bir yandan da kendinden geçmiş bir hâlde bağıırıyordu:

- Hayııır! Ziver ölme!

İlk dalganın kırılması nedeniyle Ruslar duraklar gibi olmuştu. Az sonra Türk topçusunun amansız bir ateşi başladı...

Bu aralıktan dolayı Ziver'in cesedi üzerine kapanan Faik Çavuş ağılamaya başladı:

- Ziver... Ölme... Kolay pes etme...

Sarsıla sarsıla ağlayan Faik Çavuş manganın diğer erleri tarafından teselli edilmek istendi.

Sonra Faik Çavuş:

- Arkadaşlar onu burada bırakamayız, dedi. Geriye taşıyıp gömelim.

- Tabii fırsatımız olursa, dedi erlerden biri.

Bu söz üzerine büyük bir öfkeye kapılan Faik Çavuş bir atlayışta erin yakasına yapıştı:

- Bana bak! Fırsatı falan bilmem! Ziver gömülecek tamam mı! Onu burada bırakacağımızı mı sanıyorsun? Ben onunla yollar yürüdüm. Dağlar aştım. Donuklar gömdüm. Aç kaldık! Susuz kaldık! Yokluğu ben onunla paylaştım. Sen ne dediğinin farkında mısın ha! Ne pahasına olursa olsun onu gömeceğiz. Diğerleri gibi onu kurtlara, sırtlanlara, kargalara leş yiyicilere bırakamam tamam mı! Tamam mı!

Faik Çavuş âdeta kendinden geçmişti. Bağırıyor, çağırıyordu. Sağda solda ise tek tük tüfek sesleri ile top sesleri işitiliyordu. Göğsüne bastırıldığı Ziver'in cesedini taşıyor, bazen de saçlarını okşuyordu.

- Ziver... Dostum, beyaz dostluğumuz burada mı bitti? Her dem beyaza bürünen dostluğumuz bitti ha! Aylarca beyaz yollar da yürüdükten sonra şimdi seni kara toprağa vermek ne kadar büyük acı. Ama sana verdiğim sözü tutacağım. Delik deşik olmuş, kanına bulanmış kaputunu giyeceğim, söz Ziver'im... Söz... Sen artık hiç üşümeyeceksin. Artık sıcak ülkeye, sıcak diyarlara gittin. Biliyorum bize bakıp gülümsüyorsun. Ama ben senin için ağlıyorum Ziver. Her zaman da ağlayacağım.

Erler onu Ziver'den nasıl ayırıklarını düşünüyordu. Daha doğrusu cesaret edemiyorlardı. Erin biri usulca yaklaşıp omzuna vurdu.

- Çavuşum haydi kalk. Gidelim.

Bu söz üzerine Faik Çavuş, Ziver'i kucakladı. Gözyaşları içinde yamacın aşağısına doğru yürümeye başladı. Erler ise çavuşlarının silahını ve çantasını almış arkasından geliyordu. Hepsinin başı öndeydi. Sanki az önce onlar savaşmamıştı. Sanki hiç üşümüyorlardı. Ne açlık ne soğuk ne de kar hiç bir şey umurlarında değildi. Onlar en yakın arkadaşlarını yitirmişlerdi.

Nazlı bir yar gibi çok çok uzaklardan görünen Sarıkamış daha nice arkadaşlarını onlardan alıp, beyaz ve karlı yollardan alıp kara toprağa mı sokacaktı?

Sarıkamış hasreti ceken sevgili gibi çok uzaklardaydı. Onlar ise kendisine koşmuşlardı karlı dağlardan, karlı yollardan. Çok yakında olsalar bile Sarıkamış'a çok uzaktılar...

Sarıkamış ise eski bir yar gibi nazlı bir yar gibi âdeta kendilerine bakıyordu...

Faik Çavuş, Ziver'i karlar üzerine yatırmaya kıyamadı. Kucağında tuttu. Mezarının kazılmasını bekledi. Sonra ağır ağır Ziver'in delinmiş kaputunu çıkarmaya başladı. Sonra sırtına geçirdi. Onun bu hareketini gören bir takım subayı öfke içinde yanına yaklaşıp:

- Bana bak, sen yapıyorsun!
- Arkadaşımın kaputunu aldım efendim.
- Sen ölü soyucu musun be adam?
- ..

Bu söz üzerine Faik Çavuş titremeye başladı. Dişlerini ve yumruklarını sıkıyordu, boyun damarları gerilmiş, gözleri büyümüştü. Ne diyeceğini bilemiyordu. Bu yüzden de dişlerini kenetlemiş sıkıyor da sıkıyordu. Komutan ise onun bu hâlini görünce şaşırdı. Ama söylenmeye de devam etti:

- Arkadaşına yaptığın reva mı bu!

Daha fazla kendini tutamayan Faik Çavuş olanca gücüyle bağırды:

- Bu adamı uzaklaştırın buradan!

Erlere bir şey diyemedi. Ancak komutan Faik Çavuşun haykırışı üzerine yavaş yavaş uzaklaşmayı tercih etti. Kalabalığa karıştı.

Faik Çavuş ise kendi kendine söylenip duruyordu:

- Ölü soyucuymuş... Biz Ziver'le talana bile katılmadık! Her şey sizin bildiğiniz gibi değil...
- Tamam çavuşum sakın ol.
- Sakın mı?
- Sinirlenme, kendine gel.

- Ben kendimde miyim? Kendime ne zaman gelirim, ben de bilmiyorum! Haydi Ziver'i toprağa verelim.

Zar zor dize kadar, sarıçamın altında açılan mezara Ziver'i yatırdılar. Sonra, karla karışık toprağı ve donmuş duygularla üstüne atıldılar. Ne kürek vardı ne de çapa... Ziver'i, Faik Çavuş başta olmak üzere manga erleri avuçlarıyla attıkları donmuş toprak ve karlarla gömdüler.

Taze mezarın başında Faik Çavuş sırtında kanlı kaputu ile adeta granitten yapılmış bir heykel gibi öylece kalakalmıştı. Hiçbir şey düşünemiyordu. Kızarmış gözlerinden yuvarlanan gözyaşları yanaklarından süzülüp Ziver'in mezarına damlıyordu.

Tuzlu gözyaşları beyaz karlar içinde kaybolup gidiyordu. Tuzlu gözyaşları gibi nice vatan evladı da Allahüekber Dağları'nı aşmaya çalışırken kaybolup gidiyordu. Sarıkamış önlerinde kayıplar durmadan artıyordu. Erler, subaylar, ümitler ve hayaller beyaz hüznün çöktüğü karlar içinde bir bir kayboluyordu. Var olmak, yeniden doğmak için büyük bir sefere katılanlar şimdi bir bir karların altında ve dağların koyunlarında yitip gidiyordu...

"10. Kolordunun tümen ağırlıkları ile büyük bir kısmı, Binbaşı Reşit komutasındaki öncüyü 1 km. geriden izliyordu. Çok soğuk bir havada karlı dağları aşmak zorunda tümenlerin izlediği patikalarda iki askerin yan yana yürümesinin imkânı yoktu. Bu yüzden kol derinliği kilometrelerce uzamıştı. Askerin hareketini kolaylaştırmak için talimatname uyarınca serbestlik sağlandı. Ordu karargâhı öne geçerek yol açmaya çalışmışsa da zayıfın önüne geçilemedi. 14 saat süren zorunlu yürüyüşten sonra Beyköy'e gelen bölüklerde 10-15 askerin olduğu görülmüştü. Öncü saat 17.15'te Beyköy'e girdiği hâlde artçının ancak saat 23 sularında gelebileceği tahmin ediliyordu. Allahüekber Dağları'nda tümen tamamen elden çıkmıştı. Sabaha kadar gelen erlerle tabur mevcutları 100 ere bile tamamlanamamıştı. Askerlerin konak yerinde toplanması ve gereken intizam altına alınması için iki günlük istirahat kararı verilmişse de bu karardan

dönülmüş 27 Aralık öğleden sonra hareket etmek üzere kıtaların toplanması emredilmişti."⁴¹

Hele Allahüekber Dağları'nın zirvesinde birlikleri ansızın çeviren bir tipi hiçbir tedbirin alınmasına fırsat vermemişti. Kimse-
nin kimseye yardım edecek hâli yoktu. Yürüyüş kolları dağılmış,
asker tam manasıyla bitmişti. Subaylar tipi içinde bağırıp çağırıyor,
erlerin toplanmasını istiyordu ama bu Allahüekber Dağları'nda bu hiç mümkün olmadı...

İstanbul'dan marşlarla uğurlanan askerler için;

*"Şehitsen secdeler yüce ruhuna der,
Yer Allahüekber, gök Allahüekber" denmişti...*

Gerçekten de yürüdükleri dağlarda, yer "Allahüekber Dağları" gök "Allahüekber Dağları" ile kaplıydı. Zaten zirvede gök ile dağların karlı başları ayırt edilemiyordu. "Allahüekber!" diyerek yollara düşenler şimdi Allahüekber Dağları zirvelerinde "Allahüekber!" diyerek donup kalıyordu...

*

Çok uzaklarda tepenin birinde çete reisi gözcüsüne merakla sordu.

- Onlar mı?

- Onlar. Kızaklı arabalarından tanıdım onları.

- İyi...

- Yanlarındaki er yok reis!

- Bu daha iyi. Bundan sonra yollarda Türk askeri olmadığını söylediler.

- İşimiz kolay desene.

- Kolay ya.

- Ancak Ardos'a varmadan onları yakalamalıyız. Daha aşağıya istesek de inemeyiz.

- Elimizi çabuk tutmalıyız.

- Bir tulum altın var Kadir Ağada. Ya kızları?

- Her biri ay parçası gibi reis.

- Hah hah hah güzel, güzel çok güzel.

- Kaçıyorlar bizden. Ama onların karşısına öyle bir zamanda çıkacağız ki şaşırıp kalacaklar. Altınların ve kızların bizim olacak Kadir Ağa.

Bu sözleri söyleyen, Kadir Ağanın kilerinde saklanıp altınların yerini öğrenmeye çalışan çapulcudan başkası değildi. Atlılar tepeden ağır ağır yola doğru inmeye başladılar.

*

26 Aralık günü bütün birlikler yorulduğu için yeni bir saldırı 27 Aralık'a ertelenmişti. 10. Kolordu hâlâ görünürlerde yoktu. Hâlbuki bu kolordu 25 Aralık günü Sarıkamış civarlarında olacaktı. Hele bugünün kayda değer bir olayı daha vardı ki, Gani Bey komutasındaki 51. Alay defalarca, bıkmadan usanmadan da olsa Sarıkamış'ın batısında yer alan Çerkezköy'e saldırmıştı ama mevcutları gittikçe azaldığı için bu kasabaya girmeye muvaffak olamamıştı.

Çerkezköy'e saldırılar devam etmiş, dalga dalga yenilenen hücumlar karşısında 87. Alay Komutanı Binbaşı Lütfullah Bey hasta yatağından kalkmış, yanındaki erlerle birlikte alayının başında Çerkezköy'e girmişti. Akşam bastırıldığında ise köyde birden ateşler görülmüştü. Geri çekilen Ruslar köyü ateşe vermişlerdi. Bu arada sağ kanatta ilerleyen diğer bir alay olan 83. Alay düşman karşısında dağılınca 87. Alay çok zor duruma düşmüş ve savunmasız kalmıştı. Ruslar da köyü kuşatmaya başlamışlardı. Lütfullah Bey ileride kendilerinin sarılacağını görmüş ve iki çavuşla alay sancağını geri göndermiş ve Rusların eline geçmesini önlemişti.⁴²

*

10. Kolordunun Allahüekber Dağları'nı aşan döküntüleri yavaş yavaş toplanmaya başladığında iki saat için istirahat istediler ama bu istek reddedilince çaresiz bir şekilde Sarıkamış yönünde yürümeye başladılar.

Çamurludağ sırtlarında Rus piyadelerinin görülmesi üzerine büyük tehlike altında kalacak olan ve Bardız'da bulunan 32. Tümen Sarıkamış'a hücum emri verildi.

Bardız'dan hareket eden kuvvetler hızlı bir yürüyüşle Yeni-köy-Kızılkilise-Başköy geçitlerinin olduğu yerde Ruslarla çetin bir muharebeye tutuşmuştu. Ruslar Sarıkamış'a girmek isteyen tümene inatla karşı koyuyorlardı. Faik Çavuş, Ruslarla vuruşurken bir başka Faik Çavuş oluyordu. Büyük bir öfke ve kin ile gözü pek bir şekilde onlara saldırıyordu. Aklından Ziver'in vuruluşu çıkmıyor, hiç sakınmadan bir deli gibi Ruslarla çarpışıyordu. Gözler ara sıra 10. Kolordu birliklerini arıyordu ama onların nerede oldukları hala bilinmiyordu.

32. Tümen Ruslarla savaşmaya devam ediyordu. Artık Sarıkamış'ı gören Türk erleri Çamurludağ eteklerindeki orman içlerinden çıkarak, çıplak arazide karlar içinde Sarıkamış'a doğru koşmaya başlamışlardı. Ancak kendilerini oyalayan Rus kuvvetleri bir yere kadar karşı koyuyor sonra geri çekiliyorlardı. Yine hızlı bir çekilmeyle Türklerle arayı açan Ruslar, beyaz arazide kolayca seçilebilen Türk erlerine karşı amansız bir top ateşi başlattılar. Büyük zayıata rağmen Türk birlikleri Sarıkamış'a sayıları azalsa da ilerliyorlardı.

Faik Çavuş etrafında patlayan top mermilerinden korunmak için sağa sola kaçıyordu. Öncüler tatlı bir eğimle Yukarı Sarıkamış'a dek uzanan yamaçlarda ilerlemeye çalışıyordu. Faik Çavuş da bu öncü birliğin içinde kalmaya gayret ediyor, çok yaklaşmışken Sarıkamış'a giremezlerse, kahrolacağını düşünüyordu. Bu yüzden düşe kalka da olsa ilerlemeye çalışıyordu. Bir yandan da kendinden geçmiş bir hâlde:

- Ziver Sarıkamış göründü. Az kaldı Ziver. Sarıkamış'a gireceğiz inşallah. Yukarı Mahalle'nin evleri bile belli oluyor. Nazlı bir yar olan Sarıkamış'a giriyoruz. Sen mezarında rahat uyu. Üzerimde taşıdığın kaput buna şahittir. Çavuşun Sarıkamış'a ne pahasına olursa olsun girecektir. Bu giriş ile senin ve benim hatta ordumuzun yürüyüşü son bulacaktır. Sen hiç merak etme. Bana güven, diyordu...

*

Faik Çavuş artık sürünmeye ve kayalıkların arkasına gizlenerek yavaş yavaş Sarıkamış'a yaklaşmaya başladı. Sarıkamış'ın Yukarı Mahallesi hafif bir tepenin yamacındaydı. Bu tepeye az kalmıştı. Yaklaşık 300 kadar Türk eri mahallenin yakınlarına dek sokulabildiler. İlerlerken, kendilerine destek geleceğini sanıyorlardı. Bu yüzden de, büyük bir cesaretle ve ümitle, Sarıkamış'a doğru ilerlemeye gayret diyorlardı. Kasabanın dışında yer alan evlerin arasına girdiklerinde kendilerine ateşle karşılık verildi.

Faik Çavuş bir duvarın yıkıntısını siper aldı. Arkadaşlarına daha da ilerlemeleri için işaret yaptı. Biraz daha yaklaşan Türk birlikleri üç eski evi ele geçirmişti. Faik Çavuş duvardan duvara ilerliyor, en ön saflara doğru sokuluyordu. Ara sıra, takviye gelip gelmediğine bakan erler geride Çamurludağ eteklerinde arkadaşlarının kolayca vurulduğunu görüp kahroluyorlardı. Ama büyük bir öfke ile sayılarının azlığına bakmadan yine de ilerlemeye çalışıyorlardı.

Faik Çavuş bir dam üzerine çıkıp etrafa bakındığında, Rus askerinin istasyon civarında mevzilendiğini gördü. Buna rağmen yine ilerlemek konusunda kararlıydı. Sarıkamış'a girebilen erlerle birlikte çarpışmaya devam ederken, büyük bir Rus gücünün kendilerine doğru gelmeye başladığını üzümlere gördü. Biraz sonra Ruslar Sarıkamış'a girmeye çalışan erleri geri sürmeye başladı.

Faik Çavuş sanki yanında Ziver varmış gibi onunla konuşuyordu.

- Ziver... Geri mi çekiliyoruz? Olmaz. Çekilmemeliyiz. Hani diyordun ya, nazlı bir yar gibiydi Sarıkamış. İşte bu nazlı yârin

saçlarına uzanmak üzereyiz. Çekilmememiz lâzım. İki aşık, iki sevgili kavuşmak üzere ama bizi ayırmaya geliyorlar Ziver.

Yukarı Mahalle'ye giren Türk erlerinin elinde beş on eski ev kalmıştı. Ancak Çamurludağ'dan yeteri kadar takviye gelemeyince kesiklik olmuş, Ruslar bu kesikliği yoğun top ateşine bağlamışlardı.

O gün öğleden sonra, Sarıkamış'taki Rus askeri on bine ulaşmıştı. Yayılarak Yukarı Mahalle'ye ve Çamurludağ eteklerine doğru ilerliyorlardı. Faik Çavuş ve mangası da Miralay Bukretof tarafında sarılmıştı. Bunun farkında olmayan Faik Çavuş ve yanındaki erler Ruslara kahramanca karşı koyarken, cephane ve mermilerinin bitmek üzere olduğunu, bir süre daha vuruşmaya devam ettikten sonra etraflarının sarıldığını üzümlere gördüler...

Ruslar kendilerine Türkçe olarak sesleniyorlardı:

- Teslim olun! Osmanlar teslim olun!

- Aksi hâlde öldürüleceksiniz...

Faik Çavuş duyduklarına inanmadı. Neler oluyordu? Hani takviyeler neredeydi? Hani Sarıkamış'a arkadan girecek 10. Kolordu birlikleri neredeydi? Böyle mi olacaktı? Sarıkamış'a girmişlerdi işte ama takviye gelmiyordu. Şimdi her şey bitecek miydi?

Tüm bunları düşünen Faik Çavuş "Hayır!" diye haykırarak olduğu yerden ateşe devam etti. Bir süre sonra mermisi bitince ne yapacağını şaşırdı. Öylece kalakaldı.

Giderek yaklaşmakta olan Rus erlerine donuk gözlerle hiçbir şey hissetmeden bakıyordu. Şimdi o büyük öfkeden eser yoktu. Donup kalmıştı işte. Üzerine bir titreme geliyor, gözleri büyüyordu. Başı dönüyor, midesi bulanıyordu. Yine o isteri nöbeti başına mı çörekleniyordu? Hani sefer başında devamlı, "Kaç buradan kurtul." diyen o nöbetlere yine mi yakalanıyordu? Başı döndükçe, sanki İstanbul'da hasta olarak yattığı caminin duvarları dönüyordu. Bir üşüme hissediyordu. Gittikçe artan bir üşüme her yerini sarıyordu. "Kaç!" diyordu içindeki ses "Kaç!"

Faik Çavuş içindeki sese karşı çıktı. "Artık çok geç." dedi. "Çok geç... Kaçmak için de olsa çok geç..." Sonra Ziver'in kapu-

tunu çıkarıp bir duvara astı. "Sen bari esir oluşuma şahit olma. Ama bil ki Sarıkamış'a girdik Ziver... Ne çare ki gerisini getiremedik. Çamurludağ'dan yardıma gelen olmadı. Allahüekber Dağları'ndan aşip da Sarıkamış'a girecek askerimiz gelemedi. Sarıkamış çilemiz bitmedi Ziver. Ama Sarıkamış sevdamız şimdilik bitti..."

Faik Çavuş ellerini kaldırdığında hayal meyal Rus askerlerini kendisine doğru geldiğini gördü. Ağır ağır onlara doğru yürüdü... Gözleri dolu doluydu.

*

Kadir Ağa Faik Çavuşun ayrılmasıyla bir hoş olmuştu. "Ne günler" dedi. "Ne günler, baba oğlunu bulamıyor, arayamıyor. Kaçan kaçana. Evini, yurdunu bırakan bırakana. Böyle mi olmalıydı hâlbuki... Ama neylersin, ne yaparsın? Zayıfladın mı düşmanın çoğalı. En zayıf rakiplerin bile gözüne pek kuvvetli gözükür. Kaçarsın, kaçarken ağaçları bile düşman sanırsın. Çeteci sanırsın. Rus askeri, Ermenilerin kurdukları soygun çetesi sanırsın. Her tepeden birileri üzerine ateş edecek yolunu kesecek sanırsın. Bıçak sırtında yaşamak buna denir işte."

Hanımı da benzer düşünceler içindeyken, Zehra, Faik Çavuşun geri dönmek zorunda oluşuna bir anlam veremiyordu. "Sarıkamış'a mecbur olmak, ne demek?" diye düşünüyordu. Yorgun erin gözlerinde hep hüznü görmüştü. Bu yüzden onun adına endişeleniyor, yine bir köşede donmak üzere olursa, onu kimin kurtaracağını merak ediyordu. Kardeşleri ise kendinden daha küçük olduğu için İslâmköy'e, Tortum'a ne zaman varabileceklerini tartışıyorlardı.

Yanlarına aldıkları samanın büyük bir bölümü bitmek üzereydi. Atlara bir kaç gün sonra ne verebileceğini düşünen Kadir Ağa "Hayırlısıyla şu Tortum'a varabilseydik" diye düşündüğü sırada başının üzerinden bir kurşun geçti. Bunun Ermeni çetecileri tarafından atılmış olabileceğini varsayarak, atlara olanca gücüyle vurup bağırdı:

- Haydi koçlarım. Deh!

Atlar, karlı yolda olanca hızları ile koşmak için ileri atıldıklarında, kızaktaki hanımı ve kızları endişe içinde birbirlerine sarıldılar...

Hanımı korkuyla sordu:

- Ermeniler mi?
- Herhâlde... Baksana pek dostça davranmıyorlar.
- Neden bizim peşimizdeler bey?
- Nereden bileyim? Deh!

Kadir Ağa işin artık zora girdiğini anlamıştı. Bu yüzden daha hızlı gitmek istiyordu ama üç gündür koşan atlar ne yazık ki, daha hızlı gidemiyorlardı. Sağdan soldan atılan mermiler kızığın önüne ve arkasına düşüyor, karlar içine saplanıp kalıyor ya da karları dağıtıyordu. Bazen mermiler atların önüne ve ayakları dibine düşüyor, bundan dolayı atlar sağa sola dönüyor, arkalarında bağlı olduğu kızak da bir sağa bir sola savrulup duruyordu. Bu savruluşlardan yere düşmemek için kızak tahtalarına sıkıca tutunan kızlar korku içinde bağırıp duruyorlardı:

- Anneciğim!
- Bizi öldürecekler!
- Kurtulamayacağız!
- Baba daha hızlı!
- Sıkı tutunun!
- Korkmayın!

Kadir Ağa beklenmeyen bu durum karşısında çok şaşırmıştı. Hele silah seslerinden sonra hanımı ve kızlarının paniklemesi, korkması onun da elini kolunu bağlamıştı. Ne yapacağına karar veremiyordu. Bir eliyle atların dizginlerini tutmak için uğraşırken, bir yandan da tüfeğini almaya çalışıyordu. Ayrıca düşmemek için dengesini korumaya çalışıyor, bir yandan da bağırıyordu:

- Deh!
- Korkmayın!

- Sıkı tutunun!

- Haydi aslanlarım!

- Daha hızlı!

Hanımına dönüp:

- Dizginleri sen al, dedi.

- Sen ne yapacaksın?

- Kızağın arkasına geçip sizi korumaya çalışacağım.

- Atlara vur ki, yavaşlamasınlar.

Kadir Ağa dizginleri karısına uzattı. Kızağın arkasına geçti. Arkadan gelen giden olup olmadığına dikkatlice baktı. Kısa bir süreden beri silah sesleri kesilmişti. Şimdi ortalıkta koyu bir sessizlik vardı. Hava kış aylarında nadir rastlanılan güzel güneşli havalardan biriydi. Bir yıldız gibi yerde parlayan kar taneleri gözleri alıyor, görmeyi zorlaştırıyordu. Yine de Kadir Ağa etrafı gözlemlemeye, parmağı tetikte olduğu hâlde olabilecekleri düşünmeye çalışıyordu. Şu belâdan bir kurtulsaydılar. O sırada yedekteki tüfeklerden birini Zehra aldı. Babasının yanına oturdu. Babası:

- Evet, sen de tüfek kullanabilirsin, dedi.

- Elbette baba...

- Ne oldu? Nereye gittiler bunlar?

- Belki kaçmışlardır.

- Belki... Şu Ardos'a varabilseydik ondan sonrası güvenliydi ama. Ardos Rusların en son geldikleri yer. Buralarda Ermeni çetelerinin zulüm yaptığı söyleniyor...

- Ya da bizi yakalayamayacaklarını anlayıp peşimizi bırakmış olabilirler.

- Belki kızım belki...

★

11. Kolordunun Rusları Aras Nehri civarında oyalamaları devam ederken Baki Bey Sarıkamış'a girelemediğini, 10. Kolordunun Allahüekber Dağları'nda donduğunu duyunca yıkıldı. Hele

Sarıkamış'ın Yukarı Mahallesi'ne girildiğini, daha sonra destek gelemeyince taarruzun başarısız olduğunu öğrenince şaşırıp kalmıştı. Nasıl olurdu? Her şey yolunda gidiyordu. Asker yorgun, aç ve açtı ama içindeki vatan aşkı sebebiyle birçok zorluklara göğüs germişti. Artık Sarıkamış'a ramak kalmıştı. Ne olmuştu da her şey birden tersine dönmüştü? Nasıl oluyordu da, Rusları Sarıkamış'tan, Kars'tan, Batum'dan atamıyorlardı?

Baki Bey kaç gündür bu sorularla boğuşuyordu. Evet, her şeyi anlıyordu. Her şeyi... Asker yorgundu, doğru dürüst üzerinde kaputu, ayağında botu yoktu. Açtı, düzenli ve dengeli beslenememişlerdi. Çok yol yürümüşlerdi. Humma kol geziyordu. Her şeyi kabul ediyordu. Ama başarısızlığı, hazmedemiyordu. Hele bu kadar yakına gelmişken, Sarıkamış'a yaklaşmışken, hatta dış mahallelere girmişken, başarısız olmak, işte bunu kabul edemiyordu.

Yüzbaşı Baki Bey kaç gündür konuşmuyordu. Yemiyor, içmiyordu. Aklında mih gibi duran "neden" kelimesine takılıp kalıyordu. Vatan aşkı, bayrak aşkı hiçbir engel tanımamalıydı ona göre. Bu aşk ateşi ile yanan asker bundan güç alır ve savaşı, galip gelirdi. Şimdi ise tümenlerden geriye kalan döküntüler Sarıkamış önlerinde eriyip gidiyordu.

Aşk, her şeye yeter miydi? Erlerine bir baktı. Yüreği sızladı. Hepsi zayıflamıştı. Çoğu hastalıklıydı. Yiyecekleri üç günden beri bir avuç yufka parçasıydı. Suyu ihtiyaç duymuyorlardı. Kar yiyor, susuzluklarını bastırmaya çalışıyorlardı. Bu, erleri daha da hasta yapıyordu. Her sabah birkaç tanesini can vermiş bir hâlde buluyordu. Baki Bey onlar için, vatan için üzülmüyordu. Hiç olmazsa elden çıkan yerleri tekrar geri alsaydılar; ölenler, kaybolanlar, donanlar için bir nebze olsun teselli bulabilirdiler. Ama şimdi eski yerler alınamamış, üstelik birçok asker de can vermişti. Belki bu deneme yapılmalıydı ama "daha iyi şartlarda" diye düşündü Baki Bey. "Evet" dedi. "Daha iyi şartlarda. Asker giyimli, karnı tok, cephanesi bol olmalıydı. İşte o zaman vatan için, bayrak için yine can verilirdi ama başarıya da ulaşılırdı o zaman..."

Baki Bey askerlerinin durumunu görünce hayal ve ümit etmenin imkânsızlık içinde kıvrananları başarıya götüremeyeceğini anlamış, bu durumu gözleriyle de görmüştü. Ama kabullenemiyordu. "Olsun" diyordu "Olsun. Her şeye rağmen bizi kavurup duran vatan aşkı zafere ve başarıya ulaştırmalıydı. Bu ateşten Allahüekber Dağları'nın karı bile erimeliydi. Bir Ferhat misali tünel açıp dağları delmeliydik. Gözümüz kara bir şekilde ileri atılmalıydık. Sarıkamış'ı, Ardahan'ı, Batum'u bir çırpıda almalı daha sonra Kafkasya'ya doğru ilerlemeliydik... Biz nerede yanlış yaptık?"

Baki Beyin gönlü ümit ve hayallere bezeniyor daha sonra mantıklı bir şekilde hayallere ve ideallere ulaşmak isteyen insanların bunu başarabilecek imkânlarla sahip olması gerektiğini düşünüyordu. Bu iki tezat fikir arasında bocalayıp duran Baki Bey yine de yenilgiyi kabullenemiyordu. Ne ümitlerle ne hayallerle gelmişlerdi. Her türlü yokluğuna aldırmadan... Şimdi ise zafersiz bir şekilde nice yokluklara aldırmadan hevenk hevenk zaferden yana atan kalpleri yenilginin acısıyla burkuluyordu. Baki Bey yüreğinin acıdığını hissetti. "Ümitsiz olmak, vatandan yana ümit besleyememek ne kötü" dedi...

"Şimdi ne olacak; *"Kafkaslara Gider"* yazılarımız? Ümit verdiğimiz Türk milletleri ne olacak? Her dem ümit beslediğimiz bizler ne olacağız?" Baki Bey kendine sorduğu bu soruların ağırlığı altında ezilip duruyordu. Büyük suçluluk duyuyordu. İlk defa bu kadar cesur bir şekilde kendine suçluluk atfetmişti. "Biz ki suçluysak gereğini de yaparız. Yapmalıyız... Ne yapacağım peki? Ne yapacaksın Yüzbaşı Baki Bey sana soruyorum? Bilmiyorum... Bilemiyorum..."

Yüzbaşı Baki aklından geçenleri duygularıyla cevaplamaya çalışıyordu. "Silahsız, giyeceksiz, yiyeceksiz sefere mi çıkılır?" diyordu aklı. Ama duyguları, ümitleri ve hayalleri ise; "Elbette çıkılır, vatan için her şey yapılır, nitekim de yapılmıştır" diye karşı çıkıyordu.

"Ben bundan sonra buralarda nasıl dururum? Nasıl askerin yüzüne bakarım. Ben değil miyim "Dayanın evlatlarım vatan aş-

kı her yokluğa ve çaresizliğe üstün gelir” diyen... “Gayret edin, zafere kavuşacağız” diyen, ben değil miyim? Ya şimdi ben erlerime ne diyeceğim? “Siz gayret ettiniz ama olmadı” mı diyeceğim? Onlar da, bana “Neden” diye sorarlarsa? Ne derim? Ne derim Allah’ım?”

Gözleri dolu dolu idi. Çöken karanlığa, yağan kara aldırma-dan siperlerden geriye doğru yürümeye başladı. Elinde olmadan tabancasının kılıfını açtı. Kılıfından çıkardı. Şakağına dayadı. Parmağı tetiğe doğru ağır ağır gidiyordu. Baki Bey bu yenilgiyi yaşamaktan, geri dönmektense “kendimi öldürürüm daha iyi” diye söyleniyordu. Ama içindeki bir başka ses ise “inti har bir çözüm mü? İşin en kolay yanı. Bir fırsat daha çıkar vatandan yana. Bayraktan yana. İşte o zaman borcunu ödersin.” diyordu. Baki Beyin alnında boncuk boncuk terler birikmişti. Kalbi, ha durdu ha duracaktı. Şu an ne yapacağını, neye karar vereceğini bilemiyordu.

Neden sonra gözleri bulutsuz bir gecede kayan yıldıza takıldı. Onun yerinde bir başka yıldız parıltıydı. Işıl ışıltıydı. Yıldızlar ne kadar da çoktu. 3. Ordunun erleri de ilk önceleri yıldız kadar çoktu. Sonra karlı dağlarda bir bir kayıp gitmişlerdi... Şimdi bu yıldızların yerine başka yıldızlar gelecek miydi? Neden olmasındı? Baki Bey hüznüyle “Biz her dem yeniden doğarız” dedi.

Kar, sağa sola serpiştiriyordu. Sarıkamış’ta beyaz bir hüznü mayalanıyordu. Bu hüznü hayalin, ümidin kaybolup gittiği, karlar içinden doğan beyaz bir hüznü idi. Bir sevgiliye, bir bekleyene kavuşmak için her çileye göğüs geren erlerdeki beyaz bir hüznü üşüyen gönüllerinde büyüyordu.

*

Atlar iyice yorulmuşlardı. Ne geriden gelen vardı ne de tepelerden. Zehra rahatlamış olduğu hâlde:

- Geri döndüler herhâlde, dedi. Derin bir nefes aldı. Tüfeğini indirdi. Babası ise pür dikkat etrafı taramaktaydı.

Aniden kızak bir taş çarptı. İşte o anda Kadir Ağa karısına bağırdı:

- Dikkat et!

- Yerde kardan hiçbir şey görünmüyor ki!

- Kayalıklara gidiyoruz. İleride bir dar geçit gözüküyor. Orada dikkatli olmamız lâzım.

- Yol daha da darlaşıyor.

Yol, her iki tarafı yüksek kayalıklarla çevrili dar bir geçide gidiyordu. Eğer bu geçitte saldırıya uğramazlarsa, kendilerini şanslı sayabilirlerdi. Tehlikeli yerlerden biriydi burası. Kadir Ağa karar veremiyordu, geçide hızlı mı girsinler? Ya da dikkatli bir şekilde geçide girip etrafı kontrol mü etsinlerdi? İşte buna bir türlü karar veremiyordu.

Karısına:

- Biraz yavaşla, dedi. Bu sessizlik hiç hoşuma gitmiyor ya bakalım.

- Kızım, Zehra dikkatli ol.

Aniden geçidin her iki tarafında birçok çeteci beliriverdi. İçlerinden biri bağırdı:

- Kadir Ağa! Altınları verin! Sağ salim istediğiniz yere gidin.

- Sen de kimsin?

- Beni boş ver! Tulum peynirini bize bırak! Kızlarını al ve git. Hem de istediğin yere. Kollarına dahi zarar gelmeyecek.

Kadir Ağa karısına bağırdı:

- Haydi şu geçidi hızla geçelim.

- Bizi vururlar.

- Öyle de vuracaklar, böyle de. Hiç olmazsa şansımızı deneyelim.

Kadir Ağanın hanımı kırbacı olanca gücüyle atlara indirdi. Atlar can havliyle ileri atıldılar. Bir anda şaşırان çeteciler ne yapacaklarını bilemediler.

- Ateş!

Geçide hızla giren araba, mermi yağmuru altında yol alırken, Kadir Ağa ve büyük kızı Zehra da karşı ateşe başlamışlardı.

Çeteciler bağırıyorlardı:

- Atları vurun!
- Kaçırmayalım!
- Atları vurun!

Atların sağına ve soluna mermiler düşüyordu. Bu mermilerden gözleri büyümüş ve korkan atlar sağa sola kaçmak istiyor ama yolun darlığından dolayı kızağı kayalıklara sürtüyorlardı. Bir an bu kayalıklarda kızağın parçalanacağını sanan Kadir Ağa ve ailesi bu heyecanlı ve korkulu dakikaların ne kadar süreceğini düşünüyorlardı. Sanki saniyeler saatlere uzamıştı. Bu tehlikeli anlar geçmek bilmiyordu. Biraz daha gayret ederlerse kurtulabilirlerdi. Şu ana kadar ne kendileri ne de atları vurulmuştu. Bu büyük bir şanstı. Kadir Ağa geri dönüp baktığında arkalarından kimsenin gelmediğini gördü. Biraz rahatladı. Ama soyguncuların peşlerini bırakacaklarını hiç sanmıyordu. Üstelik o kadar iyi gizlemişken, altınların yerini nasıl öğrenebilmişlerdi? İşte bu sorularla aklı iyice karışan Kadir Ağa “Daha hızlı” dedi. “Daha hızlı yol almalıyız.”

Hanımı ise:

- Artık atlar tükenmek üzere, diye bağırdı.
- Çatlayıncaya kadar koştur onları!

Dönüp arkaya baktığında uzaktan atlıların peşlerine düştüklerini gördü. Dehşete kapıldı. Eninde sonunda bu atlılar kendilerine yetişebilirlerdi. Ne yapmalıydı? Bu şekilde daha ne kadar devam edebilirlerdi? Bir şeyler bulup onları oyalamalıydı. Ama aklına hiçbir şey gelmiyordu işte. Çıldırarak gibi oluyordu. Neden sonra “Altınlar!” dedi sevinçle.

Hanımı onun bu haykırışına şaşırdı:

- Ne yapacaksın?
- Altınları yola saçacağım!
- Hayır! Onlar bizim geleceğimiz, gittiğimiz yerde ne yaparız?
- Şu an senin, kızlarımin canından ve namusundan başka hiçbir şey umurumda değil. Bir tulum dolusu altın bile.

- Yapma bey! Belki ellerinden kurtuluruz.

- Atlar çatlayacak artık. Ardos'a da epey yol var. Başka çarem yok.

Kadir Ağa hızla giden kızakta ayağa kalktı. Bıçakla deldiği altınları tulumdan yola dökmeye başladı.

- Alın bakalım! Altın istiyordunuz ya!

Kesilen tulumdan ilk önce birkaç kalıp tulum peynir döküldü yola. Ardından çil çil sarı altınlar, havada çarpışarak, dönerek, tatlı tatlı sesler çıkararak yola, karların içine düşmeye başladı. Kadir Ağa yıllardır biriktirdiği altınların bu şekilde heba olmasına hiç mi hiç üzülmüyordu. Önemli olan ailesini kurtarmaktı.

Arkadan hızla yaklaşmakta olan haydutlar ise yola saçılan altınları görünce, atların dizginlerini çekip hemen yere atladılar. Delirmiş gibi karları elleriyle temizleyerek, altınları bulmaya çalışıyorlardı.

Kadir Ağa altınların haydutları oyaladığını görünce bir nebze olsun sevindi.

- İşe yaradı, dedi.

Ancak bir süre sonra kızı Zehra:

- Baba bak! dedi.

Kadir Ağa iki atının kendilerini takip ettiğini gördü. Sevinci yanda kaldı.

- İşte bunların niyeti kötü!

- Ne yapacağız baba?

- Elbette bir şeyler yapacağız.

- Ötekileri altınları toplamakla meşgul ama iki atlı bizi izlemeye kararlı.

- Öyle anlaşılıyor.

Kadir Ağa kızaklı arabanın önüne geçti. Önde koşmakta olan iki atı çözmeye başladı.

Zehra heyecanla sordu:

- Baba ne yapıyorsun?

- Size zaman kazandırmaya çalışacağım. Bu iki haydudun üstesinden gelebilirim. Siz de olanca hızınızla Ardos'a ulaşmaya bakın. Vadi yolunda hiç ayrılmayın!

- Ama baba!

- Aması maması yok.

Kadir Ağanın hanımı ise:

- Bey, ben de seninle geleyim.

- Olmaz!

- Bal gibi olur! İyi günde de kötü günde de yanında oldum. Öleceksek beraber ölelim.

- Sen kızlarla git.

- Hayır onlar gitsin, ben seninle kalayım!

- Olmaz!

Kızaklı araba yavaşladığı sırada Kadir Ağa kendinden beklenmeyen bir çeviklikle arabadan atın üzerine atladığı sırada, hanımı da yere atladı. Sonra Kadir Ağanın yedeğindeki ata bindi. Zehra'ya seslendi:

- Tüfeği bana ver. Siz hızla yol devam edin.

Kadir Ağa:

- Ne yapıyorsun, dedi heyecanla.

- Seninle kalıyorum. Bu eşkıyaların ellerine kızlarımın namusunu bırakacağımı mı sanıyorsun?

- Hay Allah'ım! Kızlar hızla yola devam edin. Vadiden ayrılmayın. Tortum'a varıncaya kadar yollarda eylenmeyin. Bizi orada bir gün bekleyin. Gelemezsek Erzurum'a gidin. Yolda birçok kafile göreceksiniz. Onların arasına karışın...

- Baba!

- Anne!

- Haydi hızlanın!

- Ama Anne!

- Baba!

Kızlar "anne ve baba!" diyerek uzaklaşmaya başladılar. Kadir Ağa ve hanımı da yavaş bir şekilde arkalarından gidiyordu. Uygun bir yere gelinceye kadar gitmeyi daha sonra orada arkadan gelenlerle çarpışmayı düşünüyorlardı.

Atlılar yaklaşmaya aradaki mesafeyi kapatmaya başlamışlardı. Bir yandan da ateş ediyorlardı. Bir mermi Kadir Ağanın karısının omzunu sıyırdı. Tuttuğu tüfeği elinden düşürdü.

- Vuruldun!

- Zararı yok bey!

- Beni şimdi daha zor durma düşürdün. Sana gelme, dedim.

- Fazla konuşma Kadir Ağa vur beni!

- Vur mu!

- Vur ya!

- Bak haydutlar iyice yaklaşıyorlar. Mesafe eninde sonunda kapanacak. Bu haydutlar beni sağ komazlar. Eninde sonunda beni öldürecekler. Öleceksem bari senin elinden öleyim.

- Delirdin mi be kadın!

- Hayır delirmedim. Beni öldürürsen, bu haydutlara daha rahat karşı koyabilirsin bey. Belki böylece kızlarımızı da kurtarabilirsin.

- Dellenme!

- Haydi çek şu tetiği bak yaklaşıyorlar. Kadir Ağa etme! Senden başka el elime değmedi. Bunların ne yapacağı belli olmaz. Beni vur. Vur ki, sen şu çapulculara haddini bildir.

Kadir Ağa ne yapsın ne etsin şaşırmıştı. Bunca yıllık karısını vursun mu? Vurmasın mı, bilememişti. Ara sıra arkaya dönüp bakıyor, haydutların öskeli, hiddetli naralarını duyar gibi oluyordu.

- Ben onları oyalarım. Sen kızların arkasından git.

- Ben gitmem. Sen ölecekse, ben de öleyim. Ama vuruşacaksan hiç olmazsa kızlarımızı kurtulsun, diyorsan beni vurmak zo-

rundasın. Yaralanmasaydım belki vuruşabilirdim ama. Kolumu kaldıramıyorum. Sana zararım dokunur.

- Kızlarla git dedim sana!

- Sen neredeysen ben de oradayım Kadir Ağa, bu yıllar boyu böyle oldu. Şimdi hayatımın son demlerinde de böyle olacak, hiç çenenı yorma. Beni sen vur! Beni çapulcuların eline bırakma, sen öldür. Kadınlar kocalarına kurbandır, derler. Ben de sana kurban olayım.

Kadir Ağa ne kadar zor durumda kaldığını görüyor ama ne yapacağını bilemiyordu. Karısı gitse iyi olacaktı. Ama gitmiyordu işte. Gitmezdi de. Bunu iyi biliyordu. Kendisinin arkadan gelenlerle başa çıkması belki mümkündü ama karısı yanında iken bu çok zordu.

O sırada hanımı bağırdı:

- Haydi çek şu tetiği!

- Hayır!

- Evet! Çek!

- Hayır!

O anda karısı attan “ah!” diyerek yuvarlandı. Arkadan gelenler onu sırtından vurmuşlardı. Karısının kanlar içinde beyaz karlara düştüğünü hayal meyal gören Kadir Ağa onlara doğru atını durdu. İki hayduda ateşe ederek hızla ilerlemeye başladı.

- Hainler! Gelin bakalım!

Attaki bir haydudu vurdu. Acı bir nida karlarla örtülü tepeliklere yayıldı. Diğeri ise Kadir Ağaya yaklaşıp tam kalbine ateş ederken Kadir Ağa da onun kalbine ateş etti. İkisi birden atlardan yere düştüler. Daha sonra Kadir Ağa can havliyle haydudun üstüne atıldı. Bıçağı saplayıp öylece kalakaldı. Kadir Ağa son nefesinde ancak “Kızlarım...” diyebilirdi...

Kızlarının çok uzaklardan gelen tüfek seslerinden yürekleri paramparça oluyordu. Geride neler olduğunu merak ama Ardos’a ulaşmak zorunda oldukları için yola devam ediyorlardı.

Bir tepeyi tırmandıklarında ileride gözüken evlerden Ardos'a yaklaştıklarını anladılar. İçlerinde bir buruk sevinç doğdu. Neredeyse çatlayacak olan atlara hiç istemeseler de vurmaya devam ettiler. İçlerinde mayalanan korku biraz olsun hafiflerken Ardos'a girdiler...

*

Ardos'ta, Tortum'a, Erzurum'a gidecek olan muhacirlerin arasına karıştılar. Geceyi bir köy evinin ağzına kadar dolu odasında geçirdiler. İçeride çoluk çocuk, kadın ihtiyar birçok kişi vardı. Ertesi gün muhacirlerin bir kısmı Tortum'a doğru yola çıkarken, onlar bir gün boyunca hep gelmesini bekledikleri anne ve babaları için dua ettiler. Ama gözlerini diktikleri yoldan hiç kimse gelmedi. Acı gerçeği sonunda kabullendiler. Bir köy evinin muhacirle dolu odasında ağlayarak geceyi geçirdiler...

Sabahleyin biraz dinlenmişlerdi, atların çektiği kızığa binip, Tortum'a doğru içlerinde gittikçe mayalanan, büyüyen beyaz bir hüznle yola koyuldular. Arkalarında gözyaşı, acı ve keder bırakan incecik yola durup durup anne ve babaları geliyor mu diye bakmaktan kendilerini alamadılar.

Güneş yerdeki kristal yapıları karların üzerine vurduğunda, geceleri gökteki yıldızların yere düştüğünü gördüler. Ve yerde en çok parlayan iki yıldızın anne ve babaları olduğuna inandılar. Yorgun atların çektiği kızaklı araba Tortum'a doğru ağır ağır ilerlerken, yerdeki parıldayan yıldızlar ise gittikçe artıyordu.

Ara sıra çıkan bir rüzgâr sanki bu yıldızların yüzünü okşuyordu...

*

Faik Çavuş ve diğer erler bir kara trenin en son vagonunda Sibirya'ya doğru sürülürken, Faik Çavuş Balkanlardan geri çekilişi hatırladı. Şimdi ise daha ileriye gidiyorlardı. Hem de bilinmez bir diyara. Beyaz hüznün ülkesine...

Faik Çavuş sanki beynini boşalmış hissediyordu. Hiçbir şey düşünemiyordu. Ara sıra gözlerinin önüne bir çiftte kara göz beli-

riyor. "Bizimle gel." diyordu. Faik Çavuş bu sesi iyi biliyordu. Sonra gözlerini yumdu. "Gelemem." "Gidiyorum. Belki daha sonra." dedi.

Onun bu sözlerine diğer erler güldü.

- Daha sonra mı?

- Haydi oradan! Bir daha hiç gelemeyeceğiz ki...

Bir kara tren, uzayıp giden raylarda sadece tutsak edilmiş Türk erlerini taşımıyordu. Vagon vagon, gönülden gönüle büyüyen ve bu yolculukla her dem artan beyaz hüznü de taşıyor, Sibirya'ya götürüyordu...

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, cilt 1, Nehir Yayınları.

Ali İhsan Sabis, 1. *Dünya Savaşı Hatıraları*, cilt 1-2, Nehir Yayınları, 1992.

Alptekin Müderrisoğlu, *Sarıkamış Dramı*, cilt 1-2, Kastaş Yayınları, 1997.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı, cilt I-II, Genelkurmay ATASE.

Fügen Topsever, *Kar Çiçekleri*, s. 317, Meç Yayınları.

İbrahim Refik, *Destansı Hüzün*, s. 156, Albatros Yayınları, 1999.

İlhan Bardakçı, *Kar Çiçeklerine Fatih*, Tercüman Gazetesi, 1981.

İrfanoğlu İsmail Efendi, *Allahüekber Dağları'ndan Sibiry'a*, s. 160, 2004.

K. Öztürk, *Sarıkamış Belgeseli*, VCD, 1998.

M. Fahrettin Kırzioğlu, 100. *Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi*, s. 231, Işıl Matbaası, 1955.

Mehmet Arif Bey, 93 *Harbi, Başımıza Gelenler*, Sadeleştiren

Nihat Yazar, s. 665, 4. Baskı, Adak Yayınları.

Özhan Eren, *Sarıkamışlı Geçmiş Zaman*, s. 60, DMC Yapım, 2004.

Ramazan Balcı, *Sarıkamış Harekâtı*, Doktora tezi, s. 271, İstanbul Üniversitesi, 1999.

Ramazan Balcı, *Sarıkamış Propaganda Savaşı*, Mart Sayısı, s. 18–34, Tarih ve Düşünce Dergisi, 2005.

Ramazan Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, s. 328, Tarih ve Düşünce Kitapları, 2004.

Recep Şükrü Apuhan, *Mehmetçik*, s. 127–137, Timaş Yayınları, 1997.

Sarıkamış Faciası, s. 72–90, Atlas Dergisi, Nisan 2001.

Şerif İliden, *Sarıkamış*, s. 267, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

WED Allen, Paul Paulovich Muratoff, *Kafkas Harekâtı*, s. 525, Genelkurmay Basımevi, 1966.

Yavuz Özdemir, *Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü (Sarıkamış Harekâtı)*, s. 355, Erzurum Kalkınma Yayınları Vakfı, 2003.

Yetmişlik Bir Subayın Anıları, XVI. Dizi-Sayı 51, s. 282, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarik Kurumu Yayınları, 1988.

Ziya Nur Aksun, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, s. 229, Ötüken Yayınları, 2005.

**Kucağında tüfeğiyle donan bir Türk askeri
(Resim Ruslar tarafından çekilmiştir.)**

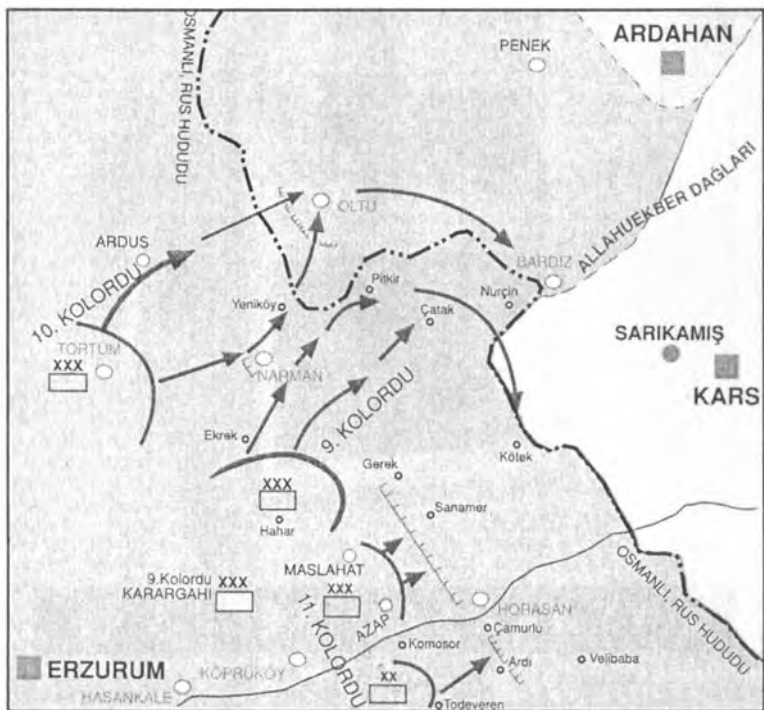

**"Sarıkamış Dramı"nın perdesi kapandıktan sonra.
Rusların topladıkları Türk donuklarından bir grup.**

Birinci Dünya Harbi'nde
25 Aralık 1914 - 5 Ocak 1915 tarihlerinde yapılan
Sarikamış Harekâtı'nda şehit olan
binlerce Türk askerinin anısına dikilen anıt.

Sarikamış Harekâtı.
Kaynak: ER-VAK VAKFI

ÇANAKKALE DESTANI

i s m a i l b i l g i n

Bu kitabı okurken; Mehmetçiğin savaşta düşman askerine gösterdiği merhamete şahit olacak, 276 kiloluk mermiyi kaldıran Seyit Onbaşı'ya hayran kalacak, Nusrat Mayın Gemisinin, boğazı düşmana dar eden o ufak geminin hikâyesi karşısında gözyaşlarınızı tutamayacaksınız...

Türk milletinin Anka kuşu gibi küllerinden yeniden doğuşuna, "yenilmezlerin yenildiği yer" olan Çanakkale'nin Destanına şahitlik edeceksiniz...